

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- CSORBA GYŐZŐ versei 577
MÁNDY IVÁN: Átkelés (elbeszélés) 579
TANDORI DEZSŐ: Hány ember fér négy madárba
(elbeszélés) 585
MÉSZÖLY MIKLÓS: Érintések 603
WEÖRES SÁNDOR versei 613
THIERY ÁRPÁD: A remény ideje (elbeszélés, I. rész) 615
KÁLNOKY LÁSZLÓ verse 627
POLGÁR ISTVÁN verse 628
BALASSA PÉTER: Történes, de nem történet (*Kommentár Nádas
Péter: Találkozás c. tragédiájához*) 629
NÁDAS PÉTER: Találkozás (tragédia, szünet nélkül) 633
CSORDÁS GÁBOR versei 663
JÉKELY ZOLTÁN: Caroline én Andor (*Feljegyzések és észrevételek
Széchenyi napjainak-éjeinek két kísértetéről, I. rész*) 665

*

Versről versre

- CSORBA GYŐZŐ: Följegyzés (A versről a költővel Lator László
beszélget) 671

*

- IMRE SAMU: A IV. Anyanyelvi Konferencia előtt 677
BÉLÁDI MIKLÓS: Bevezetés a nyugati magyar irodalomba 683
POMOGÁTS BÉLA: Magyar Odisszeuszok (*A nyugati magyar el-
beszélő irodalom második nemzedéke*) 707
DEDINSZKY ERIKA versei 713

1981

JULIUS-AUGUSZTUS

HORVÁTH ELEMÉR versei 715
RÓNAY LÁSZLÓ: Vándorének (*Nyugat-európai és amerikai ma-
gyar költők antológiája*) 716

*

KARPÁTI KAMIL verse 723
LÁNCZ SÁNDOR: Képzőművészeti krónika 726
GALAMBOSI LÁSZLÓ verse 731
ARADI NÓRA: A textil mint alibi 733
TÜSKÉS TIBOR: Búcsú Varga Hajdu Istvántól 737
BISZTRAY ADÁM verse 739
KISS ANDRÁS versei 740
PÁLYI ANDRÁS: Pécsi színházi esték 741
BÉCSY TAMÁS: Színházi előadások Budapesten 746

*

FENYŐ ISTVÁN: A művek személyisége (*Sötér István: Gyűrűk*)
751
SZAKOLCZAY LAJOS: A föld rovátkáiban (*Mészöly Miklós: Esti
térkép*) 757
BATA IMRE: Milyen az az „egész élet”? (*Bertha Bulcsu válogatott
elbeszélései*) 760
MÁTYÁS ISTVÁN: Csurka István: Utasok 764
SERES JÓZSEF: Beke György: Búvópatakok 765
TAMÁS ERVIN: Mátyus Aliz: Holnapon innen, tegnapon túl 766

KÉPEK

SZEMETHY IMRE rajzai 584, 626, 632, 662, 670, 712, 714, 722
HELÉNYI TIBOR rajzai 725, 732, 736, 745, 763

Műmellékleten

1. BORTNYIK SÁNDOR: Vörös gyár
2. NEMES LAMPÉRTH JÓZSEF: Tájkép
MATTIS-TEUTSCH JÁNOS: Sötét táj
(*Nádor Katalin fotói*)

JELENKOR

XXIV. ÉVFOLYAM

7-8. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet, Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hirlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.

81-2353 Pécsi Szikra Nyomda - F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

HUNGAROLÓGIAI ÉRTESTÍTŐ. Megjelent a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság folyóiratának második száma. A könyvismertetések az 1978-ban megjelent magyar irodalomtörténeti, zenetörténeti, nyelvészeti és néprajzi kiadványokról, valamint a klaszikus magyar irodalmi alkotások hanglemmezfelvételeiről tájékoztatnak. Az ismertetéseket követi a magyar irodalomtudomány, a nyelvészet és néprajz 1978. évi bibliográfiája. A hungarológia híreinek sorában beszámolókat olvashatunk a Filológiai Társaság szervezeti életéről, konferenciákról, emlékülésekről, kiadványokról és műhelyekről. Közli végül a kiadvány a Társaság vezetőségének és tagjainak névsorát.

SZÍNHELYEK címmel megjelent a Párizsban élő *Karátson Endre* utazási élményekhez kapcsolódó prózai kötete a londoni Szepsi Csombor Kör kiadásában.

A pécsi **FIATAL MŰVÉSZEK KLUBJA** rendezésében június 18-án nyílt meg a Mozgalmi Ház kisgalériájában a *Föld* c. kiállítás, egy tematikus sorozat (Föld, Ég, Tűz, Viz) első részeként. A kiállítás július 12-ig tekinthető meg.

TÖRÖK FÜRDŐK MAGYARORSZÁGON címmel állandó kiállítás nyílt Pécsen június 5-én a Janus Pannonius Múzeum rendezésében. A kiállítás Memi pasa nemrég feltárt és rekonstruált pécsi fürdőjének egyik helyiségében kapott helyet.

CSORDÁS GÁBOR, SZEMES ZSUZSA ÉS ZALÁN TIBOR kapták a Művészeti Alap ez évi első kötetes jutalmait. Ebből az alkalomból június 8-án irodalmi estet rendeztek részvételükkel a Kossuth Klubban. *Bata Imre* volt a házigazda, bevétőt mondott *Vasy Géza*.

KELET-EURÓPA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT címmel tudományos konferenciát rendeznek október 8–10-ig Szigetváron az idei Zrínyi-ünnepségek keretében. A konferencia tervezett témái: A gazdasági fejlődés sajátosságai; A nagyhatalmak Kelet-Európa politikája; A fasizmus Kelet-Európában; A nemzetiségi problémák; A kulturális fejlődés kérdései.

KIÁLLÍTÁSOK. Pécsen, a Széchenyi téri kiállítóteremben június 19–július 5. *Szabó László* (Franciaország) plasztikai. – Július 12–augusztus 30. VII. Országos Kisplasztikai Biennálé. – A Színház téri galériában június 12–30. *Csizmádia László* grafikái. – A József Attila művelődési házban június 18-tól *Szatmári Juhos László* szobrai.

A barcsi Dráva-múzeumban június 5-től *Keserő Ilona* festményei. – A siklósi várban június 1–21. *Horváth Olivér* zománcái. – A székesfehérvári Csók István Képtárban június 14–szeptember 13. *Nádler István* festményei.

CSORBA GYÖZÖ

Szár és szírom

*Volt egy kéz és volt egy virág
egy kéz és egy virág
Úgy festettek mint szár s szírom
szár és szírom*

*Jelezték: múlik az idő
de föltartható az idő
Föl is tartották – örömet
észleltem ezt*

*Am az idő duzzadt nagy ár
– mit ért a szírom és a szár? –
kidőlt s ami útjába volt
mindent sodort*

*Hol a kéz és hol a virág?
Szár és szírom hol leng tovább?
– Hogy az idő az hol zuhog
arról tudok*

*S hogy lassacskán a számig ér
orromig szememig fölér
s lélegzet szó látvány tudat
mind megszakad*

Madarat ölni

*Ó madarat ölni bár oka volna
ha mondjuk a fejünkre tojna
vagy ha talán belecsipne szemünkbe
míg dédelgetjük tenyerünkbe*

*ó madarat ölni kicsi tollast
kalimpáló szívű kis aljast
akit míg arcunkhoz nyomintunk
pimasz tettekre bátorítunk*

*ó ha a madár fehér szerelme
rejtett mérgek fekete verme
s bedől neki valaki jámbor
s megbánja mert megjárja százszor*

*ó a madár ha kicsi tollas
mellében a vágy mindig alantas
ha buksi fejében csak ócska tervek
turtangos bűnbandái kelnek*

*ó jaj az összerándult ujjak
nagy baj ha a gyöngye nyakra szorulnak
magukat vörös szégyenbe ejtik
ragadós sárba hengerítik*

*ó madarat ölni hát semmiképpen
semmilyen fennkölt ok cél nevében
ereszteni inkább a szélnek
s elfújni a maradék pihéket*

Fölösleges romok

*Tanúság sem lehet s tanulás
öröm se lehet példa se
Mire való hát az efféle
értelmetlen találkozás?*

*Nem is kellett volna megállni
köszönni még fölneznem sem
Őrizte volna meg magának
magamagát mindkettejük*

*Most jajok csapkodnak a légben
remegések keringenek
s két tanácstalan arc világít
fölösleges romok fölött*

Átkelés

Zelk: Mi ez? Egy újabb novella?

Én: Belenézel?

Zelk: Ha elmondod az MTK csatársorát.

Én: Braun, Molnár, Orth, Opata, Jeny.

Zelk: Hogy hívták az MTK angol trénerét?

Én: Jimmy Hogan.

Zelk: Ki volt a kedvence? Orth Gyuri?

Én: Engem akarsz beugratni? A Braun Csibil

Zelk: Hol az a novella?

A tenger megnyílt előtte. Utat adott. A hullámok magasra emelkedtek. Már úgy tűnt, hogy összezsapnak fölötte. De aztán zajtalanul visszahulltak, kettéváltak. Utat nyitottak.

Ő meg csak jött azzal a túlvilági mosollyal, üveggel a kezében. Csapzott, rötösbarna szakáll, állig begombolt, kifakult esőkabát. Se zakó, se ing a kabát alatt. A nadrágja is olyan bizonytalanul lötyögött. De őt ez nem zavarta. Magasra tartotta az üveget. Nem kérkedően, ő, szó sincs róla! Az üveg címkéje már régen lekopott. Mint ahogy róla is lekopott minden. Jött, jött, csöppet se sietősen. Inkább ráérősen. A hullámoktól most már nem kellett tartani. A tenger maga a megbízhatóság. De azért egy ilyen úton mégse lehet sietni. Valaki ráparancsolt a tengerre. Nyugalomra intette. Egy úr. A tengerek ura. Kitüntette a barátságával. Csakhát egy ilyen barátsággal nem szabad visszaélni.

Érezte, hogy követik. A nyomába szegődtek. Összeverődtek mögötte. Elindultak utána. Nevetgéltek. Sugdolóztak. Nem fordult meg. Nem nézett hátra. Nem akarta látni őket. Semmi köze hozzájuk. Potyalesők. Potyázó népség. Az az úr neki nyitott utat. Csakis neki.

Megforgatta az üveget az arca előtt. Még lehet benne néhány korty. Éppen csak néhány korty. És ha ezek arra számítanak, hogy megkínálja őket... Na, nem! Ha egyáltalán megkínál valakit, hát az nem lehet más, mint...

Magasra emelte az üveget. Magasra tartotta. Egy kéz mindjárt feléje int onnan fentről. Köszönöm, öregem!

Az ég elsötétedett. Nem éppen haragosan, de hát azért...

A kabátjába rejtette az üveget. Magához szorította. Bűnbánóan pislogott. Nem akartalak megbántani! Csak azt ne hidd!

Tovább, tovább lehajtott fejjel. Kellett ez nekem! Magamra haragítottam, felingereltem.

Nem, az úr nem haragudott. Egy pillanatra talán elkomorodott. De azért nem korbácsolta fel a hullámokat. Menj, öreg! Menj csak a magad útján! És ő ment a maga útján.

Akárcsak a többiek. Nem vitás, ők is megálltak egy pillanatra. Megszepentek. De amikor látták, hogy semmi vész...

Jönnek utánam! Mit akarnak? Partra jutni? Miféle partra? Az ám, miféle partra?!

Vékony fák a nedves homokban. Mintha most bukkantak volna fel a mélyből. A tenger mélyéből. A tenger visszahúzódott. Magukra hagyta őket.

Az öreg meg ott állt előttük. Magához szoritotta az üveget. Az egyetlen barátját. Az egyetlen, akire még számíthat. Bizalmatlanul hunyorgott. Padok a fák mögött. El kell jutni az egyikhez. Leülni, lefeküdni. Csakhogy ez nem olyan egyszerű. Szédült. Talán a levegőtől. Az éles, kegyetlen napfénytől. Megtántorodott, ahogy elindult a pad felé. Félkézzel elkapta az egyik fát. Az valósággal beleroppant. Riadtan, kissé meglepetten.

Lassan lecsúszott a fa mellett a földre. Az üveg a két lába között. Rendben. Ki mondta, hogy el kell jutnia a padhoz?

Üldögélt. Bámészkodott.

Szürke házak. Kapuk, ablakok, erkélyek. Apró, fekete pontok, vékony vonalak. Ahogy megmozdult a tér. Ahogy férfiak és nők bújtak elő a házakból, az üzletekből.

No lám! Hát ők már ideértek! Ideértek és berendezkedtek. Szép húzás volt. Úgyes húzás. Az előbb még mögöttem azon az úton. Senkinek se jutott eszébe, hogy elémvágjon! Ki is gondolt volna ilyesmit! És akkor tessék! Mégiscsak megelőztek!

Körülállták. Férfiak, nők, gyerekek. Egy kékköpenyes nő a sarki Filmkölcsonzóból lehajolt hozzá.

– Ūristen!

– Na, mi az?

– Nézzék! Most nézzék meg! Hogy lehetett ezt így elengedni?! Meg kéne büntetni azt, aki . . .

– Kit akar megbüntetni?

– Hát azt, aki kiengedte az utcára!

– Ki mondta, hogy kiengedték? Kilökték!

– Annál inkább!

– Miért? Maga megtartotta volna?

– Ez a szag!

– Ez szag? Ez magának szag? Bűz! Bűzbarlang!

– El kéne tőle venni azt az üveget.

– Megmondaná, hogy miért?

Az öreg felrezzent. Felnézett.

Erkély a magasban. Egy nő csöppnyi kis széken. Napozott. Hirtelen előredőlt. Áthajolt a korláton.

Az öreg ott fánál! Engem néz! Mióta nézhet? Hunyorog . . . kacsint. Igen, igen, valósággal kacsintgat. Mindjárt integet. Ismer valahonnan? Nem, ez lehetetlen! Vagy mégis?

Csakugyan. Az öreg oly ismerősen bólogatott. Inteni nem intett. De miért is kéne integetni? Lehunyta a szemét. De csak azért, hogy megint felnézzen.

A nő visszahúzódott. A falhoz tapadt. Szorosan az erkély falához. *Ez hozám jött. Meglátogat. Dehiszen mozdulni se tud! Fel se tud állni! Ohó, egy pillanat és felpattan!*

Aztán már semmire se gondolt. Belepréselődött a falba.

Odalent a kékköpenyes.

– Telefonálni kéne.

– Mégis kinek?

– Hogyhogy kinek?! A mentőknek! Nem gondolja, hogy ki kéne hívni a mentőket?

– Hááát . . .

A tér mellett elsiklott egy rendőrkocsi.

– Azért megállhatott volna!

– Mégis miért?

– Miért?! Miért?! Maga mindig akadékoskodik!

– Mi az, hogy akadékoskodik? Mit akar ezzel?

Felállt. Felemelkedett. Mint aki már unja ezt a sok ostobaságot. Elég a locsogásból! Nyakon ragadta az üveget. Megcélzott egy padot. Sártenger szakállával, rángatózó arccal, imbolyogva.

– Odaért!

– Le mertem volna fogadni, hogy már a startnál . . .

– Startnál! Méghogy startnál!

A padon feküdt nyitott szemmel. Föléje hajoltak.

– Ez a tekintet! Ez a gyermekien tiszta tekintet!

– Méghogy gyermekien tiszta!

– Egy gyermek tekintete!

– Tekintete? Ennek már nincs is tekintete!

– Kérem, ne beszéljen így!

Egy pillanat és kitör a vihar. De nem. Elhallgattak, mintha hirtelen rájuk szólt volna valaki. És most csak nézték az öregot a padon. Az üveget a pad alatt. Ahogy egy labda elgurult mellette.

Egy fiú megfogta az üveget. A padról lelógó kéz megfogta a fiú csuklóját. Alig érezhetően, de mégis határozottan. Mindjárt el is engedte, ahogy a fiú elengedte az üveget. A fiú hátrébb húzódott, a csuklóját dörzsölgette.

– Megütött?

A fejét rázta, hogy nem, nem. De azért csak dörzsölgette a csuklóját. Közben az üveget nézte meglehetősen ellenségesen.

A nő az erkélyről meg csak a férfit. *Most odalent tekszik a padon. Egy közeli padon. A lehető legközelebbi padon. De aztán majd itt nálam. Végighever a díványon. Lelógatja a lábát vagy éppen maga alá húzza. Újságpapírt kell alája tennem. De miért is kellett lenézniem?! Miért kell nekem örökké lebámulni?! Ha csak úgy napozok a talnál . . . Mindegy. Akkor is teljön.*

Mentőkocsi a tér mellett. Két fehérköpenyes szállt ki. Lassan, ráérősen közeledtek.

– Ki telefonált?

– Én. – A sarok felé mutatott. – A Filmkölcsönzönből.

A mentők arra fordultak. Talán filmet kölcsönöznek. Beülnek egy vetítésre. Miért is ne?

Az öreg felült. A pad alá nyúlt az üvegért. Mégiscsak meg kell kínálni a vendégeket! De ahogy azok ketten megálltak előtte! Mozdulatlanul, zsebre dugott kézzel.

A sofőr is kiszállt. Nyújtózkodott a napon. Egy kicsit megmozgatta magát.

A nő felragyogott odafent. *Elviszik! Bedugják a kocsiba, és elviszik!*

Közelebb mentek az öreghez. Talán a hónaljánál fogva emelik fel. Az egyik majdnem a vállára tette a kezét. A kéz megremegett a levegőben.

A mentők összenéztek. Elfordultak az öregtől. Vissza a kocsinhoz.

A kékköpenyes nő eléjük ugrott. Valósággal eléjük vetette magát.

– Nem hagyhatják itt!

– Miért nem?

Szelíden félretolták. Aztán már csak úgy útközben.

– Nincs egy kórház, ahol ezt átveszik.
– Átveszik! (Megrettent ettől a szótól.)
– Nem veszik át. Értse meg, asszonyom! Ilyen állapotban!
És mielőtt becsukódott volna a kocsiajtó.
– Nincs egy hely! Sehol... egyetlen egy hely...
A sofőr abbahagyta a tornázást. Beszállt. Indított.
A kocsit eltűnt.

Ők meg ottmaradtak. Egy eltűnt látomás után.

Itthagyták. Nem vitték el. És most már...

Visszahúzódott az erkélyről. Be a szobába. Két karját összefonva járkált. Megállt a diványnál. Megpaskolta a diványpárnát.

Itt lesz majd a feje. Az az izzadt feje. Ahogy végigvágja magát a diványon. De lehet, hogy nem fekszik le mindjárt. Jön, megy a szobában. Belenéz a tükörbe. Mikor nézett ez tükörbe? Láttá valaha is az arcát? Itt találkozik vele először? Pislog. A szemébe nyomkodja. Ujjával a szakállát fésülgeti. Az összegubancolódott szakállát. Leül az asztalhoz. Előrebukik a feje. Rázuhan az asztalra. Elalszik. A kalapja elgurul valahova. Nekem kell felvennem. Hová tegyem? Hová lehet tenni egy ilyen kalapot? A fogasra? Ott lóg majd a fogason?

Egy fiú és egy lány futott a pad felé. Az öregért jöttek? Felkapják és magukkal viszik?

Ahogy elérték a padot, szétváltak. Úgy futottak a pad két oldalán. Rá se néztek az öregre. Meg se látták. Éppencsak elfutottak mellette ártatlan, gyermeki nevetéssel. Ujjukat összeérintették a levegőben.

Az öreg hátradőlt. A zsebébe nyúlt, mintha elő akarna húzni valamit. Egy levelet vagy üzenetfélét. Megbillent. Végigzuhan a padon. A kalapja elgurult. Tántorgott, billegett. Tétován megállt. Megkeményedett bádogkalap fölfelé fordulva.

A kékköpenyes nő felemelte. Valahogy meglepte ez a mozdulat. Úgy állt kezében a kalappal. Lassan, szinte ünnepélyesen elindult vele a pad felé. Magasra tartotta, mint egy rémséges ereklyét. Így állt a férfi fölött.

– Nyomja már a fejébe!
– Le kéne mosni a homlokát. Véres... csupa vér.
– Ugyan! Csak éppen egy véres csík, és az is beszáradt.

Ő meg, mint aki már sose tud megszabadulni a kalaptól. – Azért le kéne mosni.

A férfi mellére tette a kalapot. Ráhelyezte.

Már nincs ott azon a padon. Elvitték, elszállították. A mentők mégiscsak visszajöttek érte. Vagy tudom is én! Ha most kimegyek az erkélyre és lenézek...

Kiment az erkélyre, de nem nézett le.

Lassan csúszott lefelé a tekintete. A megfélemlített tekintete. A tér fáin. Szinte külön megnézett minden ágat. A szembenlévő házat a tér mögött. Nyitott ablak. Frissen felpofozott párna az ablakban. Laposra vert paplan.

A pad!

Egyszerre csak előtte a tér padja. Az összeverődött csoport az öreg körül. Miért turkálnak a zsebében? Mit akarnak tőle?

Kezek matattak a mocsos esőkabátban. Az előbb még hozzá se mertek érni. Most meg valósággal nekiestek.

– Igazolvány! Kell hogy legyen egy igazolvány!

- Igazolvány? Ennél?
- Egy olyan személyi... Név... meg lakás...
- Na mondjon még valamit! Ez nem is lakik! És neve sincs!
- Mindenkinek van neve!
- Miből gondolja?

Leroskadt a pad végére. - A lányához jött fel valahonnan. A lányát keresi.

- Miért éppen a lányát?
- Eddig a fiánál lakott. De az már megelégette.
- Meg tudom érteni.
- Kell hogy legyen valahol egy cím, egy papír.
- Átforgattuk a zsebeit. Láthatta. És az eredmény?...!

Az öreg felült. A nőre nézett. A többiek lassan hátráltak. Ők meg akár csak egy meglehetősen furcsa házaspár azon a padon.

Egy veréb telepedett le közéjük. Jobbra-balra forgatta a fejét. Hol az egyiket nézte, hol a másikat. Tovább röppent. Áldásom rátok!

- Kérem - kezdte a nő -, ha meg tudná mondani...

Elakadt.

Az a szakállas fej! Most még nagyobb. Félelmetesen megnőtt. És gőzölög... hogy gőzölög! Az esőkabátja meg szétesik. És ami onnan elötör!

A férfi, mintha megsejtett volna valamit. Ravaszkas félmosollyal összefogta a kabátját. Lábát lecsúsztatta a padról. És most már igazán úgy ült, olyan illedelmesen.

- Szóval, ha meg tudná mondani...

Történik valami. Akárhogyis, de most történik valami. És, mintha egy régi regényben olvasná. *Dülőre jutnak a dolgok.*

Az öreg feláll. Felemelkedett. Két oldalt megfogta a kabátja szárnyát. Gyerekesen, bohócosan.

A másik is felállt. Rá akart szólni. Üljön le! Üljön vissza, kérem! De egyszerűen nem tudott megszólalni. A többiek is csak nézték, ahogy az öreg lassan megkerüli a padot. Ráhajol a támlájára. Keze végigcsúszik a támlán. Ő maga is végigcsúszik.

Eltűnt a pad.

De még mindig úgy tartotta a kezét a levegőben. Így ért el a következő padhoz.

Tovább, tovább.

Egyik padtól a másikig. Egyik pad átadta a másiknak.

Mellette a nő. Hogy mégis ha elvágódna. De nem vágódik el. Tántorog, botladozik, padokba kapaszkodik. Vagy a semmibe. De ez most már nem esik el. Magára hagyhatom. Utjára engedhetem. Hát akkor? Mégis mit akarok tőle?

Mit akar tőle? Meddig mennek így együtt? Magához veszi? A gondjaiba fogadja? Úgy kullog mellette, mint egy elhagyott feleség.

Elhagyott feleség. Nem csinál jelenetet. Nem patáliázik. Egy szava sincs. Csak éppen nem tud megválni tőle.

Valaki utána kiáltott.

- Gizike!

Megállt. De még mindig nem fordult vissza. Nézte azt a lassan távolodó hátat.

Visszajön. Most elmegy, de majd visszajön. Néhány nap múlva. Vagy

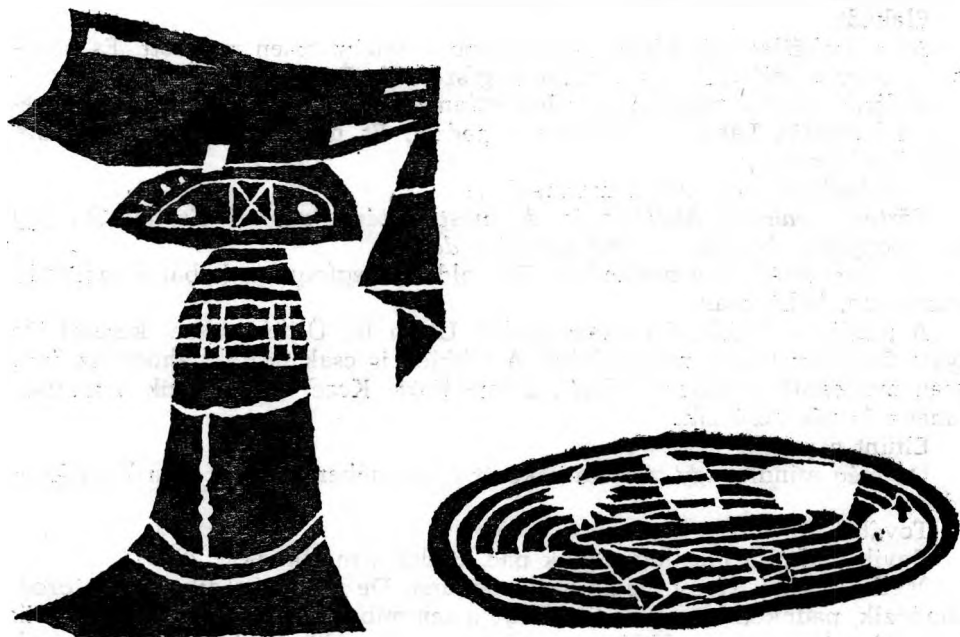
talán már holnap. Megint csak ott ül azon a padon. Ül, hever, elterpeszkedik. Az erkély felé pislog azzal a ravasz-kás pislogással. Feltápázkodik. Tántorogva elindul, bebukik a kapun, jön töltelé a lépcsőn. Többször is megbotlik, de azért csak felér a harmadikra. Nem csenget, azt se tudja, mi az, hogy csengő. Rázuhan az ajtóra vagy csak úgy imbolyog az ajtó üvegje előtt.

Mindent maga mögött hagyott. Mindenki elmaradt mögötte. Még az a nő is, aki oly sokáig kísérte. A fák, a padok.

Csak a levegő. A levegő hullámzása. Az az áttetszően ragyogó, majd váratlanul elhalványuló, hideg hullámzás.

Egy pillanatra megállt. Belevetette magát ebbe a hullámzásba.

Egy üveg a tér padja alatt. Megfeketedett üveg címke nélkül. Sötét lötytyel az alján.

,Kongha'

Szemethy Imre
1981

Hány ember fér négy madárba

Veszelszky Béla emlékének

Tradoni felébred. Az óra négy-húszkor csörget, az kint – hol „kint”? – három óra húsz. A három-húszas világban még nem kel a nap, de már azért úgy mintha. Tradoni, madárfelügyelő a *plusz egy órás* világban ül, gépel. Már nyolc-tizenöt van (hét-tizenöt), és ezen az egy órán mintha minden elúszna.

Amit írok, írja Tradoni (hangsúly az ó-n, mely nem a csodálkozásé), három-húszkor van, ami lesz belőle, négy-húszkor. Ez egy hasonlat, írja a felügyelő. Abbahagyná, nem tetszik (abbahagyni: ez se tetszene; ezért nem hagyja abba). Harmincnégy éve kezdtem, nyolcévesen, most nem fogom abbahagyni. Érzi, hogy ez is hasonlat. A jelsai hajó négy-harminckor indul, az 1977-es menetrend hajója. Nyolc után érünk Splitbe, három éve lesz ennek. Tradoni kinéz a Dunára. Itt van körülötte megint minden.

Éjszaka megsemmisíti műveit, visszapergeti telefonjait (a tárcsázást, a kicsengést: ezeknek a vissza-hangoknak az oda-változata a csirr-pírr, a másik szobából; a felügyelőné megkérdezi, hallja-e, hogy „ordít”; ez a madár, írja a felügyelő, nem hasonlat), reggel arra ébred; négy-öt óra alvásra, először is; arra ébred, hogy él-e. Nem ő, ő él, a madár az asztalon él-e, erre ébred, kéziratái megvannak, a telefonokkal semmi baj, a madár, mondja a felügyelőné, él.

Báránynak, a... De ezt rettentő nehéz elmondani, írja Tradoni. Olyan határokon járok, hogy... a legjobb akkor csak *egyszerűen*. Bárány egy báránybőr, másrészt Bárány egy csapatkapitány, egy csapat négy klub, azaz Bárány, Mézi, Lipton, Canarino. Canarino olasz, Lipton helyi angol, Mézi és Bárány magyarok. De ez mintha megint hasonlat lenne. Tradoni hallja a másik szobából „az orditást”.

Az ordítás: folyamatos ciripelés, ez a zöldike madárfaj jellegzetes fióka-hangja. Benne van a felnőtt hang is, az öregmadár-hang. Nekem, írja a felügyelő, ilyesmikben van meg minden: *egybe írva* fiókahang, *külön írva* felnőtt hang, *kötőjellel* öregmadár-hang. A fióka eszik, ez a második reggele. Báránynak tegnap reggel volt az első halottja (életében; de hogy Bárány hogyan „él”, ez sem feszegetendő). Egyszerű a dolog, írja Tradoni, bennem bizonyosan egy nagy játékkaszinó-szervező, egy játékszervező, egy szervező veszett el, de nagyon; maradt a kaszinó, az egy játék. Ám ezt nem kell máris lemondásnak érezni, nem ketten játsszuk a felügyelőnével, hanem most már kilencedik éve két húszas mezőnyel, ott az egyik csapat Bárányé. Tegnapelőtt késő este oda tettük a dobozt, amelyben a két fiókat hoztam, írja a felügyelő. Ez így történt:

Már maga az a szó, hogy „hány”, az is milyen tökéletlen, írja. (Most azt meséli, Tradoni, ami történt.) Van például a szemrehányás. Tili, aki négy hete meghalt, a szemére hányt. Forgatta a fejét, csapkodott, és hányt. A hányadék azonban nem volt egyértelmű. Lehetett etetési váladék is (az *is* volt); a zöldike begyből etet, a fiókákba öklendezi a táplálékot. Tili húszat tojt (ezt a törté-

netet Tradoni most mellőzi; a nyomozás lezárult, az ügynem minden részlete *addig tisztázódott*, amíg végképp leszállt ugyanaz a homály, ami Tilire, egy hónapja; harmónia volt ez; de hát a madarakat is abba kellene hagynom akkor, írja Tradoni, és éjszaka, ez érdekes, se a francia kaszinót, se a madarakat nem hagyom abba), aztán kotlott, aztán elvettük tőle a fészket és a természetesen nem fias tojásokat (Tradoni egyszerűen nem akarja megoldani, ezt, íróilag; hogy például „levél”, hogy például egy gyilkossági történetben az egyik szereplő jellemzése, ezt az utóbbit elteszi profi dologra; amit így írok, nem profi dolog, annál már én magam akkor, ha nem írnék egy szót se, több volnék; de ha a néző azt látja, hogy valaki egy ismeretlen kertben – természetesen *ismeretlenül* – ás, illetve betemet valamit, amit ásott, elásott, aztán megáll, nyilván a sírnál, és nem sir, csak *úgy néz*, elegyengeti a talait, odakaparia a szomszédos fa elszáradt virágszirmait a földről, gallyakat dob a helvre, és közben valaki a bokrok közül *figyeli*, aztán vált a kép, másutt vagyunk, egy szalonban emberek csevegnek, és persze valami máris jelentékenven kidomborodik, egy személy mozgása, a figyelem rá irányul; ez meg van oldva, *műtáj szabálya* szerint, Tradoni ezt nem akarja, nagyon éles most az az egy órás különbség, és őszől, ha visszaiqazítjuk, akkor is ugyanaz az „egy óra” van minden *közt*; az csak megélhetés, száz esetben kilencvenötször, írja, hogy efféle szabályokat számonkérnek; a szemrehányás mellett a számonkérésnek is megjött az igazi jelentése), akkor Tili már nagyon qvenqe volt, a közonti iderendszer belső, vitaminhiányos sérülése messze előrehaladt (a madárban? kérdi Tradoni, hol volt ott „messze”? de mégis írja, a felügyelőnével tudjuk, hogy *volt*), a lezuhanása, repülés közben, tünet volt csak, akkor hánvt először, rohant a szőnyegen, verdesve a szárnyával (és csapdosva a fejével is talán), és megállt a papírkosár tövében, és a feje félrebillent (iellegzetesen vitaminhiányos tünet, írta Tradoni), és hányni kezdett, és laikus kifejezéssel (mert laikus madárfelügyelő vagyok, írja, ami ebben profi, az megfoghatatlanabb) „összetört”; és akkor még négy és fél napot élt, és sokszor azt hitték: most hal meg, és sokszor azt hitték: most tér végképp magához, vagyis rendbejön. Akkor hánvt. Tokokban jött a csőréből az étel, és ha megsimogattuk a csőrtövet, a hánvás szinte azonnal elindult, valami bölcs mozdulat kíséretében, vagy csak a tekintet volt olyan. Ahogy most a fiókát etetjük, írja Tradoni, Tilitől is van „egy óra eltérésünk”.

A felügyelő most odaát járt a madarak szobáiban (mely egykor az ő dolgozószobája volt). 1977 nyaráig. De ha a madaraktól lettem mindenütt otthonos, írta, nem panaszkodhatom, *mert* a madarak otthonomban is megkerestek. Bár ilven egyszerűen alakulna minden. Tradoni különbséget tesz, önmagában, *többek között*: tehát van, többek között, *valami*, abból írom ezt (az írja ezt), az csinál ilyesmit harmincnégy éve, *de* ez mondja azt is, hogy „hát azért *nem*, ez *nem az*” (mi lenne, kérdi a madárfelügyelő, ha egyszerre versben szólalnék meg; odakint, a plusz egy, mínusz egy órás világban, milyen az, ha valaki hirtelen versben szólal meg; felszólók egy fára, versben, a rigóknak, vagy a boltban mondok két rímet; hanem az iméntieket *jól* mondhatom versben is: „egyáltalán nem így képzeltem el”, azt tehát, amit csinálok, holott „annyira te szem”! és mégis), van azután *az* a valaki, aki (ezt se szeretem másutt, a „valaki, aki”-t, és mégse kerülöm el; nem kerülöm el, mert csak a selejtezőn akarok túljutni, a selejtezőn, amelyen a maga versenyágában Tili is túl kellett volna segítenünk, meg kellett volna szerezni az információkat: mi a teendő, pontosan és életmentő módon mi a tennivaló, ha egy zöldike, „csak úgy”

tojni kezd, aztán a tozásait szétlépi, tehát rendesen alá se tehetjük, fészket is mi rakunk neki, igaz, ő megformázza aztán a fűcsomót pontosra, négy centi magasra, amilyen a zöldifészek, de akkor már késő, akkor már a tozás folyamata úgy elindult, hogy a tizenharmadik, apró méretű példány se jelent pontot a mondat végén (megint így látom! mondat és pont, írja Tradoni, ahelyett, hogy még akkor is, mert még akkor se lett volna késő, nem okvetlenül, ahelyett, hogy fogtam volna a telefont, és összehívtam volna a „világot”; nem túlzás, írja, mert ez az „összehívás” aztán meg is történt, de előbb, írja Tradoni, nézzük ezt; amit elkezdtünk, tartunk be bizonyos rutint), a tizennegyedik tozás is megjött, és akkor már nem voltunk nyugodtak, mert (hogy) kijött belőle jól, nem rekedt benne (nem maradt vissza), és nem voltunk nyugtalanok se, mert akkor telefonálni kezdtem volna, írja Tradoni, hozzáláttam volna az információk megszerzéséhez, bár ez már az a valaki, aki, írta a felügyelő, nem csinál ilyesmit harmincnégy éve, csak három éve, amikor az első zöldikét találta, ám még nem vállalták, de akkor egy veréb megkereste őket, elküldhetetlenül, ez – 1977 nyarán – meghalt nálunk, írta, és még aznap jött Szpéró. Szpéró most, Tili halála után, szintén tojni kezdett. Ettől kiborultunk, írta a felügyelő.

1977 nyarán, még a naptári nyárban, akkor mentünk el, írta a jelentést, Szpéró mellől utoljára. Akkor már két verebünk volt, Némó a másik (ugyanolyan fejletten találtuk, mint 1979 májusában a Legfelsőbb Bíróság épületénél, egy köztisztasági alkalmazott kezében Tilit), Némónak is hatalmas szárnytollai voltak, az egész madár *kész*, csak a csőre töve volt fiókás, sárga; és mire megjöttünk, kis híján egy verebünk se volt; aki *tudja*, írta a felügyelő, mivé lettek nálunk a madarak és – talán úgy mégis – mivé lettünk mi a madarakkal, megérti, mit éreztem, írta. Némót elengedték, ráadásul az én könyvemű megjegyzésem nyomán. (*Ha Szpérót bánthatja, ha kettejüknek baja eshet, inkább elengedem Némót, mondtam, mielőtt akkor, 1977 szeptemberében Jelsára indultunk. Jelsán többet volt kint délutánonként, az ágyon hűsölve, Némó képe, mint Szpéróé; ez is van, írta a felügyelő; Némót barátainknak adtam, és ők elengedték egy szép szeptemberi napon, mert nem akart együttműködni velük. Akkor többet nem utaztunk el Szpéró mellől; 1978 augusztusában, egy felhajtott inggallér meghozta Samut, aki most két éves lesz nem-sokára. Ez, írta a felügyelő, röviden így történt:*

De előbb menjünk ki a zárójelből, írta. Ez ráébresztette, hogy amit csinál, *műtaj* csupán, a zöldikék és a verebek meg azért akkor már mégiscsak *természetes fajok*. Ennyi mentségem aztán csak lett harminc év után, írta a felügyelő. Nem *rólam* és nem egy-két műfajról van szó, hanem *másokról* és természetesen fajokról. Mivel a világon *szó* aztán nagyon is bőven van, szólnom, írta a felügyelő, azokról kell, akik végképp nem lennének meg – nem lettek volna meg – nélkülem és a felügyelőné nélkül. A felügyelőné most kint a konyhában mosta a három madár zöldjeit; a füveket hetente egyszeri kirándulással hozták egy kivégzett jakobinusról elnevezett hegy oldalából és a hegytetőn – inkább domb! – kiképzett természetvédelmi parkból ezek a füvek nem voltak védettek, ahogyan a verebek sem védettek, írta a felügyelő, és a felügyelet része az is, hogy:

- a) védek olyan lényeket, akik máskülönben nem védettek,
- b) illegálisan itt tartózkodott egy olyan lény, akinek nem lett volna szabad itt tartózkodnia (a zöldike), mert ő védett; igaz, hogy ha az utcaseprő visszateszi őt a fa törzsére, meghal, és az utcaseprő nem is

akarta visszatenni, hanem nekem akarta adni, írta Tradoni, meg aztán, mint szaktanácsadóim mondják („a kitűnő Sch. E. és dr. O. M.” – a felügyelő ezt úgy mondta, mintha beleszületett volna egy olyan igazi profi foglalkozásba, ahol – hát üsse kő, szép, vagy nem szép dolog – kötelességszerűen felmutogatja a *tévé kamerái és a nézők ezernyi szempárja* előtt a Tuborg-reklámot, a Fischer-reklámot stb. – emlékezett rá, ahogy 1977 szeptemberének egyik alkonyán Jelsába befutott velük a hajó (amely aztán szeptember utolsó napján hajnali fél ötkor *kiutott* velük, Splitnek), még elkapták a főtéren a tiz éve ismert vegyesboltot, zárás előtt, és *Tuborg* sört vettek, ezt reklámozza a wimbledoni teniszbajnok, mondta a felügyelőnének Tradoni; igaz, a jelsai vegyesboltban másféle sör nem is volt, csak valami Pišarka, amit mégse akartak, no és még Lederer, de azt meghagyták a kikötőre nyíló szobákban lakozó németeknek, ők a falu szélén laktak egy asztalosműhely felett; alattuk első, negyedik, tizenhetedik és az utolsó nap koporsót szegeltek, ám a közbülső napokat a kutya jellemezte, hasalt a napos ajtóban, és hullt rá a forgács, menjünk ki, mondta Tradoni,

ebből a kiemelésből (íme, mesterségének eszközei, tette hozzá, *idézve*), és fent, a műhely felett, a széles duplaágyon délutánonként kitettük Némó fényképét, megnézegettük Szpérót is, a kártyadobozban voltak, Bárányék (és Bulmárék, Fülöpkeék, Non Stopék és Micimackóék) csapata játszott, volt egy Wimbledon nevű kupa is (nem akart beválni; nem voltak igazi reklámok?), néztük a vršniki hegyet, meg is másztuk egy nap, nem volt magas hegy, kicsit meredekebb, mint a jakobinusoké, aztán egy templomkertben – a templomot egy argentin délszláv építtette Vršniknek – láttuk, írta Tradoni, a verebek toronyházát, valami magas tuját, de az asztalosműhely mellett is állt tuja, a verebekre ébredtünk, akkor lementünk szódáért (ásványvíz), zsemléért (kenyér), szalámiért (magunkkal hoztuk), pompásan megreggeliztünk a sarki bisztróban (vagyis a hozott dzsemet és krémsajtot rákentük a kenyérré), bort ittunk (valóban bort, és valóban ott vettük; így aztán jól kijöttünk), és ezt a részt, írta, legalább alaposan kidolgoztam. De mit csináljak most? És valamit mintha abbahagytam volna. Tradoni mindig elfelejtette, mit írt tegnap, sőt, mit írt ma, és ebből kell kialakulnia, írta (bár nem nagyon érdekelte) az én műfajszerűségemnek. A madarak jobban érdekelték, csak belőlük nem lehetett... vagyis csak *így* lehet, írta (ha ezt is itt *írom*). Bár ez megint *amúgy* van (főleg). Írom ezt, írta a felügyelő, és amíg nem érek egy ún. gondolatmenet végére, nem bírom abbahagyni. Ez a dolog *szerkezete*. Csakhogy a szerkezetből mindössze a töredék látszik (*ezért* töredék minden műl írta, mint egy kiáltást), (*ez* a „mint egy kiáltást” az egyetlen vicc az egészben, itt az egészben, de-az-egészben! írta, mint egy ld. fentebb), az igazi szerkezet a következő (utána, azonnal befejezem a Samu-dolgot, vagyis Szpéro után a második veréb idekerülését; de hát erről már annyit írtam tette hozzá a felügyelő, befejezhetem itt is: fel volt hajtva a gallérom, jött a fotós, lehajtotta, mondom, miért van fölhajta, másnap jön – a fotós –, hozza Samut, élete első verebé, azt mondja, a műteremben találta; Samu alig volt tollasabb, mint ez a kis illető, akinek Tilit kellene pótolnia, már ha nem him madár lesz, akkor ugyanis másnak neveljük): az igazi szerkezet az, hogy ha egy ilyen ún. hosszabb gondolatmenettel (ami csupa *társítás*) megvagyok, hagyhatom az írást, nem írom azt (nem írta), hogy hova (*mibe*), és átmehtek a madarakhoz (akik így megint négyen vannak; majd Éliásról is ejtek szót, írta, őt a jakobinus ember hegyén találtuk, 1979

augusztusában, most lesz egy éves, Samu két éves, Szpéro három éves múlt, és van ez a rémes tojás-história, azaz volt, de ő négynél megállt, akkor öt éjszaka alig aludtam, írta a felügyelő, aztán még pár napig vártuk . . . mert ha *nem* jön a tojás, folytatta a hosszabb gondolatmenetet, be is szorulhatott, tehát a „nincs” az nem abszolút öröm, viszont a „van” itt még kevésbé lett volna abszolút öröm; az lenne jó, ha az ilyesmiből lenne egy kis bolt, ki-ki betérne, aki írni akar, és két madaram árulná ezeket, fiókból; bűnügyi regényírókat magam szolgálnék ki, írta a felügyelő; látta magát, ahogy – mondjuk, Párizsban vagy Koppenhágában, de Koppenhága nem jó, a dánoknak mindig *olyan* ilyen filmjeik vannak – elindul egy bűnügyi regényíró nyomán, követi, és vele párhuzamosan, a túlsó járdaszéltől *elválik* egy Fiat, egy közönséges Fiat – meg akarta nézni a National Geographic hirdetései között, *milyen* Fiat, de csak a legújabb Chevrolet és egy automata fényképezőgép nyomaira bukkant –, benne Canarino, a helyettesem, és követjük a bűnügyi regényírókat, akiről kiderül esetleg, hogy ő Mr. Hyde, alias Stevenson, Alter Ego, hát egy ilyen boltom lenne, az volna az igazi írótság, én magam nem volnék író, csak a maximális írótság boltosa, amilyen most így Az, Amitől Mindnyájan Kapjuk, Ha Kapjuk, írta a felügyelő, egy ilyen csúcsszervet vezetnék) (és persze a hátsó kijárat is megvolna, és hogy azon merre mennék *s mint kicsoda*, az is az én dolgom lenne) (és járna oda a Poe, az imént említett Stevenson mint dr. Jekyll, Bierce, barátaim), a hátsó kijáraton a madaraimhoz mennék, írta „ravaszul és meghatóan”, ime, ez a bővli a gyenge íróknak, a hátsó ajtón esetleg valami festőhöz mennék, Van Gogh-hoz, és persze *vásárolnék* tőle, nem úgy, mint írta, és ehhez nem kellene különösen *jól* mennie a boltnak, mert Van Gogh már alig valaminek is örülne, és ezzel az alig valamivel megvolna a világ rendje, ami viszont sosincs meg, a világon, írta a felügyelő, általában megvan a hatalmas fölösleg, érzelmileg is, ezeket az érzelmeket pazarolják aztán „cukor dolgokra”, újabb divat szerint épp a cukor dolgok ellenkezőire, amelyekről aztán nem veszik észre, hogy ugyancsak cukor és még cukrabb dolgok, írta stb., vagyis az emberiség meg van etetve *önmagával mint bővlival*, és Van Gogh éhen dögölhetett, ma meg, írta, az van, hogy olyan nagy igazságtalanság senkit sem ér (mint a Van Gogh-ot, ezt állapította meg valami Konferencia), csak éppen ahhoz is sok kell, hogy „valami legyen”, van tehát az egyenjog és az egyenlehetőség, a művészeti Világban (például), de azt bajosan érezheti bárki, hogy *érvénye van*, érvényt csak *szerezni* lehet, kivívni stb., ezért kellene az a (Tradoni *nem* bizott ebben; most, hogy egyszer mégis – talán fáradtságában, talán sok más munkája miatt, elnyűttebben – *bizott* ebben a plusz rendben, meghalt Tili; abbahagyta az írást, hanyatt dőlt a piros kockáson, látta egy polcon a szobanövényeiket, a megrágott szélű leveleket, Tili kertészetét, így hívták, és a rágások vonalai nem változtak, állandóak voltak, mint egy műalkotás, állandóak, mint a Gödör falai, melyeket a festő ásott ki, „megelőzve korát”, húsz éve már, jóval a *land art* előtt, ami is a természet művészetként való felmutatása, mint Tradoni abban a szép levélben olvashatta, amellyel néhány lelkes ember folyamodott a helyi közületi szervhez, Tradoni ezeknek a szervi dolgoknak a neveit ugyanúgy nem tudta, ahogy a Fiatokét, hagynák meg a Gödröt, mint műalkotást, mint a Festő nyomát, igen, mondta Tradoni, felnézve a polcra, a kicakkozott szélű levelekre, és nehezen túrtörtette magát, ez most már így marad, ameddig, és talán elegendő annyi is, hogy én most láttam, hogy most ez megkavarodott bennem, aztán leírom, átalakul, Tili alakul át, mivé, de mégis ő, másképp nem lehetünk már együtt, de így azért igen, és ide nem kel-

lenek hátsó kijáratok, ez ki- és bejárattalan dolog) épp *valamennyi* többlet, amiből az jön, hogy valaki idetelefonál Svájcból, mint Krisztián, hogy kivett a könyvtárból két könyvet, nem kell-e megnéznie valamit, Szpéró kotlásával kapcsolatban, és kérdem, írja a felügyelő, melyik könyvek azok, azt mondja Krisztián – egyszerűen levelezni kezdtünk, azt hiszem, kivételes művész valóban, Frey Krisztián, írta Tradoni; pedig ilyenekben csakugyan bizalmatlan lehet ő is, az vagyok én is, de levelezni kezdtünk, és olykor a leveleket füért menve találtam meg a postaládámban, és fűszedés közben olvastam el, macskáik vannak, és talán most tudtam megkötni a számomra végső macska-madár békét, írta Tradoni, és ez nem elpazarolt bizalom, akárhogy tréfálkozunk –, azt mondja F. K., ez és ez, akkor odamegyek a polchoz, kihúzom azt a könyvet, a telefon két végén ott van „ugyanaz” a könyv, *Verebek és Szövőmadarak*, vagyis „a” Bielefeld, ennyi plusz kellene, ami egy ilyen telefonhoz, de az egész, a Majdnem Teljes Többség aztán ott marad meg a jóakarátú némaságnál, egyszerűen nem tud és nem bír mit szólni ahhoz, hogy „madár, így”, és hülyének tart, igazoltatja magát velem, írta Tradoni, a többség, melybe legkedvesebb ismerőseim közül is mennyien tartoznak, és a kényszerű ismeretségi körből, az úgynevezett igen közeli „tartozókból”, és akkor beszélgetünk, „jól”, „törődünk egymással”; gyanakodni kellett volna Tili esetében, írta a felügyelő, mint ahogy most az életben maradt iker esetében is *tudjuk*, hogy valamivel *több* víz kell a zöldikének, mint a szakszerűség gondolná, emlékszem, írta, amikor már „összeomlott”, de volt esély – persze, talán már nem volt –, és megkaptuk a tanácsot, hogy *B vitamin*, Tili *tíz*et ivott az edényből, és felélénkült, persze, látszólag csupán, de mégis, és *tíz*et ivott, holott azt mondta a szakszerűség, hogy legfőljebb csepegtetéssel meg majd, belátta ugyanakkor – a szakszerűség, vagyis az informátor –, hogy minden eset egyedi itt, minden eset más, és ez nagyon nagy belátás, ez is az a többlet, ami az említett soha meg nem valósuló rendhez kellene, hiszen így, írta a felügyelő, meddig terjed a belátás, minden eset más, ezt akárki elszajkolja, hanem aztán tovább él abban a szent hitben, hogy mégis az ő esete a „normális”, és ez valami olyasmi, hogy a síkon áll s az ő feje fölött az ég közepe, lent ő a centrum, viszont Van Gogh megintcsak ott állt lent, és a többi; a Festő képe most ott volt a Tili-kertészet polcának támasztva, nagy fehérség, benne a horizont és a bemetszésnyi táj, az elúszóan végleges „pontok”, megannyi végső „kiütés” egy ilyen lyukkártyázaton, amely a „helyes”, a „normális” eredmény kiadására szerencsére nem hivatott, ezt a képet a madarak is megszerették, így lehet mondani, ezt a „fehér keresztet”, az egészen minimális színfoltozattal, melyből mégis összeállt a táj, a Gödör mellől látható, és akkor volt, hogy Veszelszky, így hívták a festőt, kényszerűen elbúcsúzott onnét; ez a kép aztán mindig ott volt előtte, a szobájában, ahol ült, írta a felügyelő, és most mi vigyázunk itt rá, és így tovább; föl kellett tápázkodnia a piroskockásról, a kicakkozott leveleket ott kellett hagynia. Báránynak, írta, ez volt élete első halottja, az egyik iker; mert Tili „helyett” – nincs „helyett”! írta – aztán ketten jöttek, „vihárban kivert zöldikefiókák”, valóban, írta a felügyelő, nagy szél volt tegnap, és eddig minden madarunk így került hozzánk. Bárány vezetné a boltot, gyakorlatilag, de erről majd másutt, s ugyan mi szükségem lenne Van Gogh-okra? Egyrészt a falakat a madaraink már megszokták, úgy, ahogy vannak, és most végképp nem mernék változtatni; azért meg minek egy Van Gogh, írta, hogy a spejzban álljon? A falak jó egy-két éve megérték már a festésre, de jött Szpéró, aztán Samu, Tili, jött Éliás, és bármennyire vállalkozó kedvűek, így

Tili például az új könyvespolcokat bármennyire elfogadta is, nem mernék sokat variálni most már, igazán örülnék, írta, ha legalább kialakulna mégis a Kis Négyes (a Nagy Négyes örökre véget ért); és tegnap, írta, ahogy a konyhában álltunk, Krisztián telefonja után, és ittünk a cicákra, ahogy ők ott Zürichben Tilire, azt mondtam, írta Tradoni: 1 évet élt, 10 évet élhetett volna, legalább 8-at, gondold meg ezt; a felügyelőnének talán az egyetlen barátnéja volt Tili, neki jól mondhatom ezt, ritkaság az is, hogy valamit teljesen jól mondhatunk, úgy, ahogy az egyáltalán „mondva van”, és közben folyik a nagy *ki-játszás döntetlenre*, és egy egész sor „fontos dolog”, amivel mi is „törődünk”, miközben a fenébe kívánjuk a másik kedves felet, aki egyáltalán nem is érzékelhet minket, és ez megírni is megírhatatlan, Krisztián igazán csak a rövidre vált levelekből érzett rá, nem kellett sok szöveg, és mert tudja, a macskáiról, és közben kompjúterrel rajzol stb., vagyis a dolgok összeférnek, egy fix rendszert kell fölvenni, mondta Krisztián, a többi különben megalázó kapcsolódás; de így fog eltelni az élet, írta a felügyelő, és most végre átment a madarakhoz; ez fix rendszer, írta, és aki nem érti, semmi *köze* hozzánk. (Miert ne lehetne leírni, némelyek számára, írta.)

Persze, minden áttételes, és ez többet feltételez, mondja a szellemi dal. Samu, írta Tradoni, eleinte mintha udvarolni (a Kártyázók szerint: lichthófolni) akart volna Szpérónak, sőt, üldözte is (és ilyenkor megkettőzte az erejét; mert Samunak *rozoga* szárnyazata volt, és berregve szállt, mint egy mezőgazdasági repülőgép), de Szpéro hallani sem akart róla. Meg akarta kérni a bokáját, mondta a Mezőny; aztán Szpéro fűdújába lett szerelmes (Samu), aztán jött Tili, és a lakás kettécsukódott (két szobára). Aztán jött Éliás, és a nagyobbik szobában lakott Samu és Éliás (két him veréb, sose lehettek egyszerre szabadon verekedések!), nagyon jól összefértek, a másik szobában, ahol nap közben Tradoni dolgozott, Szpéro és Tili. Milyen különös volt fölfedeznem, írta Tradoni, most egy *nyomot*, egy verebes szakkönyvben! Mellesleg említették csak a zöldikéket: „flegma természetüket”. Tili eleinte nem *nagyon* szólt, csak ezt a „tililili-prrrrr” hangot adta, és így kapta a nevét. *De* sokat bóbiskolt is (így volt még Bóbika neve), és úgy repült, mint egy zúgó tömeg (nem ügyesen! Szpéro repülőművész volt!), és így lett Túrógombóc. Most, hogy kotlott (Szpéro), etetni kellett (sajnos, már csak Szpérónál jöttünk rá erre, mondta a felügyelőné), és valami jó hűvöset szeretett volna, lágyat, állati fehérjét, vitamindús táplálékot (Szpéro, aki szorgalmasan olvasta Kronberger állatbetegség-könyvét), és így kapott túró. A felügyelő az imént, hogy itt azért valaminek szerencsésen a végére ért, megjutalmazta magát egy etetéssel: zöldborsót, őszibarackot és salátát vitt Szpérónak. A fűfészek, az alján négy tojással Szpérótól, eggyel – hogy több legyen, és Szpéro kevesebbet akarjon tojni, az elején odacsempésztük, írta Tradoni – Tilitől, tehát a barátnéja tojásán is „ült” Szpéro. Szép volt az arca, Szpéroé (Tilié is szép volt, csak nem olyan „okos”, Tili lassabb volt, kevésbé intelligens, de ugyanolyan teljes *lény*, mondta a felügyelő) (né). És fehér szárnytollaira száraz füvek akadtak (lógtak). Most már lassan (két hete „kotlott”) nem is a tojásokon ül, hanem a fészekkel foglalkozik, mondta Tradoni(né), és *közben* is állandóan építkezik. Ez az etetéstől nem független szertartás volt; Tradoni (az imént is) ott kuporgott a kálitka mellett, és adta a darabokra vágott zöldborsót, őszibaracklébe forgatta a salátát stb., a saláta máskor Szpéro kedvence volt, de most, két hete, úgy *magától* csak a kölest és az óvári sajtot ette; elfogadott, hangulatától függően, olykor lisztkukacokat is reggel. Ezt Tilivel is mind meg kellett volna csinál-

nunk, mondta Tradoni(né); csak akkor ők ezt nem tudták. Az informátoruk (szakember és jó ismerős) valahogy nem *hangsúlyozta*, és bizonyos részletekre ki se tért. Tradoninak nem volt kedve ezt „íróilag ábrázolni”. Nem lenne abból, írta, semmi jó. Az, hogy valamit íróilag nem ábrázolunk, kifejezheti azt is, írta a felügyelő, hogy már túl sokan fogadták aránylag közömbösen az újságot (ezt a halálesetet), és nincsen kedve az embernek, hogy olyan áruféleséget tartson, amit nem keresnek. Majd a bűnügyek valamelyikében, írta Tradoni, előjön a madár-motivum (megint). Ott aztán izgulhatnak. De a vásárlóktól nem lehet elvárni, hogy egymásra rakják a kettőt meg a kettőt, vagyis fedésbe hozzák a dolgokat; a vásárlók fejében a dolgok úgy lötyögnek, mint a tánczenei kottél meg a rakott kel (egymásban). Tradoninak olykor hiányzott, hogy nem a következő lényre érvényesülhet (amelyik ilyen *nyersebb*): egy példa: azaz kettő:

1. Amikor még Szpéro tojt. Este megnézték valami bűnügyet. Ezek a bűnügyek voltak főleg nézhetőek (többnyire nézhetetlenek). Kilenc óra. Egy órával több itt bent, mint kint, kint világosabb van, a „kint” a madarak időszámítása, bár a mieink, írta a felügyelő, már átálltak a bentire. Tudtuk, hogy másnapra tojás várható. Ilyenkor nem árt előkészítő munkát végezni, írta. Ez olajzással érhető el. Szpéro kloakája azonban napközben elérhetetlen volt. (Szpéro a felügyelő – és a felügyelőné – kezében hasalt, vállán aludt, lábán ücsörgött, hajában fürdött stb.), *de* megfogni, ha ő nem akarta, nem hagyta magát. Volt az egyszerű trükk alkonyuljon, legyen este, ne ugráljon már a madár, pihenjen el a kalitkában – nappal szabadon mászkált; amíg Tili élt, ketten mászkáltak szabadon, nézték magukat Tradoni görgős, fémlábú székében, lent, megkoccantották a „szemközi” madár csőrét stb.; Tili elfoglalta Szpéro kaliját, Szpéro Tili kalijának a tetején böngészett, a füvekkel „dolgozott” stb. –, akkor már kifogható. Ez sem volt könnyű, a felügyelőné vállalta. (Tili két „pótlásának” életben maradt egyikét – nem voltak pótlások! Tili, ezt Tradoniék tudták a legjobban, pótolhatatlan volt, de az idő –, a még névtelen, de már erőteljesen követelőző, már vakarózó, a tollairól a tokokat lerágcsáló zöldit is ő etette; Tradoni már két hete *Szpéro* etetője volt; ez így zajlott: Tradoni bevitt egy falatot a kalitkába, Szpéro támadólag kicsapdosott a fészekből, melyet néha fűpiramissá alakított, belétemetkezett, különösen este volt ez „jó”, olyankor valahogy lehámozták róla a fűvet, féltek, belefulladás: reggelre holtan találják; akkor Bárányban, a dobozban, amelyet melegedni tettek Bárányba, tegnap a két iker egyikét találták holtan; a madárból, aki előző este még sokkal élénkebb volt, ő volt, aki a *másikon* izgett-mozgott, melegedni akart talán, vagy valami túl sok volt, a táplálék, amit még ott adtak neki, ahonnét Tradoni elhozta, vagy csak meghalt, mert meghalt volna, esetleg megütötte magát, amikor kipottyant, ez mind *lehetőség* volt, de az igazi nyom: követhetetlen; Tradoni ezt itt most megint abba hagyta, mert a felügyelőné átszólt, hogy etetni fogja a fél ikret, a felügyelő sietve ment át; felírta, hogy 2. pont, a másik eset, filmet nézek, és most már a fél iker van itt, majd folytatom, írta.)

A fél iker (az élő), írta Tradoni, ahogy az etetésről beszámolt, már a szárnyát is próbálgatja. Jöttek azok a bizonyos színek, Tili sárgája a szárnyánál, a faroktollaknál, és ahogy a tarkót elborította a tollgallér, kevésbé látszott a nyak ijesztő „lebernyege”, „bönyege”. Az etetés szenzációsan ment most már, a felügyelőné profi módon adagolta a marhaszívet (kétszer négy milliméteres falatok, csipeszről), valamint a dr. O. M.-féle keveréket, amelyet maga dr. O. M. készített el nekik egyszer, s most a felügyelő(né) gyúrta össze (a nud-

likat) keményre főtt tojás sárgájából, répából, óvári sajtból, és még apróra őrölt, átszitált tojáshéjpor és kalcium foszforikum is került bele. Dr. O. M. nem tudott erről az akcióról, Tradoninak mintegy a véletlen hozta ezt a két ikret, akik közül aztán most már csak egy élt – ám ő annál jobban és ígéretesebben –, és a halál okai még rejtélyesebbek voltak, mint Tili esetében. (Tradoni nem feledkezett meg a 2. pontról; ezt majd az ikrekről írva, tette hozzá.)

Szpéro majdnem meghalt egyszer, amikor 1977 szeptemberében ők Jelsán jártak (aztán a négy-harmincas hajó, amelyre ma hajnalban, a fél iker etetéséhez feltápáskodva, Tradoni gondolt, egy évtizedre az utolsó lett – nekik –, többet nem merték itthagyni őket; ezt a négyest, mondták, Szpérót, Samut, Tilit és Éliást, nem hagyják itt; a várható életkor 7–10 év, 12 is kicsúszhat; de arra, hogy Tili egy év és három hét múltán itthagyja őket, nem gondoltak volna). Szpéro még egy ízben majdnem ottveszett: épp kilenchnapos volt, amikor Tradoni fel akarta venni a hangját (Szpéroét, írta a felügyelő), de hát ez az ismert történet: elfeledkezett róla, hogy Szpéro is „van a világon”, csak a hangra gondolt, odalépett a kazettához, bekapcsolta, mert Szpéro olyan szépen énekelt – mások szerint a veréb tojónak nincsen „dala”, csak csipogása –, és lelkesen szökkent hátra, és Szpéro ott állt mögötte. Már némán, így figyelte, mit csinál „a nagyobbik”, s egy kicsit le is hasált a szőnyegre. Akkor maradt ott az a kis halom puha, sűrű toll; de még a szárnyára se léptem, állapította meg most már helyesen Tradoni, akkor azt ordította: Ráléptem...! – és a madár, akkor, nyekkent is egyet, de csak fájdalmában, ahogy a pihetollai kiszakadtak a szárnya alól, illetve felül, mert olyan biztonságban érezte magát a felügyelő sarkában, hogy leült a szőnyegre, kidobta a tollait, ezekre lépett Tradoni. Ha lassan írnám mindezt, jegyezte fel a jelentésbe (ami nem volt „jelentés”, csak ezt a formát választotta, tágasabb értelemben; hátha lesz még valaki, aki évtizedek, talán egy évszázad múltán komolyan foglalkozik vele, úgy, ahogy ő, a felügyelő, „komoly foglalkozásnak” nevezett valami foglalkozást, ahogy tehát a négy madárral holtukig itthon akartak maradni, nyaralás és utazás nélkül, itt valahol kezdődik a foglalkozás, írta Tradoni), ha mindezt lassan, megszerkesztve írnám, nem érdekelné már, akkor jobban érdekelné, ami velük van (négyükkel; aztán Tili meghalt; itt temették el a Várdombon, és a kis lankán, amelynek fal felőli végében a laposra egyengetett, fűves sír volt, vízagyúkok locsolták a gyepet, és ha meglátogatta a sírt, Tradonival a következő történet mindig: ment fölfelé, a kaptatón, és jött az óramutató irányával azonosképp forgó kis vízszög; elérte a sírt, aztán – ha úgy mentem – mintha egy óra késéssel érte volna el Tradonit, itt, írta a felügyelő, a szóismétlés nagyon is helyénvaló). Az érdekel, hogy amit írok, legalább valamelyest a *nyomában* legyen annak, ami velem van; és ez meghatározza saját műfaját, műfaj helyett szinte természetes faj lesz, mert én is valóban létező, természetes és nem művien létező ember vagyok. (Bár hogy *így* vagyunk velük, ezt sokan művi létezésnek érzik; én, írta Tradoni, ugyanúgy nem itélkezhetem mások felett elszietve, ahogy egy profi cselgáncsozó se állhat le verekedni csak úgy, egy profi lövő nem lövöldözhet összevissza. De ezt az emberek elfelejtik. Canarinóék (történetesen nem ő) pontos dossziékat tárolnak; lényegében kartotékolnak (gondolatban) mindenkit, akihez közünk volt. Dehogy van bármi jelentősége, írta Tradoni. Például akitől nem kaptuk meg a Tilire vonatkozó információkat; például a halott fél iker esete... és aki ezzel összefügg; sajnos, egészen közeli hozzátartozók, egy-egy apró, de mindent megvi-

lágító *mozzanatokkal*, ugyanúgy kartotékolva vannak Canarinóék gondolatában, ahogy rólam, írta a felügyelő, is „megvannak a magánjellegű megállapítások”. Majd erről a 2. pont alatt, írta (amely rávilágít passzivitásomra és tevőleges lehetőségeimre, mely utóbbiak: parlagon, főleg); s épp így a jó, minde összeadja az ún. „írói képletet”, és talán semmi se volna nélkülözhető. Hol is tartottam, írta; mert a novella, írta a felügyelő, nem műfajom ugyan, mégis be kell tartani az egyéni formateremtés játékszabályait legalább. Ezeket be is tartom. Szpéro még több alkalommal forgott veszélyben; és épp *elégszer* irtam meg, tette hozzá a felügyelő, mennyire más műfaj (megint!) a kalitka-madár-tartás, mint ez a változat, amelyet mi csinálunk. Szabadon vannak délutántól (kora délutántól), vagyis míg a nagy négyes élt, ez így volt (érezte, mennyivel előbbre tart gondolatban, s ez az ún. írás csak akkor érdekelne, ha teljes lenne a szinkron; eleve hazugságok csúsznak be, a szerkezet meghamisodik, ha az anyag adagolását lassítani kell, mert nem bírja a kezem, írta, a tempót): reggel a felügyelőnével együtt üdvözölték őket, mindegyikükkel elbeszélgettek, és a madaraknak ez fontos volt. Régen, amikor Szpéro még egymaga élt náluk, azonnal kiengedték, sőt együtt ébredt vele valamelyikük, és együtt töltötték a hajnalt. Például: végigdoitem egy piroskockás takarón, egy gumimatracon Szpéro kalitkája mellett, és aludtam, írta kettejükéről már, mint-ha latná őket (önmagát és a madarat, aki szintén csak nagyjából volt ugyanaz, aki most). (Azért mintha persze ugyanazok lennének, írta a felügyelő; hiszen egyszerre változunk. Egyszerre változunk, a felügyelőnével is; a madarakkal is stb., írta. Ebből az együttesből Tili kihullt, mert nem voltam eléggé gyanakvó, elfogadtam *intormáció*nak, ami nem volt az, mert nem volt elégséges, és életveszélyes réseket hagyott, sőt, alapkérdésekre – a madár ellátása B vitaminnal, egyáltalán, hogy ez szempont, egyáltalán, hogy a tojás és a kotlás, adott körülmények között életre-halálra megy a madárnál – nem tért ki.) 2. Nézték tegnap, már Tili és az egyik iker halála után azt a filmet. Tradoni ezt írta (most): tele voltam ötletekkel; persze, épp rám vártak volna, de az is igaz, hogy a film játékfilm volt, szintén nem a valóság, és a filmesekre is „vártak” volna ott, az ún. valóságban; csak hogy az ún. valóságnak az a hátránya a könyvekkel és a filmekkel stb. szemben, hogy igen kevesen tudnak egy-egy mozzanataról, míg ha valami meg van írva, le van fényképezve stb., bárkihez elkerülhet, tényleg „milliók ülnek le eléje” stb., ezért Tradoni, aki tulajdonképpen gyerekkorától „felügyelő-alkat” volt, az általa valóságosabb valóságra vágyott, és így lett címzetes madárfelügyelő (csupán) – ahelyett, hogy esetleg „valóban” madarakkal foglalkozott volna profi módon. Az írói profiság, alapjaiban, ott kezdődik, hogy semmi mással ne legyél képes profi mód foglalkozni, és ebből az alapállásból próbáld elérni (próbálj eljutni addig és ahhoz), ami *minden* profi alkatban közös. Tradoni remélte, hogy írásának *szellemét* a legkülönbözőbb profi befogadók fogják érteni majd, sőt, valami meg is rezdül rá (ezekben a befogadóknak). Nézte a filmet, és azt mondta: szeretteit kellene megmunkálni, majd szint vallana (az üldözött gyilkos) stb. A kezét kellene ellőni, a pincérnek; akkor élve fogják el, és ha a pincér a rendőrség embe-re? Bármí ürügyet *megtalálhatnának* aztán, hogy mentsék az akciót. Nem az háborította fel, hogy ez egy négyszeres gyilkos, akit nem kellene kímélni (e Jean Gabin felügyelőnek), sőt, azóta még öt személyt kinyírt, hanem egy *ügyet* látott, kihívásként, ahhoz szólt hozzá. Bármilyen „rémesen” hangzottak is a megjegyzései, szelídek voltak: mert Tradoni a filmet nézve is „csak írt”. Mármost ez is én vagyok, mondta, meg az is, aki az 1. pont „alatt”, amikor a fel-

ügyelőné Szpéro kloakáját olajozta, hogy másnap jobban jöjjön ki a tojás, örültem, hogy pontosan kézre adhatok neki mindent, vattás gyufát, olajos edényt stb., és ha tökéletesen működik a „főnök”, írta, remek beosztottja tudok lenni (de ezek ritka esetek, s főleg hol?), másrészt vannak ezek a „remek bűnügyi ötleteim”, de azt elmulasztom megkérdezni, például ott, ahonnet az ikreket hoztam, hogy:

- a) honnét is jöttek, ki lelte őket, mikor etette meg az ikreket, mennyit kaptak, miért kell még este tízkor is megetetnem őket,
- b) amikor a közvetítő, egy ismerősöm, nagy szakember, nyomába se jöhetnek madár-ügyekben, amikor tehát ő ott az orrom előtt, a lakásán, ahonnet az ikreket elhoztam egy remek műanyag dobozban, melynek lágy hálóteteje volt, ott etette meg őket (tátogtak! és kármin volt a szájjüregük, a torkuk!), még hozzá olyan adaggal, hogy mi idehaza, pedig szintén felneveltünk már néhány fiúkat, álmodni se mertünk volna ekkoráról. De ez a következőképpen történt aztán, írta a fel-

ügyelő:

Hazajöttem velük. A Pasaréti útnál kaptam taxit, huzat volt, felcsavartam mellettem az ablakot, ők ketten erős vászontáskában voltak, nem hülhettek meg (nyár van, írta, meleg esték). Itthon megcsodáltuk őket. Különös volt már az a délután is. (Bámulatos volt, hogy két iker! Azért volt ez szerencsés, mert az egyik tojó lehet, a másik hím, azaz fordítva: bár az egyik, tegyük fel, hím, a másik bőven tojó lehet) (íme, ezek a fordulatok: félreérthető, hogy „bőven tojik”, s ezt másképp kellene írni; csak hogy ez megoldható valami csellel, és az *nem* nyakatekert, írta a felügyelő, az a nyakatekert, ha valaki mesterségesen vigyáz, netán természetesen vigyáz arra, hogy irodalmian – műfajosan – fogalmazzon; volt erre egy viccük is Canarinóéknak, Peschierából hozták, ott mondták Canarino honfitársai: rendőr, önkéntes rendőr, önkéntelen rendőr – vagyis az abszolút fokozás példája) (tehát az egyik, szerencsés esetben tojó, míg ha csak *egy* madár pottyant volna ki, csekélyebb lenne az esély stb.) S nekünk tojó kellene, a Nagy Négyesbe, Szpéro mellé társnak; bár két egyed, írta Tradoni, a madárvilágban sem egyforma, még ikrek – azaz testvérek – esetében sem; lehet az egyik madár agresszív, a másik ideges, a harmadik falánk, a negyedik beteg stb., a zöldike mint *jelle*g nagyon kellett a Tili halálával hirtelen *túl élessé vált* verébkolónia-jellegbe; igaz, kockázat is van ebben, írta a felügyelő, mert ha mégsem jönnek össze jól? Ha hím lesz a madár? Akkor aztán kiderült, hogy ketten estek ki egy fészekből, s minden úgy tűnt fel: jó lesz. Már ijesztő volt egy kicsit az, hogy ezek az ikrek igen apróknak látszottak, vagyis olyan életkorban voltak, amelyet mi gyakorlatunkból nem ismertünk. 13–15 napos fiókákat mentettünk eddig, írta Tradoni, és ezek olyan 7–9 naposak lehetek. Ilyenkor jóval érzékenyebb az anyag, írta. Meg is ijedtünk a felügyelőnével, s főként az első este. Felhívtuk a közvetítőt, miután az etetés nem akart sikerülni (most, az életben maradt egyik ikren látjuk: *mi az*, ha egy fióka éhes és tátog!), és még valakinek telefonáltunk, vajon miért kellett még este tízkor etetni. Ez a valaki azt felelte: közvetítőnk, az általa is jól ismert kitűnő specialista esetleg azért javasolta, biztonságból, a késő esti etetést (miután ő maga, a közvetítő, ezt én is láttam, nyolc óra körül alaposan megtömte a madarakat kalcium foszforikumos és philasol-vitaminkészítményes marhaszív-darabkákkal), mert nem tudja, az, aki találta a madarakat előző nap, mennyit adott nekik enni stb. (Másnap reggel, hogy Tradoni felhívta, és elmesélte a haláleset – ismeretlen! – körülményeit, s az ok felől érdeklődött,

a közvetítő azt kérdezte: Nem vitaminoztátok túl? Hogyan vitaminozhattuk volna, írta Tradoni – s ezt meg is mondta közvetítőjünknek –, amikor te, mondta a közvetítőnek, meghagytad: naponta csak egyszer adhatok egészen kevés vitamint, s még nem volt „másnap reggel”, amikor az egyik ikret halva találtuk. Nagy volt a csend a dobozban, és akkor odamentem, a felügyelőné azt mondja, jó, hogy ezt a halált legalább nem ő fedezte fel, elég, hogy Tili ott halt meg az ő kezében; de a haláleset teljesen homályos körülményeiről, s egyáltalán, az ikrek érkezése előtti kivételes, szorongatóan forró, napfényes délutánról, és arról az útról, amelyet ezen a délutánon tettem, még írok a jelentés végén, tette hozzá Tradoni. Kijött a zárójelből; irt.) Azt mondtam barátunknak (a közvetítőnek): Még az etetés is nehezen ment fél tizkor, aztán tizkor, mert fél tizkor nem is ment, pár falatot tudtunk csak beléjük adagolni, de az egyikük elkezdte tekergetni a nyakát, s úgy általában is *furcsán élénk volt*. Ez azt jelentette a két madár, meleget keresvén, egymáshoz bújt, s ez a furcsán élénk izgő-mozgó mintha ráfeküdt volna a másikra. Tradoni itt először el akarta mondani, amit bizonyosan tudott.

Ez mégiscsak az úgynevezett „írói anyag”, állapította meg. Bár: hol a választóvonal? Mondjuk, írta, amit „biztosan” tudunk, alapjában, a kártyabajnokság (Bárányék stb.) eredményei, eseménysora – ennyi. Ez tudható, számszerű, állandó rendszer. Péntek délután azt is „tudtam”, hogy este két fióka kerül hozzánk. Tilit nem pótolhattuk, Tili elment, írta Tradoni, titokzatosan, belefulladt abba a hányadékba, amivel a nemlétező fiókáit etette volna (idézte egy írását; de kénytelen vagyok önmagamat idézni, mert a „biztonságosat” akarom írni, tette hozzá, és lassan deríték ki egyet s más, legalább és leginkább „magamról”, mi egyebet mondhatnék? ezeket a viszonylag kinyomozottabb mozzanatokot állíthatom újabb összefüggésekbe), belefűlt, bár a halál oka nem ez volt. A halálnak egyrészt itteni okai voltak, másrészt rajtunk kívüliek, harmadsorban pedig ez a kismadár 1979. május 31-én elpusztult volna, ha nem a Legfelsőbb Bíróság mögötti megállónál akarok villamosra szállni, írta a felügyelő. Otthagyhattam volna a megállót, amikor az utcaseprő kezében a madarat – már a tenyér tartásáról – megpillantottam. Otthagyhattam volna az utcaseprőnél. Megvoltunk jól, illetve küzdelmesen: az egyik szobában Szpéróval, a másikban Samuval (aki egy igazi *gentleman* lett! részt vett a kártyában – nyakamon ült, írta a felügyelő, minden délután, ha játszottunk, és a felügyelőné tenyerében hasalt utána, és ül és hasal, ha ma délután a bajnokság folytatódik; és Samu szelíd lett, érdeklődő, végignézte, hogyan tojja Tili mind a húszat, és tulajdonképpen barátok voltak, két rács mögül; Samu volt most a legnyugodtabb pont a hármásban, írta pár napja Tradoni; akkor hívta fel a közvetítő, hogy akadt két fióka; megegyeztek, este elmegy értük), nem „kellett” oda már Tili, mégis hazahoztam, egyszerűen nem tehettem mást, holott, a bennem, mint másokban is, ott élő anti-felügyelő kapott egy olyan „fülest”: rakd le a fübe bárhol, egy bokor tövébe, tégy úgy, mintha nem tudnád: holtbizonyosan meghal; és ne beszélj az egészről senkinek, ki tud róla, az utcaseprő és az a hölgy, ez utóbbit sose látod többé, az utcaseprő elkerülhető, talán másutt fog seperni stb. Miért nem lehet mégse letenni csak úgy egy ilyen madarat? Miért nem lehet igazából madárra lőni? (Ingoványos talaj, írta Tradoni. Mi most itt már láttuk, mi az: tojni és kotlani . . . ilyen kis madaraknak. Meló, írta a felügyelő. Belepusztulhatnak. Gyakori eset: kanári-pár hímje él, a tojó elhullt, kimerítette a sok tojás stb. És esténként a gesztenyefákat dolmányos varjak „látogatják”. Egyszerűen fészekrablók. Lőnél-c

rájuk? Lőnék rájuk, felelte magának Tradoni. Nem volna-e képtelenség, ha mindenki elkezdene lövöldözni azokra a madarakra, lakott területen, amelyekre óhajt? Jó, ez képtelenség lenne, de csak a lakott terület a meghatározó, ahol nem olyan feltűnő, ott már az, akinek fizikailag módja van rá, lőhet madarakra stb. Sehol sem lehet „erkölcsi elvből” kiindulni, de van az emberi erkölcsnél feljebb való erő is, és ez nem engedte, írta a felügyelő, hogy a madarat elengedjem. Talán vannak, akik valami rend betartására születtek; s a jutalom kevés, írta (és még ezek „borulnak ki” a leginkább, ha nincs meg „a rend”). Hazahoztam Tilit, így lett a barátunk. Furcsa madár volt. Eleinte néma, aztán ideges. Nem tudott bemenni a saját kalitkájába. Üldögélt egy gallyon, melyet Szpérótól hódított el. Nagyon szeretett fürdeni. Később együtt bóklásztak Szpéróval a szőnyegen. Néha ledőltem a piroskockásra, a könyvespolc előtt (a nagy könyvespolcon volt Szpéró odúja, Tili számos tartózkodási helye; Tili, ha gyenge volt, vagy ha túl hizott, nem tudta jól elkapni a becélzott polcot, már akkor retteghettünk, mikor zúzza össze magát; feküdtem a takaróval leborított matracon, és Tili odajött). Szpéró már a kezemben hasalt, vagy az ujjamon állt, és akkor Tili elhívta, gyere, bóklásszunk együtt, vagy Tili is felgrott, habozás után, a pokrócra, sőt, később már a vállamra, írta Tradoni, a fejemre, el se lehetett kergetni, pedig olyan riadékonny volt, hogy este, ha lefektettük – beraktuk a kalitkájába, amelybe nem tudott volna magától bemenni; valami gátlás folytán? –, s a gallyhoz tettük az ujjunkat, lépjen rá, azonnal le is kellett földnünk a másik kezünkkel, nehogy elugorjon, és valami rettenetes röplés legyen a dologból, csörtátással, kis „jajjajaj” hanggal; igaz, ezek a „jajjajaj”-ok olyasmit jelentettek, hogy: igen nehéz volt, de azért megvan, tessék. Helyes volt-e, gondolta a felügyelő, ahogy pénteken, kora délután, komoly hörségben nekivágott, hogy megszedje valahol a madaraknak a jövő hétre szükségességét fűvet és gyomot? Együtt mentek volna a felügyelőnével a jakobinus hegyre, de tudhatták: most két hétig sehova se mennek együtt, rendkívüli állapotok lesznek a két iker miatt. Tradoniné rohant el a Csarnokba marhaszívért – ez az alkalmas húsféleség, fiókák etetésére, Ország Mihály könyve, írta a felügyelő, közli az étrendet; óriási egy marhaszív, a felügyelőné a legkisebbet kapta, másfél kiló volt az is –, egyéb ennivalóért, például kétszersültért és őszibarackért, szintén a madaraknak; Tradoninak egyedül kellett mennie. Lassabb is így a fűszedés, ráadásul a Tabán környékét – most „csak” ide ment – alaposan lekaszálták. Lassan jött össze valami adag, de akkorra már fent járt az Orom utcában. Ha már itt vagyok, gondolta a felügyelő, felmegyek a tetőre. Felment a Citadellához, onnét a parkon át a Számadó utcához keveredett el. Szerette a Számadó utcát, a végén „préri” volt, agyagos terep, látni lehetett a Sashegyet, a Lágymányost; és most, tapasztalhatta, igen gazdag gyomanyag termett arra. Szpéró kedvence – és Tili egykori kedvence – a halványpiros virágú sötétzöld futónövény is bőven akadt stb. Főleg a Tündérlaki úton, egy kerítés mentében. Tradoni érezte, hogy a Tündérlaki út fő szedőhely lesz; és jó szedőhely volt! Tradoni tudta, mi hiányzik: a teljes napfényben, a lassan izzó délutánban szokatlan itt, hogy nem kettesben vannak. Tavaly, amikor végképp kísértáltak magukból az utazásokat (amelyekre nem kerül sor, mert a madarak mellett maradnak), erre jártak. Volt itt egy amolyan „hegyi bolt”, KÖZÉRT-nek nevezték, írta Tradoni, ezekben az időkben az egyik élelmiszerbolt-típust, az évezred második felében, egy Magyarország nevű helyen (bár hogy ez majd, talán egy másik kultúrának *mitéle* jelentés lesz, miről ad hírt, gondolta, ha megmarad, s ha lesz másik kultúra, ez az írás, nem tudta;

s miféle hitelem van nekem, mint felügyelőnek, ha ma is például azt vettem észre, hogy Szpéro lefetyel valamit a fészkeből, s kiderült: egy tojást tört fel, és nyomban éreztem, hogy ez nem az ő négy tojása közül való, hanem ez a még megmaradt egyetlen Tili-tojás, és ki is itta a tojást, s ami kifolyt a fészket bélelő papírdarabokra – az én lapjaimból tépett darabkákra –, inni próbálta; rendet kellett teremtenem, írta Tradoni, de a végén az üres tojashéjat nem találtam; Szpéro védte a fészket, kiszedtem a négy ép tojást, a lyukas sehol; csak a végén vettem észre, hogy kihozta rég az ajtó mellé; és már az is eleve gondatlanságnak nevezhető, hogy Tili tojását, amikor nem volt szükség rá, mert Szpéro abbahagyta a tojásrakást, otthagya nála; hátha mérgező már, gondoltuk, írta Tradoni, így hívtam fel egy barátomat, megkérdezni, mi lehet most, és ugyanúgy vártam, mit mond, ahogy egyszer a csontsebész véleményét, a ritikulásos dűdorra, hogy nem a nagy C akar-e kivágni, és nem, és barátom, írta Tradoni, azt mondta, ugyan, annyi baj, csak mégis ez jellemző rám, mint felügyelőre, miközben a technikai biztosítás – ajtók, ablakok rá ne csukódjanak a madarakra, egyetlen kivételtől eltekintve: hogy rájuk ne lépjek – jól ment, s olyan fantasztikus helyzetekben ücsörögtem velük, például Szpéroval a két lábfejem közt, moccanni nem lehetett, összenyomtam volna, de soha, és a szeléről megéreztem, a szárnya szeléről, arról a kis suhanásról, hogy jön, ott van már az íróasztalom alatt, a szoba terét másképp érzékelttem, ha helyet változtatott a madár, akár Szpéro, akár Tili és Szpéro. Mindez jól ment, de alapvető kérdésekről tudtam olykor megfélekedni. Persze, utólag élesen vettem fel, írta Tradoni, a kérdéseket. Közvetítőm csak és csak jót s jót akart: segíteni rajtunk, hogy Tili hiányát *legalább* pótoljuk (mindig csak a hiány pótolható, írta Tradoni, jó cikk lenne a boltba, sose az, aki v. ami hiányzik; ilyen mondasokat is lehetne árusítani, persze, nem Stevensonéknak), mégis ez történt: alaposan megejtette őket nyolckor (az ikreket), és azt mondta: tíz óra előtt etesek. Másnap kiderült, reggel ötig is bírták volna. De előbb még a délutánról, írta Tradoni. A Tündérlaki úton remek gyomok, a Sánc utcában egy építkezés telkén hirtelen rengeteg rezgőfű volt. Tili kedvencei! Szedtem a rezgőt, süttöt a nap, délután volt, igen világos, és tudni lehetett, hogy az egyórás „igazítás” miatt sokáig világos lesz, végtelennek tűnt fel az a művelet (a művelet ideje), így hagytam abba. Ami örökké tarthat, abba is hagyható, nincs jelentősége a befejezésnek. Csak már messzebb járván éreztem, írta Tradoni, hogy ez a fűszedés megint nem lesz soha többé. A Lágymányost arról az agyagos prériről nem látom már jó ideje (hiszen eljöttem onnét), de már a Tündérlaki út is messze van, és nem véd az se, hogy nem mentünk be kettesben – ahogy szoktunk olykor! csak épp valamiért! hátha akad *valami* érdekes – a hegyi KÖZÉRT-be, ez a kihagyás sem véd, a mennyiségi fogyatkozás, ha azonnali, nem csökkenti később a hiány érzetét, írta Tradoni (ezt olvasta valahol). A Hadnagy utcán már rutinszerűen jött lefelé; fölfelé is erre mentem, mondta magában, egy darabig.

Most átment a nagyobbik szobába, ahol Szpéroék levegőztek (Szpéro már a tojáskaland után), és szétcsukták a két szobát, mert a felügyelőné megejtette az egyik ikret (azt, aki életben maradt, a másikat, írta Tradoni, tegnap, a Jean Gabin-es film előtt eltemettem itt a parkban; erről is majd itt később; bár az egyáltalán nem biztos, hogy „később” mindenről írok, amiről azt mondtam: majd később, írta). Addig Tradoni végigdőlt a másik kockáson, Bárány mellett, egy szürkés-fehéres csergén. Ez az írás rejtett szerkezete, írta aztán, visszatérve amikor már csak a jóllakott kis zöldli ciripelése hallatszott a dobozból; a doboz

már kalitkában ált, mert a kismadár szárnyra kaphatott bármely pillanatban; de amikor még rajta volt a könnyű, áttört dobozfedél, ma délelőtt azt vették észre: félrelökdösné! (Neve még nem volt.) (Neve csak Szpérónak volt, s ez egyáltalán nem *reményt* jelentett; Canarinóék az angol szót, a *sparrow*-t ejtették így tréfából, s amikor Szpéro idekerült, írta Tradoni, kapásból adtuk neki ezt a nevet; mintha ezzel is a halálát akartuk volna elküldeni valahova, mert halott után jött Szpéro, és a név is mintha védte volna; de nem a név jelentése miatt, hanem mert jól jött. Lendületesen.) Ez a kismadár is igen lendületes volt most: nyújtotta „rancos” nyakát, melyet egyre szebben borítottak tollak, és elől is jellegzetesen – zöldikésen! – pettyes volt, olyan, mint annak idején Tili; tojónak kell lennie, mondták először, másképp nem illik a leendő Nagy Négyesbe, amely már – Tili nem volt pótolható – csak Kis Négyes lesz, de tojónak kellene lennie, mert him zöldikét nem tehetünk Szpéro mellé, a zöldike kicsivel erőteljesebb madár, főként ha him, és Szpéro már igen szelíd (persze, tették hozzá, nem velünk, azaz nem olyankor, ha az akaratóról van szó; de csak tojó lehet). Most már azt mondták: mindegy, fő az, hogy éljen. Ez volt ennek az írásnak is a rejtett szerkezete: amit nem lehet „megírni” benne: amikor hagyom abba egy etetésért stb. S hogy *mi van velem*, míg az írást abbahagyom egy-egy ilyesmiért. (Az előbb jól elaludtam, hatalmasan kialvatlan vagyok; Tili halála idején alig aludtunk, után sokáig . . . a szokásos . . . tulajdonképpen „mély gyász”, idézőjel nélkül akár, és most, Szpéro tojásai és kotlása után körülbelül, közvetítőnk, akinek szóltunk, hátha . . . mert nem akartuk kizárni a lehetőségét, hogy idén még hozzánk kerüljön, bármi átmenetileg – mert ha nem tojó? – zöldike, jelentkezett, írta Tradoni. Lassan itt jártam már a műtermek előtt, tehát közel a lakáshoz, írta a felügyelő, és benne volt a hazaérésben is a tavalyi tavasz sétáinak fejfájása, a nagy napfény, a könnyűség, a konyha hűvöse aztán, a pohár bor, ők ketten, aztán a nyár, ők hárman, aztán a szép szeptember, már ők négyen, Éliással, aki szintén itt maradt, mert nem volt szívünk elengedni, ki tudja, mire akkor már, megvolt a Nagy Négyes, amelyről csak akkor tudtuk meg, hogy Nagy Négyes volt, amikor már nem volt többé. A nagy négyes három tagja önfeledten élvezte a levegőt az ablakban, és Tradoni, aki vigyázott rájuk, elaludt. A felügyelőné ébresztette: megvolt az evés. A kis zöldi különleges lény volt egy-két húzásával máris feledhetlenné tette magát; még ha nem lesz is tojó, még ha oda is kell adnunk, valakinek – megmentett fiókaként nem kell rá engedély se, írta Tradoni –, akkor is „a mi madarunk” marad egy-egy olyan emlékekkel, mint például ez: ő tisztaságot óhajt a dobozában, ezért addig ágaskodik, míg a fenekét ki nem tolja a doboz peremén túlra, és kívülre végzi el a dolgát! Ezért lökdöste az előbb a tetőt! Stb.) Az írás titkos szerkezete: ezek a megírhatatlan dolgok, s a lényesebbek. Ami *van velem*, amíg az írást abbahagyom. Ami ugyanaz, ami *velük* van. (Mindegy, mennyire ügyes a mondat, írta Tradoni. Erre ügyeljen itt majd más; ha minden egyebet megértett.) Hiszen ez, hogy mi van, míg valamit abbahagyok, forró nyomon vezet idáig: mi volt, amikor Tili abbahagyta (a nála semmiképpen sem csak „ún.” létezését), és mi volt, amikor az ikrek egyike abbahagyta, és egyáltalán hogyan volt. Amikor az írást abbahagyom, hogy:

- a) „rájuk nézzek”,
- b) vigyázzak Szpéróra, Samura és Éliásra, akik a nyitott ablakban levegőznek, vigyázzak, míg a felügyelőné, akinek ez remekül megy, ételt adagol a kármin torokba,
- c) reggelizzem (majdnem délben, annyi idő elment a felzödezéssel, a fél iker etetésével stb.),

- d) még amikor csak azért hagyom is abba, mert túl sok a félreütés, és félnék, hogy szétzúzom a gépet (teljesen értelmetlenül, mégis, be kell vallanom, ez megfordul a fejemben, és alaposan megtépázni már tépáztam meg, pedig elég egy apró alkatrész hibája, és – villanygépem, melyre a csaknem rokkant bal vállam miatt van szükség a régi mechanikus helyett – hónapokra kiesik a használatból, mégse tudom, írta Tradoni, megmagyarázni, miért esem neki a gépnek; talán negyvenkét év alatt túl sokszor nem értettem valamit, sok valamit, írja.

Visszatér a normális sortávra. Nem tudom, mi volt akkor („mi volt”, írja, „akkor”), amikor Tilinek vége lett. Mintha le akarta volna rázni magáról a fejével is azt az állapotot, másrészt mintha nézett volna ránk: hát még ti se tudtok segíteni? Annyira megvolt minden... De ez az „antropomorfondírozás” (ahogy a Medveszekerény – Canarinóék lakóhivatala – mondja) nem biztos, hogy helytálló. Csak nem tudok helytállóbbat helyette, írja a felügyelő. Este aztán, beszélvén a közvetítővel is, biológus barátunkkal is az ikerk helyzetéről, nyugtalanul bár, rövid pihenőre térünk (11-kor, másnap hajnali 4-ig). Círpelés hallatszott még egy darabig a dobozból, mely Báránytól körülvéve – fent a könnyű rácson át levegőzve – állt. Aligha fázhattak, huszonöt fok volt a lakásban, egymást is melegítették, kendő is volt körülöttük ill. alattuk, írta Tradoni. Másnap, bármennyire döbbenetes volt, már nem csodálkoztam, hogy valaki ismét halott „közülünk”. Nem is volt ez a kis iker (öt nézte „a tojónak” a közvetítő, régi madaras szemmel, öt inkább) „közülünk való” még, talán ő még több volt: még épp nem közülünk való. Mint egy őskori kavics, úgy feküdt, előrenyújtott fejjel, megmerevedve; a torka és a szája már nem volt kármin, halvány volt, már, mint az én inyem. Nem emlékeztetett Flórián halálára a halála, írta Tradoni; ez a halál volt, és nem csodálkoztunk el rajta, ugyanúgy azon se, hogy a másik iker él. Elkezdtünk mindent megtenni érte, és ez eddig sikerrel is járt. Nagyszerű zöldike lesz belőle, ha him, ha tojó. A közvetítő barátunkat persze azonnal, még hajnali fél ötkor felhívtuk, ő is nyugtatott: nem követtünk el semmit (bár a túlvitaminozást megemlítette stb., s hogy nála semmi baj nem volt, ő nem gatyázott velük, mondtam, írta Tradoni, hogy hát mi se gatyáztunk, s talán jó lett volna, ha előző este itt már nem adunk neki enni, de amit mondtál, felelte még Tradoni közvetítő barátjának, nekem szabályzat volt, hiszen itt te vagy a nagy menő). Senki se olyan nagy menő, mondta mindkét barátjuk, hogy ezekről a dolgokról – amelyeknek mind-egyike egyedi eset, más és más – igazán tudna. Évente több, mint negyedmilliárd (250 000 000 darab) énekes madár pusztul el vándorútján, Itália felett. Lelővik, leszedik őket. És a madárvilág él, bár némely faj már veszélyeztetetten. Meghalhatott az iker azért is, mert *ütést szenvedett*; mert aki megtalálta, egy kicsit megnyomta stb. Vagy eleve ilyen egyed volt. Fantasztikus, mesélte másik barátjuk, a pusztulási arányszám. Ezek a kis madarak stb. (Kifosztott fészkek: nyest, varjú, sikló stb.) Ezek a dolgok stb. Egyáltalán, itt tartunk: stb. Mégsem történhetett alapvető hiba, mondta közvetítő barátjuk, mert a másik madár él (vagyis ha ő élni fog, ez azt bizonyítja). Ha ez ránk pusztul, rossz, mondta Tradoni, már csak azért is, mert. De nem. Ez élt, még nem volt neve, talán a hat hónapja őrzött pezsgőt megisszuk az ő nevére, írta Tradoni, szerettük volna egy másik halott emlékére meginni, egy festőére, aki ha nem is Van Gogh a szó egyik értelmében (műkereskedelem), Van Gogh volt itt, Budán, a szó sok más értelmében. És azt a nagy fehérséget, mely a képein laza, könnyű, fájdalmasan egyszéri pontok színes halmazának ad teret, Tili is látta,

Szpérokék látják. Ha már, írta Tradoni, Veszelszkyre nem ihattuk meg a pezsgőt, mert „elkezdték történni velünk a dolgok”, és csak az maradt igaz, amit a Pusztaszeri út festője mondott, talán Pascalt idézve: „Sosem tudjuk, *milyen* boldogok vagyunk, mindig csak azt tudjuk, milyen boldogok *voltunk*”, most fogadjuk el, írta a felügyelő, az ő hetvenötödik születésnapján – az egyetlen ilyen művészi születésnap volt ez, amely, érezte, igazán *rá* szorult, mások azért mind sokkal jobban vannak; de Veszelszkyvel annyi minden összefüggött: akkor mentem oda, írta Tradoni, először, amikor a kis Szpérok repülni tanult, s akkor is csak egyedül mentem, ahogy most szombaton is majd, mert a felügyelőné az élő ikret fogja etetni stb., valahogy az ő képeit érzem még egy halál felett, fehéren, ezekkel az elúszó egekkel, s a mindig-ugyanaz-és-más útkanyarral, stb., egy halál felett, amellyel elődök nélkül maradtam végképp, annyi minden összefüggött vele, hogy talán így ez együtt elegendő ok – ha él majd a fél iker –, hogy megigyük azt a hosszan kivárázó pezsgőt. Nem mintha fontos lenne; bár ő tréfásan azt is mondta: „Ezt cselekedjétek . . .” De ekkor a kis iker-fél *jelzett*: enni akarok! És Tradoni azt érezte, hogy itt egyetlen megszakítás lehetséges *jól*, ha befejezi ezt. Kiment, rácsukta az ajtót a felügyelőnére és a kis ikerre, és végigfeküdt a csergén, felette nagy fehérségben madár-forma foltok lebegtek el, igen aprók, nagy tágasságban, és régről, húsz évvel ezelőttről már, és akkor elaludtam, írta Tradoni, és ez meg akár húsz évvel később is lehetett volna; de hát, persze, ki tudja, tette hozzá: hiszen ezt még csak gépelem most, hogy tényleg befejeződjék az írás, legyen az írásé, ami az írásé, és ami valami Másé, talán egy jó pohár víz alakjában lesz azé, általam, a fürdőszobában. Akkor tényleg abbahagyta, és kiment. Hallotta a szárnyas ajtó mögül, a másik szobából – mert végül az elúszó, fehér táj mellett maradt, Szpérokékre felügyelt – a ciripelő hangot, szakadatlanul szólt, és minden „pontja” ugyanúgy megjelölt valami másképp tudhatatlant, ahogy a fehér táj valamennyi festékfelrakása, és ahogy minden fű a három kalitkán, vagy minden levélalakzat a szemközi gesztenyefákon, melyekre, tudta, este „eljönnek megint”; csak egyet tehetünk, írta Tradoni, olyan erősen *megvagyunk* másképp, hogy *véletlenül* nem vesszük észre, ami – akár a szemközi fákba – beleront. Így vagyunk együtt, írta *bár* nem hitt benne, Tilivel is, *bár* az együttlét neki csak reális együttlétként lett volna „az”; de hát van, akit csak egyszer láttam életemben – a festőre gondolt –, és mégis vele vagyok, mégis velünk van itt; és ez a rostlemez itt, nekitámasztva nappalonta az ágy fejénél a falnak, most még mindig így a legközelebb hozzánk, ez . . . de a felügyelőné közben a másik szobában összetakarítgatván, átszólt neki, és jókor, mert Tradoni elfelejtette, amit nem is tudott volna megmondani. Akkor már biztosabb, ha ez van, írta: „. . . ő talán azért halt meg, mert . . .”, vagy talán másért, és ez az „ő”, ez is kívül lebegett már személyeken, már csak nem is mint egy madár, úgy se, és hogy „meghalt”, úgy se, és ha végezhetném így, írta Tradoni, de most ő szólt át a felügyelőnének, mert nem volt hogyan végeznie. Mivel azonban ezt csak *írta*, és gyakorlatilag még *kérdezni* se tudott semmit, ami ehhez a hirtelen támadt állapothoz illett volna, a felügyelőné, a most már nyitott szárnyas ajtón és a csaknem lenyomhatatlan kilincsű konyhaajtón áthaladva, joggal állapíthathatta meg milyen csend és nyugalom van. Az kétségtelen, szögezte le a Medveszkekrény, hogy e pillanatban hatan vagytok. Kedves Krisztián, írta a felügyelő, ezt kellene betáplálni most a gépbe, miféle rajzot ad. Két napja már (hétfő reggel van, ahogy átnézem ezt), hogy az ikrek egyike szürke kis kőbékaként ült ott a dobozban, és a testvére bármelyik pillanatban

repülni akarhat (akarni máris akar!), és sárga tollai bukkannak elő a tokokból. Áll a fészekdoboz szélén, és mintha azt látnánk, ebben a kicsit értelmetlen históriában (persze, nagyon *szeretjük*), mintha a körnek azt a születét, amelynek csekély külső íve 1979. május 31-én kilendített egy madarat a Legfelsőbb Biróság épülete mögött egy fészekből. Ide került hozzánk, sokat bóbiskolt, visszafogottan járt-kelt, tőlünk függetlenül kiharcolta, amit azért mégis muszáj volt, többet nem, a többiben megvolt Szpéróval, csak a kalitkája kellett volna (Szpéróé). Ő maga három (három!) kalitkát is kapott; az utolsót lényegében megszerette. Ott akart fészkelni, ott fészkelte, és nem tudom letagadni azt az érzést (a felügyelőné mondja, és igaza van), hogy bármint volt is, amikor a rettenetes 20 tojás és az éhínségig kimerítő kotlása után (mennyire tudjuk most már, Szpérónál, hogy ilyenkor a tojót egész nap lágyabb eleséggel *etetni* kell!), amikor valóban a józanság elemi szabályai szerint elvettük a tojásait, még ki is fosztottuk. Mindegy, hogy ez így van-e vagy sem, szakszempontból; van egy nézete *így*. És ő ezt, van egy nézete *így*, érzékelhette ekképp: valami elkezdett történni velem, jöttek ezek a dolgok, *megértettem* (lassan! az első tojásaimba még beleléptem, fészket se raktam, de aztán *ez lett*), csinálni kezdtem a dolgot, de valahogy nem stimmelt; a madártárs nem jött *kellőképpen* etetni, nem hozott Polybét, Polyvitaplexet, ilyesmit. Holott a Legfelsőbb Biróságtól négy buszmegállónyira ott a patika, és a másik irányban öt megállónyira ott a szakértő. Igaza lehet hát Nagy Barátnémnak, hogy nem voltam erre a világra való. A fiókákat rendszeren etetni próbáltam, és amikor a begyváladékkal lehánytam a szememet, ez igazán nem volt szemrehányás. Mindent megtettek értem, de a fészek elvételét se, a lezuhanást se, a többit se tudták megakadályozni. Ahogy csütörtök este elaludtam, szépen megtollászkoztam előtte. Mutattam, mennyire rendben lehet minden; négy nap után végre még a fejemet is hátracsaptam a szárnyam alá. Nagy Barátom kétszer bejött, megnézett, aztán harmadszor már nem akart zavarni, pedig nem zavart, ha jól vagyok, szívesen rezzenek fel s alszom el újra, nem mert bejönni papírért, inkább el-tette az írnivalót másnapra. Másnap reggel megkaptam a Polybétet, és ötkor már egy kicsit össze voltam hanyva, de ezt én se tudom (már valahogy csak azt tudom, amit ők, hát ezért nem). Hétkor bejött Nagy Barátném, meg akart mosdatni egy kicsit, ez jó is lett volna, de akkor elkezdtek történni megint a dolgok, és szökdelni kellett, s odarántott a kalitka alja. Hiába próbáltam lerázni azt a valamit, hiába csapkodtam a fejem, nem ment, s akkor Nagy Barátném a kezébe vett; ezeket a dolgokat már csak tőlük tudom, és azt is, hogy még hosszan néztem őket, pedig már, azt hiszem, nem is. Déliq feküdtem, egyre hűvösebben. mondják, a kalitkában, egy zsebkendőn. Akkor onnét utoljára kivettek. Milyen különös, írta Krisztiánnak a felügyelő, hogy őt csakugyan folyton ki-be szedték-rakták. A kalitkáiba jóformán sose ment be, de várta, hogy besegítsük. Kijövés előtt ide-oda bújt a platóián (írtam-e, ez a kis deszkalap, a felügyelőné alkotása, Tili nagy öröme volt, sokat *tartózkodott* rajta, és ette a fentről belógó füveket), hanem ahogy már kint volt, élénken szökkent Szpéró kalijára; abból megint úgy kellett őt kibányászni. Nem neheztelt semmiért. Tililililil-prrrrrr, és hajhúzás, köpenycibálgatás. Nagy, kúpos csőre nem volt harcias. Halála után is folytatódott a ki-be. Eltemettük egy friss ültetésű palántasorban. De a palánta elfonnyadt felette, félnünk kellett, írta a felügyelő, hogy a kertészek kicserélik a palántát, és eldobják a francba a dobozt. Tettünk föléje új palántát, az is lekonyult. Ekkor kiemeltük, új sárba temettük. Ott most békén vagyunk vele.

Érintések

Ha a hibás magban is benne van az egész hibás fa – mért ne érdemelne meg az is egy Kolhaas-i misét? Aki halk beszédhez szokott, egyszer azt is győztessé lehet tenni az ordításban.

Koldusok, bohócok nagy nemzetközisége – kocsmában hallom: Lexi szelíd, szolid koldus volt; egyszer karácsonykor havat kapart a rossz kalapjába, bement a templomba, a havat odaszórta a *Mária szobor elé*.

(Részletezés)

„Mondom, ahogy érthetőbb, ahogy Goggelmoggel is érti. *Amelyik erősebb, és nincs tovább* – csak amilyen jelentést én adok neki, és nincs tovább. Sőt, mondhatnék holnaptól harangot is, mást is, ahogy Goggelmoggel mondaná

„És nincs tovább

„Tehát a szavak; ahol mégis kezdődhetne valami

„Valami egészen, egészen ugyanaz, amire még Goggelmoggel se merne gondolni

„Ó, nem. Alice rögtön megkérdezné: mi az, hogy *ugyanaz*?

„És nincs tovább

A külföldi folyóirat paksamétából nekem ma ez hullott ki:

*Spät entschloss sich der Tag
eine Weile zu bleiben*

*Sein Rat
war schwer zu verstehen*

*Die Menschen
sprechen nur wenig*

Ein Schweigen gab das andere

*Wie rasch es Winter ist
unter den Worten*

(Walter Helmut Fritz)

Talán mert annyira őszinte s nem akar nyakatekerten „modern” lenni? De nyert. (Amolyan értelmiségi vándor éji dala –)

„Megöltük” nevetett. „Most akár tegnapelőtt is lehetne.”

(Melinda vers-kezdeménye)

Fúj a szél
Fúj a szél
Remegnek a fák
Levelek is
Cseresznyék is
Leborulnak fán
Levelesi rézalmák is
Leesnek a fán
A virágok leborulnak
Aztán fölkerelkednek
A lámpa is elszalad az időbe
A Nap is elszalad az időbe
Óriáskerék fölgurul a plafonra
Kiskereke begurul a tempomba

Kár, hogy az ember keze már ügyetlen, mikor a koporsóból kinyúl, hogy mutassa – ez jó, ez lehetne jobb.

Elérkeztem valahová; a kihúzott szavakat gyömködtem magam alá, lép-
csőnek.

Csudás elképzelés: egy emberi öntudat, amelyik akkor is tovább tudná elemezni magát, mikor már merőben új jelenség az „egészen” belül, a saját „előzményeihez” képest. (Természetesen nem valami elirigyelt, „istenszerű” pozícióval koktetál ez a gondolat – annak a *tökélye* az általam egyáltalán ki-
termelhető nosztalgiák közül annyira hiányzik, hogy még a képzeletbeli le-
hetősége is elkedvetlenít magamra nézvést...) Tökéletesen megelégednék egy mindenkori „alattvalói” státussal, a rész-alkatrész ranggal; csak lenne módomban minden új „beosztásomban” elemezni, értelmezni, szituálni maga-
mat; s az „éppen adott” magamból megérteni (próbálni) az „egészet”. És sosem *egészen*... (Akár egy fa, de még egyetlen molekula pozíciójából is! – csak tudni, ami *onnét* tudható.) Egy ilyen panteizmust nem éreznék rossz sorsnak – a megsemmisíthetetlen Van (a bárhogyan is, de *van*) – börtönében. A részecskék feltételczett (vagy csakugyan bizonyítható) *gondolkodási akau-
zalitása* mellett elmenni legyintő közönnyel, s meg se rezzenni tőle: vajon nem elsietett, s főképp megalapozatlan gög? Pusztán „becsületszóra” higgyem el a véges tudatnak, hogy „ebben az ügyben” végtelen és megcáfolhatatlan? Vagy: bár az energia *megmarad*, minőségi formációi és *személyessége* (ben-
nünk) *előzmény* és *következmény* nélküli? Minél „hitlenebbül” tűnődöm rajta, annál több kétely ébred bennem a „hitetlen” végkövetkeztetés iránt. Chardin Omega-pontjához – ha melegség, ha a „pszichés hőmérséklet” sem-
mihez nem hasonlítható emelkedése nélkül ugyan – de a ráció is elvezet.

Nem lenni – az a bravúr!

Javaslat: nem megbillogozni a szeretetet a kizárólagossal.

(*Logika*) B. érdeme siralmasan kevés (különösen, ha ő veszi számba őket) – de azt mégis érdemének tudja, hogy valahányszor szervek „faggat-
ták” életében, mindig azt kapták válaszul, ami kérdés nélkül is eleve a vá-

lasza volt. S kérdezi: „Vajon nem volna ésszerű egyszerűsíteni a folyamatot. Például elmaradhatna a kérdés, a faggatás, ha folyamatosan és mindennaposan mindenre válaszolhatnék, ahogy jön, s amikor szükségét érzem.” Úgy tűnik, hogy B. nem e földön él, bár logikája evilági produktum.

Meglehetősen közel vagyok hozzá, hogy benyissak a toronyszobába. Nem csodára vagyok elkészülve, csupán egyszerű, indokolatlan, igazolhatatlan hi-telességre.

(*Alom*) Összeszedtük a faluban az *árnyékokat*, nagy szánra tettük őket, elindultunk egy hatalmas síkságon, hogy szétteregessük a rakományt. Ebből lett a Nap.

Két göröngy között rozsdásodó söröskupak, benne morzsányi föld, egy szál sápadt-zöld fű. Némely illegalitás emblémája.

Tudom, nem tudom, akarom, nem akarom: minden lövésem kétcsövű puskával esik meg. Minden állításom paradoxon.

A történelem, mint permanens (bujkáló) fasizmus –

A történelem quaternitása –

Csak a Nagy Ígéreték tudják hatalmasan fogalmazni a semmit – „Seir-ből így kiáltanak hozzám: Vigyázó! meddig tart még az éjszaka, meddig még az éj? Szólt a Vigyázó: „Eljön a reggel, de még éjszaka van, ha kérdezni akartok, jertek el újból.” (Edomita őrdal, a száműzetés korából; Ézsaiás 21) 11–12)

A logikai megközelítésnek, manipulációnak lehetséges olyan ultrapara-dox pontja, amikor – egyidejűleg – a vele ellentéteset is valószínűsíti vagy éppen állítja?

Kell legyen formulája (matematikai?) eneki a kritikus pontnak? Gondolkodásunk számára ez lehetne az „egzakt” ontológiai megközelítés egyedül lehetséges formája? A két ellen-érvényesség szüntelenül egymásba-forduló, egzakt eldöntetlensége? Ami új értelmezést adna mind a dialektikának, mind a relatív fogalmának? Ami az „ontológiai határfeltételek” matematikai-logikai leírását adná?

Materializmus, idealizmus; alapvető sántaságunk rákényszerít, hogy va-lamelyiket válasszuk, kinevezzük a *bot végének* – hogy egyáltalán járni tud-junk. Holott ugyanannak a „botnak” „két végéről” van szó. Állítjuk *innét*, hogy a bot olyan valami, aminek eredendően és alapvetően sáros a vége – *onnét* meg azt, hogy sima és fényes. Ha a „sár” legmagasabb szerveződési formája a „simaság-fényesség”; ha a „simaság-fényesség” legalacsonyabb szerveződési formája a „sár” – megfogalmazásunk valóban fontos distinkcióval teszi világossá a Nagy Pleonazmust: két metódus és praxis tisztázza és indo-kolja magát. S így már létrejöhet a pozitív elfogultság, mely az egyetlen le-hetőség, hogy így vagy úgy, elfogulatlanul tudjunk igaznak tekinteni és érez-ni valamit, ami nem lényeg szerint igaz, csupán „alkalmi bot”, hogy tovább tudjunk lépni; és ismét elfogulatlanul tudjunk igaznak érezni s tekinteni ezt meg azt – ismét elfogultan.

Az a tény, hogy egyáltalán *van* valami; hogy a *van van*: a reflektáló tudat számára okosan kiiktatható rébusz lehet (sőt, tűnődni rajta elmebaj); mégsem állítható, hogy mint „mögöttes elintézetlenség” – mint a stroncium – nem motivál. A gyermekkek szívós-ártatlan rákérdései (van *vagy* nincs?) még képesek vállalni az eszmélet elmebajos „arche” mélységeit; mi természetesen nem; mi különböző elaborálással gyógyítjuk (esetleg betegre) magunkat. Egyik meglehetősen általános elaborálási mód: egyfajta *feltételes bizonyosság-érzés* „kidolgozása” és legalizálása az életben létrejöhethető minden produktummal, jelenséggel kapcsolatban. Aminek következménye egy olyan (titkolt vagy nem titkolt) létezési közérzet, hogy az élet elintézetlenségre, megoldhatatlanságra ítélt (?), kárhozottat (?), vagy éppen ezzel kitüntetett (?), *kaland*. Pontosabban: Kaland. Persze, aki *ilyen* kalandban vesz részt, tanácsos azért, ha minden „biztos” iránti kételyét úgy tartja ébren – miután a „létezési egészség” csak skizofréniában megfogalmazható – hogy ne gyengüljön, deformálódjon a befogadóképesség a Kaland elgondolhatatlan (eleve biztos?) fordulatai iránt.

Nolens volens: szemérmetlen bátorság *is* kell hozzá, hogy az ember abban bizzon-higgyen, ami *neki* a legésszerűbb és legkellemesebb.

„Csak Isten két keze / *van olyan irtózatosan távol / mintha összekulcsolódná*” – olvasom Holan egyik versében. Hirtelen asszociációként Bólyai „párhuzamosai” ugranak be: vajon nem *ilyen* költészetet kell sugározni a matematika-geometria legvégső bugyrainak is? De Pascal, Simone Weil summázata is lehetne ez a hideg-forró sor. Másutt írja: „*Gyöngye a szemem mindig / ha egy ló sár előttem*” – majd ismét másutt: „*Amit Isten kigondolt, azt kéne átérezni itt*”.

Párhuzamos sorok.

Nem nekiütközik vagy rácsap véletlenül – *kiszámítottan* rárepül egy pille a cigarettám parazsára; s ott is marad. Egyáltalán: elképzelhető fiziológiai, de bármilyen természettörvény, bármilyen jelenség szimbólum-aura nélkül?

Ha *minden* színre léphetne *egyszerre!* – apró üvegszilánk a szőnyegen, egész nap észrevétlen; egyetlen pillanata van, amikor felragyog, este hat óra körül, a fény akkor esik rá megfelelő szögben.

Fiatal lány húzódik az eresz alá a buszmegállónál. Szemerkél. Púdereskrémes pattanásain nem gördülnek át az esőcseppek, megtapadnak rajtuk, mindegyiken egy: kis csillogó gömbök. A lány szeme valószínűtlenül kék. Boticelli láthatta-ismerhette volna ilyennek a *Tavas*, vagy E. de Bonnencontre *A három grácia* modelljeit – kamaszkorukban.

Reggelre friss állapot- és madárnyomokkal teli a frissen esett hó; a régebieknek már csak a halvány-veszendő körvonala vehető ki. Nem szomorú, csak hallgatagga tesz.

Résbe keretezett rés. – Helyben vagyunk.

„Leszámoltam” ezzel, amazzal... Nevetséges fitogtatás. Porszem gördül

porszemre. Hogy vonhatnám ki magamat az általános „ülepedésből”? A majdani hegy nélkülem legyen alacsonyabb, a kilátás szűkösebb? Igenis: ne gondoljak magamról gögösen keveset; még a bicsaklásaimról se.

Az aszfalton tört vetnek az anarchista, kósza kis fények... Mindenütt a gyötrelmes analógiáim. Elviselhetetlenül enyém a világ; én meg az övé.

L. utolsó mondatom utolsó szavait állandóan megismétli helyeslőn, szó szerint – aztán ugyanolyan hangsúllyal éppen az ellenkezőjét fogalmazza meg. Idegesít ez a csomagolástechnika. Ez a selyempapírba csomagolás. No-ha kétségkívül kulturált technika. *Bizánci szóda* – rituális hazugság-buborékkal dúsított méreg.

Szeressük úgy a jelent, mint egy méltán halálraitételt –

„Magára hagyott világ... .

„Egy hitetlen számára igen, de egy hívő... .

„Én is hitetlen vagyok

„És mért vagy jó?

„Isten helyett

A policia szentté avatása után: ha meglopnak, a rendőrség kijelenti, semmi inkorrekttség nem történt, csak további *elrendeződés*...

Ismét Holan, ez a rejtelmesen világos szavú költő; *Ellenségeimnek* c. versében írja: „*Csak egy könnyű, a szar*”. – Ezúttal kevésbé ezoterikusan tenném hozzá: „Ha keményedik az évszak, van aki szikáran döglök, más zsirosan lötyyed szét; vigasz: ami szikár, biztosabban szárad használható *pergamentté*.”

*

(*Spanyol notesz*)

Toledo. Szűk folyosó-utcák, várfal, magas házfalak, ablak alig. Metafizikus útvesztő, megkeresztelt labirintus. A bizalmatlan Szeretet sündisznó-állása. Az Úr Sing-Sing-je.

„A spanyol nép! A spanyol nap!” – nemzeti büszkeség.

Ékszer épületek. Nekünk a törökök, spanyoloknak a mórok – meg is látszik.

Építészet, mely majdnem kiszűri a tájat: *kompenzáló* belső terek, kisajátítva a külső „pusztaságból”. A kárpótlás architektúrája.

Valencia. Katedrális terén az „öreges padja”; az éppen soros öregasszony a padon ülök előtt áll, és viszi a hangot. A macskák a zebrán kelnek át. Szűk síkator a holdfényben, valamelyik emeletről cembalo szól; egy ablakon kihajló lány hosszasan mond valamit – vagy verset, vagy csak spanyolul beszél. Tolókocsiban középkorú férfi, idős asszony sétáltatja (tolja) a téren – az anyja? Megható, természetes és egészséges, ahogy keményen, egyenrangúként kötekedik a férfival, meg-megszólítja, veszekszik vele és

gyengéd hozzá: elaborált tragédia; a Dél élet- és létművészete. Színes virágos napvédő ponyvák a kávéházak teraszai fölött, non-stop ünnep-előtti zsidongás. Öreg, utcai cipőtisztogató kis hordozható székkal, faládaival pendlik az asztalok között; igazi veterán, barnás-fekete arc, kicserezett, ujjnyi mély ráncaiban megüledett izzadság-fény. Kinálja magát, nincs pénzem, de az se baj, már rakja is elém a széket: „Uram, legalább beszélgetünk egy kicsit közben!” A bikaviadalok, a toreádorok múzeumában megejtően semmitmondó, ócska, giccses személyes tárgyak halmaza, köztük néhány remekmű is, sárguló újságkivonatok, képek és fotók, a család, az unokák, a rokonság, a hős a legkülönbözőbb pozitúrákban, a nagy jelenet megörökítése, a dőfés, a torero holtteste, a tömeg a temetésen, a lelkes-zokogó arcok; bábukra ráhúzva, falra kifeszítve színes-csipkés ruhák, bőr-mánsis cipők, az ingeken, mellényeken foszlott lukak és hasítások, körülöttük halványuló folt-maszat, az egykori vér. És sok kereszt. És áhítatos csend. Innét visz a villamos a tengerpartra. Alkonyi sétálók a parton, apálykor: Csontváry-s jelenés. Valahol távolabb egy dzsipp is feltűnik a plázson, lassú kanyarokkal az is sétál, a morajlástól nem hallani a motorzúgást: nosztalgikusan álomszerű, ahogy bóg-nizik a homokon.

Barcelona. A Rambla madárarúsai a műfényben, este: csőrükkel, lábukkal kapaszkodó papagájok, kanárik összezsúfolva, kupacban az egymáshoz bújó majmok; a kirakatokban napos-hetes csibék az egzotikus állatok és madarak mellett, valamennyien bóbiskolnak, szomjasan tátognak a lárvaszerű fényben. Az egyik madaras bódé előtt fiatalember fekszik a földön, halott, pénisze félig az aszfaltra lóg ki. Körülötte megállíthatatlanul fecsegő, zsongó tömeg; egy részük nevetgélve állja körül, semmi megrendültség, autó jön, elviszik a halottat, úgy oszlanak szét, mintha valamilyen derűs látványt hagynának ott, csak a halott helyét kerülik ki néhány percig. Az újságja maradt ott az aszfalton, és egy kis tócsa vizelet. A bódés a tócsa fölött rázogattja a pultjára állított virágcsokrot, s a fáradt szirmok a tócsát is eltüntetik. A kikötőben Kolumbusz hajójának a mása; nehéz elbúcsúzni tőle; vagy hússzor is fölmászok, lemászkok, leülök, kinézek, végiglépem, mozdulatokat teszek – a mikro-tér mágikus léptékei, amelyből új Galaktika lett.

Madrid. Rideg-hűvös bankház-székesegyházak. Fegyelmezettebb zsidongás és lárma, mint másutt; mindenben valami „tartás”, mint a fekete kendő eleganciájában az asszonyok vállán. A gyerekek is késő éjszakáig az utcán nyüzsögnek. Öltözetük majdnem pontos mása a felnőttekének: miniaturizált hölgyek és urak. Akár a nagy festőik képen. Realistább piktúra ez, mint amilyenek az első pillanatban (vagy csupán albumok nyomán) látszik: az ég, a felhők, a sziklák, a táj végletes színorgiája, a természeti alakzatok egzaltációja: valóság. És a Goyák torzításai is. S az éjszakai ég valóban *fekete* a földi valóság fölött: a csillagok, a hold nem annyira dimenzionált, nem „udvaros” fényszigetek az űrben, inkább fekete kartonra festett fényfelületek. Még a késő reggektől is hűvösek, de makacsul úgy tesznek, mintha nem volna az. A nők kollektív mozdulata reggel az utcán: melegebb öltözet helyett egyenes derékkal, szorosan keresztbe fonják mellükön a karjukat; s a kislányaik ugyanígy, hosszú szoknyácskáikban, emelt sarkú cipőikben.

Útban Avila felé. Sziklás, gyérfűvű, monoton táj, majd váratlanul felbukkanó zöld szigetek, eszelősen merész rajzolatú facsoportok, buja tenyé-

szet. A képzeletnek semmi nem áll útjában; színpad, ahol bármilyen valóság lejátszódhat, akár Jézusé, akár Don Quijote-é.

Lloret de Mar. A tengerre kifutó domb tetején egy dilinós aggregény megalkotta a „béke kertjét”. Kagyló-épitmények, vessző-bábuk, totemek, cse-repek száza; és a „beözönló” tenger-jelenlét. A kertajtón embléma: fekete spanyol kalap, és egy kis játékhedű.

Valahol, útközben: szakadt napernyő alatt öreg pásztor, szemhatárig se-hol egy fa. Mindig akadnak öregemberek a világban, akiket őriznek a birkák?

*

Annyiszor kérdezték tőlem fiatalok, hogy – jó; de úgy igazában, mégis, végül is: *hogyan volt* ott a lövészárkokban, roham közben? Egy anekdotából az igazság minden árnyalata kibontható. Napoleon Toulon ostrománál reszket. Egy tiszt megdöbben: „Ön remeg a félelemtől?” Mire: „Ha Ön úgy félne, mint én, már rég elpucolt volna.”

Ismerős nap – támadásba mentek át a tárgyak.

Te okos kódarab – nem zavarod mozgással az értelmed működését.

Nézel rám egy fényképről, képről, szoborról – ez világos. De *hová* köve-tem *én* a pillantásodat?

Nem ismerek minden ellenvetést; igazában nem tudom, mit állítok.

Beteg mondja bizalmasan: „Karácsonyi mese? Képzelden el egy hatalmas jéghegyet egy minden képzeletet felülmuló ég alatt, és ez a jéghegy nem is valamilyen ismert tenger vizében úszik, hanem egy folyékonyra dermedt, ólmos fémtő felszínén. És ennek a tetején fekszik egy kékre fagyott, világító csecsemő. Már csak ilyen most a karácsony.”

Nem teljes és nem korlátozott – hanem *belátásos szabadság*. Vezetők és vezetettek pszichológiai és filantrópikus érettsége nélkül (mily avitt, csuda-bogár szó lett az utóbbi!) nehéz beszélni demokráciáról. Sok minden másról természetesen kell és lehet (mit is tehetnénk mást) – de a demokrácia meg-érdemelné, hogy a szót, a fogalmat, az eszmét tisztán őrizzük meg, ne aján-dékozzuk meg vele a sikertelenséget, a félsikert, vagy valami olyasmit, ami merőben más. Ma még nem tart ott a világ, hogy kétértelműség nélkül épít-hesse bele praktikus szótárába. A *belátásos szabadság* olyan miliót igényel, amelyben a *világi teológia* már otthonos. Addig helyesebb (és az önkritika révén önnevelőbb is), ha annak mondjuk, és olyannak írjuk le magunkat, akik és amilyenek vagyunk. Miért csak a halálos ágyon vagy az utolsó szó jogán vagyunk képesek (vagy akkor se) kendőzés nélkül *megnevezni* magun-kat? Amíg *mi* ilyenek vagyunk, addig a társadalmi struktúránk, a rendünk, a politikánk se lehet más. Ha mélyebben belegondolunk: önmagunkkal szem-ben kellene mindenekelőtt éberem és élesszemű kritikusként ellenzékinek len-nünk – kollektíve.

Kipróbált alternatíváink: Dózsa, Kossuth, Martinuzzi, Bethlen Gábor, Deák, Tisza Kálmán – hogy csak néhány megállapodottan patinás nevet vegyünk. Sürgős feladat volna történelmi-pszichológiai-politológiai tesztelésük. Az eddigi elemzésektől annyiban kellene eltérni, hogy a fenti nevekkal jelzett módszereket *pusztán önmagukban is* próbáljuk felmérni, leírni és értelmezni, mint *technikákat*, speciálisan nálunk megvalósult *változatokat*. Vagyis, a legkülönbözőbb területen és vonatkozásban világossá tenni e technikák *működési mechanizmusát*, szerkezetük és felépítésük rendszerét, reflexológiájukat a cselekvésben és nem-cselekvésben, találékonyosságukat és annak hiányát stb. – Hogy mit lehetne várni egy ilyen szabatos-objektív „kézikönyvtől”? Némi-képp absztrakt-lemeztelenített eligazítást a megmaradás-emelkedés sajátosan magyar (közép-kelet-európai) kísérleteiről és ajánlatairól. Amit Machiavelli is tesz, például, nagy és kisebb műveiben, politika-filozófiává tágitva és általánosítva taktikai felismeréseit és elképzeléseit – mint a győzelem, vagy legalábbis a döntetlen (a konzerváló béke) feltételeinek summáját. A mi kézikönyvünknek ez esetben bonyolultan és érzékenyen „provinciálisnak-partikulárisnak” kellene maradni. Ugyanis, így járulhatna hozzá tanulságosan és új szempontokkal azokhoz az utólagos történelmi konfrontációkhoz, melyeket (ha éppen igen) el is végzünk: kutatva, hogy az adott helyzetben és körülmények között az alkalmazott módszer és technika mennyiben volt *helyileg* elkerülhetetlen vagy elkerülhető, mennyire téves vagy helyes a kalkulációk motívuma; s mindez mit mutat és bizonyít a *távlati* eredményesség, illetve, eredménytelenség szempontjából, s a jelen lehetőségeivel és feladataival ösz-szevetve. Természetesen senki nem gondolja, hogy a történelmi feltételek *olyan mértékben* tudnak (és szoktak) ismétlődni, hogy velük kapcsolatban bármit is merev szabályokba lehetne foglalni. Hiszen a politikában éppúgy, mint az egyéni életvitelben a kivételes, de annál döntőbb pillanatok *intuitív rögtönzésein* áll vagy bukik minden; miközben e rögtönzések lehetnek tradicionálisak, de teljességgel szabálytalanok is. Mégis nélkülözhetetlennek látszik (számításba véve a tömegek politikai kulturáltságának alacsony fokát, korszerűtlenségét, másrészt százados *elcsigázottságát*), – hogy egy ilyen vizsgálódás és analízis *élő példatárként* ösztönözze maximális éberségre s az analógiák mérlegelésére az aktuális politikát; és részeseit. A nemzeti tudat egészeségesen így és ebben pulzál; a többi lehet nagyszabású líra (ritkán) – vagy pusztá pántlika (többnyire).

Joseph Benys: „Miért ne? Vagy talán nevetés nélkül képzelik el a forradalmat?” – Még ha nincsenek is már hippik és provók (azaz: nincsenek úgy, ahogy azelőtt), kitörölhetetlen emléket hagytak arról, hogy mi is lehetne a jövő nagy, kollektív csodafegyvere... Emlékszünk még a provók utolsó felvonulására Amszterdamban? – mikor már küldöttjük volt a városi tanácsban, de tiszta képük is arról, hogy egy városi tanács maga napi gyakorlatában micsoda, és mit takar. Ezen az önmagukat „felosztató” felvonuláson egy iszonytató nagy fehér lepedőt vittek, minden írás, jelszó nélkül. Korántsem hiszem, hogy ezek a hallatlanul művelt fiatal emberek és lányok (két éjszakát töltöttem a zártkörű klubjukban) felelőtlenül néztek volna el a történelem és társadalom mellett. Csupán a hazugság fölé emelkedtek zárkába dughatatlan, meggumibotozhatatlan mosolyukkal. Gandhi aprószentjei? a cinikusok kései utódai? Azért ne írjuk le őket olyan gyorsan; sem a módszereiket. Hogy viselnénk el mosolytalan sikereinket az ő jelentős sikertelenségük nélkül?

(*Lektori jelentés*) Kivételes könyv. Meg kellett írni, hogy legyen újabb indok a korábbiakat csodálni. Valószínűleg a túlfogalmazás önkielégüléséről van szó. Szépség, áhitat, megrendülés, torokszorítóan halmozott egyszerűség – minden azon a határon, amelyen túl igyekszünk elnézőek lenni. Egy ilyen könyv már-már úgy *mond*, hogy diszkréten *mégse* mond. Az általánosítások és hasonlatok nem garantálható közegében olyan szertartás következik be, mely a stilisztikai *széptevés*, a *körbejáró elragadtatottság* nemesen kicsiszolt ürességévé tud lenni. A szöveg olyan komplettül veszi komolyan önmagát, hogy rábeszél: lekenyerezett megilletődöttséggel töprengjek a mondanivaló mélységén, és higgyem el, hogy valóban mély dolgok ezek. És háritsam el az eszköz, a próza dohogását: „Mire használnak itt engem? Rajtam keresztül másképp lehet csak túllépni rajtam.” Kétségkívül azzal csukjuk be a könyvet, hogy illetéktelenség történt. Mintha levegőt (viszont tiszta levegőt!) nyelgettünk volna kenyér helyett, s van is bennünk bizonyos jóllakottság-érzés; csupán – hogyan is mondjuk – az *írités* maradt el, mint annak demonstrálása, hogy csakugyan történt *valami*.

(*Filozófiatörténet*) Kezdetben a gyenge ív fölöttünk, amelybe mintha kapaszkodni lehetne. Aztán egyre inkább a Nagy Kék, az átszúrhatatlan ballon. A bizakodás roncsolt évei. S végül mégis a felhők szövetkezése. Majd bizakodás nélkül a felhőkbe építeni bele a gyenge ívet, amelybe úgy-ahogy kapaszkodni lehet.

Mindig aktuális modell: úgy járni élen, hogy az igazság eltorzításával mutatunk rá minden másnál heurisztikusabban a jobbra, igazabbra és követendőre. Vajon foglalkoztunk eleget a tévedés, a hamis és torzított tendenciák pozitív szerepével – minden területen és vonatkozásban? (Nem eszméletőbbek az anti-utópiák, mint az utópiák?) Mindenesetre, szakadékos távlat, ha ad abszurdum gondoljuk végig ezt a modellt – de vajon nem e szerint haladunk lépésről lépésre? Legalább tudatosítsuk, hogyan menetelünk. Így talán marad remény, hogy felismerjük: hol az a határ, ameddig el lehet menni, hogy „vállalkozásaink” – ha már meglettek, bármilyen áron is – szükség-szerűségként könyvelődjenek el. És ne olyan zsákutcának, amely tarthat ugyan soká, de már menetközben sejlik, hogy van rövidebb pozitív zsákutca is. Napi gondolkodásunk logikáját is ilyen terápiának kellene folyamatosan alávetni.

Kevés dolog izgat úgy, mint az, hogy egy szent hogyan néz szembe, s egyezkedik, él együtt a belső demoniájával, mocskaival; s hogyan egy elvetemült vagy gyakorló becstelen a tiszta tartalmaival. – Általában észre sem vesszük, milyen körültekintően (öntudatlanul) sminkeljük az *emberi helyzeteiket*, ha az analógia kinosan bennünket is súrolhat. S rögtön tudjuk a büvszót: *megideológizálni*. Az utcanyelv (vagy korunk nyelve) egyúttal a veszélyre is szemérmetlenül utal: a belső hitté, elkötelezettséggé rangosított *sminkre*. Hogy már otthon, a magányunkban se moshassuk le, ne kelljen lemosni magunkról. Gondoljunk bele egyszer frissen, ne fásultan –

A markomba köpök, mielőtt valami foghatós valamibe fognék, hogy tapadósabb legyen, a szorítás feszesebb – többnyire azonban képletes ez a köpés; és mégis átsegít valamin, hozzásegít, légkört teremt, meghatároz egy

bizonyos magatartást és viselkedést, ami előbb még nem volt időszerű, de ezzel a külső körítéssel együtt most már az . . . S ennek a többnyire képletes apróságnak a révén nemcsak cinkosa leszek mindazoknak, akik valaha is foghatós valamit fogtak – hanem de megfiatalítóan sok millió éves.

Zsuzsi néni mondja: „A szőlő bálványába ültettem tököt” – „Bálványos-ra kapáltam”. (Bakhátasra.) – Ilyenkor kell mindig és újra beleszerelmesednünk a nyelvünkbe. Mégha oly ritkán és „ünnepi” alkalmakkor engedélyeztetik is élni ezzel a kimeríthetetlen gazdagsággal . . . (Pedig hány bűntevés esett e téren, éppen nálunk!) Egyedül a „Zsuzsi nénik” tehetik meg, hogy minden szavuk ékkő legyen – ők önfeledt ártatlanok. Mi azonmód handlékká válunk, ha *utánozzuk* őket: és semmi nem évül úgy, mint a handlé-portéka.

Semmi illuzionizmus. Anyaggá alvadt illúzió. Csak az a bökkenő, hogy ez nem szójáték.

Tíz évvel ezelőtt N. P. faggat, hogy mi maradt meg bennem a regényindításából (100–120 oldal, egy azóta abbahagyott vállalkozás). Ezt találok egy cetlin: „Kevés, de ami épp a túlméretezettségétől hat kevésnek. A kihagyás nélkül működő túl-érzékenység folyton hullámzó észrevételei, jelzései mögött nehezen kitapintható a *váz*. Kissé fogódzó nélkül marad az olvasó az érzékenység burjánzásában (nyelvi vonatkozásban is). Neki mégis az az érzése, hogy folyton *kihagy*. Persze; minden egyes darabot nem lehet kézbe fogni (Broch). Csak a sugallmazó válogatás adhat hírt a totalitásról. A probléma Wittgenstein-i; *magáról a maga* kimerítően nem nyilatkozhat, a nyelv a nyelvet nem mondhatja ki stb. Ökonómia és megalkuvás problémák. Az értelmezés, illetve az értelemszerű és értelmezhető, a nem ájult, hanem öntudatba horgonyozott megragadás csak a redukció változatai között válogathat. Banális „nehézségek”; de mindig újra, és mindig csak ez. A maga nagyon más eszközeivel, de a Flaubert-i álom körül köröz: egy regény, *amely nem szól semmiről*. (Azaz, amikor a totális summája adná ki azt a bizonyos „semmit”; mint a számok összege a végtelent . . .) – Legújabban publikált regényrészletei azonban – *Fejezetek egy Emlékiratból* – mintha épp ennek a régi vállalkozásnak-álomnak találják meg a szuggesztív, járható útját. Epikapárlatot ígér, a történés megfigyelmezését; amelyből oly kevés sincs, mifelénk.

Este vendégeim voltak, halottak; láthatólag semmi rendkívülit nem akartak, csak kimondani és megosztani a tapasztalataikat. – „Igen. Egy alvó, szótlán, megalvadt Istennel még tudtunk mit kezdeni. Feküdt, mint egy megváltó Gulliver, mi meg mászkáltunk a csudás hegy oldalán, a repedései elirányítottak, ösvényeket vágtunk-tapostunk rajta; megszokott, hozzánk illő kis Lareseineknek is akadt keresztút, ahol mindig meg lehetett szólítani őket, el lehetett beszélgetni velük. Valahogy mindennek volt határa, nekik is, nekünk is. Voltak utak, ligetek, zugok. Most mintha az egész hegyoldal föltápáskodott volna. Semmi nincs. Minden van. Úttalan, lassú áradás. Olyan egyetemes minden.” Így beszéltek, aztán mégis csak hazamentek.

Daráló

*Jő a fecske tavasszal,
minden szívet vigasztal,
tavasszal
vigasztal,
csak engem nem nyugosztal.*

*Megterítve az asztal,
vendégeket marasztal,
az asztal
marasztal,
engem menni tapasztal.*

*Minden virág tavasszal
főljebb nő egy arasszal,
tavasszal
arasszal,
tapasszák le tapasszal.*

*Szemben ennyi pimasszal
téli vagyok panasszal,
pimasszal,
panasszal,
nem bírok a ravasszal.*

*Körben csupa kopasz fal,
főljajdul a panaszdal,
kopasz fal,
panaszdal,
búbánatot magasztal.*

Kóbor kutya

*Bundádból kiharapod
a száraz bogáncsokat,
senki kutyája az éjben
a fekete ég alatt.*

*Hirtelen megállsz, körbe-torogsz,
ahogy mennyei csillagod.
A száraz bogáncsokat
bundádból kiharapod.*

Az örök homály

*Ülök a napsütött falon
s egy árnyékon gondolkodom.*

*Bokám körül hűs áradat,
birtokba vette lábamat.*

*Amint növekszik, ő az éj,
mellemre, homlokomra tér.*

*Terjed hamar, nincs semmi más,
csak ő, a teljes pusztulás.*

*Egykedvű, nem bő, nem szoros,
ősídő óta otthonos.*

Dünnyögés

*Már túl az öregség küszöbén
szédülök éveim tetején,
hatvanhét évembe mint kútba
tekintek. Mi lesz, ha lehullva
szézzúzom hajdanom sok kövén?
A múltban nincs halál, tudom én,
a jelen töri be a fejem
s majd a múlt kútjában lesz helyem.*

A remény ideje

Frank negyvenhatban a húsvéti szünet első napjának reggelén megvárta, míg az anyja elmegy otthonról, aztán gyorsan összecsomagolt. Cédulán üzenetet hagyott hátra: „Egy hét múlva itthon vagyok, és vigyázok magamra, csokol szerető Fiaid!” Vonatra ült. A hirdetőoszlopon olvasott címet a biztonság kedvéért felírta egy darab papírra: „Szőlőmben tavaszi munkára férfierőt alkalmazok. Munkabér borban fizetve. Jelentkezés Cegléden Kántornál, Fűrj utca 6. szám alatt.”

Kántor Béla csak közvetített Cegléden. Felírta Frank nevét, életkorát, pontos lakcímét, aztán útbaigazította, hogy hol találja meg a helyi vicinálist, amelyik kiviszi a tanyára. Útiköltséget is előlegezett. Még nem volt dél, amikor a kalauz sipjelére a kis mozdony hatalmas füstöket eregetve megrántotta a két személykocsiból és három tehervagonból álló szerelvényt. Frank kibámult az ablak üres négyszögén. – Legfeljebb mégis kimaradok egy évet, egy év az nem sok – latolgatta magában a jövőt. Kétoldalt elmaradoztak a kisváros házai. A kertek következtek, majd a kis mozdony belefúrta magát a virágzó cseresznyefák alagútjába.

A szőlősgazda a pincelejárat előtt ült. Negyvenéves formájú alacsony, de igen erős testalkatú ember volt, hordó nagyságú mellkassal. A térdén könyökölt, bőrpapucsos lábát a küszöbön hintáztatta.

– Csavargó vagy? – fürkészte Frankot.

– Nem vagyok.

– Sok errefelé most a mindenféle ember. Kóbor hadifogoly, meg ilyenek. Fosztogatnak, meg ijesztgetik a lakosságot.

– Én diák vagyok.

– Miféle diák?

– Gimnazista.

A gazda a fejét csóválta.

– Mit értesz akkor te a szőlőhöz?

– Nyugodjon meg, hogy értek.

– Meginni a levét, mi? – vigyorodott el a gazda. Gyanakvó tekintetét valósággal belefúrta Frank arcába. – Belevágsz nekem a kapával a tőkébe. Vagy lenyisszantod a vesszőről a legszebb szemeket.

– Mondom, hogy értek a szőlőhöz.

– Nem úgy nézel ki.

– A rokonságnak van szőlője – hazudta Frank.

– Akkor mért nem nekik dolgozol?

– Haragban vagyok velük.

– Aztán mért haragszol rájuk?

Frank torka összeszorult az idegességtől. A gazda ellenség volt a szemében, s még szörnyűbb, hogy rá volt utalva.

– Van rá okom – válaszolta ingerülten. – De az nem tartozik másra.

Úgy tett, mint akinek nincs erről több mondanivalója.

– Holmid van?

– Ez itt – mutatta Frank a hátizsákot, amiben törülköző, fél szappan, két főtt tojás meg öt bukta volt. Az utóbbiakat a ceglédi állomáson vette egy alkalmi árustól.

A gazda bement a házba. Kis idő múlva egy kopott lópokróccal tért vissza. Messziről dobta oda Franknak.

– Ezzel takarózhatsz! A kamrában lesz a helyed a többiekkel, este majd megmutatják, hogy hol alhatsz. Ha bírod a munkát, három liter bor napszámot adok. Koszt nincs.

Frank azt gondolta elégedetten: – Ha tiz napig maradok, az harminc liter . . .

Besötétedett, amikor a többiek megérkeztek a munkából. Öten voltak. Egymás mögött jöttek a kövidinka, kadarka és a piros szlankamenka párhuzamos sorai között. A sort egy hidegnézésű ember vezette, a háború előtt vincellér volt egy mátravidéki uradalomban, itt a tanyán az előmunkás szerepét töltötte be. Mögötte ikerpár jött: székelyföldi menekültek. Elhanyagolt külsejük alapján nehéz lett volna elhinni róluk, hogy nem voltak még negyvenévesek, hajdan a kolozsvári egyetemen latint és művészettörténetet tanul-tak, s néhány éve még jól menő vendéglőt vezettek Tusnádfürdőn. Az ikreket Simon követte: húsz év körüli sovány, kopaszra nyiratkozott fiatalember. A sort egy hajlott hátú öreg zárta, ő cipelte a szerszámokat.

Frank a kamra padlásáról húzott magának szénát, és miközben a viharlámpa világánál a fekhelyét rendezgette, azt gondolta elégedetten: – Nem is vártam, hogy ilyen jó helyem lesz . . . A sarokba telepedett, a széles pricscen az öreg mellett jelölték ki a helyét.

A homályból Simon keskeny arca tűnt elő.

– Neked hány litert ad?

– Hármat.

– Disznó burzsuj! – fakadt ki a fiatalember, majd szitkozódva visszamászott a helyére.

Frank magába szívta a száraz szénaitlatot, mintegy a szabadság levegőjét. Bizakodva gondolt arra, hogy megtette az első nagy lépést. A legnehezebbet.

Már őszi óta nyomorúságosan éltek az anyjával. A pengő rohamos romlásával a megtakarított pénzük az utolsó fillérig elfogyott, és túladtak már minden nélkülözhető holmijukon. November végén a szövetekkel foglalkozó stróman családotól hazaérkezett a háborús menekülésből, új lakást kellett keresni. A Hátsó Negyedben találtak egy udvari szobakonyhás bérletet, a bordélyház tözsomszédságában. Negyvenhat januárban Freytágné már a ferences plébánia konyhájáról hordta a maradékot. Az első nap, mint a zsákmányt, úgy mutatta fel az ételhordót: az alumínium fedőn egy szelet sovány hús száradt, az alsó két edény tele volt krumplilevesssel. – A húst Ottó tisztelendő úr küldi neked, és azt üzeni, hogy mindig fog neked küldeni valami finomságot, és ha bemész hozzá, ajándékot is kapsz tőle – nézett rá az anyja hálától bepárasodott szemmel. Freytágné január végén megbetegedett. Tíz napig plantateán és héjában főtt krumplin éltek. Tüzelőjük nem volt. Frank a napi lecke után gallyakat, kukoricacsutkát, száraz napraforgótányért gyűjtögetett. A februári nagy fagyok idején éjszaka a lavórba befagyott a víz. Frank jobban viselte az éhséget, mint a hideget. A hideg fizikai fájdalmat okozott, különösen a végtagjaiban. Keservesen vacogott a takaró alatt is,

képtelen volt a gondolatait összpontosítani, elhagyta a lelki ereje. Test és tudat a hideg kiszolgáltatottja volt. Egyik éjszaka mínusz huszonegy fokra hűlt le a levegő. Frank megelégette a szenvedést, lopásra szánta el magát. Az anyja hallani sem akart róla, keservesen sírt, végül úgy egyezett bele, ha együtt mennek. Sötétedés után kilopakodtak a rendezőpályaudvarra. Frank megvárta, míg a vagonörök behúzódnak a bódéba teázni, akkor felmászott az egyik szenesvagonba, és megtömte a zsákját. Sziléziai szénre talált, legalább hatvan kilót szedett. Lemászott a vagonból, majd a megbeszélés szerint rögtön fűtőrészni kezdett, vidáman trillázva a Morse-abc u-betűjét, háromszor egymásután, boldogan jelezve az anyjának, aki a vasúti töltés oldalában reszketett a félelemtől és a megalázottságtól.

Siralmas volt, hogyan csúsztak lefelé, mind mélyebbre, de mielőtt eljutottak volna arra a pontra, ahonnan már nem lehetséges a felemelkedés, Frank anélkül, hogy az okokat elemezte volna, mi juttatta őket ebbe a nyomorúságba, elhatározta, hogy a kezébe veszi a család sorsát. Már biztos volt abban, hogy Gerzson soha többé nem jön vissza. Freytágné is csak a lelke mélyén reménykedett. Frank azonban világosan látta, hogy az anyja a maga erejéből már nem képes talpraállítani a családot. Első lépésként – elhamarkodottan – ki akart maradni a gimnáziumból, hogy dolgozni megy, a házigazda barátja vízmester volt a folyammérnökségnél, de az anyja hallani sem akart erről, egy elkeseredett percben öngyilkossággal is fenyegetőzött, Frank azonban magától is rájött, hogy ezzel a lépéssel a jövőjét kockáztatja.

A véletlen adta kezébe a felemelkedés kulcsát: az önvizsgálatot. Egyik nap az iskolában az a fiú, aki a háborús években a Signálokat kölcsönözte Franknak, történelemóra előtt jó hangosan, hogy minél többen hallják, azt kérdezte:

– Te, Freytág! Igaz, hogy kuplerájban laktok?

Frank egy pillanat alatt összeroppant a szégyentől.

Igaz, hogy nem kevés kíváncsisággal, sőt izgalommal tekintgetett a magas deszkakerítés mögé, be is leselkedett volna az udvarra, ha nem fél az aransujtásos zubbonyban vigvázó kidobólegénytől, de az első naptól fogva szégyenkezett, hogy egy bordélyház tőszomszédságában laknak. Bár különös viszony volt ez. A lányok civilben a másik utcára nyíló kaput használták, a feltűnő öltözetből és a parfümillatból azonosította őket, hogy abból a házból való-e. Nyomasztó volt, hogy egyszerre vonzották és taszították. Egyikkel-másikkal álmában is találkozott. Az osztálytársai előtt sohasem említette, hogy hol laknak, sőt ha úgy hozta a helyzet, inkább hatalmas kerülővel ment haza az iskolából, csakhogy a többiek gyanút ne fogjanak. Leleplezése kétszeres volt: a tény maga és a szálnalmas titkolózás. Érezte, hogyan szegeződnek rá a tekintetek. Alig várta, hogy hazaérjen az anyja és szemrehányást tehessen neki, de mikor este megjött, végül is nem említette, hogy mi történt az iskolában. Másnap otthon maradt. Keserves nap volt. Bűnösnek találta magát, aki olyképpen bűnös, hogy nem akarja a bűnét magára vállalni. Kiméltlen önvizsgálatnak vetette alá magát.

Látszólag egy aprósággal kezdte a változást: minden este felírta a másnapra előírt teendőket. Ha ezek közül valamelyiket – esetleg többet is – nem tudott elvégezni, mulasztását a következő napi új feladatokhoz írta, másnap még nagyobb erőfeszítésre kényszerítve magát. S ami fő: az eltervezettekben semmit se hagyott el, semmiről se mondott le. Gyakran eszébe volt apjának az alapelve, ami tulajdonképpen egy babonás félelemből eredt, s abból állt,

záshoz, most azonban roppant feszélyezve érezte magát. Vakon elnézett a közönség fölött, izzadni kezdett, s ami a ringben egyszer se fordult elő vele: lámpaláza volt. Binda szavai szerencsére bátorságot öntöttek beléje és egy kicsit fel is lelkesítették. A felolvasás jól sikerült, a közönség lelkesen tapsolt. Frank később maga is a nézőtérre ült, a Kommunista Kiáltvány oratóriumszerű felolvasását hallgatta. Nem sokat fogott fel belőle: két fiú és két leány egymást túlharsogva adta elő. Frank hazafelé arra gondolt: pótlólag beleír egy-két dolgot a drótostót történetébe, ami jobban alátámaszthatná a róla mondott elismerő szavakat. Binda másnap bemutatta Frankot a kerületi pártszervezetben. – Felolvashatná a novelláját – tolta a titkár elé. – A kultúrcoport ügyis falujárásra készül. Kaszát rántanak tőle a parasztok, ha meghallgatják . . . Franknak kedve lett volna a falujáráshoz, de félt, hogy kicsapják az iskolából.

A hálókamra hangos volt a horkolástól, de Frank különben se tudott aludni a lázasan csapongó gondolataitól. A horkoló testek között ki tudja hányadszor tette mérlegre, hogy milyen változásokat hozhatott volna az ölébe hulló lehetőség, és noha ez a mérlegelés már csak utójáték volt, úgy érezte: sokkal boldogabban gondol a rengeteg harminc liter borra, amit majd a szőlőmunkával keres, mint a Szövetséges Ellenőrző Bizottság orosz parancsnokságának a fekete autójára, mely a kultúrcoportot vasárnaponként vidékre fuvarozta.

Reggel a szilvafa alatt várakoztak, amíg a vincellér a gazda házából előhordta a szerszámokat és kiosztotta.

– Az új fiú kinek a párja? – kérdezték az ikrek.

– Az öreg mellé osztottam be – rendelkezett a vincellér.

A munka kemény és lendületes volt. Az öreg már az első mozdulatokból észrevette, hogy Frank nem ért a szőlőműveléshez. Megállt, beállította kezében a kapát, elmagyarázta a szőlőnyitás fortélyát, egy-két ügyesebb mozdulatot elismételtetett vele, sőt arra is megtanította, hogyan tartsa a derekát, hogy órák múlva se álljon bele a fájás. Tíz óra után Frank már a perceket számolta, hasznavehetetlennek, elhagyatottnak érezte magát, és hiátalónak, amire vállalkozott. Alig-alig adott már biztatást és lelkiert, hogy hazatérve azt mondhatja majd az anyjának: – Most már kezdetünk valamit, nem kell kegyelemkenyéren élni tovább . . . Ólomból volt a teste, a fejé zúgott. Várta a holtponot, de az ösztön és az elhatározás áthajtotta a kritikus perceken. Meg az öreg kapája is ügyesen át-átnyúlt a tőkék másik oldalára, besegítve Franknak. Délután már nagyjából tempót tartottak, s noha este háromnegyed órával később fejezték be a rájuk osztott munkát, azzal a bizakodással mehettek be a tanyára, hogy másnap már egyenlők lehetnek a többiekkel.

Frank befalta a két főtt tojást, az öt buktát, ráivott egy liter vizet, aztán lezuhant a pokrócra. Másnap már valamivel könnyebben dolgozott, noha testében nem csökkent a fájdalom, a tenyere se szokott még hozzá a kapanyélhez és a metszőollóhoz.

Két nappal később a kamra homályából ismét előbukkant Simon.

– Mért nem eszel?

Franknak kigyúlt az arca. Amitől félt, bekövetkezett: lelepleződött.

– Kibuksz, ha nem eszel – figyelmeztette Simon.

– Hátul szoktam enni a diófánál – hazudta Frank lángvörösen.

Másnap reggel a maradék pénzt odaadta a gazda városba induló feleségének: hozzon érte valami ennivalót, de nem sokat ért a nyolcvanezer pengő.

– Adhatok szalonnát, kenyeret a miénkből, aztán majd az uram levonja – ajánlotta az asszony.

Frank úgy tett, minha nem hallotta volna.

Este a ház mögött várta az asszony hazajövetelét. Odahallatszott az ikrek vitakozása.

– Mégiscsak tudni kell! Egy fedél alatt vagyunk velem!

– Ha nem zabál, a szemünk láttára nyúlik ki. A rendőrség minket is felelősségre von . .

Az öreg hangja dörrent ki a kamrából.

– Hagyják békén azt a gyereket!

Az asszony két főtt tojást, meg egy pogácsát hozott a nyolcvanezer pengőért. Frank vacsora után kiment a kertbe, a gyümölcsfák közé. Az udvarból csak a házőrző komondor láncsörgetése hallatszott el hozzá. Lehunytt szeme mögött egy csodálatosan gazdag piac elevenedett meg: az akácfák alatt túrósasszonyok emelték le az edényekről a kockás kendőt, a mércék oldalára vastagon ráfagyott a tejföl, a középső sorban a terményárusok bőbiskoltak, szárazbabot és gyökeret árultak, a kofásbódék felől lángosok olajszagát hozta a szél. – Vajon Binda tudja-e, mit jelent az, hogy éhezni? – kérdezte Frank magában.

Egy nappal a húsvéti szünet letelte előtt befejezték a munkát. A gazda elégedett volt, minden munkásának adott egy nap ráadást. Vagyis három liter bort. Simon és Frank azonnal útrakeltek. A gazda inkább jókedvűen, mint fenyegetéssel kiabált Frank után a tornácról.

– A kishordót visszaküldöd ám, te diák! Ha nem akarod, hogy érte menjek!

Rossz fogása volt a hordónak, Simon segítette fel a hátára, beigazította a hordó hasát a nyak alatti görbületbe. Frank görnyedezett, a kezével tartotta az egyensúlyt. A bor a hordóval együtt megvolt ötven kiló, ellensúlyozta azonban a megkönnyebbülés, hogy vége van a megpróbáltatásnak, és a boldog elégedettség, hogy végre tudta hajtani az elhatározását.

A vicinális pusztai megállójában leroskadtak a homokba.

– Nem rosszak az emberek, én mondom! – lelkesedett Simon, és bontani kezdte az egyik kannát. – Én már sokfelé dolgoztam, és azt látom, hogy Isten összetart bennünket. Még ez a vérszopó is megemberelte magát. Igaz, el is végeztük neki a munkát, egy szava se lehet, de azért elég volt neki, hogy megesküdtél, hogy visszahozod a hordót . . .

Simon nagyot húzott a kannából.

– Te nem iszol? – nézett Frankra.

– Én majd akkor, ha már gazdag ember leszek – tért ki Frank a nyílt válasz elől.

– Addigra kiszáradsz.

Simon odanyújtotta a kannáját. Frank azonban nem fogadta el.

Késő délután rogyadozó lábakkal ért haza. A kapuban összetalálkozott a háztulajdonossal, aki noha nyugdíjas volt, még mindig hűségesen viselte a városi alkalmazottak posztó egyenruháját. Megpillantva a boroshordót, előzékenyen kitámasztotta a kaput. – Estére majd átmegyek vendégségbe – célzott az italra nevetgélve. Frank nyögött egy keveset, és azt gondolta magában: – A lányodat küldd át inkább, te vízipók! . . . Kimerülten egyensúlyo-

zott a keskeny téglajárdán. A lakóház és a méhes között állt egy vastagtörzszű eperfa. Odafarolt a törzséhez, és a hordót lecsúsztatta a földre.

Freytágné kirohant a házból.

– Hol voltál, istenem!? – szoritotta magához. Csókogatni kezdte.

Frank felkészült erre a jelenetre, ki is gondolta, hogyan fog viselkedni, mit fog mondani, mégis készületlenül érte az anyai szeretetnek ez a semmi-vel se törődő és mindent elsöprő kitörése.

– Gyere, nézd, ki van itthon? – hívta az anyja könnyes arccal.

A konyhaajtóban Gerzson állt. Vörös szakállát még nem nyíratta le, a nyers színű pulóverban, ami egykor az apjuké volt, viking hajósra hasonlított. Vállai kiszélesedtek, nyoma se látszott rajta a hosszú nélkülözésnek, csak az arc sárgás puffadtsága figyelmeztetett: nem biztos, hogy ez a megbízható külső makkegészséges embert takar.

Frank kövé dermedten nézett a bátyjára.

– Nem örülsz, hogy megjöttem? – kérdezte Gerzson olyan hangsúllyal, mint akinek valami nem kerülte el a figyelmét.

– Dehogynem! – kapott észbe Frank, és a következő pillanatban már önfeledten ölelte át s szoritotta magához a bátyját.

– Megnőttél – érzékenyült el Gerzson.

– Neked meg kinőtt a szakállad.

Freytágné meghiúsítottan gondolta: – Gerzson a vörös szakállával éppen olyan, mint szegény apja volt, csak egy kicsit alacsonyabb, ez a lehetetlen csavargó pedig az én apámra hasonlít... Beterelte a fiúkat a szobába, és hozzákezdett a vacsorakészítéshez. Rég volt ilyen boldog. Gerzson öt nappal ezelőtti érkezése merőben más volt: kiegyensúlyozatlan keveréke a döbbetnek, az öröme, a megbántottságnak és a hálának. Utólag úgy emlékezett, hogy a nagy izgalomtól hányinger fogta el, a szája kiszáradt, alig tudta elmondani, mint egy távirat szövegét: – A tartozásodat kifizettem, Vizi Vendel azóta már meg is halt... De utólag nem volt benne biztos, hogy ezt mondta. Azután odalépett a falinaptárhoz, és zokogva mutatta: – Nekem most van vége a háborúnak... Nem tudott azonban igazán örülni. – Isten az egyiket visszahozta, a másikat meg elvitte – hajtogatta magában csüggedten. De most, hogy Frank visszatért, úgy gondolta, most már egyenesben vannak, és jogosan várhatják, hogy rájuk mosolyog a szerencse.

– Hoztam egy lovat – újságolta Gerzson.

– Lovat? – ámult el Frank.

– Illetve a ló hozott engem.

– Hol szerezted?

– Marbach mellett, még Ausztriában. Egy tisztáson barátkoztunk össze. Valószínűleg elkóborolt a gazdájától, mert csak egy darab kötél volt a nyakában...

Freytágné feltálalta a vacsorát, ami egy tál főtt krumpliból, kevés napraforgóolajból és savanyított káposztából állt.

– Képzelheted! – csapta össze a kezét. – A kapu elé kötötte, mint egy cowboyfilmben. A házibácsi úgy megrémült...

– Hol van a ló?

– Egyelőre Czmarkóék istállójában találtunk neki helyet.

– Milyen színű?

– Szürke.

Frank bólintott.

- A szürke ló szerencsét hoz.

Kivett a tálból egy jókora főtt krumplit, karikára szeletelte, megsózta, majd olajat csurgatott rá. Gerzson és a ló nem illettek össze. Olyan érzése volt, hogy a bátyja lopta a lovat.

- Mit akarsz csinálni vele? - pillantott föl a tányérből.

- Eladom - válaszolta Gerzson.

- Sokat ér az a ló - vetette közbe Freytágné.

- Már nem sokáig - mondta Frank teleszájjal. - Kijön az új pénz.

- A lónak akkor is lesz ára - jegyezte meg Gerzson.

- De már forintban számolva.

- Tudod, mióta ígérik ezt? - legyintett Freytágné. - És mégis még mindig az arany meg az élelmiszer megy. Esetleg a szövet meg a ruhanemű. De a parasztoknak már az se kell, annyi van nekik. A pénz nulla! Ami máma két tojást ér, azért holnap egyet se kapunk. Te mesélted, fiam, hogy az iskolában már a tanárok is olajban meg lisztben kapják a fizetésüket.

Frank felállt és kitöltött a hordóból egy kancsó bort.

- Ettől a naptól nem sajnálok semmit - pillantott a bátyjára. Magasba emelte a kancsót.

Freytágné is töltött magának egy pohár bort. Kipirult arccal valami olyasmit gondolt, hogy a fiúk érdekében ő is az új szemlélet szerint igyekszik majd élni.

Gerzson halkán, a hangját kissé megrezegtetve énekelni kezdett.

- Édesanyám, írja meg, hogy áll-e még a nyárfa, írja meg, hogy arrafelé milyen nóta járja, él-e még az öreg cigány, járnak-e a fonóba, mint régen, írja meg, hogy magán kívül siratott-e meg valaki engem...

Freytágné elálmosodott a bortól és a boldogságtól. Gerzsonnak a fehér vaságyra ágyazott, Franknak a díványra, ő pedig jóéjszakát kívánva kihurcolkodott a konyhába az akácágakból ácsolt könnyű priccsre, melynek háncsból font sodronya volt.

Frank egész este féltékenyen figyelte az anyját: hogyan néz Gerzsonra, hogyan öntözi bőségesen olajjal a krumplit a tányérján, hinti meg sóval, s nézi, valósággal bámulja Gerzson. Kifejezetten fájt neki ez az igyekezet. - Mi történhetett? - markolt beléje a gyanakvás, amikor leoltotta a villanyt. Gyanakvását és féltékenységét csak fokozta Gerzson titkolózása. Elvárta, hogy a bátyja elejétől fogva mindenről részletesen beszámol neki, hogy mi történt, már az első este, szívesen fennmaradt volna akár reggelig is, Gerzson azonban hallgatott. Az anyjára bízta minden titkát. Egy ideig nyugtalanul fészkelődött a vaságyon, nem találta a helyét, mint aki szívesebben aludna a díványon. Közben szerette volna kitalálni, hogy mi jár az öccse fejében, bár számított rá, hogy elkerülhetetlen kérdések elé néz, és nem bánta volna, ha már túl van rajtuk. Majd a hazaérkezés napját kezdte ecsetelgetni. Legelőbb negyedórát időzött a régi emeletes ház romjainál, ahol szörnyű kétségbeesés fogta el: hiába vezérelte haza az Isten két évi távollét után, a családnak hült helyét találta: - Életben vannak-e? - fogta el a kétség. Megrohanták az emlékek. Se vége, se hossza nem volt az emlékeknek... A távol töltött két évről azonban nem beszélt. - Nem bízik bennem - döbbsent rá Frank, s hogy rögtön törlesszen a bizalmatlanságért: elhatározta, egy szót se szól Gerzsonnak arról, hogy anya tudtán kívül katonatiszti iskolára jelentkezett.

Gerzson óvatos volt. Nem fogta még fel, hogy milyen változások történ-

tek Magyarországon. Az anyjától hallott a földreformról, az államosításról, a B-listáról és a letartóztatásokról. Ezek közül csak azt jegyezte meg, hogy letartóztatások vannak. Felrémlt a fogolytábor emléke. A rémhírek. A tisztek fenyegetőzése. Az utcai plakátok félelmet keltettek benne. Kiolvasott néhány újságot, amelyek az idő tájt tele voltak a Szálasi-per tárgyalási tudósításaival.

– Sokat beszéltek a táborban Oroszországról, de nem látszik olyan veszélyesnek – próbálta Gerzson óvatosan elterelni a vele történekről a figyelmet.

– Nem Oroszország, hanem Szovjetunió – igazította ki Frank.

– Ott úgy mondták.

– Hol?

– A fogságban.

Frank a sötétben a bátyja felé pillantott.

– Akik nyugatról jönnek haza, szóval...

Nem fejezte be a mondatot.

– Mi van azokkal?

– Érted, nem?

Gerzson nem tudta pontosan, hogy mit kell értenie.

– Annyit mondhatok, hogy én is magyar ember vagyok – védekezett.

– A bankár, meg a földbirtokos is magyar volt.

Frank kinyújtózkodott, hosszú lábai lelógtak a díványról.

– Tisztában kell lenni a fogalmakkal – tette hozzá.

– Nem értek a politikához – tért ki Gerzson.

– Még csak a vezérfonal világos – kezdett Frank az oktatáshoz. – Eből van a félreértés. Mert sokan azt hiszik, hogy több változás már nem lesz. Az biztos, hogy vége az urak politikájának. Hatalmat és igazságot kapott a nép! De nemcsak a kizsákmányolás szűnik meg, hanem a melegágya is! A magántulajdon! A földbirtokokat már felosztották. Most jönnek a bankok, meg a gyárak! Ütött a gazdagok órája!

Frank olyan hévvel beszélt, mint egy komisszár. Voltaképpen ugyanazt ismételte el, amit Bindától és a társaitól hallott. Gerzson meglepődött, sőt elbizonytalanodott. Csöndben várt, míg úgy gondolta: az öccse kissé lecsillapodott.

– Nem bántottak azok téged – jegyezte meg óvatosan.

– Kicsodák?

– Akikről ilyen gyűlölettel beszélsz.

Frank felült az ágyon.

– Én nem a magam szószólója vagyok, hanem az igazságé!

– Azé leszel majd, aki parancsol neked.

– Te még abban a gondolatvilágban élsz, amikor olyan szegények voltunk, mint a templom egerei. Az ipartestülettől kaptuk a ruhát meg a cipőt. Nem emlékszel?

– Amikor apa a fronton volt – vetette közbe Gerzson.

– Apa idejében meg szolgaságban éltünk! A kuncsaftok szolgálói voltunk. Apa varrta a ruhákat, mi meg liferáltunk. Elfelejtetted már? Kész megalázkodás volt azokkal a ruhákkal végigmenni a főutcán. Egy gyürödés nem lehetett rajta. Mi? Egy porszem nem szállhatott rá!

Gerzson megborzongott. Azt gondolta: – Szegény apa, forog a sírjában...

- Én mindig az igazság szószólója leszek! - ismételte Frank lelkesen, mint egy fogadalmat.

- Kicsi emberek vagyunk ahhoz, hogy beleszóljunk az igazságba - csilapította a bátyja. - Az urak a pokolban is urak maradnak.

- Az úr most már a nép!

Gerzsonnak megfordult a fejében, hogy szóba hozza Trepovszki Antalt, de nem tudta kitalálni, hogy mit hazudjon a vele való találkozásról, így inkább hallgatott.

- Nagyon szép ez, amiről beszélsz - sóhajtott föl egy kis idő múlva. - Neked a felhőkben kell járni, igazad van. De én nem vagyok nagyravágyó. Igaz, hogy nekem is voltak terveim, de lehet, hogy a sors úgy írta meg, hogy te majd helyettem is... Büszke leszek rád! Hálát fogok adni az istennek, hogy a testvéred vagyok. Nekem meg elég lesz, ami jut. Én nem várok túl sokat. Családot alapíthassak, legyenek gyerekeim, meg egy kis fészke, ahol megbújok. Munkám is legyen mindig. Ennyi elég nekem.

- Nem érted, hogy eljött a mi időnk, Gerzson? - lelkesítette Frank a bátyját. - Az lehetsz, amihez tehetséget érzel magadban! Meglátod, most már mindenki előtt nyitva áll az út!

Hatásos fordulattal akarta befejezni a lelkesítést, de más nem jutott eszébe, csak az, amit Bindától a legutóbbi gyűlésen hallott.

- Kolumbuszok leszünk! - csapott a takaróra. - Mindenki egy-egy Kolumbusz lesz!

- Mindenki nem lesz Kolumbusz. Az ki van zárva.

- Apa talán nem az volna most, ha élne?

- Apa? - bizonytalanodott el Gerzson, s az emlékeiből előbukkant az apja: vörös bajusza csapzott volt, kerékpáron robogott feléje, és egy hatalmas porfelhő üldözte.

- Biztos, hogy rábizná a legnagyobb színházat - bizonygatta Frank. A legnagyobbat. Mondjuk a Nemzetit! Csinálja! Játsszon benne! Anyával együtt!

Gerzsonnak tetszett, hogy Frank apát az ország legnagyobb színházának az élére állította. Ez valamiféle elégtételnek is tűnt előtte, ugyanakkor zavarta, hogy az öccse olyan hangnemben beszél, amit ő sohasem engedne meg magának. Rá akart szólni, aztán mégse: - Elkapta a lelkesedés - gondolta megbocsátón.

- Kivánom neked, hogy minden sikerüljön - ásitott.

- Már alszol?

- Majdnem.

- Azt hittem, hogy még beszélgetünk.

- Holnap nem jó?

Frank hallgatott egy darabig.

- Szeretném, ha megértenéd, hogy nem a kíváncsiság beszél belőlem - fordult a sötétben a bátyja felé.

- Anyának már elmondtam mindent. Neked is mindent el fogok mondani.

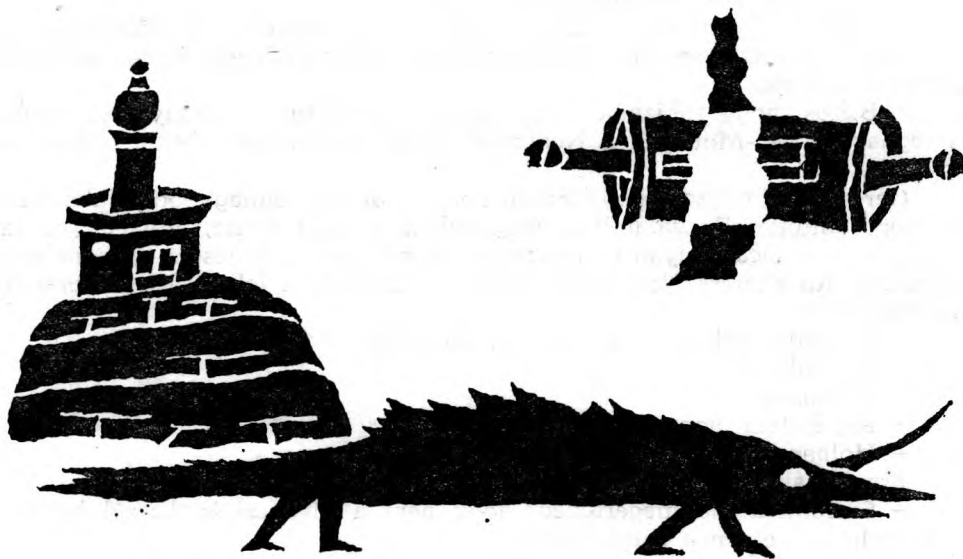
- Nekem ez nagyon fontos, Gerzson! Amikor a srácok kérdezték tőlem, hogy mi van veled, csak azt tudtam válaszolni, hogy fogságba estél, többet nem tudunk. Azt se tudtam, hogy élsz-e? Másokat is elvittek, de azok levelet írtak vagy üzentek. Valahogy életjelt akartak adni magukról. Rólad semmi. Amióta elmentél Ida nénihez, olyan vagy nekem, mint a fantom...

- Lesz még idő rá, hogy mindent elmondjak neked is - fordult Gerzson a fal felé. Nem szólt többet. - Csak el ne érzékenyüljek - bízta magát -, mert aztán fecsegni kezdek, mint a részeg ember...

Frank még sokáig ébren volt. Körülbelül ugyanazt érezte, mint azon a bizonyos elvesztett mérkőzésen a szorítóban, amikor Herceg mélyütést színlelt. Kirekesztve érezte magát. - Ha kényszeríthetném!... - kesergett magában. Végül arra a következtetésre jutott, hogy a bátyja nem akar beszélni arról, hogy mi történt vele negyvennégy nyarától negyvenhat húsvétig. - Egy húron pendülnek - döbönt meg. És nem tudott úgy gondolni az anyjára meg a bátyjára, mint illetet volna. Dühét, csalódottságát beleadva énekelni kezdett a sötétben. Ahogy az egyes szavaknak természetellenes kemény hangsúlyokat adott, az egyszerre volt nevetséges és fenyegető.

- Elnyomás, szolgasors, ez volt a rend ezer évig...

(Folytatjuk)

Az ítéletnap főpróbája

*Ama napon cselből fújta meg a trombitát
az angyal, és az óvatos halottak
némelyike épp csak kikukkantott
a föld alól, de nem hitt a fülének,
és behunyva szemét, visszafeküdt.
De a vándor nem ismert cél felé
tántorgott egy sikoltás sugarában.
Csónakba szállni készülődött,
míg a folyó dermedten állt
áramló partjai között.
Még látta, amint magasba emelték
bíbor-mosolyú drapériák előtt
az ámitó fényű trónt,
hová a ragyogóra mázolt
fabábot ültették hozsannák közepette.
Látta az alkonyi görögtüzet, hallotta a bádoglepok
mennydörgését, elvakították villámló petárdák.
Ama napon öröklétet játszott minden, ami véges,
de ő úgy elcsigázódott akkorra már,
testben-lélekben egyaránt,
hogy meghazudtolni nem volt ereje
a vádat, és magára vállalt volna bármi bűnt,
akárki is követte légyen el.
És noha másért ítélte el önmagát,
mint az Ítélező,
kész volt megváltásként fogadni
a kárhozatra taszító kezét,
pedig jól tudta, hogy mindez érvénytelen.
Tudta, hogy csak valami szemfényvesztő
színjáték kényszerű tanúja volt.*

Huszedik századi torzó

*Elkecmeregni valameddig
s konstatálni, sehol se vagy
– gyomrodban vadmacska savak,
melyek marásán gyógy-gyártmány ha enyhít,
ennyit elértél, de csak ennyit,
s már remények sem szivárványlanak.*

*Tartozol, de senki se kéri,
hogy egyenlítsd ki tartozásod
– valamit elkezdted, mit mások
nem fejezhetnek be; a régi
sorokból még gyerekmaréknyi
se kell, neved lassanként elszivárgott.*

*Hangtalanságod agresszivitásnak
vélné, aki körülményeid
nem ismeri, ki véletlen benyit
ajtódon (melyen makacsak a zárok)
szobádba, melyben csak árnyak vitáznak,
kiélezve mindent végletekig.*

*Szégyeneddel s félelmeiddel
karistolod a magnószalagot,
mint mindenütt ezen a még lakott
földön a kísérleti ember,
aki felett tán összecsapnak egyszer
fémburkukból kitört neutronok.*

*Eszményeid és példaképeid
be-belesnek az ablak üvegén,
bizonykodnod előttük nem kell, tudom én,
de nyugtalanítanak még egy ideig,
mint napba révedt szemet, amely már pedig
több éve vak, a júliusi fény.*

TÖRTÉNÉS, DE NEM TÖRTÉNET

Kommentár Nádas Péter: Találkozás című tragédiájához

RADNÓTI ZSUZSÁNAK

Nehéz drámai szöveget fog olvasni Nádas Pétertől az alábbiakban az olvasó. Ezért sem lehet a bevezetője műbírálat, kritika, csupán kommentár, a *szöveg olvasójának szóló magyarázat*. Azért sem továbbá, mert jelentős műnek tartom, tehát megértését kell elősegítenem az alábbi olvasat, elemzés-töredék révén; ez persze ítéletet hord magában, azt, hogy mély megértésre méltó. Előre bocsátom, hogy véleményem szerint Nádas színpadi műve nem azért nehéz, mert: „a mai darabok olyan nehezek”, vagy: „a szerző megveti a népet, tehát lenézi a közönséget”, vagy: „maga se tudja, mit akar”, vagy: „nagyon is tudja, mit akar” stb. Hanem azért nehéz – a szöveg magyarázójának épp úgy, mint az olvasónak és a leendő nézőnek –, mert: *Mindnyájan nagyon-nagyon nehezek vagyunk*. Illetve: *Azok az események, történések, melyeket a darabban le kell játszani, olyan világban esnek, mely ólomból van*. És az író nem tehet mást (elsősorban eredendő jóindulata miatt!), mint hogy ezt, és nem más világot tesz színházzá.

A *Mária* nevű szereplő szobájában megjelenik a *Fiatalember* nevű szereplő, és a mű egy részében párbeszédet folytatnak egymással, illetve monológokat mondanak egymásnak. A mű másik része, mely vagy elkülönül a párbeszédektől, vagy összefonódik velük: *zene és mozdulat*. „Az ember állandóan érzi a testét”, mondja Mária, és ez egyben Nádas színházának alapja. A szerző írja jegyzetében: „Az itt közreadott szöveg tehát csak az én eredeti elképzelésemet tükrözi: az a darab egyik fele. A Találkozás című tragédia teljes és végleges formája az a szövegből és zenéből kialakított partitúra, melyet Vidovszky László készített el.” Illetve: „fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy a continuo akkordjait nem kísérozzeneként, illetve nem zenei aláfestésként kívánom alkalmazni. Úgy képezem, hogy . . . kiegészíthetik, fokozhatják, cáfolhatják, folytathatják . . . elmélyíthetik az adott szövegrészben megnyilvánuló . . . tartalmakat, de ugyanakkor a szövegtől függetlenül önállósággal is rendelkezniük kell.” *Operai elgondolás ez*, teljes egységben a másik két drámával, különösen a *Takarítással* (erről a maga helyén-idején bővebben írtam már), mely szerint szöveg és zene, dráma és zenei történés ellenpontozzák egymást, a kettő egymásra vonatkozása adja ki a művet, formai, művön belüli konfliktusuk, teljes viszonyuk: a drámai erőter. Mária és a *Fiatalember*en kívül a drámai személyek között felsorolhatik a *Csembalista*, a *Csellista*, és a *Lantos*, akik végigzenélik: végigjátsszák a darabot. Végül említendő a műfaji megjelölés: *tragédia, szünet nélkül*. Ez szervesen illeszkedik a másik két színpadi játék ellentétes műfajához: *komédia, szünet nélkül*. Ha e kettő komédia, melyek közül a *Temetés* és a *Találkozás* mélyen zengő zenéjének a gyorsuló elhalkulása, megszűnése, a *Takarítás* pedig a tragédia nyitánya, akkor a középső mű valóban a legzeneibb, mely nemcsak nyelvében, hanem valóságosan is zenét kíván, hiszen elképesztően elnyújtott, intenzív *lassú középtétel* ez, mely legalábbis a Beethoven-i hagyomány szerint: a szimfónia-dramaturgia tragikus pillére. Míg tehát a két szélső darab: zenei, a belső: maga is zene. A *Találkozás* mintegy a *mélyben elhelyezkedő* mű, mely elkülönböződik a két másiktól, ám meg is tartja azokat, annyival „erősebb” náluk, amennyivel inkább a *színét* mondja ugyanannak, aminek ők a *visszáját* mondják. „Alulról”, a „mélyből” tartja meg a másik kettőt. A három mű címében rejlik ígék különben maguk is hármasságot teremtenek: *takar, találkozik, temet*.

A *Találkozás* történelmileg egészen konkrétan két ember viszonyának lehetséges variációiból áll, akárcsak a két másik mű. Mária a Farkas Mihály–Péter Gábor-féle intézmények lakója volt többször is, a Fiatalember pedig, aki hallani jött a történetet, hogy történésé váljon benne (ez egyben életfeltétele, felnőttiségének utolsó, egyetlen lehetősége, megszületésének kicsinyített, tömörített aktusa), annak a férfinak a fia, akivel Máriának emésztő szerelme adatott, aki azonban ugyanabban a börtönben ügyészként tevékenykedett, mikor Máriát másodszor bevitték. A nő szabadulása után a férfi lelkiismerete felébredt, és szerelme szemé láttára, egykori találkozásai színhelyén, a platánok alatt főbe lőtte magát. Szó esik még a Fiatalember szöke szerelméről-szeretőjéről is, ám szövegszerűen kideríthető, hogy ezt a történetet csak azért mondja el, hogy Máriában felkeltse az emlékezés energiáját. A Fiatalember *nyelvileg* artikulálódó képzetében a Szöke lány valójában Mária, akivel ő, a saját apja – szeretkezik. Ez az áttűnés (Máriánál ugyanez zajlik le) a jelenlegi, aktuális találkozás, illetve a fiú beavatásának alapja. Így értelmezhető racionálisan a mű utolsó – talányosnak tetsző – pár-mondata: „M.: Én azt hittem, nem igaz. F.: Űgy, ahogy elmeséltem.” A két mondat a *valószínűtlen színigazság* történelmi és ismeretelméleti tragédiájával „játszik”, hogy az, ami igaz, legalábbis a valóságosság értelmében, az elviselhetetlenül képtelen; oly valószínűtlen, mint „ahogy elmeséltem.” (Valószínűtlenség mint igaz, megtörtént esemény, az előző drámában is a finálé nagy fogása, épp úgy, mint a jelenlévő két szereplő négyggyé „kivetítése”, esetünkben: Mária, Fiatalember, Apa, Lány.) A valószínűtlen színigaz eszméje határozza meg a darab nyelvének – a másik kettőéhez hasonló – időhasználatát, melyet tömören a jelen idő és a múlt idő szinkron használatára tett kísérletként határozhatunk meg (ennek bizonyítása ismét a szöveg végig elemzését kívánná, ám a figyelmes olvasónak hamar feltűnik). Ez hirtelen ragozási váltásokat, időképzeteket keltő sajátos köznévhelyes használatot, e köznevek ellentétes-kiegészítő szerepeltetését jelenti (pl. éhség, „ideje van”, „idő”, lemondás). Ennek az eljárásnak két mozgatóját látom. Az egyik: Mária a darab közepe felé így szól: „Én vagyok a történet.” Ami minden nyomorító hatalommal szemben az egyedül legyőzhetetlen beszéd: az igazság nem „mi”, tehát nem dolog, hanem „ki”, tehát személy. A másik: e darabban csupa ún. „köznapi” dialógust hallunk, ám ezek egyetlen szinttel megvannak emelve, szövegük valóban köznapián közvetlen ugyan, csak hogy a köznapi szövegösszefüggése hiányzik körülük, és így hirtelen a közvetlenség egész világa válik stilizálttá, a belőlük „kivont”, kopár, primitív dialógusok pedig metafizikaiává. A párbeszéd végül is metafizikai légköre az igazi realitás, amelynek valóságában bekövetkezhethet a szó teljes értelmében tragikus történés. Ez a történés: hatalom és szeretet valószínűtlen erejű összezapása, mely utóbbi végletes bukását vonja maga után, s hogy ez így lehetséges, az abszolút, metafizikai tragédia. Nadas műve tehát eleget tett önnön műfajának. Ezt a tragédiát pedig nem történet, nem „dolog”, nem „helyzet” és nem a múlt stb. hordozza, hanem – valaki a jelenben: „Én vagyok a történet.”

Ennek a tragédiának már csupán nem-tragikus következménye, hanem tragédián túli, enyészetszerű végállomása, hogy a Fiatalember „még nincs”, nem tud semmit, alapvető funkcióit nem tudhatja s így beszélhet: „amit mondom, azt nem gondolom, amit gondolok, azt nem mondom.” A tragikus történet személye, és a tragédia utáni, személyként megszületni képtelen Fiatalember *találkozása* ez: nem véletlenül „féloldalas” a mű: Máriánál a sok beszéd, a Fiatalemberről a sok mozgás, mintegy a nyelv előtti létezésnek megfelelően. Ha a Fiatalember valamikor-valahogy életben marad, akkor ez csak a találkozásnak köszönhető, mely nem egyéb, mint véres, kegyetlen beavatási-felnőtté avatási szertartás (hogy ez a beavatás végül nem sikerül, azt majd a záródarabban, a *Temetés*ből tudjuk meg, mely minden emberi érték kenyérszerű és lassú sírhatételét ritualizálja). A múlt nem szűnik meg attól, hogy elmondatik, sőt ekkor elevenedik meg igazán: a kimondás pillanatában, a kimondás révén válik a történet történéssé, minden újra megtörténik a jelenben, nem pusztán „fel-

idéződik"; a fiatal férfinak ezzel kell együtt élnie. Az előtörténetbe való beavatás „színházi történése minden felnövés, megérés alapfeltétele: ezért, hogy a szerzői utasítás szerint csak fehér, élesen fehér szín uralkodhat a színpadképen, melyet egy-egy pillanatra tör meg a brutálisan ellentétes (vele olyannyira, oly sokszor összetartozó) mélyvörös, a bor színe. A születésnek-beavatásnak záróaktusa a megmosás, megmosdatás szertartása, amellyel a mű csaknem lezárul. (Érdekes, közös vonása mindhárom Nadas-darabnak, hogy mindegyikben alkalmazza az álzárlat, a pseudo-finálé fogását: amikor hosszú fokozással fölvezeti a zárlatot, úgy érezzük nem mehet tovább, pl. itt a mosdatásnál, a *Takarításban* a lövésnél, a *Temetésben* a népdal-szövegnél látszólag „csattan” a mű, ám ekkor hirtelen, egy nagyon gyors „strettára” vált át, és ez az, ami valójában lezár, és ami egyúttal kérdésessé-kérdéssé teszi az egész addigi művet; véleményem szerint mindhárom darabot e „stretták” felől kell és lehet értelmezni.)

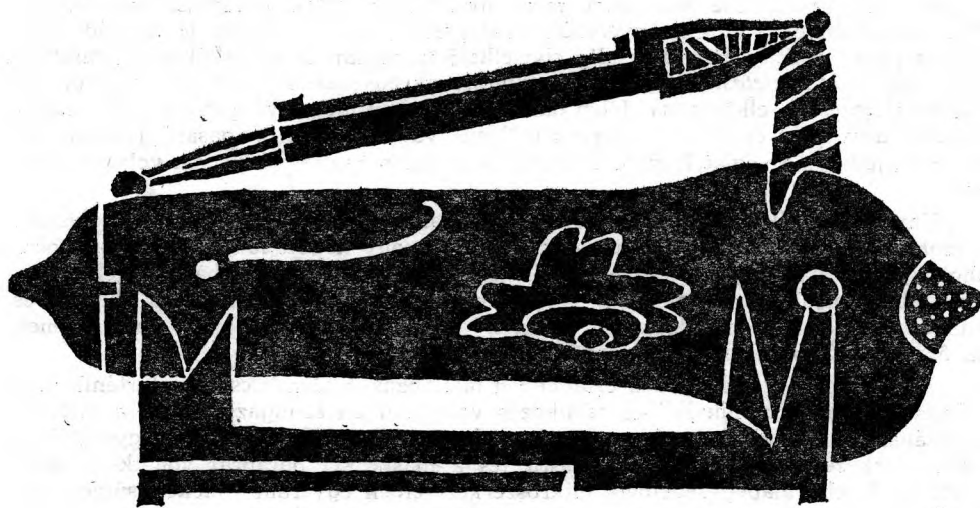
Nadas itt is, mint a másik kettőben arra törekedett, hogy minimális, szegény színpadon teljes, intenzív színházat hozzon létre, olyat, amelyet csak egy ember-pár hozhat létre. Ebbe a páros viszonyba azután belesűríti az emberi viszonyok egész hálóját a szerepcseréktől a nemi váltásokon át a funkciócserékig. Ezt az intenzív gazdagságot azonban, a szokásos dramaturgiai, színházi eszközökről *lemondva*: a nyelv mint zene, illetve a zene mint nyelv és a testek mozgása hordozhatja. A *lemondás* ennek a színházi nyelvnek az alapszava, ami jelképesen is értendő. Egyúttal a páros viszony mélysége, alig elviselhető tragédiája is e „találkozás”, mintegy előre vetítve a *Temetést*, mely a páros viszonyoknak egyenesen sirbatétele, csúfabb, de illőbb kifejezéssel: elkaparása. Jelen darabnál azonban még érvényes az, ami a másik kettőnél nem lehet érvényes: „nagyon mélyen” vagy „nagyon magasan” játszani, hiszen: tragédia, s a végletek intenzív ritmikájára (nem hangerejére, nem volumenére!) épül.

Ennek a rendkívül szövevényes, folyton alakuló kapcsolati hálónak a helyszíne a szoba. Máriaé, amely egyszerre az öregedő asszony kopott lakása, és az a szoba, ahol egykor találkozott és halt a Fiatalember apjával, és az a szoba, ahol elképesztően megkínózták: kinzókamra is. „Fájt a ház”, mondja Mária. Minden aktuális és minden archaikus eseménynek, a „léleknek” és a „testnek” a szobája, az ősjelenet, az ősgresszió, az őstalálkozás történéseinek színhelye, tethelye.

A *Találkozás* a szó minden értelmében találkozás, hiszen: „csak az történik meg velünk, ami megtörténhetik”. A találkozás valószínűtlen színigazságának, a történés beálltának az eszméje, mint formaeszmé, a darab nagy íveiben, nyújtott egységeiben, makroszerkezeteiben, és ezek egymásra (és a másik két darabra) vonatkozásában, valamint kisebb alapegységeiben, mikroszerkezeteiben egyaránt rímeket, súlyos összecsengéseket, előre- és hátrautalásokat eredményez, melyek azt a zenei szerkezetet, dinamikus folyamatot hivatottak létrehozni, melyet a mű formacentrumának érezhetünk (a darabot „hallva” kell olvasni, és „füllel látni” a színpadon). A nagy hangszeres műfajokra és egyes operafajtákra emlékeztet ez az építkezés: a szervesen fejlesztő variációs elv érvényesítésére gondolok, mely témacsirából, motívikus magból alakítja, tagolja a nagyformát. (Igen sok rím, vonatkozás, mikrostruktúra ki-mutatására itt és most nincs lehetőség; e mű rendkívül tudatosan szerkesztett „zenéjét” igen gondos és aprólékos analízis mutatja be majd.)

Mária az iniciáció folyamatában az előtörténet, a születés, és a próbatétel hármasságára feszíti a beavatandó Fiatalembert. A végén szerepcsere történik: az utódlás, a testamentum átadása lezajlott, és most a távozó Mária helyén a Fiatalember marad, ő az, aki ettől fogva várja „a következőt”, ahogy Mária várta őt a mű elején (ezeknek az archaikus aktusoknak, gesztusoknak, helyzeteknek igen nagy súlyuk van egy történettelen világban). Az „átadás” szertartását az üvegcserepeknek a Fiatalember markába történő áttöltése jelenti. Ez sebző és önsebző fegyver, és az emléktörmelék *tudásának a tegyvere*. Egyetlen vagyona ez a tudás, az amnézia, az emlékezetvesztés hülyítő és kiszolgáltatató mákonyával szemben; világos tudomása, nap-

világra hozatala történelmi és individuális eredetünknek. *Történés, de nem történet.* A történet elveszejt (altat), a történés: én vagyok. Nádas egész művészetét meghatározó vonás, hogy a személyes eredet és születés *mint* történelmi eredettragédia jelenik meg; kivételes erővel és áldásos kézzel formálja e kettőt, illetve képtelen elválasztani egymástól, sőt újabb irodalmunkban talán egyedül ő látszik képesnek zárt formaként tételni a történelmet *mint* individuálhistóriát. Akkor is, ha csak a negatív lenyomat szabadulását ígéri – szabadításként. Sok nekünk.

„Facsarógép”

Szemeréthy Imre
1981

Találkozás

tragédia, szünet nélkül

MÁRIA, FIATALEMBER, CSEMBALISTA, CSELLISTA, LANTOS

A zenekari árok ezúttal nyitva van. Derengő mélyében a zenészek még nem foglalták el helyüket. Három kottapult kis fénye világít.

A zenekari árokban dobogó vagy valamiféle magasítás biztosítja, hogy amikor a zenészek helyet foglalnak majd hangszerük mellett, fejük a rivalda vonala fölé emelkedjék, s így a játék ideje alatt látványként is állandóan jelen legyenek.

A három hangszer, a csembaló, a cselló és a lant együttese, éppen úgy, miként a korai barokk operában, a mondatok elején, tartalmilag fontos szövegrészek indításánál avagy valamilyen kiemelt jelentőségű szónál, felkiáltásnál vagy különös hangsúlynál, egy akkordot fog megütni, és ezt a hármashangzatot bizonyos esetekben egészen a következő jelzésig, a következő váltásig tartja,* *continuo* játszik tehát.

Am hangsúlyozottan fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy a continuo akkordjait nem kísérezzeneként, illetve nem zenei aláfestésként kívánom alkalmazni. Úgy képzelem, hogy a continuo akkordjai helyi értékük szerint kiegészíthetők, fokozhatják, cáfolhatják, folytathatják, megsemmisíthetők, ellenpontoszthatják vagy elmélyíthetők az adott szövegrészben megnyilvánuló érzelmi tartalmakat, de ugyanakkor a szövegtől független önállósággal is rendelkezniük kell, nagyobb léptékű, egészzé alakuló, tehát egyenrangú zenei szerkezetet kell teremteniük, s így ennek a szerkezetnek mintegy drámai módon szembe is kell fordulnia a szövegből épülő szerkezettel.

Nagyon lassan, méltóságteljesen megy föl a függöny.

A színpadon egészen kicsi szoba.

A szoba bal oldali falánál fehér vaságy. A simára és élesre rendezett ágynemű hófehér piké takaróval van letakarva. Az ágy fölött egyszerű feszület. Az ágy mellett, a nézőtérrel szemközt falnál, fehérre festett vas éjjeliszekrény, egy ajtaja, egy fiókja van. Az éjjeliszekrényen csiszolt pohár, a pohárban vörös bor.

Fehérre meszelt, üres falak.

Közvetlenül az éjjeliszekrény mellett, pirosra mázolt ajtó, amely nyitva áll; mintha behavazott tájra vagy magára a fehér semmire nyílna: bizonytalanul végtelen, fehér tér látható, helyesebben érezhető mögötte. Az ajtó másik oldalán kályhaezüsttel bekent vaskályha, a vaskályhán elektromos kávéfőző. A kályhacső és a fal között kifeszített dróton nagy, puha, fehér törülköző.

A mennyezetről egyetlen szál zsinóron villanykörte lóg, ragacsos légyfogó van mellé akasztva. A villany nem ég. A színpadon bántóan erős, fehér fény, ami a játék ideje alatt nem változik.

Ami még fontos: a zenészek fekete estélyi ruhát, illetve frakkot viselnek, Mária is fekete estélyi ruhában van; csupán a szemüveges fiatalember jelenik meg egyszerű utcai öltözékben: farmernadrág, kockás flanel ing, rövid irhabunda.

* A jelzések irányadó jellegűek; a zenei megszólalások végleges helyét és időtartamát a zeneszerzővel közösen kell meghatározni; a «c» jelzés az önmagában álló – a szöveg előtt, a szöveg után vagy a két szövegrész között megszólaló – akkordot jelenti, a «c...» jelzés pedig azt a szövegrészt fogja be, amely mellett az akkord kitart.

A szinpad közepén, pontosan a zenészek feje fölött, egyszerű fehér szék. A széknek szinte a zenekari árok peremén kell állnia, árnyékban, mintegy a szinpadi fények és a zenekari árok fényei között.

A széktől jobbra, valamivel hátrébb, fehér zománclavór, benne fehér zománckanna, vízzel.

*Mária mozdulatlanul ül a széken, szemben a nézőtérrel
nagyon hosszú csend*

amikor a csembalista megjelenik a zenekari árokban és elfoglalja helyét a hangszernél, Mária feláll, az éjjeliszekekrényhez megy, kihúzza a fiókot, s egy szelencéből fehér port szór a vörös borba megjelenik a csellista és a lantos, ők is elfoglalják a helyüket

Mária egy kanállal elkeveri a port a borban

a zenészek hangolnak

Mária visszamegy a székhez, ismét ugyanúgy leül

a zenészek hirtelen abbahagyják a hangolást

nagyon hosszú csend

Mária feláll, elindul a piros ajtó felé, aztán mintha valami hangot hallana kívülről, megtorpan, fülel, majd a kályhához megy, és a kávéfőző zsinórját bedugja a konnektorba

visszaül a helyére, vár, nem mozdul

nagyon hosszú csend

a zenészek ismét hangolnak, legalább két vagy három percig, majd váratlanul abbahagyják, a lantos és a csellista helyet cserél, kicserélik kottaállványukat is, lehetőleg ügyetlenül

nagyon hosszú csend

a kávéfőzőből lassan csurogni kezd a kávé, sziszegve, gőzölögve, annak rendje és módja szerint kifolyik

Mária nem mozdul

nagyon hosszú csend

Mária feláll, a kályhához megy, kihúzza a kávéfőző zsinórját a konnektorból, s mintha valami hangot hallana kívülről, fülel, majd visszamegy a székhez és ugyanúgy leül

nagyon hosszú csend

a nyitott ajtó mögött érzékelhető fehér térben, hátul, lenn, a tér mélyén, feltűnik a szemüveges fiatalember feje, lassan emelkedik, már látszik a válla is, s ahogy emelkedik, úgy közeledik, már

látszik a törzse, közeledik, emelkedik, nagyon lassan, végül az egész test látható már, de még mindig jön, jön; az ajtóban megáll

MÁRIA:

Csak jöjjön. »« Habár abban reménykedtem, hogy mégse jön.

a fiatalember nem mozdul

MÁRIA:

De akkor mégis éppen jókor készítettem be a kávé. Már kifolyt.

a fiatalember nem mozdul; Mária lassan feláll, megtordul

nagyon hosszú csend

MÁRIA:

Hát akkor, itt van.
szünet

Hát akkor, igen. Itt a fiú.

szünet

»« Megérkezett.

szünet

Félek, fázni fog.

nem mozdulnak, nézik egymást

hosszú csend

MÁRIA:

Én leszoktam róla, hogy egyek. A kávé a mindenem. Nem gyűjtöttem be, mert azt akartam, olyannak érezze a szobámat, amilyen. Csukja be az ajtót, legyen szíves. Szándékosan nem gyűjtöttem be, olyan hideg legyen, amilyen lenni szokott. Csukva szoktam tartani, mert itt mindenki leselkedik.

a fiatalember belép a szobába, az ajtót becsukja, körülnéz

Mária nyújtja a kezét, kezét fognak, de Mária nem engedi rögtön el, másik kezét is a fiatalember kezére kulcsolja
hosszú csend

MÁRIA:

Ha akarja, leveheti a bundáját. Úgy mégis kényelmesebb.

szünet

Bizonyára csodálkozik rajta, hogy ilyen szegényesen lakom, ám én teljesen elégedett vagyok.

szünet

Kiváncsivá tett, szeretném tudni, hogyan akadt a nyomomra. Majd elmelséli, jó?

hosszú csend

Mária elengedi a fiatalember kezét

MÁRIA:

Ha csak az utcán találkozunk, akkor is megismertem volna, s akkor még furcsább lett volna ez a találkozás, mert ha az utcán találkozunk, akkor a nyomába eredtem volna, és nem is tudott volna megszabadulni tőlem, töprenghetett volna, hogy mit akarhat ez a vén kurva itt velem, de én csak követtem volna, várva, mikor pillant hátra, hogy láthassam a szemét, mert engem az illem egyáltalán nem érdekel, és talán attól sem tudtam volna magam visszatartani, hogy a homlokára tegyem a kezem. »c«

a fiatalember gyorsan leveszi a bundáját, mintha ezzel a mozdulattal akarná megakadályozni, hogy Mária valóban a homlokához érjen

MÁRIA:

A fogast az ajtón találja.

a fiatalember az ajtóhoz lép, a bundát a fogasra akasztja; az ajtónál marad

MÁRIA:

Nem tud megszabadulni tőlem. »c« Ha jövetelének okára gondolok, akkor más nem juthat eszembe.

hosszú csend

MÁRIA:

Mit akar?

hosszú csend

MÁRIA:

Hiszen a vendégem. Rendelkezzék az időmmel.

hosszú csend

MÁRIA:

»c« Mit akar velem?

hosszú csend

MÁRIA:

Tulajdonképpen tegeznem kéne, de nem teszem. Ha nem hasonlítana ennyire öreá, akkor tegezném. »c« Az orra, a szeme, a homloka, és sajnos a szája is. » Húsz éve nem csókolták a számat. A vállamat se. El tudja képzelni ezt? Annyira hasonlít, hogy azt hiszem, jobb lett volna, ha nem találkoztunk. Nem, egyáltalán nem félek. Mert a dolgoknak így is megvan a

maga furcsasága. Mindenre kész vagyok. Az ajtót becsukta, én kértem, s most már benne vagyunk abban a közös időben, amiről előre egyikünk se tud. Kiszolgáltatottnak érzem magam, s maga is éppen ilyen kiszolgáltatottnak érezheti magát. Mert csak az történik velünk, ami megtörténhetik. Semmi más. »c« Ez talán a csukott ajtók rejtélye. Mintha valaminek most történnie illene. Amíg az ajtó nyitva volt, remélhettük, hogy nem történik semmi se. Vagy ha az utcán találkoztunk volna, mondjuk véletlenül, akkor talán nem is szegődtem volna a nyomába, hanem hagytam volna, hogy menjen el. Menjen. Miként egy idegen. »c« Mintha nekem erről a szájról nem is jutna eszembe semmi. »c« Megtehettem volna, hiszen nem ismer, és én sem ismerem, s ha az arca ismerős is, azt el tudtam volna felejteni, hogy öreá emlékeztetett. Az ember szeretné megkímélni magát a saját kínjaitól. Mindent el tudnék felejteni. S ha most mégis itt van, ha mégse sikerült elkerülnünk, akkor azt kell mondanom, hogy az ember nem szívesen keveredik a kínjaival tegezõ viszonyba. Mert nincsen felejtés. S így legalább egy kis távolságot szeretne fõnntartani. Amit úgyse lehet. Hát ezért. Ugye nem haragszik? Ugye, jobban szerette volna, ha úgy fogadom, mintha egy kicsit az anyja lennék? Hogy van a kedves édesanyja? Könnyen idetalált?

FIATALEMBER:

Igen. »c«

MÁRIA:

Így viszont úgy tűnhet, mint valami szándékos kacérkodás. Az édesapját sem tegeztem. »c« Ha ölelt, akkor nem beszéltem, nem sikítottam, nem becéztem. És most igazán neveléses lenne azt a látszatot kelteni, mintha összetéveszteném magát velem. » Pedig igazán összetéveszthetők. Csakhogy azért nem, mégsem, mert az édesapját olyan fiatalon nem ismertem, mint amilyen most maga. Ezért maga, most, csupán egy furcsa érzéksalódás nekem. »c« Érti? » Mintha kissé összekeverték volna bennem az idõket. Bizonyára ilyen volt egészen fiatalon, s ha akkor találko-

zunk, de hiszen akkor nem találkozhatunk, talán az övé leszek, biztosan, s úgy valóban maga lenne a fiam, hiszen lehetne éppen, de akkor meg nem lenne ilyen, hanem egészen másmilyen, és akkor semmiképpen nem találkozhatnánk így, mert egy kicsit rám hasonlítana. Ebbe viszont jobb bele se gondolni. Szörnyű, még gondolatnak is. »c Mert akkor, mi lett volna addig magával?« Gondolt már arra, s ezt csak azért kérdezem, mert ha már itt van, akkor szeretném megismerni a gondolatait, gondolt már arra, »c hogy mennyi minden nem történik meg velünk? Szerintem sokkal kevesebb dolog történik meg velünk, mint amennyi nem.« Most például eljött ide, s ahogy mondja, egészen könnyen idetalált, én beszélek magának, mert ki vagyok éhezve arra, hogy beszéljek valakinek, és tulajdonképpen bárkinek, akár önmagamnak is, maga pedig türelmesen hallgat engem, s ezzel nagyon is szimpatikussá teszi magát, de nem gondol arra, hogy ezáltal mennyi mindentől lemond? Hogy helyette, mennyi mindent mást tehetne? Hogy valamit tehetne a semmi helyett? »c«

FIATALEMBER:

Nem, erre egyáltalán nem gondolok.
»c«

MÁRIA:

És mivel érdemeltem ki ezt a lemondást? »c« Nem éhes?

FIATALEMBER:

Nem, egyáltalán nem vagyok éhes. »c«

MÁRIA:

Kávét iszik?

FIATALEMBER:

Szívesen.

Mária az éjjeliszekrényhez megy, fel emeli a kanalat, amivel az imént a fehér port keverte el a vörös borban, s mint-ha megint valami hangot hallana kívülről, figyel, aztán gyorsan lenyalja a kanalat és bedobja az éjjeliszekrény mögé egymásra néznek

szünet

Mária gyorsan kinyitja az éjjeliszekrény ajtaját, két fehér porceláncsészét, két csészealjat, két ezüst kanalat és egy fehér porcelán cukortartót vesz elő, mind-

ezt az éjjeliszekrény lapjára teszi, az éjjeliszekrény ajtaját becsukja

MÁRIA:

»c Nem tudjuk, hogy mennyi időt kell együtt töltenünk.« de abban az esetben, ha mégis megéhezne, nem kell szégyenkeznie, meg tudom kínálni. Kekszet ugyanis tartok itthon. A vendéget azért kínáljuk, tanította megboldogult édesanyám, hogy valamivel kárpótolhassuk az időért, amiről értünk lemond. Megfigyelte? Ez ősidők óta így szokás. Én évek óta senkit nem kínáltam. Senki nem adta egyetlen percét se nekem. Egyedül vagyok, de emiatt semmi fájdalmat nem érzek. Cukorral issza?

Mária a vaskályhához megy, a kávéat az éjjeliszekrényhez viszi, a csészékbe tölti

FIATALEMBER:

Nem, köszönöm, cukor nélkül iszom.

MÁRIA:

Én cukorral iszom. Sok cukorral. Foglaljon végre helyet. A cukor a mindennem.

szünet

a fiatalember ismét körülnéz, tenyerét óvatosan végighúzza a fehér takaróval fedett ágyneműn, majd bizonytalanul a székhez lép, kicsit elfordítja a széket, és állva marad

Mária átnyújtja a csészét, telemeli a saját csészéjét is, egymással szemben állnak, nézik egymást

MÁRIA:

Arra a kérdésre sem kell válaszolnia, hogy mi szél hozta erre. Egyetlen kérdésemre se válaszoljon.

Mária finom szórakozottsággal kavarja a kávéat, nézik egymást

FIATALEMBER:

»c« Én nem beszélek.

MÁRIA:

Amúgy se tudná elkülöníteni azt, amit valóban mondanék, attól, amit csupán gondolni látszok, de mégis kimondok. *a fiatalember, mint-ha a szék ülőkéjére akarná tenni csészéjét; reszket a keze, küszködik*

FIATALEMBER:

»c Nem tudom kimondani.«
szünet; küszködik

FIATALEMBER:

»c« Nem tudom, mit gondolok.

szünet; kúszkodik

FIATALEMBER:

»c Most sem ezt akartam mondani.«
*a szék ülökéjére helyezi a csészét, a kávé
kilöttyen, a tenyerével letörli, ismét fel-
emeli a csészét*

FIATALEMBER:

Nem sikerül.

MÁRIA:

Megkérhetném, hogy vegye le a szem-
üvegét egy pillanatra? »c«

FIATALEMBER:

Amit mondok, azt nem gondolom. Amit
gondolok, azt nem tudom kimondani.
Most például ezt gondoltam és sikerült
kimondanom. De ez egy hülyeség.

szünet; a fiatalember kúszkodik

MÁRIA:

Megkérhetném, hogy mondja meg, »c
miért jött ide?»

FIATALEMBER:

Sikerült kimondanom, hogy amit mon-
dok és gondolok, az hülyeség. Hülye-
ség. Ezért nem beszélek.

MÁRIA:

»c Megkérhetném?»

FIATALEMBER:

De ezt sem tudtam helyesen kimon-
dani.

*hosszan nézik egymást; a fiatalember a
jobb kezéből átteszi a csészét a bal ke-
zébe, leveszi a szemüvegét*

MÁRIA:

»c Ha valakit csókol, akkor leveszi,»
nemde?

*a fiatalember visszateszi a szemüvegét és
a kávécsészét ismét átteszi a jobb ke-
zébe*

MÁRIA:

Megmondaná nekem? »c«

hosszú csend

MÁRIA:

Szemüveg nélkül kifejezetten csinos
fiú. »c Ha bátrabban akarnám kifejez-
ni magam, akkor szépek mondanám.«
Gondoltam magára, sokszor is.

FIATALEMBER:

Honnan tudhatta, hogy jönni fogok?

MÁRIA:

»c Gondoltam magára, sokszor is,»
mert tudtam, hogy él és kikövetkeztet-
tem az életét, habár igazán nem sejt-

hettem előre, hogy találkozunk. »c Az
anyajegy kifejezetten csókolnivaló a
nyakán.« Engem úgy neveltek, hogy a
vendéghez illő számú kérdést kell in-
tézni ahhoz, hogy fontosnak érezhesse
magát, ám kerüendő a tolakodás. »c
Ha viszont anyajegy van a nyakán, ak-
kor lennie kell a mellén és a hasán
is.« Eltaláltam?

*a fiatalember figyelmesen hörpint a ká-
véből*

MÁRIA:

A neveltetés, legyen az bármilyen, s az
enyém igazán nem volt egy utolsó,
semmiképpen nem múlik el nyomtala-
nul. Csupán fölöslegessé válik, mint
annyi minden. Most magának huszon-
öt évesnek kell lennie, »c és a testének
minden valószínűség szerint gyönyörű
formái vannak.« Ne törődjön velem. Én
csak nézem magát, de mintha itt se
lennék. »c A válla széles és gömbölyű,
karja erős, mellizmai teltek, lábszára
izmos, bokája mégis finom, szinte tö-
rékeny, mint a csuklója is.« Mutassa a
kezét.

a fiatalember kiissza a kávé maradékát

MÁRIA:

Sejtettem, hogy szép keze van, az
édesapjának is nagyon szép volt a ke-
ze. »c A combja csaknem hatalmas, s
csupán a medencéje szélesebb annál,
hogy teljességgel arányosnak lehessen
mondani, ami által aztán a hasa is
hangsúlyosabbá válik és az ágyéka kis-
fiús bájjal kicsinek mutatja magát.«

nagyon hosszú csend

MÁRIA:

Erről meséljek?

szünet

Ez már a történethez tartozik.

szünet

Vagy nem akarja, hogy meséljek erről?
*a fiatalember kúszkodik, nem tud vála-
szolni*

MÁRIA:

»c Akkor minek jött ide,» minek?

szünet

Valahogyan el kell kezdenem.

hosszú csend

*Mária a fiatalemberhez lép, kiveszi a ke-
zéből a csészét, a csészéket az éjjeli-
szekrényhez viszi*

MÁRIA:

Egy szép, kerek történetben reménykedik, ugye?

FIATALEMBER:

»c A szemüvegem csak akkor veszem le, ha alszom.«

MÁRIA:

Abban reménykedik, ugye, hogy mindent szépen elmesélek?

FIATALEMBER:

Én teljesen egyedül vagyok. »c«

MÁRIA:

Mesélni fogok. »c«

FIATALEMBER:

Senkit nem csókolhatok. »c«

MÁRIA:

Addig mesélek, míg le nem kerekítjük ezt a történetet.

FIATALEMBER:

Kérdezte. »c« Az anyám már nem él.

MÁRIA:

És a végén meg fogom ölni magam.

FIATALEMBER:

Én sem élek.

MÁRIA:

Most egyszerre milyen jól beszél. *szünet; nézik egymást*

MÁRIA:

Hol kezdjük el? *szünet; nézik egymást*

MÁRIA:

Segítsen. *szünet; nézik egymást*

MÁRIA:

Legalább segítsen! *nagyon hosszú csend*

MÁRIA:

»c Segíteni. Tudja, mit jelent ez? Segíteni, segítség. Segít, segítsen. Tudja, mit jelent? Természetesen tudom, erre is hiába várok. Csakhogy olyan furcsán érzem magam, zavarban vagyok és bocsásson meg nekem, de nem tudom, hogy mit tehetnék. Nekem kell segítenem, tudom. Megint nekem. Ennyi az elégtételelem. Semmi több.« Csakhogy egyetlen mozdulatot sem érzek a kezemben. És nem tudom, hogy merre menjek. Valahol el kéne kezdenem, de nem tudom, hol vagyok és miért és maga hogyan került ide, és miért is kérdez. Bocsásson meg, de milyen jögon kérdez? »c« Ez az én életem.

FIATALEMBER:

Talán lehetné a csészéket. *hosszú csend*

Mária tétován az éjjeliszekrényre teszi a csészéket

a fiatalember küszködik

FIATALEMBER:

És talán menjen vissza a székhez.

Mária nagyon lassan visszamegy a székhez, a fiatalember óvatosan átengedi a helyét a támla mögött: mindketten úgy, mintha borotvaélen kéne lépkedniük

FIATALEMBER:

Most pedig megigazíthatná talán a széket. Én elrontottam az előbb.

hosszú csend

MÁRIA:

Most talán lehunyhatnám a szemem.

FIATALEMBER:

Nem!

szünet

Előbb talán le kell ülnie.

Mária megigazítja a széket, keze a szék támláján marad mozdulatlanul állnak egymás mellett

FIATALEMBER:

Előbb le kell ülnie. Csak aztán hunyhatja le a szemét.

Mária leül

MÁRIA:

Igen. Ez így szokás. »c Ha az ember emlékezik.«

FIATALEMBER:

Segitettem.

Mária lehunyja a szemét

nagyon hosszú csönd

MÁRIA:

»c Segítsen még.«

FIATALEMBER:

Segítem.

MÁRIA:

Talán fogja meg a szék támláját is. »c Hiszen magának emlékezem.«

a fiatalember megfogja a szék támláját nagyon hosszú csend

FIATALEMBER:

Lát valamit?

MÁRIA:

Semmit.

FIATALEMBER:

Sötétet kell látnia.

MÁRIA:

De a sötétben nincsen semmi más. Csak sötét.

FIATALEMBER:

Akkor talán cseréljünk helyet. »c« Én leülök, maga mögém áll.

MÁRIA:

Így jobb nekem.

FIATALEMBER:

Valamit érez?

MÁRIA:

Hogyne! Két napja fáj egy kicsit a fogam.

mindketten felnevetnek

Mária kinyitja a szemét

MÁRIA:

A fenekemet meg nyomja a szék.
szűnet

Ezt is érzem.

még hangosabban nevetnek

Semmi mást.

hosszú csend

MÁRIA:

hosszú csend

MÁRIA:

Az ember állandóan érzi a testét.

FIATALEMBER:

Akkor inkább kezdjük előlről.

MÁRIA:

»c Inkább tegye a homlokomra a kezét.«

a fiatalember átöleli az asszony fejét, tenyerével eltakarva homlokát és szemét nagyon hosszú csend

MÁRIA:

Jó. »c« Most nagyon jó lett nekem.

nagyon hosszú csend

MÁRIA:

»c Így se jó.«

a fiatalember elveszi a kezét, elbizonytalanodva áll a szék mögött, majd kicsit balra hátrálni kezd, míg a vaságy támlájába nem ütközik

MÁRIA:

Nem, »c nem emlékszem semmire.«

FIATALEMBER:

Ne gondolja, hogy bármit is számon akarnék kérni.

MÁRIA:

Csak a keze volt kellemes. »c«

FIATALEMBER:

Nevetséges lenne számon kérni bármit is.

MÁRIA:

»c Elmondhatnám éppen a leánykórom.«

FIATALEMBER:

Csak annyi szemrehányást tehetnék, amennyit magamnak.

MÁRIA:

Tudta, hogy én férjes asszony voltam, és a férjem egyszerűen lelépett?

FIATALEMBER:

Én csak tudni szeretném. »c«

MÁRIA:

Vagy elmondhatnám az első letartóztatásomat. Nagyon érdekes.

FIATALEMBER:

Én csak tudni szeretném, »c mi volt.«
Tudni.

MÁRIA:

Ennek azonban semmi értelme se lenne.

FIATALEMBER:

»c« Mellébeszél.

MÁRIA:

Hogyan?

FIATALEMBER:

»c Az apámról akarok hallani.«

hosszú csend

MÁRIA:

Ó, a kedves édesapja, persze. Egészen el is feledtem a kedves édesapát.

hosszú csend

MÁRIA:

De bocsásson meg nekem, tulajdonképpen ki a maga kedves édesapja? Ki küldte magát ide? Mert ha ismertem volna netán, akkor magától érthetődő módon készséggel nyújtanék bármily felvilágosítást. Mert mintha elfelejtett volna bemutatkozni kedvesem. Ez nem illik. »c« Szabad talán a nevét?

FIATALEMBER:

Elég!

MÁRIA:

»c Vagy ki akarna fosztani?« Tessék.

Amit itt talál, vigye.

FIATALEMBER:

Hamis.

MÁRIA:

Meg kíván ölni? »c« Tessék. »c« Legálább nem kell nekem.

FIATALEMBER:

Ne tegye nevetségessé magát.

MÁRIA:

A maga kedves édesapja kedvesem, »c egy tróger volt. Egy briganti, egy közönséges pribék. És műveletlen. Egy közönséges kis pribék.« És most halott.

Égy paraszt. Ha jól számolom, már rendesen elrohadt a helyén. »c Egy nagyfaszú angyal volt a maga kedves édesapja.«

hosszú csend

MÁRIA:

Elragadtattam magam, ahogy mondani szokás.

hosszú csend

MÁRIA:

Pedig azt hittem, megbocsátottam neki.

hosszú csend

MÁRIA:

Am maga nagyon ügyes fiú, ezt elismerem. »c« Hogy belevont! Pedig nem is akartam.

hosszú csend

MÁRIA:

Akartam.

hosszú csend

MÁRIA:

Nézzen körül. »c« Ez lett velem.

hosszú csend

MÁRIA:

»c Ez lett belőlem.« Megnézheti.

hosszú csend

MÁRIA:

Na, figyeljen ide. Egyáltalán nem akarom, hogy bárki sajnáljon. Öreg vagyok, szegény, kész. És magával különösen nem akarom sajnáltatni magam. Figyeljen ide, mesélni fogok.

hosszú csend

MÁRIA:

Kicsit izgatott lettem. Nézze el nekem. Mert felmerült egy kép, így szokták mondani, hogy felmerült, pedig milyen hülyeség, hiszen a kép nem is kép, és nem merül se föl, se le. Összevissza fogok beszélni. Hirtelen, ez a kép mindig hirtelen van. Egyszer csak bennem van ez a tér, de nemcsak a tér, hanem érzem is, amint a téren átmegyek. Megyek át a téren. Ilyen a kép. Érzem, ahogy akkor átmegyek. Késő ősz, tudom pontosan az órát és a napot, de ez most nem érdekes, szóval november huszadikán, amikor minden szürke és vizes, és ez a tér olyan erősen jön mindig belém, az érzés, ahogy ott átmegyek, hogy rosszul leszek tőle. Reggel volt, a tér üres. Nem tudok szabadulni tőle. Ismeri az ilyen rosszulléteket? Szédülök. Ha meg akarnám értet-

ni magam, akkor nemcsak ezt a fényt, igen, a fényt kéne pontosan elmondanom, de hogyan mondhatnám el a fényt? nemcsak a házakat, a szobrot a téren, a túloldalon a templomot, hanem mindent, »c de mindent!« Nem tudom elmondani. Már nem is tudom, hogy miért akartam volna elmondani. Hogyan lehet valamit elmondani? Semmit nem lehet elmondani.

szünet

És a fák. El is feledkeztem a fákról. Azért lesz fontos ez a tér, azért akarom elmondani, mert majd itt találkozom először az édesapjával is. Érti már? »c Magának ismernie kell ezt a teret, hiszen ott volt gyerek.« És ezen a téren, most képzelje el magának úgy, ahogyan én mesélem, minden reggel átment egy férfi, akit az édesapjának nevez. És az is fontos benne, azért említettem a fákat is, mert nekem mindig átlósan kellett átmenni a téren. Nem tudom miért. Még most is úgy érzem, hogy csak így, átlósan. Másként nem lehet. Talán mert így került be jobban az ember a fák közé. Nem tudom. De nem is érdekes. Platánok, »c ha emlékezik. Rettenetesen nagy platánok,« s a platánok lombja alatt olyan fújtós a levegő, vagy milyen. Vagy a szag. Fújtós szaga van, pedig amúgy könnyen mozduló levél. Hosszú kocsányon széles tányérja és nem sűrű lomb. Ezt is el kellett mondanom. És a reggeli fényt, ahogyan átsüt e könnyen mozduló levelek között. »c« Ha el lehetne mondani.

szünet

És egy idő után megfigyeltem, hogy ez a férfi is mindig ugyanúgy megy át. Onnan jön, és én innen megyek. Neki is úgy kellett átmennie. De ez sokkal később volt. Minden összekavarodik.

szünet

»c Most már nem megyek át.«

szünet

Volt rajtam egy almazöld selyemruha, gyíkbőr szandál, olyan nagyon magas sarkú, összesen néhány vékonyka pántból áll, a harisnyám időközben elveszett vagy nem tudom, szóval mezít-láb és odabenn adtak egy ilyen férfi viharkabátot, csuklyásat, volt a hátán

egy nagy, piros pecsét, na és a gyík-
bőr retikülöm, az megvolt. Így mentem
át a téren. Amikor mondták, hogy sza-
badulok, ismerősnek tűnt ez az alma-
zöld, az almazöldet mindig szerettem,
de nem ismertem meg a szándálomat.
Nem tudtam venni harisnyát, mert
összesen húsz forintom maradt. A vo-
nat negyvenhét forintba került és vet-
tem tejet is. De valahogy nem fázott
a lábam. Azért jöttem ide, mert az
unokafivérem akkor még itt lakott, de
az ajtót a társbérlet nyitotta ki, mert
közben felosztották a lakást.

szünet

»c De ezek csak szavak.«

szünet

Mondjon valamit. »c«

szünet

Szó, szó, szó. »c«

szünet

Olyan rettenetes csend lett.

*a fiatalember egy kicsit előbbre jön, szin-
te ugrik, s ebben van valami állati; va-
lamit mondani akar, küszködik*

MÁRIA:

Semmit nem tud mondani?

*a fiatalember küszködik, majd indulato-
san feladja, visszahátrál az ágyig, bele-
kapaszkodik a rácsba*

MÁRIA:

Inkább hagyjuk abba. »c« Menjen el.
nagyon hosszú csend

Én azt is tudtam, »c tudtam előre,«
hogy ezt nem tarthatom örökké ma-
gamban. Egyszer eljön valaki, és el
kell mondanom és akkor meghalhatok.
Hogy őszinte legyek, nem sejtettem,
hogy éppen maga. Minden mozdulat-
tal közelebb vagyok. De azért vártam.
»c Elképzelttem az életét.« Csakhogy
nem akarok meghalni még. Közben
meséltem, megéreztem ezt és meggon-
doltam magam.

nagyon hosszú csend

MÁRIA:

»c Sajnál?»

nagyon hosszú csend

Mária lehunyja a szemét

MÁRIA:

A kép eltűnt.

hosszú csend

MÁRIA:

Besötétedett.

*nagyon hosszú csend, mindketten teljesen
mozdulatlanok*

Mária váratlanul felnyitja a szemét

MÁRIA:

Hallja ezt a hangot?

FIATALEMBER:

Milyen hangot?

MÁRIA:

Mintha valaki az ajtón motozna.

FIATALEMBER:

A szél se fúj.

MÁRIA:

Valaki mindig az ajtó körül ólálko-
dik. Az ablakon benéznek. Egy percig
sem érezhetem egyedül magam. Nincs
egy pillanat nyugalmam. Nem akarná
megnézni, áll-e valaki az ajtó előtt?

»c« Hallgatóznak.

FIATALEMBER:

Nem.

Mária felnevet

MÁRIA:

Csak a hangját akartam hallani.

FIATALEMBER:

Fél. »c«

MÁRIA:

Igazán ócska trükk, mégis bejött.

FIATALEMBER:

Fél. »c«

hosszú csend

FIATALEMBER:

»c Nem kell szégyellnie.«

hosszú csend

FIATALEMBER:

Nem hiszem, hogy bárki is állna az
ajtó mögött. »c Itt vagyok.« Már nin-
csen kire várnia.

nagyon hosszú csend

FIATALEMBER:

Semmi más nem történhetik.

hosszú csend

FIATALEMBER:

Nyugodtan nézzen hátra, látni fog.

hosszú csend, Mária mozdulatlan

FIATALEMBER:

Vagy hunyja le a szemét.

*nagyon hosszú csend, Mária nem hunyja
le a szemét*

FIATALEMBER:

El akarom mesélni, volt egyszer egy
lány, akit szerettem.

szünet

Miért mesélném?

szünet

Mikor az előbb azt mondta, hogy menjek el! »c« Megint nem tudom kimondani. »c Nem sikerül, amit gondolok.«

szünet, küszködik
»c Nem éreztem.«
szünet, küszködik

Elképzeltem. »c Inkább elképzeltem.« Így mondják, elképzeltem. Hogy az ember elképzeli. Azt, ami lehetne. Ő látja, de a másik nem láthatja ezt. És érzi is, pedig nem történik semmi, tehát a másiknak nincsen is mit látnia.

szünet, küszködik
Elképzelés, »c vagy hogy mondjam.«
Vagy érzés.

szünet, küszködik
Nem tudnék elmenni.

szünet, küszködik
»c Az elképzelés érzése,« vagy hogy mondjam.

hosszú csend
FIATALEMBER:

Örülök, hogy itt vagyok. »c« Nem. Ez megint nem jó. Boldog vagyok. Így sem helyes. Csak itt vagyok. Semmi mást nem mondhatok, csak azt, hogy itt vagyok. Itt vagyok. Így viszont nem elég pontos. Mondjuk, azt mondhatnám, hogy nagyon itt vagyok. Itt vagyok. Így talán mégis jobban esne mondani. Itt vagyok.

szünet
Erről a lányról akartam mesélni, »c akit szerettem.«

szünet
Elképzeltem vagy éreztem, hogy ha odamennék az ajtóhoz és felvenném a kabátom és kinyitnám az ajtót, akkor nem tudnék elmenni. Nem tudnék mit mondani. Fájna. »c« Mit mondanék? Hogy csókolom, majd jövök? Annyira fájna, de ezt el sem tudtam képzelni, nem tudtam érezni, mennyire. Ezért mondom, hogy itt vagyok. Végül is nem azt mondanám, hogy nagyon itt vagyok, csak azt, hogy itt vagyok. »c Itt vagyok.«

szünet
És azt is bevallhatom, hogy nem ilyenek képzeltem el. Szökének, nagyon magasnak, és valahogyan úgy képzeltem, ez olyan gyerekes dolog, hogy a haját mindig fújja a szél. Fiatalnak. Pedig tudtam, hogy azóta már nagyon

sok idő eltelt. Nem nagyon sok, de sok. De azért tűnik nagyon soknak, mert hallgattunk róla. Nem beszélünk. »c Mintha nem is történt volna meg.« Mégis úgy képzeltem el, hogy a haját fújja a szél, hosszú, szőke haját, habár ez nagyon is gyerekes elképzelés, és nagyon fiatal. Nem nagyon fiatal, de mégis fiatal maradt.

szünet
Halni készül. »c«

szünet
Ez az utolsó perc. »c«

szünet
Mindenki meghalt.

szünet
Azér' a csend. »c«

szünet
Ez a lány, olyan semmilyennek látszik.

nagyon hosszú csend
FIATALEMBER:

»c Ha azt gondoltam, csúnya, és ránéztem, akkor hirtelen szép volt. És néha mégis hiába éreztem szépnek, ha láttam, csúnya.« Mindig úgy szerettem volna nézni, mintha nem én nézném, hanem valaki más. Én ezt az egészet nem akartam. Soha, semmit nem akartam. Azt hiszem, »c hogy görbe a lába, vagy valahogyan csámpás. És a csipője is túl széles.« Így szerettem volna nézni, mintha egy idegen nézné és ezeket a hibákat megállapítaná. Hogy ilyen egy semmilyen nő ez.

szünet
Nem történik semmi.

szünet
Érzi?

szünet
Maga ott ül.

szünet
Én itt állok.

szünet
Nem történik semmi.

szünet
Beszélék. »c«

szünet
Mégse olyan, mint mikor bejöttem. »c Érzi?«

szünet
Most hallgattam egy kicsit.

szünet
És ha ránéztem, akkor láttam, »c hogy

nagy melle van.« nagy. »c És ennek megörül az ember, mert mégis szerettem volna, ha tetszik, és ez tetszett nekem, és ha később ránéztem, akkor hirtelen kis melle volt és ez megtetszett, de akkor később megint ránéztem és újra úgy tűnt, mintha nagy melle lenne.« és ezért úgy éreztem, hogy nem őt utálom így, hanem magam. Hogy valamit, ezt a valamit, amit nem tudtam eldönteni, el tudjam dönteni. Állandóan néztem. És fölösleges ilyen nagy ügyet csinálni belőle, »c tudtam, fölösleges.« úgyis mindenkivel lefekszik. Azt is gondoltam róla, hogy buta. Nem úgy volt okos, hogy okos lett volna, de például tudta magáról, hogy mindenkivel le akar feküdni, állandóan, ezt nem titkolta el. Azt már nem tudta volna megmondani, hogy miért, »c de tudta.«

szünet

Így volt okos. »c« De ha egyedül maradtam, akkor mégis azt kellett gondolnom, hogy buta. Állandóan gondolkodtam. Ha sikerült végre nem gondolni rá, akkor megijedtem, hogy mégsem fontos nekem. Mintha valaki, aki nem is egészen én vagyok, azt akarta volna, hogy fontos legyen. Például a haja gyorsan bezsírosodott, de arról senki nem tehet, ha gyorsan zsírosodik a haja. Ha gyakran mossák a haját, »c akkor még gyorsabban zsírosodik.«

szünet

Biztosan nem az a fontos, amit elmesélek.

szünet

Csak beszéljek.

szünet

Pedig azt hittem, nem tudok.

szünet

Hogy nem tudom kifejezni magam.

szünet

Ezt ki tudtam fejezni, de nem tudom, miért kell kifejeznem.

szünet

Csak hallani akarja a hangomat.

szünet

Ugye, csak hallani akarja a hangomat?

szünet

Válaszoljon!

szünet

Ugye, csak a hangomat akarja hallani?

nagyon hosszú csend

FIATALEMBER:

»c Teljesen fölöslegesen kényszeríti ki belőlem.«

szünet

Hallani akarja még?

szünet

Abbahagyjam?

szünet

Miért nem tud válaszolni?

nagyon hosszú csend

aztán a fiatalember hirtelen ellöki magát az ágytól, az asszonyhoz ugrik, egészen közel hajol hozzá és artikulátlan hangon, hosszan beleordít az arcába

Mária mozdulatlan, szeme se rebben

a fiatalember körbevágta a színpadot, trillázik, tapsol, ordít, dallamos halandzsanyelven beszél, dobol, ugat, füttyül, vonyít, énekel, egyre vadabbul, körbe-karikába, majd cikázva, végül üvöltve megáll az éjjeliszekrényénél, liheg

Mária teljesen mozdulatlan

nagyon hosszú csend

FIATALEMBER:

Tessék. »c Ezt mind magának adtam.«

szünet, liheg

Magának teljesen mindegy.

szünet, liheg

Ez mind legyen a magáé.

szünet, liheg

»c Magának én csak egy hülye vagyok.«

hosszú csend

MÁRIA:

Nagyon kedves lenne, ha elmesélné, de rajtam ilyen könnyen már nem segíthet.

FIATALEMBER:

Hát nem érti? »c Most én mesélek. Nem kell félnie. Én mesélem, az én mesémet.« Nem kell félnie.

MÁRIA:

Hiába, ha egyszer rám keríti a sort.

FIATALEMBER:

»c És úgy láttam, képzelje el, úgy láttam, hogy izléstelenül öltözik. Izléstelenül öltözik. Túl hangosan beszél. Csakhogy akkor felvett magára valami szépet és nagyon finoman tudott hallgatni is.«

szünet

Figyelni.

szünet

»c Először nem is izlett a szája. Úgy láttam, hogy túl vékony szája van. Úgy láttam, hogy nem tetszik a szája.«

szünet

Ezzel a túl vékony szájával pedig olyan szemérmetlenül csókolt, mintha nagyon, mintha egészen oda akarná adni magát, annyira, hogy érezni már nem is engedte magát, és ettől úgy éreztem, mintha nem lenne kíváncsi rám, annyira feszült, annyira kemény maradt. »c Ezt nem engedtem.« Mintha csak arra kellenék neki, »c hogy basszam meg, basszam meg.« Baszónak. És ez az egész száj dolog csak egy értelmetlen szokás lenne, vagy mi. Gyűlöltem. Undorodtam érte. Kapott két jó nagy pofont. »c A baszás helyett.« A kurva anyáddal fogsz te szórakozni! Az baszszon meg tégedet!« És akkor a szája valahogyan megváltozott, vastag lett. Már nem volt olyan vékony, olyan semmilyen. Érti? Egyáltalán nem, hanem kifejezetten vastag. És ez is az ő szája volt. Szép. »c Hát ezt mesélem.« Valamit kitérőlttem belőle, ami talán nem is hozzá tartozott. És érezte már a szám, hogy a szája érzi a számat.

nagyon hosszú csend

aztán a fiatalember szórakozottan a kezébe veszi a borospoharat, felemeli, a fény felé tartja, átnéz rajta

Mária mozdulatlan

FIATALEMBER:

Szép.

nagyon hosszú csend

és az elkövetkező dialógus ideje alatt a fiatalember nagyon lassan, szinte észrevétlenül, kezében a borospohárral, öszszekuporodik a falnál

FIATALEMBER:

Elfáradtam.

MÁRIA:

»c Én szőke voltam.«

FIATALEMBER:

Azt sem tudtam eldönteni, hogy szőke vagy vörös.

MÁRIA:

»c Nem tévedett.«

FIATALEMBER:

Mikor nem volt már rajtunk ruha, ak-

kor éreztem, hogy minden jó. Akkor éreztem, hogy semmit nem kell eldöntennem.

MÁRIA:

»c Még mindig nem éhezett meg?«

FIATALEMBER:

Csak néha szőkének láttam a haját, máskor vörösnek.

MÁRIA:

Ha megszomjazna, ne igyon a borból, megmérgeztem.

FIATALEMBER:

Nem volt olyan rész a testén, ami ne lett volna jó.

MÁRIA:

Fel kéne állnom. »c«

FIATALEMBER:

Valami így is maradt benne, amit nem lehetett megérinteni, de ez jó volt, mert kerestem.

MÁRIA:

Valami másról meséljen. »c«

FIATALEMBER:

Mégis elmentem.

MÁRIA:

»c Bizonyára tudja, hogy az édesapját én hagytam el.«

FIATALEMBER:

Nem tudom miért, de ilyennek képzeltem magát is.

MÁRIA:

Mikor másodjára szabadultam és megint mentem át a téren a platánok alatt, akkor nem jött. »c Ettől a rohadt tértől, amíg élek, nem szabadulhatok.«

FIATALEMBER:

Ahogy a feje a puha párnába mélyed alattam, félrehajtva. És szőke a homályban, nem vörös. Csak akkor vörös, ha napfény éri a haját.

MÁRIA:

Bizonyára tudja azt is, hogy a legnemesebb nevek egyikét viselném, ha megboldogult férjem nem lett volna történetesen zsidó. »c Házasságunk az évszázad botránya volt.«

FIATALEMBER:

Testem a testén, mellem a mellén, annyira, hogy a mellét ilyenkor sajnos nem érezhetem, és mégis érzem. Leheltem a nyakába fül, forrósága saját arcomba verődik vissza, de nem láthatni arcán ölnök egyetlen mozdulatát se. Pedig látni szeretném, figyelem. Halla-

ni. Térdével a csipőmet szereti szorítani.

MÁRIA:
Később azt olvastam, hogy a finánc-tölkével, vagy micsodával lépett frigyre bennünk a született arisztokrácia, és ezen mulatni kellett, mert egyszerűen meghódított.

FIATALEMBER:
Szeretném hallani a hangját, hogy sikitsón, ordítson, lihegjen, de lélegzetvételének csak finom sustorgását hallhatom, a fogakon szűrődik át ilyen sustorgással a levegő, nem nyitja ki a szemét, és a szája is csaknem teljesen csukva van.

MÁRIA:
Maga már nem tudhatja, hogy milyen egy klasszikus értelemben vett, patinás hódítás.

FIATALEMBER:
Mért vigyáz így magára?

MÁRIA:
Jaj, mondhatom, nagyon kellemes.

FIATALEMBER:
Csak szemhéja reszketésén, pillái vergődésén láthatni, hogy jó neki és jó nekem. Lassabban, legyünk lassúak. Lassabban.

MÁRIA:
Talán később, a maga kedves édesapjával kapcsolatban is azért veszítettem el a fejem, mert ez a drágám már amúgy is alaposan összezsizdózott.

FIATALEMBER:
Nincsen olyan mélység, ami elég mély lehetne. Jaj, mélyebbre. Nincsen olyan lassúság, ami elég lassú lehetne. Lassabban, kérte.

MÁRIA:
Kiméljen, kérem.

FIATALEMBER:
Mintha azt akarnánk örökre megakasztani, ami mindenképpen beteljesülni törekszik. Nem szólt, de kérte.

MÁRIA:
Nem érti, hogy abbahagyni?!

FIATALEMBER:
Így akarta. A késleltetés is élvezet.

MÁRIA:
Fel kéne állnom.

FIATALEMBER:
A kín is élvezet.

MÁRIA:
Segítsen.

FIATALEMBER:
Az élvezetnek nincsenek határai.

MÁRIA:
Nem bírok tovább így ülve maradni.

FIATALEMBER:
Nem sikított, nem ordított, s ebben több bölcsesség volt, mint amennyit én egyáltalán elképzelhetek magamnak, mert így még jobban élvezett a kintől.

MÁRIA:
Nem bírom.

FIATALEMBER:
És akkor napokig, hetekig. Fel sem kelték az ágyból. Emlékszik? Ez az egyetlen, amire még emlékezni érdemes.

MÁRIA:
Nem. Nem így volt.

FIATALEMBER:
Én csak erre emlékezem.

MÁRIA:
Nem. Nem így volt.

FIATALEMBER:
Nem akarták, hogy bekövetkezzék, ami bekövetkezett.

MÁRIA:
Nem. Egészen másmilyen volt.

FIATALEMBER:
Annyira élveztek, hogy nem akarták már a jót.

MÁRIA:
Nem. Nem ilyen volt.

FIATALEMBER:
Aztán csak egyetlen rándulás.
Mária állati hangon felüvölt

MÁRIA:
Nem, nem!
hosszú csend
mindketten mozdulatlanul, magukba görbedve ülnek a helyükön, aztán lassan telemelkednek: Mária feláll a székről, a fiatalember hátát a falon csúsztatva fölegyenesedik
rövid szünet
majd a fiatalember egyetlen gyors mozdulattal a padlóra loccsantja a bort, a poharat pedig a jobb oldali falhoz csapja
Mária elindul a fiatalember felé, a fiatalember az ágy felé indul el, a szőnyeg közepén találkoznak, mindketten megállnak

óvatosan, szépen, kissé ügyetlenül meg-
érintik egymás arcát, és egy pillanattig
így maradnak

egymást keresztezve, egyszerre lépnek
tovább, Mária a színpad jobb oldali
falához megy, a fiatalember az ágyhoz
a fiatalember lerúgja cipőjét és az ágyra
veti magát; hason fekszik

Mária leguggol, és elkezd összeszedni
az üvegcserepeket; közben halkan
nyögdécsel, mintha sirna vagy énekelne

MÁRIA:

Nem. Nem így volt.

rövid szünet

FIATALEMBER:

Így volt.

rövid szünet

MÁRIA:

Nem, nem így volt.

rövid szünet

FIATALEMBER:

Így volt, emlékezem.

rövid szünet

MÁRIA:

Nem, nem, nem. Nem így volt.

rövid szünet

MÁRIA:

Egyáltalán nem így volt. Nem, nem.

rövid szünet

MÁRIA:

Nem, nem.

Mária tenyerében az üvegcserepekkel
felegyenesedik, s a fiatalember felé
fordulva a jobb oldali falnál marad
nagyon hosszú csend

MÁRIA:

Az ereimet mégis felvághatnám. »c«
a fiatalember villámgyorsan megfordul az
ágyon

FIATALEMBER:

Megmenteném.

most hanyatt fekszik, majd szétvetett lá-
bait kényelmesen és otthonosan az ágy
támlájára helyezi

MÁRIA:

»c Tudja, hogyan kell az ereket felvág-
ni üveggel?«

nagyon hosszú csend

MÁRIA:

Vagy egyszerűen csak összezárhatnám
az öklömet, így, összeszorítanám, »c
és dőlne a vér.«

FIATALEMBER:

Szépen bekötözném a kezét,

nagyon hosszú csend

Mária mozdulatlanul áll, tenyerében az
üvegcserepek

MÁRIA:

Semmim nem maradt.

szünet

»c Ostoba történet.«

szünet

Ami végeredményben nem nagy baj.

»c«

szünet

Nem lenne vele boldogabb. »c«

szünet

Úgy kezdődött, hogy el akartam men-
ni.

szünet

A férjem akkor már nem élt, »c sze-
gény.«

szünet

De előbb még elhagyott.

szünet

Valami táncosba, »c fiúba szeretett be-
le.«

szünet

Kilencvenhat kiló volt.

szünet

Igaz, semmiben nem szenvedtünk
hiányt.

szünet

Imádott zabálni. Ezt meg kellett neki
bocsátani. A nagypja még ilyen tollas
zsidó volt. Járt az országot. »c Tollat
veszek!«

szünet

Szereztem neki hamis papírt. »c«

szünet

De ennek a történethez nincsen köze.

szünet

Felrobbant egy aknán. Apró darabok-
ra ment szét a teste. A koporsóba nem
volt mit berakni.

szünet

»c Szóval nem élt.«

szünet

»c Itt kezdeném.«

nagyon hosszú csend

most már a fiatalember se mozdul

MÁRIA:

Egy idő után én is rájöttem, hogy za-
bálni jó. Nem így neveltek. Annyit
zabáltunk, hogy nem tudtunk az asz-
taltól föllátni.

nagyon hosszú csend

MÁRIA:

Desszert után kért még egy darabka kolbászt. Vagy kocsonyahúst, megpaprikázva. Ne maradjon édes a szája.

nagyon hosszú csend

MÁRIA:

Csupa olyasmi jut eszembe, ami nem a történehez tartozik. Persze minden a történehez tartozik. »c Én vagyok a történet.«

szünet

Úgy érzem, mintha be lennének zárva ide. »c«

szünet

Most meg a kocsonyahús jár állandóan a fejemben. Zavar, hogy be vagyunk zárva. »c« Milyen bolondul fejezi ki az ember magát. »c Képzelden el egy darab kocsonyahúst, amint a fejemben jár.« Jön-megy, fel s alá.

szünet

»c« Az ajtó mögött valaki hallgatózik.

szünet

Azért nem tudom rendesen mesélni, mert úgy érzem, mintha mi ketten be lennének zárva ide. Mintha valaki öszszezárt volna minket. Mintha rajtunk kívül nem élne már senki se. És hiába tudom, hogy mi jutottunk idáig el.

szünet

Még van időnk. »c« Mennyi időnk lehet még?

szünet

Unatkozom. Tulajdonképpen azt is mondhatnám, hogy unatkozom.

szünet

Kérem, nyissa ki az ajtót.

szünet

Én is kinyithatnám, de nem merem. Tudom, hogy valaki áll az ajtó mögött. Nem merem. »c Az előbb úgy tettem, mintha csak tréfálkoznék ezzel a dologgal, de komoly. Lehet, hogy senki nem áll ott, de én így érzem és ezért nem merem. Mintha valaki állandóan figyelne.« Mintha be lennének zárva ide.

szünet

Nyissa ki! Nagyon szépen kérem, nyissa ki!

*a fiatalember nem mozdul
nagyon hosszú csend*

MÁRIA:

»c Csak egyetlen pillanatra!« Hogy láthassuk, ki áll mögötte!

szünet

Vagy a senkit.

szünet

Így is jó.

szünet

Én is gondoltam rá, hogy az is én vagyok.

szünet

De így nem bírom tovább.

szünet

»c Akkor nagyon gyorsan fogom mesélni.«

szünet

Nagyon ügyesen mindent rám csúsztattott át. Hogy mégis én beszéljek. De hiszen ezt tudtam előre. Csak azt hittem, ügyesebb vagyok. Tudja, hogy rettenetesen kegyetlen magától, hogy mégis itt maradt?

szünet

»c De akkor legalább szeretném, ha végre vége lenne.«

szünet

Elfoglalta az ágyamat.

nagyon hosszú csend

MÁRIA:

Érdekes, ez a kocsonyahús közben ki is ment a fejemből. Ott hagytam el, hogy el akartam menni. De azért mindig, újra eszembe jut, mintha csak azért jutna eszembe, hogy megakaszson.

szünet

»c Érdekes.«

szünet

Itt a téren láttam az édesapját először.

szünet

»c Igaz, utoljára is.«

szünet

Mégse mondhatom, hogy utoljára, »c mert mindig eszembe jut, felmerül,« ahogy mondani szokás, »c olyan élesen, nem, nem élesen, hanem mintha én is ott mennék vagy állnék abban a régi képben és nem itt, illetve nem is a képben, hanem a téren, a téren, a fák között, és attól a szagtól, a platánok fujtós szagától, vagy mitől, megszedülök, s nem tudom eldönteni, hogy ettől a szédülettől látom-e azokat a képeket

vagy tán fordítva, talán azért szédülök meg, mert úgy érzem, mintha nem is itt lennék, hanem ott, az emlékeimtől,» ahogy mondani szokás.

szünet

Csak akkor lesz igazán utoljára, ha már meghalok.

szünet

Hiába, én ilyen érzelmes vagyok.

szünet

De nem ezt akartam mesélni. »c Hanem hogy három és fél évet kaptam először.« Ebből hármat leültem, s azt már elmeséltem az előbb, »c ahogyan mentem át a téren az almazöld selyemruhában, és hogy nem ismertem föl a saját szándálomat három év után,« és akkor jött szemben az édesapja. Így látott először. És nem tudom miért, de nekem olyan volt, mintha az első embert látnám három év után. Férfit. Ennek is jelentősége volt.

szünet

Férfi.

szünet

Nagyon jó kis társaság verődött össze odabenn, és valahogy még azt is megszokta az ember, hogy mindig csak nők között legyen.

szünet

És ahogy így elmegyünk egymás mellett és elhagyjuk egymást és megyünk és megyünk, fájni kezdett a hátam és hirtelen látni akartam hátulról is, de megfordult ő is, és egy pillanatra megálltunk, »c aztán így mentünk tovább.«

szünet

De tulajdonképpen úgy akartam kezdeni, hogy el akartam menni innen.

szünet

Egy kis szobám maradt, egy ilyen hátsó szoba, oda zsúfoltam össze mindent, amit meg szabadott tartanom, de igazán nem ezért, mert ez valahogyan nem érdekelt. Mintha nem is lenne semmihez közöm. Mondták, elveszik ezt is, azt is, hát vegyétek. Valahogyan nem érdekelt.

szünet

»c Nem félttem akkor.«

szünet

Mindig hozták a papírt, írjam alá, hogy elveszik. Inkább csodálkoztam, hogy még ez is volt nekem. És ők

mennyire örülnek neki, és inkább mulattam, hogy mennyire bosszúsak, hogy ez is az enyém volt. »c«

szünet

Hát az enyém.

szünet

»c Ezek olyan gyerekes dolgok.«

szünet

Csakhogyan jött akkor egy levél, miszerint szeptember másodikán lesz a döblingi bíróságon a tárgyalás, s ha nem tudnék megjelenni, akkor a pert elveszithetem, írta az ügyvédem, mert a rokonság azzal, hogy már én se élek, meg akarja szerezni a fürdőt, ami az én örökségemhez tartozik. Mármost a férjem rokonságáról lenne szó.

szünet

Egy fürdőt. »c«

szünet

Mesélte ő nekem, »c hogy ebben a fürdőben szeretett először fiút.«

szünet

Azért mondtam az imént, hogy minden a történethez tartozik.

szünet

S azért ez, valahogyan érdekelt.

szünet

»c« Semmi más.

szünet

Ezt a hülye fürdőt akartam. Semmi mást, de ezt a hülye fürdőt, igen. Azt is elmesélte, hogy sárga kerámiából van építve. Sárga kerámia. Valahogyan előttem volt az egész. Vagy bennem. Az apja építtette. »c Ez a sárga kerámia.«

szünet

Ez hozzám tartozott, mert ő már nem élt. »c«

szünet

Na, most milyen hatósághoz forduljon az ember, ha itten nincs már semmilyen rendes nekzsusa?

szünet

Persze tudtam, ki keveri ott a dolgot.

szünet

Ilyen ostobaság! Azt kelljen bizonygatnom, hogy élek, ha élek. »c« Hogyan lehet ezt bebizonyítani?

szünet

Záza. Megint a Záza.

szünet

Megint sok mindent kéne tudnia,

szünet

Ugyanis a Záza keze volt benne a do-
logban.

szünet

Nem tudom, hogy ezt is el kell-e mon-
danom?

szünet

Kitérő. Ez egy kitérő lenne.

szünet

Még el sem kezdtem, de nem lehet a
végére érni.

szünet

Így nem lehet a végére érni.

hosszú csend

*Mária bizonytalan mozdulatot tesz, mint-
ha el akarna indulni a szék felé, majd
mintha tenyeréből ki akarná szórni az
üvegcserepeket, de aztán úgy marad,
bámulja nyitott tenyerét, és lassan,
ügyetlenül a falnak támaszkodik*

MÁRIA:

Jaj, a Záza teljesen bolond volt. Űgy
is mondtuk, Zuzi. Már ő sem él. Nem
igazából bolond, de még az is lehet,
hogy igen. Annyira csúnya volt. Ál-
lítólag soha nem volt senkije, de én
ezt azért nem hiszem. És az volt a
mániája, hogy ő tartja össze a csalá-
dot. A férjemnek volt a nővére ő. Egy-
szer, dühében azt mondja nekem; be-
szél franciául?

szünet

Ezt most én kérdezem.

szünet

Mert kizárólag franciául beszélt. Vala-
mi svájci intézetben nevelték. Hogy
felejtse el azokat a tollakat. De mint-
ha a konyhalány tanította volna meg.
Szóval dühében azt mondja nekem:
mikor én már egy kultúrnép voltam,
maga még majom volt a fán, szívem.

szünet

Így, hogy szívem.

szünet

»C« Mi állandóan neveltünk. Tíz évig
neveltünk. Azt hiszem.

szünet

Rettenetesen sokat neveltünk. Állan-
dóan neveltünk. Folytak a nevetéstől
a könnyeink.

szünet

Meg azt is mondta volna ez a bolond
Záza a hátam mögött, hogy micsoda

illetlen dolog! grófnőt egy rendes zsi-
dó családba! egy magyart?

szünet

Mennyit neveltünk. Nem tudom, hogy
min neveltünk annyit. Minden ostoba-
ságon neveltünk.

szünet

Aztán azt mondja nekem az ember a
rendőrségen, hogy idefigyeljen tisztelt
asszonyom, ne zaklasson minket ilyen
hülyeségekkel, hanem ha van még egy
jó kényelmes fotelja, akkor üljön bele
szépen és várja ki a végét. De hát mi-
nek a végét, jóember? Hát éppen ez
az! a saját végét, asszonyom!

szünet

Na, akkor nyaljátok ki a seggemet.
Nincsen időm itt veletek diskurálni.
Mentem a rakpartra.

szünet

Meg a bosszúvágy is hajtott a Záza
ellen.

szünet

»c Ilyen gyerekes dolgok.«

szünet

Akkor még az újpesti rakparton volt
a teherhajók kikötője. Szögesdróttal
kerítették újólág el, és fegyveresek is
álltak a kapukban. Na, én ott egy
padra szépen leültem. Azt hittem, na-
gyon ravasz vagyok. Mintha csak na-
poznék. Közben meg válogattam. Mi-
kor egy ilyen idősebb matróz kijött,
intettem neki. Fehér haja volt, kék sze-
me, eléggé hajlott a háta. »c Valamiben
szolgálatára lehetek asszonyom?« Ilyen
udvariasan beszélt. Halkan. Kérdem,
hová tart, mert szeretnék bizalmasan
szót váltani. Mondja, csak a kocsmá-
ba, ide, mert egy sört inna. Megenge-
di, hogy elkísérjem? »c Éppen fordítva,
nagyon megtisztelne vele.« Kurvának
nem nézhetett. Nagyon szép ember
volt. Talán tiszt, azért ilyen finom.
Miközben arra vártam, hogy mit vála-
szol, mert sokáig hallgatott, még arra
is gondoltam, hogy az sem lenne olyan
nagy baj, ha inkább kurvának tartana.
De mégis szégyelltem magam, mert én
addig soha nem voltam ledér. Csak-
hogy ez olyan ledér dolog volt, ilyes-
mit kérni, mikor be sincs mutatva ne-
kem. Teljesen ostoba voltam én. És rá-
adásul azt hittem magamról, hogy

okos. Szóval, azt mondja, bocsássak meg neki, ő megérti, és mélyen átérzi helyzetem, de ők a Fekete-tengerre tartanak, s úgy hiszi, az nekem semmiképpen nem lenne kedvező irány. »c« Ezen jót neveltünk. De jöjjenek vissza holnap, s bár nem ígérhet semmit, igyekezni fog.

szünet

Az ékszereim megmaradtak.

szünet

Egy hétig abba a kocsmába jártam.

szünet

»c Kézről kézre.« Mindenki suttozva beszélt. Nagyon udvariasan, mert azt hitték, ehhez a Ferihez tartozom. Ehhez az idősebb matrózhoz. Ez meg közben elhajózott. »c«

szünet

És amikor kérem a szokásos söröm, int a csapos a raktár felé, hogy menjek be oda. Benn majdnem teljesen sötét, és egy ávós. Na, gondolom nyugodtan, »c akkor vége.« De nem. »c Mert azt suttozja, szívesen segít.«

szünet

Pokolian meleg volt a nyár. Az aszfalt megolvadt.

szünet

Egy kisebb kofferba pakoltam.

szünet

Az utcán rosszul lettek az emberek.

szünet

Fölvettem az almazöld selyemruhám, a gyíkbőr szandálomat, és augusztus huszonharmadikán reggel nyolckor így ültem fel a vonatra.

szünet

Olyan üres volt, hogy azt hittem, ez valami tévedés.

szünet

Kucsera Lajosnak hívták az illetőt.

szünet

De indult, nyolc óra húszkor, menetrend szerint.

szünet

A retikülben a lehető legfinomabb útlevél, a képem is benne van.

szünet

Na, akkor ágyó. »c Nyaljátok ki a seggemet.« Megyünk.

szünet

Éppen kezdek nyugodtan nézelődni, ahogy így elindult a vonat, elhagytuk

a pályaudvart, képzelheti, de még javában kattogunk, mikor feltépik a kupém ajtaját, hogy ez az! három személy beront, ne mozdulj! így, hogy ne mozdulj!

szünet

Jó mesélni. »c«

szünet

Hát nem is mozdulok.

szünet

»c Tulajdonképpen még soha nem meséltem el.«

szünet

Hát aztán ezért mentem át a téren abban az almazöld selyemruhában.

szünet

»c Valamit mindig el kellett benne torzítanom.«

szünet

És most, hogy így mesélem, egészen mulatságosnak tűnik. »c«

szünet

Mert még arra is emlékszem, hogy éppen arra gondolok, az ozsonnámat majd Demelnél költöm el, és akkor szakították fel az ajtót nekem.

szünet

Ismeri a Demelt?

szünet

A legkitünőbb salátákat ehete nála az ember. A leghíresebb. »c És micsoda pástétomok. Mondjuk legalább olyan híres, mint a Sacher.«

hosszú csend

a fiatalember hirtelen leveszi a lábát az ágy támlájáról, majd lassan felül

MÁRIA:

Legalább annyi időt hagyhattak volna, »c hogy végiggondoljak egy-két salátát, meg pástétomot.«

szünet

Persze az is az igazsághoz tartozik, hogy rögtön verni kezdtek.

szünet

Erről nem szívesen beszél az ember.

szünet

Az egyik a függőnyt húzta be, a másik a tenyerét a számra szoritotta. A harmadik ütött.

szünet

Erről odabenn sem szívesen beszélünk. Egymás között sem.

»c Mint a mesében,« a legkisebb ütött.

szünet

Inkább csak a módszerekről informáltak egymást. Csak szárazon, némi humorral, a módszereket mondta el az ember.

szünet

De akkor még nem is tudtam, mi ez.
»c«

a fiatalember, mintha valamit mondani akarna, gyorsan feláll, küszködik; aztán ugyanolyan gyorsan visszaül; Mária ezt nem látszik észrevenni

MÁRIA:

Így beszéltünk róla. De nem szívesen.
szünet

Nem a szégyen miatt nem lehet róla, nem. Valamennyire a szégyenhez is hozzá tudja magát szoktatni az ember. De mintha ennek nem lenne pontos sorrendje. Nincsen sorrendje. Azért nehéz elmesélni. Nincsen sorrendje. Pedig van sorrendje, de azt valami miatt rettenetesen nehéznek tűnik elmesélni.

szünet

»c« Akkor talán mégis a szégyen.

a fiatalember nem tud tovább uralkodni motorikus nyugtalanságán: lefekszik, felugrik, visszaül, csapkod a kezével, száját testrészeit nyomkodja, fogdozza, mintha fájna, tenyerébe temeti arcát, felnéz, kinyitja a száját, mintha mondani akarna valamit vagy kiáltani, aztán mégsem mond semmit; a monológ elkövetkező részét tehát egyre hevesebb és ellentétességében egyre fékezhetőlenebb mozdulatokkal követi

MÁRIA:

»c Valahogyan a földre kerültem, és akkor az egyik ütött, ennek pisztoly volt a kezében, a másik rúgott, taposta az arcomat.« a harmadik csak állt. De például, hogyan kerültem a földre? »c A pisztoly agyával ütötte a fejem.« Ha a fejemhez kaptam, rúgták a hasam.

szünet

Egyszerre mindent nem lehet eltakarni.

szünet

Lefoghattak volna éppen. De hagyták, vergődjek. Így volt jó nekik. »c Ez például a módszerhez tartozik.«

a fiatalember ismét felugrik, elindul, kezét nyújtja Mária felé, mintha kérne is, tiltakozna is, aztán hirtelen megáll

Mária ezt nem látszik észrevenni a fiatalember bizonytalanul visszahátrál, majd visszazökken az ágyra, s a most következő monológ alatt mozdulatlan marad

MÁRIA:

És semmi hang, képzelje el, hogy semmi hang. »c«

szünet

A retikulömből a földre szóródott a sok vacak, és ahogyan vergődtem, tapostak rajtam, minden recsegett, csikorgott, tört a talpuk alatt.

szünet

Semmi más. »c« Csak ez.

szünet

És ez olyan volt, mintha nem is a pudrié lenne, a rúzs, a tükör, »c hanem a fejem.«

szünet

De a második volt a szörnyűbb. Amikor először csinálják, akkor az ember még nem érti. Nem tudom, hány napig tartott az első, ezt nem tudom, talán három napig, éppen azért nem tudom, mert először még nem tudja az ember, hogy mi ez, de amikor már másodszor történik meg, akkor hirtelen világos lesz az is, hogy mi történt először. Másodszorra tavasszal vittek el, és akkor arra gondoltam, hogy nem, ezt másodszorra, ezt még egyszer nem lehet.

szünet

»c Van valami másik időszámítás.«

szünet

Záza küldött csomagot nekem. Igen finom holmikat. »c Tőle volt az a tavaszi kabátom.« Ilyen homokszínű, bőrberi kabát, raglán szabású, a legdivatosabb. Hát amikor magamhoz tértem, és volt már valami erőm, és úgy éreztem, ezt már nem bírom, ennek a kabátnak az ujjait a nyakamon megcsomóztam, és húztam a két ujját, húztam. Hogy meghaljak végre. Meg akartam fojtani magam. Persze nem volt erőm. Valami pincébe dobtak. Nem tudom, hol. És nevetséges, mert így nem is lehet. Nem volt semmi fény. Fölakasztani nem tudtam magam.

szünet

»c A másodikban már az első is benne van.«

szünet

Először még nem tudja az ember.

szünet

Csak él. Még 'mindig életbe' van.

szünet

A másodikban már az édesapja is benne volt.

szünet

Talán ezért akartam megölni magam. Miatta is, vagy helyette.

szünet

»c Nem.«

szünet

Eszembe se jutott.

szünet

És mégis.

nagyon hosszú csend

a fiatalember váratlanul megmozdul, felugrik, visszaül, majd lábával ingerülten keresni kezdi a cipőit az ágy alatt, megtalálja, lábát belepréséli, s ettől mintha megnyugodna, lassan feláll

MÁRIA:

De ott hagytuk el, a vonaton. Még a földön feküdtem.

hosszú csend

a fiatalember küszködik, valamit mondani szeretne, Mária felé lép, s erre szinte önkéntelenül, Mária is ellép a faltól

MÁRIA:

Kicsit talán összekeverem az időket, de jó mesélni. A másodikból értheti meg az elsőt. Először én sem értettem, mi történik velem.

hosszú csend

ismét tesznek egy bizonytalan lépést egymás felé

MÁRIA:

»c Nem unja?«

szünet

Kicsit összekeverednek ezek az idők.

szünet

De jó mesélni.

szünet

Köszönöm magának, hogy elmeséltem.

szünet

Nekem megkönnyebbülés.

szünet

Nagyon jó mesélni.

szünet

Most már nem fogom tudni abbahagyni. És utána rettenetesen nehéz lesz.

De most jó.

szünet

Rettenetesen jó mesélni.

szünet

El sem tudja képzelni, milyen jó mesélni.

szünet

Egyszerűen jó mesélni.

szünet

Megszabadulok

szünet

Jó, jó, »c egyszerűen, rettenetesen jó.«
a zene, mintha váratlanul tüggetlenedne az egésztől, folytatódik, s ügyetlen kis dallammá kezdi alakítani magát közben a fiatalember még egy lépést tesz felé, Mária pedig ezzel egyidőben, nagy ívben a földre szórja a kezéből az üvegcserepeket;

a fiatalember megtorpan

a zene váratlanul megszakad

MÁRIA:

Megmutassam, hogyan próbáltam megfojtani magam?

szünet

Aztán majd mesélem tovább.

szünet

Így. Húztam. Annak a kabátnak az ujjait.

szünet

Én bolond. Nevetni kell. Azt hittem, bármit elkerülhetek.

szünet

De ott hagytuk el, »c még a vonatban vagyunk.«

szünet

De lehet, hogy ez nem is érdekes.

nagyon hosszú csend

nézik egymást

a fiatalember mondani akar valamit, küszködik

MÁRIA:

Beszéljen.

szünet

Bocsásson meg nekem, túl sokat beszéltem.

szünet

Figyelmetlen vagyok.

szünet

Beszéljen.

szünet

És azzal a lánnyal, mi lett?

nagyon hosszú csend

mozdulatlanul állnak egymással szemben

MÁRIA:
Most mit akar?
nagyon hosszú csend
mozdulatlanul állnak egymással szemben,
mindketten ugrásra készen
MÁRIA:
Értem.
szünet
Ne jöjjön közelebb.
szünet
Maradjon ott.
szünet
Most nem bírnám elviselni az érzelmeit. »c Maradjon ott.«
szünet
Vagy üljön a székre.
szünet
Most meg mi van? »c« Mi történt? »c«
Nem történt semmi. »c« Kicsit hosszabban beszéltem, és megfeledkeztem magáról. »c Most majd megpróbálok elképzelni, mi lett a lánnyal.«
szünet
Sírt.
szünet
»c« Aztán mondjuk, megvigasztalódott.
szünet
Most nekem egyáltalán nincsen szükségem arra, hogy szeressen.
szünet
»c Valaki jól megvigasztalta.«
szünet
És megint nem történt magával semmi.
szünet
Mintha nem történt volna semmi.
szünet
Semmi.
nagyon hosszú csend
MÁRIA:
Hallgat?
szünet
Pedig ez történt.
szünet
Eltaláltam?
szünet
Kegyetlen vagyok?
szünet
Hallgat?
az üvegcserepekben taposva egészen közel kerülnek egymáshoz
szünet
finoman megérintik egymás arcát, így maradnak

nagyon hosszú csend
MÁRIA:
»c Hát akkor hallgasson.«
FIATALEMBER:
Engedje meg, hogy kinyissam az ajtót.
MÁRIA:
Inkább üljön le a székre.
FIATALEMBER:
Szeretnék kimenni egy kicsit.
MÁRIA:
Vagy lefektetem. »c Ha akarja, megmosdatom, lefektetem, betakarom, elaltatom.« de mesélem tovább.
FIATALEMBER:
Itt sem tudok megmaradni.
MÁRIA:
»c Most már nem tudom abbahagyni.«
FIATALEMBER:
Soha, sehol nem tudtam megmaradni.
elengedik egymást
MÁRIA:
Ezt a lányt, szerintem, csak kitalálta.
»c Nekem találta ki, hogy beszéljek.«
FIATALEMBER:
Soha, senkit nem tudtam szeretni.
MÁRIA:
Én tiltakoztam, húztam az időt. »c Ezt ne felejtse el.«
FIATALEMBER:
Viselem az apám testét. Ez megtévesztette magát.
MÁRIA:
Én is akartam, persze.
FIATALEMBER:
Az ember csak a szülei testét viseli. Nincsen más neki. Így aztán mégis van. Úgy látszik, mintha lenne.
MÁRIA:
Menjen, ha akar. »c«
FIATALEMBER:
Szégyellem magam, hogy ez a test nem én vagyok. Ez csak egy test. Nem én vagyok. Gyenge vagyok. Sajnálom és sajnáltatom magam, és közben szégyellem ezt. Nem bírom itt sem. »c«
MÁRIA:
Menjen hát.
FIATALEMBER:
Mindig csak akkor érzem jól magam, ha elmegyek. Mikor éppen nincsen. Akkor jó. Ha elmehetek, akkor jó. Akkor jó, ha éppen megyek el és nincsen. A következő pillanat már rossz, akkor viszont sajnálhatom magam és ez jó, de

ézt meg szégyellem. »c Akkor volt jó, amikor elhagytam ezt a lányt.« Nem hazudtam. »c Éppen akkor, amikor elmegyek.«

MÁRIA:

Menjen.

FIATALEMBER:

Azt hitte, ott maradok, de felhúztam a nadrágomat, és mentem.

MÁRIA:

Menjen.

a fiatalember bizonytalanul elindul az ajtó felé, megáll, aztán gyorsan az ajtóhoz lép, bundáját leemeli a fogasról, hirtelen visszanez;

Mária mozdulatlan

FIATALEMBER:

Még mondjon valamit.

nagyon hosszú csend

a fiatalember gyorsan kitárja az ajtót; ugyanaz a fehér üresség

nagyon hosszú csend

kilép, majd mozdulatlanul úgy marad a kinn és a benn között

FIATALEMBER:

Hogy lássa, mennyire undorító vagyok, még arra is megkérném, hogy segítsen.

nagyon hosszú csend

Mária lassan a székhez megy, leül

FIATALEMBER:

Segítsen. »c Magának most már teljesen mindegy, úgylis elmegyek.« Segíthet is.

nagyon hosszú csend

a fiatalember lassan visszalép; az ajtó nyitva marad

FIATALEMBER:

Most már mást nem tehet. »c Csak segíthet nekem.« Nem szégyellem magam, kérek.

nagyon hosszú csend

FIATALEMBER:

»c Segítsen.«

nagyon hosszú csend

a fiatalember elindul a szék felé, s közben kiejti kezéből a bundáját;

Mária mögött megáll

FIATALEMBER:

Köszönöm. Annyira szégyentelenné tett, hogy megköszönöm, és még ezt is ki tudom mondani. Hogy szégyentelenné tett. »c Köszönöm.«

nagyon hosszú csend

FIATALEMBER:

»c Nem mentem el.«

nagyon hosszú csend

a fiatalember hisztérikusan ordít

FIATALEMBER:

»c Letérdeljek? Még hálásabb legyek?

Vagy mire gondol? Most mit tegyek?»

MÁRIA:

Csukja be az ajtót.

a fiatalember visszamegy az ajtóhoz, becsukja; ott marad

nagyon hosszú csend

MÁRIA:

És minden reggel ez a találkozás a téren. »c Képzeld el.« Én megyek, mindig átlósan mentem át, és ő jött szemben velem. Közben elolvadt a hó, tavasz lett.

szünet

A világ legszebb szerelmes történetét mesélem.

szünet

Szép, meleg tavasz.

szünet

Nincsen mitől félnie, régen volt, egyszer volt, hol nem volt, még soha nem mondtam el, de ahogyan mondom, »c mese lesz ez is.«

szünet

a következő monológ ideje alatt a fiatalember csillapíthatatlan nyugtalansággal többször körbejárja a szobát, helyet keres magának; kipróbálja a sarkokat, bemászik az ágy alá, a kályha mögé, kipróbálja ülve, guggolva, állva, fekve, mindent megfog, megszagol, megérint, benéz az éjjeliszekrénybe, a kályhába, ám néhány pillanatnál tovább sehol és sehogyan nem marad meg; csupán az ágyra nem tekszik le és nem ül le most, ezt hangsúlyosan el kell kerülnie! egyébként helykeresése nyugodtan lehet komikus, nevetséges, morbid, csak azt tartjuk szem előtt, hogy a színpadon egyetlen pont se maradjon, melyet mint lehetséges tartózkodási helyet, ki ne próbált volna

MÁRIA:

Soha többé nem fordultam utána. Lehet, hogy ő sem. Ezt nem tudom.

szünet

Illetve egyszer, még utoljára. De az más volt. Akkor kérte, s éreztem, hogy valami történni fog. De az más volt.

szünet

Úgy egyébként, soha többé nem fordultam utána. Csak fáj a hátam. Amint távolodtunk, mindig rettenetesen fáj a hátam, mintha a hátam tudná, hogy megint egy egész napnak kell eltelnie, míg ismét láthatom. De amikor jött, megint jött, másnap újra jött szemben velem, s gyakran gondoltam, milyen szerencse, hogy Isten nem csupán egy napot teremtett, hanem a napokat, így egymás után, úgy néztük egymást, hogy egész napra elég legyen. Kialvatlanul jött, és a másik napon derűs volt, ha sütött a nap, kezében hozta kalapját és szépen borzolta a szellő a haját, ezt különösen szerettem, ezt a szellőt, a haját, a szellő a hajához ért, de akármilyen volt is, ez nekem egyáltalában nem volt lényeges, mert egy idő után tudtam és nem tudom mennyi idő után, hogy lehet bármilyen, bármilyen, ha kiszűrnék a szemét! ha arcát vitriollal öntenék le, ha egy szép napon hiányozna a feje, igen, a feje! az sem érdekes, csak jöjjön! jöjjön minden napon, minden reggel jöjjön így át a téren, átlósan, ahogyan nekem kell, ahogyan én is, a platánok alatt.

szünet

A platánfa nagyon későn bontja ki a leveleit. Már zöldek a többi fák, a platán még csupasz.

szünet

Egy idő után, nem tudom mennyi idő után, de ez talán nem is lényeges, tudtam már, hogy ki ő, és ő is tudta, ki vagyok én, tudtam, hogy tudja. De már előbb köszönni kezdett. Finoman. Csak úgy. Ha a fején volt kalap, kicsit megemelte, csak kicsit, ha pedig a kezében hozta, akkor szinte észrevétlenül meghajolt, nem biccentett, ő nem! meghajolt! Finoman, szinte észrevétlenül.

szünet

Én persze nem viszonzottam ezt.

szünet

Egy idő után abbahagyta.

szünet

Akkor már szépen öltözködtem is. »c Amit a Záza küldött.«

szünet

Már ezt meséltem. Akkor kaptam ezt a tavaszi kabátot, a homokszínűt.

szünet

Így volt a jó, hogy a testemen kívül semmi ne maradjon.

szünet

»c Ágyra jártam.«

szünet

Ez az unokafivérem szerzett egy jó kis állást, természetesen nem az én nevére, hanem az ágyadónóm lett rá bejelentve, s így megkaphattam tőle a fizetésem felét, mert a másik fele az ágyra járt.

szünet

De csak este nyolctól reggel nyolcig lehetett az ágyra járni.

szünet

Nyitottam, csuktam az ajtókat, sikáltam a kádakat, a fürdőben voltam felügyelő.

szünet

»c A fürdőben,« igen.

szünet

»c Az ágy alatt tarthattam a ruháimat.«

szünet

Látja, éppen a fürdő.

szünet

»c Délután a cukrászdában üldögéltem,« s egyszer ő is bejött. »c«

szünet

Ilyen nagy családi ágyban aludtunk, vizes volt a fal, minden bűdös, s a másik asszony, aki a másik ágyban aludt, álmában megfogta a kezem. »c« Keresett egy kezét.

szünet

De miért éppen a fürdő? »c« Miért a fürdő?

szünet

Mert az ágyadónó egy idő után azt akarta, hogy többet adjak. Ne csak a felét. »c Na, adtam a csomagókból is neked.« De az sem volt elég.

szünet

Ha kisütött a nap, nem volt kedvem cukrászdába menni. S amint sétálok a parkban, süttetem magam és igazán nagyon boldog vagyok, egyszer, egy ilyen délutánon megint jött, megéreztem, hogy ő, fájni kezdett a hátam, rögtön fájni kezdett, mert most nem szemből jött, mint reggelente, hanem a hátam mögül. Először nem is men-

tem gyorsabban. Mintha csak úgy sétálnék tovább. Nézelődnék. De éreztem, hogy ő. Nem fordultam volna hátra, de tudtam, ő, mert ennél jobban én még senkinek nem ismertem a lépéseit. Jött utánam. Aztán gondoltam, bemegyek abba az utcába ott, akkor majd elmarad. Mert nem akartam volna beszélni vele. Jött utánam. Nem tudom miért, de beszélni azt nem. Csak nézni. Gondoltam, akkor továbbmegyek, majd elmarad, mert itt nagy volt a forgalom, de olyan helyen, ahol nincsenek sokan, biztosan nem merészel mutatkozni velem. Jött utánam. »c Akkor az sem zavarja, hogy pestises vagyok.« Mentünk egy utcán, sütött a nap, én elől, ő utánam, senki nem járt az utcán, csak az ereszek csepegték csendesen s én félni kezdtem. Nem tudom, miért. De éreztem, hogy fél. Csakhogy nem tudtam megfordulni, hogy valamit mondanék neki, rettenetesen fáj, hogy jön utánam és ez a félelem is fáj, és éreztem, hogy szólni ő sem tud, nem tud mást, csak jönni utánam. Így mentünk. Mindig bekanyarodtam, mindegy volt, hová, csak reméltem, hogy akkor majd elmarad, de jött utánam. Meg azt csináltam, mintha valahová sietnék, de akkor ő is meggyorsította a lépéseit, s ezzel leleplezett. »c« Aztán futni kezdtem. Akkor már sötétedett. Nem futott, de jött utánam, s egy idő után már nem futhattam tovább és akkor beért. Közben este lett.

szünet

És reggel ugyanúgy mentünk át a fák alatt. Mikor találkoztunk, ő megállt. Én mentem tovább. »c« Még csupaszok voltak a fák.

szünet

Néha elmaradt délután. És már reggel se állt meg, mintha valamit mondani szeretne, mert ez kialakult közöttünk. Kialakultak a szabályok.

szünet

Például volt mikor egyszerre léptünk. Bal-jobb, bal-jobb, mennek a majmok. És tudtam, hogy ő is erre gondol és ilyenkor nagyon vidámak voltunk, neveltünk. Nem neveltünk, csak egyszerre léptünk, s ez azt jelentette, hogy

nagyon vidámak vagyunk. Mintha nevetnénk.

szünet

»c« Máskor meg szörnyű volt. Még véletlenül sem léptünk ütemre, olyan nagy volt a szomorúság. Mintha soha nem akarna vége lenni. Csak ezek a szörnyű utcák. Az estét vártuk, hogy vége legyen, de egyre hosszabbak lettek az esték, és már nem mehettem nyolcra haza.

szünet

»c Haza.«

szünet

Nem tudtuk abbahagyni.

szünet

Az a másik asszony fogta a kezem, és én is úgy tettem, mintha aludnék. Ez volt akkor a hazám. Ez a kéz.

szünet

És akkor meggyorsította a lépéseit. Nem értettem. »c Ezt nem értettem.« És elém került. Nem fordult szembe velem, ment előttem. Elém került. »c Ezt nem értettem,« de nem tudtam megállni én sem, s ahogy mentem utána, sütött a nap, megértettem, hogy nem bírja tovább. »c« Azt akartuk, vége legyen. Megsértette a szabályokat. »c Akkor legyen vége.« Mentünk. Én megálltam. »c Ha vége lett volna, már azt sem lehetett volna kibírni.« Én megálltam, és aztán elindultam visszafelé. Legyen vége. Futni kezdett, és megint elém került. Nem értettem. De most nem fordulhattam vissza újra, annyira nem akarhattam, hogy vége legyen, mentem utána, és ebből megértettem, hogy ezek most az új szabályok, »c és ezeket is be kell tartani.«

szünet

Attól kezdve ő ment elől.

szünet

Az ágyadónő meg azzal érvelt, hogy én borraalókat is kapok, és az állás amúgy is az ő nevén van. Fizettem.

szünet

Mindig sütött a nap.

szünet

Mentem utána.

szünet

Sütött a nap.

szünet

Most így lett este, »c ő ment elől.«

szünet

Délben ittam egy liter tejet és két kiflit ettem. »c Szép voltam.« Szőke, sápadt és sovány.

szünet

Mint a lány, akit kitalált nekem.

szünet

»c Ha ismerősökkel találkozott és illett beszélgetnie, akkor elé kerültem,« vártam rá.

FIATALEMBER:

Nem hazudtam.

MÁRIA:

»c De néha azt játszottam, hogy eltűnök.«

FIATALEMBER:

Nem hazudtam.

MÁRIA:

»c Csak ritkán,« mert láttam, amikor előléptem egy kapu vagy egy hirdetőoszlop mögül, láttam, ez fáj neki.

szünet

Aztán egy kapu előtt megállt. Szembefordult velem. Ezt nem értettem. »c Akkor megint megváltoztatta a szabályokat.« De olyan gyorsan csinálta, nem volt időm megállni, barna kapu, régi, barna kapu, nem értettem, de talán nem is akartam megállni és mentem is volna tovább, ha nagyon halkan, egészen halkan nem szólt volna hozzám: »c miért nem szól hozzám, Mária?« Nem érttem. És akkor megálltam mégis. Azt hittem, csak egy pillanatra, mert akartam menni, tovább, de láttam, hogy a csengőn van a keze és csöngetett, engem nézett és én néztem őt, s ezért aztán nem is mozdulhattam onnan, de már nyitotta is valaki a kaput, s ő intett udvariasan, menjek, olyan udvariasan és finoman, mintha ez itt a világ legtermészetesebb dolga lenne, a kapu mögött egy asszony állt és nem nézett az arcunkba és nem köszönt, valahogy maga elé nézett, mintha nem akarná nézéssel erőltetni a szemét, így vezetett át minket az udvaron, az udvaron túl már a mezők, egy ajtó előtt megállt, kinyitotta nekem, nekem nyitotta ki, ezt éreztem, »c és én beléptem.« Ő becsukta az ajtót és ráfordította kétszer a kulcsot. Fehérre meszelt falak között voltunk, szép, tiszta

szobában. Besütött a nap. Egy feszületre süttött, a fehér vaságy fölött. Vas-kályha. Fehér szék. Fehér zománckanna és lavór. Törülköző. »c« Semmi más.

szünet

Ő az ajtónál maradt, én fogtam a széket.

szünet

Csend volt.

szünet

Mint most. »c«

szünet

Addig simogatott, mert nem ölelt, illetve ölelt, »c hiszen bennem volt, mert jobban nem lehetett bennem, de nem úgy ölelt, hanem simogatott, mintha én lennék benne, addig simogatott, mindenütt simogatott, simogatott kívül és belül, illetve nem volt ilyen, csak simogatott, a szájamat simogatta és mintha a méhemet simogatta volna, megállás nélkül simogatott, és tudtam, azért is simogat így, hogy beszéljek,« hogy adjak ki valamilyen hangot magamból, csak simogatott, »c nem volt más, mint egyetlen finom simogató, a teste, a súlyos teste, a teste alatt a fulladás is simogató, s addig simogatott, nagyon sokáig,« jajj, rettenetesen sokáig, »c míg el nem öntött minket a fájdalom,« valami fájdalom egy szép, ködös mezőn, itt ért a fájdalom, hogy akkor ennek is vége van, de én mégse beszéltem. »c« Mintha elájultunk volna vagy aludtunk. De mégis hallani lehetett, ahogyan néha léptek koptanak az ablak előtt. Egymás karjában aludtunk. »c De mintha mégis láttam volna ezt a szörnyű szobát.« Éjszaka volt.

szünet

Éjszaka.

szünet

Így történt.

szünet

Délután vittek el a fürdőből. Másodszor a fürdőből vittek el. Éppen kiléptem abban a tavaszi kabátban a hátsó bejáraton, ahol a személyzet közlekedik. Hátulról puhán belém karoltak, s a fülembé súgták, hogy egy szót se!

szünet

»c Mért szóltam volna?« Kinek?

szünet

A szememet bekötötték. Mégis érzem, elvisznek innen. Országúton rohan az autó.

szünet

Összesen kétszer voltunk ebben a szobában.

szünet

»c Kétszer.«

szünet

Egy szót se szóltak. »c Hová lesz a sétakocsikázás, ha szabad érdeklődnöm az uraktól?« Ugyanis tudtam, mi következik. De nem válaszoltak. Azt hittem, tudom, mi következik. Aztán bekanyarodtunk, a kerekek alatt kavics csikorgott. Valami kert lehetett, talán már este volt, hűvös. Egy lépcsőn fölvezettek és kinyitottak egy ajtót előttem. Belöktek. Nem jöttek be velem, az ajtót becsukták. Itt is csend volt. Én álltam. És furcsa szag. De éreztem, valakik vannak itt.

szünet

ettől kezdve a fiatalember fokozatosan emeli a hangját; suttogva kezdi, de a legutolsó szót már toroka szakadtából üvöltenie kell; ennek megfelelően Mária is mindig egy fokozattal nagyobb hangerővel beszél, míg végül, függetlenül a mondatok értelmétől, ő is ordít, üvölt

FIATALEMBER:

Elég.

MÁRIA:

Valaki lépett, felém. Leoldozta a szememről a kötést. A másik ütni kezdett.

FIATALEMBER:

Elég.

MÁRIA:

»c Ezek ketten ütöttek.« A harmadik nézte egy fotelból.

FIATALEMBER:

»c Elég.«

MÁRIA:

Ez például a módszerhez tartozott.

FIATALEMBER:

»c Ne.«

MÁRIA:

Szönyegbe csavartak. Gumibottal ütötték a talpamat. A harmadik halkán kérdezett a fotelból. »c Sót tömtek a számba.«

FIATALEMBER:

»c Elég!«

MÁRIA:

Egy pincében magamhoz tértem. »c Milyen érdekes, még mindig élek.«

FIATALEMBER:

»c Ne!«

MÁRIA:

Újra vittek. »c Most megint autóval utaztunk és nem tudtam, nappal van-e vagy éjszaka. Valami széles kőlépcsőn mentünk fölfelé és olyan rettenetesen békés volt, mert jöttek és mentek mások is a lépcsőn és ezek ketten köszöntek, hogy jó napot, ügyész elvtárs,« meg ilyet.

FIATALEMBER:

Elég!

MÁRIA:

Csókolom Margitka. »c Erre a Margitkára pontosan emlékezem.«

FIATALEMBER:

»c Elég!«

MÁRIA:

Kopogtak egy ajtón, amikor megálltunk. Valaki kiszólt belülről, hogy lehet, »c de nekem ez olyan volt, mintha az ő hangja lenne, és akkor megőrültem.«

FIATALEMBER:

Ne!

MÁRIA:

»c Biztosan megőrültem és akkor azt is csak képzelem, hogy leveszik a szememről a kötést és az ajtót kinyitják.« Az íróasztalnál ült és egy nővel beszélt és a nő az íróasztalnak támaszkodva állt, csak úgy nekitámaszkodva az íróasztalnak, könnyedén.

FIATALEMBER:

»c Ne!«

MÁRIA:

Először ránk se nézett, a nővel beszélt, de ezek átadtak neki egy dossziét és kimentek és egy másik ajtón a nő is kiment, de még visszaintett, hogy majd folytatják. Ő nem ismert föl engem, én viszont nézhettem őt.

FIATALEMBER:

Nem!

MÁRIA:

»c És végre láttam.«

FIATALEMBER:

»c Nem!«

MÁRIA:

Felugrott. »c de akkor már hiába.«
Akkor már láttam. Végre láttam. »c
Hogy kerül ide?« Ezt a hülyeséget
kérdte tőlem. Fogta a kezében a
dossziét, amit odaadtak neki.

FIATALEMBER:

»c Elég!«

MÁRIA:

Soha, egyetlen szót sem mondtam ne-
ki. Soha, egyetlen szót. »c Az ügyet
természetesen nem vállalom. Ezt a hü-
lyeséget mondta nekem. De én sze-
rencsére soha egyetlen szót nem mondtam
neki.« Soha, egyetlen szót se.

FIATALEMBER:

»c Elég!«

MÁRIA:

És kirohant a szobából.

FIATALEMBER:

Ne!

MÁRIA:

»c Aztán megint a pince.« levittek. És
sokáig nem történt semmi. Nem tu-
dom, milyen sokáig, de sokáig. Aztán
megint verni kezdtek.

FIATALEMBER:

Elég!

MÁRIA:

De éreztem, hogy ott van fölöttem.
Nem gondoltam rá, mégis éreztem.

FIATALEMBER:

Elég!

MÁRIA:

Semmi mást nem éreztem, nem az
ütéseket, csak azt éreztem, hogy
ugyanabban a házban vagyunk. »c Fájt
a ház.«

FIATALEMBER:

»c Elég!«

MÁRIA:

»c Ugyanabban a házban vagyunk. Fájt
a ház.«

*a fiatalember feltépi az ajtót, kirohan,
azonnal eltűnik*

MÁRIA:

»c Ugyanabban a házban.«
nagyon hosszú csend

MÁRIA:

*Ugyanabban a házban voltunk.
Mária teljesen mozdulatlanul ül a széken
és ezenkívül nem történik semmi
legalább két percnek kell elteltie, s ha
Mária mozdulatlansága nem lenne vég-*

*letesen feszült várakozás, egyre feszül-
tebb, végül már olyan feszült, hogy
csaknem fel kell ugrania a székről, ak-
kor azt hihetnénk, hogy szünet követ-
kezik vagy tán vége van*

*de ez a stilizáltan magányos és kiszól-
gáltatott feszültség maga a szünet: em-
lékeztető a színházi szünetre*

*s mikor e szünet túl van már a fokozha-
tatlanságon, a fiatalember ismét meg-
jelenik az ajtóban, takarásból lép elő,
tehát váratlanul kerül az ajtó nyílásába,
majd nagyon lassan bejön*

az ágyhoz vánszorog, lezöttyen

Mária feszültsége fokozatosan ellazul

*most ismét olyan hosszú szünet, mint az
imént*

kimerülten ülnek

*amikor a szünet ismét túljutott a fokoz-
hatatlanságon, Mária nagyon lassan fel-
áll, nagyon lassan megtordul, s fejét
nagyon lassan és éppen csak mozdítva,
szemügyre veszi a szobát*

az ajtó nyitva van

*a fiatalember a kimerültségtől lazán, de
mozdulatlanul ül az ágy szélén*

*Mária nagyon lassan tesz néhány lépést,
majd nagyon lassan lehajol és nagyon
lassan szedegetni kezdi a földről az
üvegcserepeket*

*amikor összeszedte, anélkül, hogy az
ütem fölgyorsulna, a székhöz viszi és
tenyeréből a szék ülökéjére üríti, ren-
desen, kis kupacba, aztán nagyon lassan
a zománclavórhoz megy, kiemeli a kan-
nát belőle, a kannát félreteszi, a lavórt
az ágyhoz viszi és leteszi a fiatalember
lába elé*

szünet

*letérdel, térden egy kicsit közelebb csú-
szik, s kezébe veszi a fiatalember egyik
lábát, most először néz rá, fel az arcá-
ba*

*a fiatalember apatikusan maga elé bámul
Mária lehúzza a fiatalember lábáról az
egyik cipőt, aztán a másikat: a cipőket
rendesen párba állítja, majd lehúzza a
zoknikat is, s beteszi a cipőbe*

szünet

*a két meztelen talp alá tolja a lavórt, fel-
áll*

*megfogja a fiatalember kezét, s kigom-
bolja az ing mandzsettájának gombját;*

s ugyanígy a másikat: előbb a kéz, aztán a gomb
ujjával végigsimít a fiatalember nyakán,
lassan kigombolja az ingmell gombjait
szünet

kigombolja a nadrág övrészének gombját
is

lehúzza az inget a fiatalemberről, s az inget az ágy támlájára helyezi

megnyitja a nadrág villámzárját a sliccen,
majd a fiatalember fölé hajol, egyik karjával átfogja a meztelen vállat, a hónalj alá nyúl, hogy megemelhesse kicsit, a másik kezével a nadrágot húzza

ez nehezen megy, küszködik, de a fiatalember nem segít

szünet

mikor a nadrágot már kiszabadította a fenék alól, ismét letérdel, s megfogván a nadrág száraikat, lehúzza

feláll, a nadrágot az ing mellé helyezi az ágy támlájára

ismét a fiatalember fölé hajol, megint megemeli egy kicsit a testet, miként az imént, majd elé guggol és lehúzza az alsónadrágot is

feláll, az alsónadrágot is rendesen az ágy támlájára helyezi

átöleli a fiatalembert és fölállítja

a fiatalember meztelenül áll a lavórban visszamegy a zománckannához, a kannát is a lavórhoz viszi

szünet

a vizet a lavórba önti a kannából letérdel, a lavórból kiemel egy mosdókesztyűt, ezt többször belenyomkodja a vízbe, míg az teljesen át nem nedvesedik, majd kicsavarja, a kezére húzza, és megint felnéz a fiatalember arcára

MÁRIA:

Jó hideg víz.

szünet

a fiatalember mozdulatlan

Mária felegyenesedik, s a mosdókesztyűvel mosni kezdi a fiatalember nyakát, vállát, mellét, hátát

közben többször kiöblíti, kicsavarja a mosdókesztyűt, leguggol, felegyenesedik amikor derékig lemosdatta, halkan beszélni kezd, csaknem színtelen és monoton hangon, mintha altatót mondana, de közben ugyanolyan ütemben folytatja a mosdatást, lemossa a fiatalember ágyékát, fenekét, a mosdókesztyűvel behatol

a combok közé, a combokat is lemossa, s lassan leguggolva, majd térdre ereszkedve a lábszárakat, végül a lábakat

MÁRIA:

Nyár lett és megint mehettem át a téren. Ilyenkor a legszebbek ezek a plátánok, fátyolosra szűrik a fényt, és erről a fényről még nem is tudtam beszélni, nem is lehet, de hiába csináltam úgy, hogy reggel, megint reggel menjek át először, nem volt sehol. És délután se.

szünet

Annyira nem, hogy már el se tudtam menni onnan.

szünet

Azt hittem, soha többé.

szünet

És mégis jött, ugyanúgy, mint régen, szemben velem, át a téren, ő jött, én mentem, de nem gondoltam, valahogy nem gondoltam, hogy ez ilyen lesz, de hát közben eltelt egy év.

szünet

Nyár volt, meleg.

szünet

Megállt és én is megálltam. Így álltunk abban a fényben. Egy normális délelőtt, jöttek-mentek az emberek. Talán ő indult először, ezt ma már nem tudom, képtelen vagyok visszaemlékezni rá, talán nem is akarom, talán túl fontos lenne, de én mentem tovább.

szünet

Ez bosszú volt. És ott voltam másnap reggel is. És utána is. Mintha szerettem volna elfelejteni, pedig tudtam, hogy nem szeretném elfelejteni, csak bosszút akarok állni. Elvégre jogom van itt menni át, ehhez jogom van. De ez nem tartott soká. Megállt. Sovány lett, nem volt sápadt, hanem egy idegen arcon sárga bőr. Látszott, hogy ez bőr egy idegen arcon. Azt mondta, most az egyszer nézzen hátra, Mária, szeretnék magától elbúcsúzni, elmegyek. Nem értettem. És ment tovább. Nem volt nála semmi táská. Nem értettem. Ment tovább. Akkor sem szóltam. Soha. De hátra kellett nézmem. Akkor igen. Ő ment egyenesen, át, nem nézett vissza, ő nem, csak láttam, valamit előhúz. A zsebéből húzta elő.

szünet

Ez volt a búcsúzás.
szünet

Állítólag ez a legbiztonságosabb, a szá-
jába lött.
szünet

Hát befejezte az életem.
Mária felegyenesedik, lassan a kályhához
megy, s a kályhacső és a fal közé teszi-
tett drótról leveszi a törülközőt, vissza-
megy vele;

a fiatalember mozdulatlanul áll
Mária gondosan végigtörli a testet a com-
bokig, majd visszaujteti a fiatalembert
az ágyra, félretolja a lavórt, és ismét
térdre ereszkedve, gondosan megtörli a
lábszárakat, a lábfejet
feláll, a törülközőt visszaakasztja a drót-
ra

visszamegy az ágyhoz, felhajtja a takarót,
a fiatalembert lelekteti, betakarja, a pár-
nákat elrendezi a feje alatt
szünet

egy pillanattig így marad, nézik egymást
aztán az ágy támlájáról leveszi a ruhákat,
a székhöz viszi, mindent gondosan ösz-
szehajtogat és a szék támlájára helyezi
visszamegy az ágyhoz, a lavórból vissza-
önti a vizet a kannába, a kannát és a
lavórt visszaviszi eredeti helyére, és
uavanúgy elrendezi; a kanna visszake-
rül a lavórhoz

telemeli a földről a bundát, az ajtóhoz
viszi, felakasztja a fogasra
az ajtó nyitva van

az éjjeliszekrényhez megy, háttal áll, te-
hát inkább csak sejtjük, mint látjuk,
hogy mit csinál: kinyitja az éjjeliszek-
rény ajtaját, kivessz egy csiszolt pohá-
rat, egy üveg vörösbort, bort önt a po-
hárba, az üveget visszateszi, becsukja

az éjjeliszekrény ajtaját, kihúzza a fió-
kot, egy szelencéből fehér port szór a
borba, elkeveri a kanállal, a szelencét
visszateszi a fiókba, a fiókot visszatolja,
a bort megissza

szünet
a fiatalemberre néz
MÁRIA:

Elfogyott.
megfordul, a székhöz megy a szék ülöké-
jéről a tenyerébe sópri az üvegcserepe-
ket, s a másik kezével a szék támlájáról
az ülökére helyezi a ruhákat
visszamegy az ágyhoz, megfogja a fiatal-
ember kezét, s az üvegcserepeket a sa-
ját tenyeréből áttölti a fiatalember te-
nyerébe

MÁRIA:
Én azt hittem, nem igaz.

FIATALEMBER:
Úgy, ahogy elmeséltem.
szünet

egy pillanattig nézik egymást, aztán Má-
ria a nyitott ajtón át kimegy, lassan tá-
volodik a fehér térben, alakja lassan tű-
nik el, távolodik és süllyed, előbb csu-
pán a lába tűnik el, aztán csak a törzse
látszik, távolodik, süllyed, végül már
csak a feje látható

akkor a zenekari árokban feláll a csem-
balista és kimegy

a fej is eltűnik a távolban, elsüllyed
a lantos idétlenül, értelmetlenül pengetni
kezd a hangszerét

a csellista is feláll hangszere mellől, el-
oltja a kottapulton a lámpácskát, majd
kimegy ő is

a lantos pengeti hangszereit
a függöny nagyon lassan, méltóságtelje-
sen leereszkedik

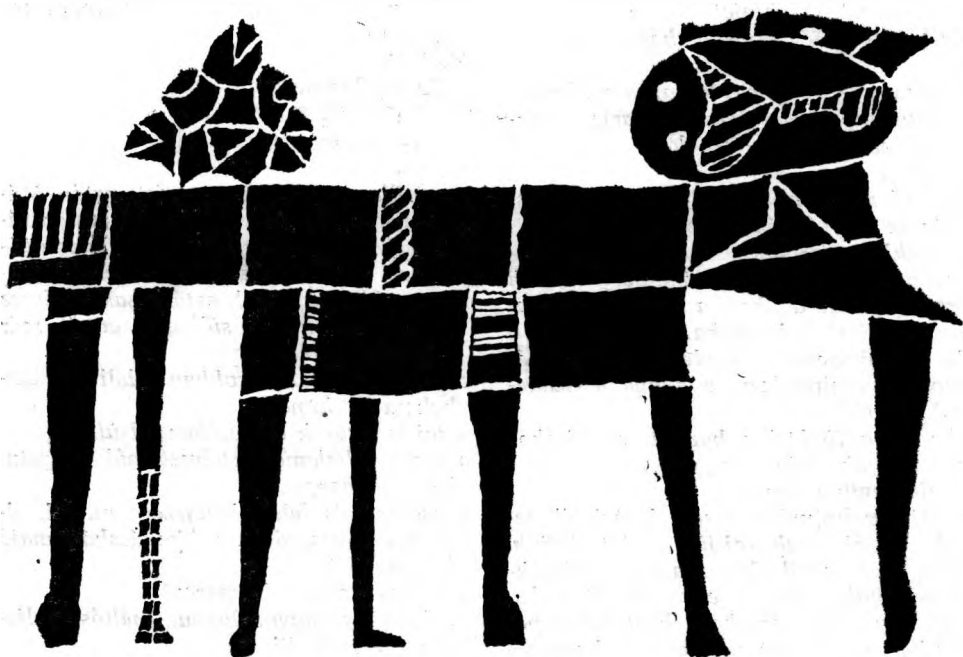
JEGYZET

Bár a darab szövegéből ez közvetlen formában nem érzékelhető, elképzeléseimre erősen hatott a budapesti Új Zenei Stúdió munkája, és különösen Vidovszky László zeneszerzői tevékenysége. A darab szövegén dolgozva abban reménykedtem hát, hogy Vidovszky Lászlónak nem lesz idegen a zenei anyag megalkotása. A szöveg elkészülte után, legnagyobb öröömömre, valóban nem találta idegennek a feladatot, s a zenét elkészítette, bemutatta. Eredeti elképzelésem – mint azt a bevezető szerzői utasításban is említettem – az volt, hogy a darabnak én csak az egyik felét írom meg, s a másik felét a zeneszerzőnek kell önállóan megalkotnia. S mivel Vidovszky számára ez a gondolat sem volt idegen, a zenei szerkezetre vonatkozó elképzelésemet úgy valósította meg, hogy vagy egyáltalán nem vette figyelembe azt, vagy számos

ponton önálló módon eltért tőle. Többek között megváltoztatta az általam elképzelt instrumentáriumot, nem mutatott érdeklődést az általam javasolt zenei stílus iránt, s bizonyos mértékben módosította az általam javasolt zenei megszólalások számát és helyét is.

Az itt közreadott szöveg tehát csak az én eredeti elképzelésemet tükrözi: ez a darab egyik fele. A „Találkozás” című tragédia teljes és végleges formája az a szövegéből és zenéből kialakított partitúra, melyet Vidovszky László készített el.

N. P.

Jó fatras-im

*jó fatras-im gót limlomok
a bánat mily röhögtető*

*jó fatras-im gót limlomok
ti sorról-sorra áthúzott
hymuszok ódák recsegő
rubincsapágyban szóhomok
leveskét mégse tújhatok
ha rövidül a levegő
ha színén taggyas lepedő
ha úgyis hülten kavarog
ha elmém elmerithető
ha zsiros léből bugyborog
a bánat mily röhögtető*

Földi seregek

*fekete utcák
isten ásónyomában
hatot mutat a templomtorony*

*csüngő hajjal
torokba tódult tudóvel
taposnak a csillagánén*

*vonulnak
verik a léckerítést
a deszkaharangot*

*szemem bogara
likas krajcár
mégis veres hajszás
halotti ruhámon*

*vonulnak
verik a léckerítést
a deszkaharangot*

*piros cérna lábamon
lábamon
rakott szoknyám lerakom*

*vonulnak
verik a léckerítést
a deszkaharangot*

*csüngő hajjal
torokba tódult tüdővel
taposnak a csillagganén*

*föld alatt kerestem
ördögszarta kincset
piros palotámban
rázom a kilincset*

*vonulnak
verik a léckerítést
a deszkaharangot*

*térdem-bokám
összezárom
kéménylukon ereszkedek
felhőpökfonálon*

*vonulnak
verik a léckerítést
a deszkaharangot*

*örvendj örvendj
agyag lelence
leborult a tölgyfaszelence*

*vonulnak
verik a léckerítést
a deszkaharangot*

*csüngő hajjal
torokba tódult tüdővel
taposnak a csillagganén*

*sáros Sári
ölemben féreg
ments meg királyfi*

*fekete utcák
isten ásónyomában
hatot mutat a templomtorony*

*rázzák a rózsát
utolsó királyfi
rázzák a rózsát*

CAROLINE ÉS ANDOR -

(*Feljegyzések és észrevételek Széchenyi napjainak-éjeinek két kísértetéről*)

Széchenyi életével és művével foglalkozók már a múlt században sem kerülhetik el, hogy rá ne mutassanak e rendkívüli ember eredendő büntudatot révületesen felfokozó önbüntető hajlamára. Törekvésüket a korszak követelményeinek megfelelően, szépítés, ködösítés jellemzi. A majdnem lehetetlen bizonyítását célozzák, hogy ez a büntudat a túlérzékeny lélek pathológikus önostorozása. Effajta, Zichy Antal úttörő művében* kirívó, „gyengéd tekintetek” vezérelte törekvés kísérti még a XX. század elei Széchenyi irodalmat is. Ezen a téren Bártfai Szabó László (A Széchenyi-család története. Bp. 1926.) olyan megható túlzásokra ragadtatja magát, hogy buzgalmában még a Széchenyivel szoros kapcsolatba került dámákat is lovagiasan tisztázni igyekszik kortársaik rágalmai alól...

Viszota Gyula, a naplók és a szinte teljes Széchenyi-életmű átbúvárlója és sajtó alá rendezője** – noha kutatásainak emberöltőnyi ideje alatt több kényes titok birtokába juthatott, mint a Széchenyi család valamennyi komornája, komornyikja, a bécsi policájfőnök és összes besúgója, – a szépítések és fátylazások Bártfai-féle módszerét nem követheti: ez ellen maga a napló s a feltárt levelezés anyaga tiltakozik. Lévén azonban megbízója az MTA, bevezetőiben és jegyzeteiben mégsem vállalkozhatott olyan adatszoportosításra és megállapításokra, melyekkel magára vonhatná a nimbusz-tépázás és hét pecséttel lezárt sírbolt-szellőztetés ódiúmat.

Ennek, az ő esetében is érthető, társadalmi, környezet- és munkaadó-előirta tapintatnak értelmében a magyar XIX. század legmegrázóbb szerelmi regényének hőseit (udvari bálók, postakocsik, gyászhintók, kastélyparkok és családi sírboltok kullisszái közt) a tisztán maradás lehetőségét fenntartva, fejük körül az önmegettartók glóriájával lebegtetni. Márpedig akárcsak a görög tragédiák, kelta mondák, vagy Dante, Shakespeare, Stendhal – legkivált Dosztojevszkij – „szerelmi átkozottjai”: ők is nagyon fiatalon (Caroline 20, István 23 éves korában) kóstoltak bele ama vellejükig ható, szerfelett édes valamibe, ami – éppen, mert az ő felismerésükben is bűnnek minősült – hovatovább úgy megkeseredett, hogy lelküket gyógyíthatatlanul marta utolsó lehelletükig.

A bűnbeesést félhomályban tartó, mintegy szüzességi bizonyítvány kiállítását célzó törekvés jóformán napjainkig, emberöltőkben számítva negyed-ötödízigen kísért. Előrevilágító kivételnek számít Németh László tanulmánya: Széchenyi, (Vázlat, Bolyai Akadémia, Bp. 1943.) a bűnbeesés, a viszony természetes tudomásulvételével s minden ebből következő objektív mérlegeléssel: távol áll a nemes szándék vezérelte, de mégsem mindenestül hasznos korábbi vállalkozásoktól, melyek végső fokon Széchenyi marcangoló büntudatának amplitudóját szűkítve – holmi képzelt bűnből sarjadtt agyrémmé eufémizálták... Vallomásainak őszinteségével, rendszeres gyónásainak adataival Széchenyi maga figyelmeztet, hogy van miért feloldozásért áhítóznia; s az ítéletet – nemegyszer olyan papok közvetítése által, mint a kiváló

* Széchenyi István naplói. Adalék a nagy hazafi életrajzához. Bp. 1884.

** V. Gy.: Gróf Széchenyi István naplói. I—VI. kötet. Bp. 1925—1939.

ferencrendi Stanislas Albach, vagy Jakob Maisch plébános a Krisztinavárosban – az égtől várja.

Széchenyinek mindenképp ebből az első, mérhetetlenül több gyötrelmet, mint gyönyört fakasztó szerelméből duzzad a maga-élte és maga-írta, s minden volt és lesz regény-kísérleimnél regényesebb, virtuálisan, erővonalaiban meglevő, napló-mederbe és levél holtágakba örökített regény-folyam (roman fleuve) legszívbe-markolóbb „I. kötet”.

De tekinthetjük és bámulhatjuk úgy is, mint a romantika lilás-fekete felhői alatt tornyosuló, mélyen középkori alapokon nyugvó, neogótikus várkastélyt: évtizedeken át épül és szilárdul, a 20-as évektől immár Caroline alvadt, megbonthatatlan kötőanyagga vált ir-kelta, asszony-áldozati vérével. Még a döblingi hagyatékban is fel-felremegnek, már nagyon mélyről, sírbolti visszhangokkal a Caroline-leitmotív lélekharang kondulásai.

*

Ha már e rejtett, erővonalaiban meglevő „regényfolyamra” terelődött a szó, ezen a ponton illő megemlékezni Surányi Miklósnak a 30-as évek közepéről való kísérletéről e majdnem lehetetlen irányában.* Óriási jegyzet- és tanulmányanyag felnyalabolása és beépítése próbálja az olvasónak átadhatóvá tenni egy gigantikusan szenvedélyes élet ellentmondásait, súlyos következményű eseményeit. Surányi a fő hangsúlyt éppen a Caroline-ügyre, és mindkettőjükre valami átok erejével kiható folyamánaira fekteti. Olvasmányos regényről, – biographie romancée-ról lévén szó, az alig áttekinthető és feldolgozható anyaggal küzdőnek a „poetica licentia” – egyéni lelemények, önkényes esemény- és adatszoportosítások, fiktív napló beékelések, évszámtevesztések – elnézhető; és Surányi Miklós akarva-akaratlanul él is ezzel. Így kezeli bűnüket is: szerinte önralmukat veszített lelkeknek *egyetlen* alkalommal – 1814. november 3-án este – történt elbukása; utána másnapos, rémült kijózanodás, majd a bűnhődések végtelen kettős láncolata. Tehát a szépítések, enyhítő-körülmény-kereső eljárások emlékétől még a viszonyt egyébként nagyon bátran, „modernül” kezelő Surányi sem tudott mindenestül szabadulni.

Surányi a Caroline-ügy súlyával majdnem arányosan építi a regénybe a boldogtalan ifjasszony fiának, Andornak sorsát is. Nem tudni, milyen forrásból – ha ugyan nem saját fantáziájából – olyan összefüggést igyekszik szuggerálni, mintha Széchenyi ragaszkodása a fiúhoz Caroline-nak 1815 júliusában történt halott-gyermek szüléséből, egy ilyen áldatlan, bűnben fogant gyermekáldásból következnek...

*

Meade Caroline egyetlen fennmaradt arcképét bámulva, – a „széphistória” hozzátéve, a felszínesnél aligha behatóbb ismeretében – megilletődve kérdi az ember: van-e a világirodalomnak kitartóbb, öt évtizeden át jussát és rangját, siron-túli kártérítést követelő kísértete? S ezt a megilletődést nem csak a korán elhervadt virág látványa, hanem a már Viszota által felismert csoda is táplálja: ez az erinnsz szerep áldásos hatása tetterővé lényegül át az előle menekülő lélekben, – aki valóban már-már egy szent önfeláldozásával folytatja szolgálatát a legnemesebb emberi, közösségi célokért. Ez a felismerés indokolja, hogy – a divatozó, ún. deheroizáló eljárásokkal ellentétben –, e tragikus szerelmet pozitív előjelűnek érezve, fő-alakját, a mindenestül tragikus hős Széchenyit esendő emberi mivoltában zárja csak igazán szívébe a XX. század végi ember... És vajon Meade Caroline, – a hollófekete fűrtök övezte sápadt, hervatag bájú arc, nem érdemelne meg, olyanféle jogon, mint

* Surányi Miklós: Egyedül vagyunk, I–III. köt. Bp. 1936.

Petrarca Laurája a firenzei Santa Maria templom freskóján, legalább egy négyzetméternyi falrészlet a magyar történelem nevezetes nőalakjainak galériájában? ...*

L. Thürheim emlékiratából erre, vagy hasonló részletre a Széchenyi-naplók I. kötetének egyik jegyzetében Viszota a következő, óvatoskodó, tartózkodó észrevétel kíséretében hivatkozik „... a Karoline-kérdést minden szépítés nélkül, talán a kelleténél nyersebben tárja fel” – ugyanakkor felhívja a figyelmet, hogy ez adatok egy része magyarul is megjelent a Történeti Szemle, 1915. 425. számában.

HAJÓZÁS CYTHÉRE SZIGETÉRE

Széchenyinek szélsőségek közt vergődő, szenvedélyesen életcélját, küldetését, önmagát kereső s elvesztő ifjúságában, a háborúk megpróbáltatásai, a nagyvilági élet változatai, a táborozások idő-agyonütő, méltatlan legénykedései több csinyre és könnyelműsége kínáltak alkalmat, semhogy lelkét csupán az ún. eredendő bűntudat terhelje. Minél messzebb menekül, térben a görög szigetekig, vagy Angliáig, időben a döblingi utolsó esztendőig: „az írás és történés ideje közötti különbség növekedésével” (idézem a Széchenyi-életművet alaposan ismerő Szegedi-Maszák Mihályt) bűneinek emléke annál mardosóbb.

* *Thürheim*, Lulu grófnő: *Mein Leben, 1788—1819, Erinnerungen aus Österreichs grosser Welt*. München, 1913. (Az 1908-beli francia nyelvű kiadás német fordításából. II. köt. 270—273. p.)

Egy magnetizáló bécsi csodadoktornál tett látogatásának benyomásaival kapcsolatban, amikor a magnetizáló „egy beteges, búskomor szolgálólányt” ringatott, nagyon látványosan, révült állapotba: „Széchenyi Karoline volt az, aki engem e házba vezetett, ahol ezt a szegény teremtetést meggyötörték. Karoline számára elképzelhetetlen olyan nagy csoda, melyre a magnetizmust képesnek ne tartaná. Olyan fejecske, mint az övé, minden sarlatán számára kincs, s meghasonlana, ha a jelenségek megmagyarázódnának. A 15. században a bölcsek követ kereste volna, a 18. században szabadkőművesé vált volna, ma pedig a magnetizmusban hisz, és hiszékenysége a legjobb szándékkal kitarva minden előtt, amit neki a 19. század ostobaságban és bolondságokban csak hozhat.” — E napló-részlet — mintegy a fent megismert vázlatos jellemrajz s egyszersmind jóslat szomorú igazolásául — két esztendő átugorva, s némely eseményeknek elébe vágva, későbbi, már emlékirói perspektívából fogat feljegyzéssel folytatódik: „Karoline a legelragadóbb s egyszersmind a legféltelenebb lény volt, akít az ember valaha is láthatott. Hollófeketé haja nagy fürtökben keretezte barna, selymes-puha arcát, abban cserkesznői szemét, szabályos finom orrát, kedves száját s gyöngyfogsorát, mely villámsugárként ragyogta be könnyen felkelthető rosszkedvének fellegeit — s mindez e kecses teremtesnek oly vonzóerőt adott, amilyennel még seholsem találkoztam. Karoline jelleme hasonlított a külsejéhez, de inkább ingerlő volt, mint vonzó. A lehető legajnározottabb gyermek módján, ellentmondást nem tűrt, és baráton, ellenségen egyaránt uralkodni akart. Meggondolatlansága gyakran sértett, de szíve kitűnő volt s nemes érzelmekkel teli.”

Karoline elbukásának mentségére a továbbiakban nagynénjét s egyben gyámanyját, Lichnowsky hercegnét vádolja: az elhamarkodott párválasztást rövidlátón nem akadályozta meg, s később nem avatkozott bele segítőkészséggel gyámleánya sorsába. „... szemét behunyta, hogy semmit se lásson, s átalotta unokahúgát kézenfogni a lejtőn, melyre az ő elővigyázatlansága vezette. A boldogtalan Karoline-t egyrészt férjének nemtörődömsége, értelem- s jellembeli jelentéktelensége, másrészt a társasági élet forgotaga, valamint hiúsága és önszeretete csakhamar a veszedelmes könnyelműségek láncolatába sodorták. Ehhez járult még, hogy engedett a szenvedélyes vonzalomnak, mely sógora, Széchenyi István iránt töltötte el. Ez nem sokkal aztán hűtlen lett hozzá, és Karoline, hogy bánatát és sértett hiúságát a világ előtt leplezze, másik szeretőre tett szert. Férjétől kihozva, családjától gyötörve, lelkiismeret-fürdálásai és feldúlt idegei ellen hasztalan igyekezett magát új szerelmi viszonyokkal bódítani, s egy napon szinte hirtelen halt meg, megtért bűnősként, de a vallás vigasztalásai nélkül. Ez egy barátnője kastélyában történt, ahol az, vendégeivel kirándulván, Karoline-t csak egy szobalány gondviselésére bízta. Gyenge, tartás- és oltalom nélküli virágszál, a rázúduló orkánnak megadta magát, fejét lehajtotta és meghalt.”

E bűnök közt időrendben és hatásaiban is első, számára legfőbb bűnbe Pál bátyja feleségével, Meade Caroline-nal esett. A rokoni kapcsolaton belüli, korábbi keletű, levelezésben is nyilvánvaló kölcsönös vonzalom esetén elmélyülésére 1814 augusztusában, néhány héttel a Bécsi Kongresszus (1814. szeptember 20.–1815. június 15.) kezdete előtt került sor. Vagy két hónapig, a féktelen vigalmak idején, még tovább mélyült, s nem maradhatott kettejük titka. „Széchenyi belevegült a forगतagba – szolgál mentségül s magyarázattal Viszota –, a multságokból derekasan kivette a részét, sőt, kissé zabolátlan természettel még gúnyolódott is a megcsalt férjekben (...) és éppen ebben a kritikus korban került közelebbi vonatkozásba Karolina-sógornőjével (...) akit az orosz cár – mint a kongresszusi szépségek egyikét – *la beauté coquette*-nek nevez el.” Semmi kétség: a sógorságnál „közelebbi vonatkozásba” került fiatalok, a „kissé zabolátlanok” becézett – valójában szeretlen, s akkor még gátlástalan Széchenyi s a magakellető, szeleburdi ifjasszony, alkalmasint hivalkodó, feltűnést keltő barátkozása, a libertinus nagyvilági környezetben, koronás fők asszisztenciája mellett a pletykára éhes császárváros *cronique scandaleuse*-ének legfűszeresebb témája lehetett.

Nem véletlen, hogy Széchenyi naplószerű feljegyzéseit 1814 júliusában éppen Caroline nevével kezdi el: a napló a szókimondó, hebehurgya „drága kicsikét” jellemző esettel szerepelteti. De nemsokára, az élmény továbbégésében, már ezt rója be: „Augusztus 9-ike életem egyik legfurcsább napja volt. Ez volt az első lépés a balsors felé, a bűnös szenvedély kezdete: kútffője annyi kétségbeesésnek. Egy nagyon csinos asszonnyal Cenkről Bécsbe utaztam.”

Ennek a végzetesként felismert utazásnak kimutatható előzményei – még a rávonatkozó feljegyzések előtt – Caroline 1814-beli leveleiben észlelhetők.* Az első, még igen magas röpiiben, Sopronból március 26-án száll a párizsi bevonulásra készülő Szövetségesek, pontosabban az osztrák hadak főhadiszállására, a futártisztként vitézkedő Széchenyit keresve. Álljon itt ebből hangmeggűtésül néhány részlet, megjegyezve, hogy *válasz* volt Széchenyinek hosszú hallgatást megtörő, tehát nem is első Caroline-nak írt levelére.

„A kicsi erszényt megkaptad-e már? Sophie-t (Széchenyi Zsófia, sógornője) kértem meg, hogy elküldje Neked. Holnapután megyek Bécsbe, Isten adjon nekünk mihamarabb békességet, most ez az egyetlen gondolatom, egyetlen kívánságom. Á propos, ha – amint beszélük – a Főhadiszállás Fontainebleauban, akkor a bevonulás Párizsba meglesz rövidesen. Egy kérésem van Hozzád. Éspedig, hogy e nevezetes nap dátumát véssed bele egy egészen kicsi, egyszerű gyűrűbe és küldd el nekem – ne felejtse el, kedves Stepherl. Ez a gyűrű szerencse-hozó talizmán lesz. Az a nap – mely, ahogy remélem – annyi vérontás és rémtett vége, áldásban gazdagabb kell hogy legyen az Alkorán valamennyi bölcs mondásánál.”

A második levél, június elejéről már a hazatértek szól, a Vas megyei Apátiból. Sürgőnszerűen szűkszavú, hamaros találkozást remélő, kérlelő, hívogató levél.

A harmadikban már Széchenyi első hazai levelére válaszol, szintén Apátiból: ismét a viszontlátást sürgeti. Nem tudván, mikor mehet Bécsbe, – férje távollétében – invitálja Apátiba, diplomatikusan, István hűgának, Széchenyi Zsófiának nevében is, aki náluk vendégeskedik.

A negyedikben, már június vége felé, először mélyül a hívó hang vadgalamb-búgásúvá. Mert még mindig csak a láthatáron a találkozás: Széchenyi Bécsben, ő Apátiban. Érintkezésüknek a levelezésen kívül új, más felületet kínálva jelenti,

* Ld. Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez. Összeállította Bártfai Szabó László. Bp. 1943.

hogy „két igazán csinos regényt”* küld neki – a Princesse de Clèves-t és a Duc de Lauzun-t, melyeket ő élvezettel olvasott. „Remélem, elszórakoztatnak, amit egyébként irigyelhetnék tőlük, hiszen kívántam volna – elhiszed, ugy-e? – hogy vesztégzárad (tábori életed) alatt hosszabb ideig mulattatód legyek – 14 nap múlva à peu près (kb.) Bécsben vagyok – azalatt légy szíves a könyvekre jól vigyázni, mert Lichnowskyné nagynénem tulajdonai. Adieu – írj hát nekem, hogy megy a sorod. Caroline.”

Most pedig, augusztus első hetéből, a végzetes bécsi utazás feltételeit előidéző levél. A sóvár vadgalamb-hangnak – mely voltaképp eddigi leveleinek is kísérete – a hívatott, a hadjáratból hazatérte után vagy három héttel, végül is engedelmessékedik. Időhúzásnak, halogatásnak – betegségén kívül – az a tiltó szózat is oka lehetett, mely később, novemberben zarándokújtára készíti... (E levélből egyébként kiderül, és a fejlemények szempontjából értékes adat, hogy Caroline a találkozás nyelbeütésére férje segítségéhez folyamodott...)

„Oly nagyon örültem, hogy 20 éves leszek, de örülni soha többé nem fogok, mert ez esetben nagyon becsapódtam, kedves Stepheerl. Mióta Cenkről eljöttem, több mint 100 okot gondoltam és eszeltem ki, melyek akadályozhatták idejöttödet. Erre a borzasztóra azonban nem gondoltam. Kérlek, nagyon kiméld magad – azoknak a kedvéért, akiknek drága vagy s akiknek barátságod legnagyobb bizonyítékát úgy adod, ha egészségedre ügyelsz. Pault meg fogom kérni, hogy én is Cenkre menjek hétfőn. Mihelyt egészséges vagy – gyere – Kérlek, kedves Stepheerl, legalább azt írd meg, hogy megy a sorod. Adieu. Nem írhatok többet, mert vendégek vannak itt. Adieu. Caroline.”

Az alábbi levél – az ötödik – Apátiban, szeptember 22-én kelt, vagyis már a *végzetes augusztusi utazás után* Caroline-nak első fennmaradt megnyilatkozása. Ha Széchenyinek erre az utazásra vonatkozó napló-vallomása kitörlődött volna, a feltűnő regiszter-változásból is leszűrhetnénk bizonyos következtetést. Ugyanis a családiás német nyelvről a társasági, vagy regényes-irodalmias franciára forduláson kívül szembeötlő, a tegezést megszüntető, naiv ködösítést célzó magázás bevezetése... (Szerelmeseknél, vagy szerelmeskedőknél a sorrend általában fordított.) Rög-tönzött álöltözet-féleség ez; a tilosban járó szeretné benne biztonságban érezni magát.

A levél egyébként *válasz* Széchenyinek találkozást ígérő levelére, s az elején hol német, hol francia nyelven szól. Reméli, hogy legkésőbb 28-án Bécsben lehet, s hogy Stepheerl, ha nincs jobb szórakozása, már érkezésekor várni fogja őt. Ez után franciául és magázólag következnek: „Egy kicsit félek, hogy Magát az Énje teljesen elfoglalja – egyébként egy szép dohányszelencét fog kapni, hogy vigasztalja e szol-

* Ezek a „recht nette Romane” a további vizsgálódás szempontjából rendkívül figyelemreméltók: Caroline bennük már 1814 júniusában — tehát augusztus 9. előtt! — saját jelenét és jövőjét ismeri fel. Hősnőikkel — mindkettő szenvedő, áldozat-szerepű — valami különös előérzettel azonosul, hőseikkel Széchenyit azonosítja. S mi több: e művek mondanivalója rávilágít a kettejük közti Liebeleinek már ekkor mély és komoly voltára — legalábbis Caroline-ban — s arra a pontra, melyen megtorpanniok már lehetetlen volt.

Az első: Madame de Lafayette-nak *La Princesse de Clèves* c. regénye, „az első igazi és nagybecsű lélektani regény Franciaországban”. Szerelmi háromszög-történet. A hősnő, Clèves hercegné, férjét nem maga választotta, s éppenhogy elviseli; azonban erkölcsi-velácsi parancsból igazi szerelmét M. de Nemours-t a herceg halála után sem ereszi közel magához, s a világtól elvonulva, magányosan sorvad el. „Rövidecske élete az erényesség utánozhatatlan példáját hagyja” az utókorra.

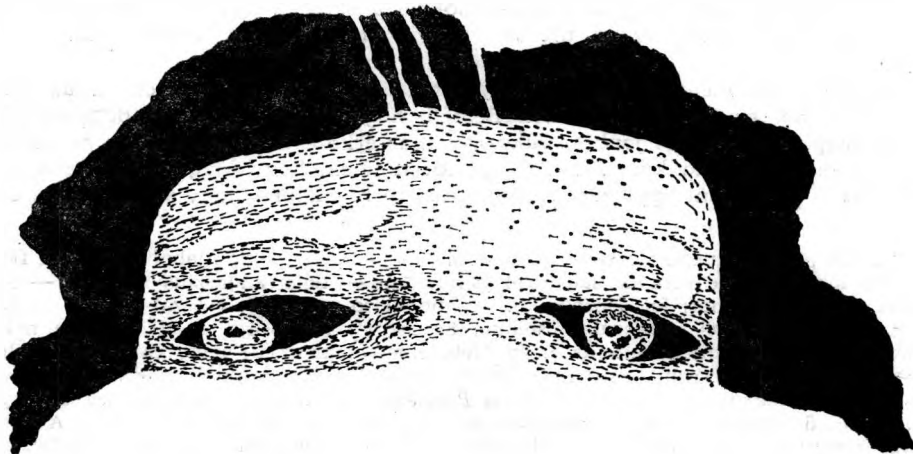
A második: valamely XVIII. századi mű. Témája, mely először Sévigné asszonynak lányához írt leveleiben található; a *Mademoiselle de Montpensier* és *Lauzun herceg közti*, több évtizedes, nehéz próbára tévő szerelem. Színhelye XIV. Lajos udvara, és udvartartásának külsőbb körei. Lauzun herceg veszedelmes nőcsábász, kalandhős; a boldogtalan szerelmes leányzó családi és királyi tilalmak ellenére szeretője lesz; s csak sok évnyi gyótródó, tilosban járó szerelem után a felesége.

gálatért.” (E ponton feltehető, hogy a Párizsból kért szerencse-gyűrűcskét viszonozza, bár arra, hogy megkapta volna, nincs közvetlen bizonyíték.)

A levélnek második, a német első mondaton kívül franciául írt része, megköveteli, hogy teljes egészében álljon itt. Főként, mert *már akkor közös itáliai utazást készítenek elő*. Ez után a jólismert vadgalamb-hang érzékibbé válása érdemel figyelmet, s végül a *chevalier servant* számára kitüntető, bizalmas és némileg kacér megbízatás, majd a szenvedő, negédes „haragszom rád” után az érzelmes búcsúzás.

„Leveled az itáliai utazás végett örjítően meglepett. Fel nem foghatom, mimódon sikerült Mamát a mi oldalunkra állítani! Ez volt a fődolog. (Innen franciául:) E pillanatban ötlik eszembe, hogy tegnap volt a Maga születésnapja, szívből gratulálok hozzá, mon cher Stepheerl – legyen mindig boldog és szeressen engem egy kicsit, ez minden amit kívánni akarok Magának s minden amit óhajtok. Legyen szíves, vállaljon egy komissiót tőlem, azt, hogy küldje el François-t Pierre-hez, ki a Stephan Platzon lakik. És üzenje meg neki, hogy tartson fenn egészen biztosan egy kényelmes órát, hogy engem megfésüljön mindig minden ünnepségre, melyek most kezdődnek, ne felejtse el ezt, nagyon kérem, – mert enélkül nem lesz jó a frizurám. Akkor pedig Maga a sógornőjét megtagadja. Tudja-e, hogy Magának írni részemről nagy ostobaság, pillanatnyilag tökéletesen elfelejttem, hogy nagyon neheztelek Magára. És hogy egyáltalán nem kellene írnom – ez volt határozott s mindjárt el is felejtett szándékom. Addig is érezze Magát jól és ne felejtse el a távollévőket, adieu, cher Stepheerl – Caroline.”

(Folytatjuk)

„Rémület”

Szemethy J. M. E.
1981

VESRŐL VERSRE

CSORBA GYŐZŐ: FÖLJEGYZÉS

A VERSRŐL A KÖLTŐVEL LATOR LÁSZLÓ BESZÉLGET
(Elhangzott a Magyar Rádióban. Szerkesztő-rendező: Lajta Kálmán)

*Így, ekkor, itt, e dombtetői házban,
magányosan, egy nyárközépi szombat-
nap délutánján, amikor a ritkán
megrezenő lombok a forróságban
sercegetek szinte, így, ekkor meg itt
feküdtem én iszonytató idő
után s iszonytató idő előtt,
jeltelenül s jelentéktelenül,
hideg aggyal tudván a semmiségem,
mégis magam-emésztő szomjusággal,
hogy a milliárd év- és billió
ember-szötte szöveten valami
nyomom maradjon; s nem csináltam úgy, mint
az idelátszó bérház egy lakója,
egy ifjú asszony, ki a függönyökkel
sötétített szobából a parányi
mélyárnyékos teraszra lépve csöndes
dallal száján megöntözgette rendre
virágait a szombat délután
nyugalmával szívében, s mitse bánva
múltat, jövőt, forgott a jószagú,
hús nedvességben, hagyta az időt
továbbssuhanni, álmatag közönnyel
tördelte a hervadt virágokat,
s egyetlen percet sem gondolt magára.*

LL: – Úgy indul ez a versed, mintha csak életed egy valahai pillanatát rögzítené, mintha egy egyszeri élményhez kötődne. Azt hiszem, egyébként is jellemző rád, hogy verseid közvetlen kapcsolatban vannak a látvánnyal. De persze életednek ezek a versebe fogott pillanatai mindig valamilyen, világosabb-homályosabb, jelentéssel teljesebbek. Hadd idézzem egy egészen korai versedből (persze, a versbeli összefüggéseiből egy kicsit önkényesen kiszakítva) ezt a mondatot: „A tárgyak homályos szívéből kilép a fátylas sötétség.” Vagy egy másikból, az *Őszi kérdés*-ből: „Megtárgul ismét a tömött világ”. Neked a tárgyak „mindig bújtatnak egy kis éjt”, vagyis úgy érzed, mindig átdereng a héjukon valami borzongató vagy sugárzó rejtett tartalom. A „jámbor dolgok álarca” mögött megsejthető a lényeg, „a szürke perc” a te költészetedben „bogos dzsungel, bozót”, térbeli, időbeli kicsiségében is valami fontosról beszél. Ezt kérdezem tőled először: milyen természetűek a verseidet elindító élmények, csakugyan úgy van-e, ahogy gondolom, hogy többnyire valamilyen közvetlen tapasztalat indít versírásra? S hogyan válik aztán verssé az élmény?

CsGy: – Azzal kezdem, hogy határozott élmény nélkül nem tudok írni. Valami egészen konkrét eseményre, tapasztalatra, hatásra okvetlenül szükségem van. A motor csak azzal indul meg. Utána következik az elmélkedés. Nincs íróasztalom, egy heverő pótolja, ezen fekvő dolgozom, s az elmélkedés állapotában a plafont nézem. Az élmény először esetleg csak néhány soros följegyzésben rögzítődik. Mert akárhol

és akármikor jöhet. Úgy is, hogy nem indulhat meg a meditáció. Szerencsémre képes vagyok néhány sor alapján visszaidézni – legalábbis többnyire – az ihlető élményt, hangulati körülményeit, atmoszféráját. Ilyenkor teljes csöndre van szükségem, mert befelé, magamba nyitogatok ajtókat, s ezt a folyamatot igen-igen könnyen megzavarhatja minden idegen hatás.

A költészetben semmit sem találok károsabbnak, mint a spekulációt. Azt hiszem, világos, hogy nem a fantáziáról, a teremtő képzeletről beszélek, hanem a kiagyalásról. Borzadok az úgynevezett „labor-költészet”-től. Ennél a fűzfaköltészet is jobb. Fantáziám csak úgy tud kisarjadni, ha gyökereit valami módon a valóság talajába ereszti. A meditációs szakaszban lép működésbe, és az élmény keretein és természetes lehetőségein belül igyekszik kibontani a verset.

Csak úgy kitalálni valamit legföljebb a mese műfajában tudok. Még szavakat sem szeretek leírni anélkül, hogy már át ne éltem volna őket. Talán ezért tartják sokan verseimet túl szikárnak, s vetik szememre, hogy elfelejtkezem a költészet szó-művészet jellegéről. Nekem azonban az a meggyőződés, hogy a vers valódi anyagai mégiscsak a szavak mögött rejlő emlékek, vágyak, örömök, riadalmak, rajongások, undorok s egyebek. A költő költői élete valahol az első életevek bizonytalan tájkáin kezdődik. S költő igazán csak az lehet, akinek az élete nem olyan, mint egy zsinórra fűzött gyöngysor, hanem mint egy növény, amelyiknek a gyökere virágjaiban és leveleiben is állandóan jelen van és fordítva.

Az említett meditációs szakaszban jelentkezik nálam szinte törvényszerűen az idő problémája. Pontosabban az is, de mindenképpen a legfájdalmasabban és a legagresszívebben. Szinte megfogható, materiális konkrétságban. Az idővel általában így vagyok. Ezért is szenvedek egyfajta – nem tudom, hogy a pszichológusok, illetve pszichiáterek hogyan nevezik, vagy hogy jegyzik-e egyáltalán ezt a lélektani jelenséget – idő-klauztrófiában. Vissza és előre egyaránt. Ez például elfog akkor is, ha régi fényképeket nézegetek, akkor is, ha valamilyen, főként messzebbi, jövőbeli dátumra gondolok.

Versindító élményeim külsők és belsők egyaránt. Azt nem tudnám megmondani, melyik van többségben. Mindenesetre igen gyakori köztük az emlékezés. Bár többnyire ennek a működését is valamilyen külső tényező indítja meg. Sok a búcsúztató versem, a különféle nekrológok. Nyilván alaptermészetemmel, a mulandóság iránti fokozott érzékenységgel magyarázható.

Csaknem egész életemben olyan házban laktam, aminek kertje is volt. Szerettem és csodálom a természetet, de alighanem főként filozófiáját. Az élet-modellt, a társadalmi modellt benne. Éppen ezért magától értetődő, hogy szinte mindig túllépek a pusztá leírásán, s átteszem őket, mármint verseimet egy másik síkra.

Könyvélményből kevés versem született, olyanok, mint a *Franz Kafka: Levelek Milénához*, vagy a *Bovaryné*, de újsághírből már inkább, például a *Gyászdal-töredék*. Képzőművészeti alkotások, városképek, utazások elég gyakran indítottak versre.

LL: – Szóval a verseid ugyan gyakran egyetlen élményből születnek, de az egy-szeri élmény sok mindent felidéz, emlékeket, sejtelmeket, hangulatokat, gondolatokat, máshová kötődő tapasztalatokat. Vagyis a versindító élményre sokféle elem rá-rakódhat. Nyilván innen van verseid homályos, sokfelé nyilalló derengése. Eddig csak általában beszéltél költői természetéről. Kérlek, mondd el most már, hol, hogyan, mikor írtad a *Följegyzés*-t, mi köti más verseidhez.

CsGy: – A verset 1955 július vége, augusztus eleje táján írtam. A pontos dátumot nem tudom, akkoriban még nem füzetekbe írtam verseimet, s az eredeti papírlap elkeveredett. De ha a versben nyárközépről van szó, akkor nyilván az is lehetett, annál sokkal jobban tisztulem a valóságot, semhogy fölöslegesen változtatnék rajta. Különös, azt is mondhatnám, hogy „történelmi” helyen született a vers. Ugyanis dolgozószobám, helyesebben: társbérleti lakásunk egyik része – teljesen különválasztva a többitől – a régi pécsi városfal egy félkör-bástyájának, úgynevezett ron-dellájának emeletén volt. A falat a 14. század legelején építették. Az idők során

házakat tapasztottak hozzá, ehhez a toronyhoz is. A közeli utcáról nem is látszott. Egy enyhén emelkedő domb tetején állt, egy szőlőskert végében. A domb alján húzódott az az épület, mely lakásunk többi részét tartalmazta. A társbérletet és ezt a bonyolult konstrukciójú lakást a toronyszobáért, az én nyugalmam kedvéért vállaltuk.

Csak az évnek nagyjából a felében tudtam használni. Falai nedvesek voltak, nem lehetett benne fűteni. Ugyanakkor teljes biztonsággal rejtőztem itt el, mert csupán lakásunk másik részén át volt megközelíthető, s az esetleges látogatókat feleségem gondosan megszurte. A szobából, illetve az előtte lévő s a toronyhoz hozzáépített faverandáról az egész városra ráláttam, s valóban valamiféle „örtorony” volt számomra, ahogyan *Március* című versemben neveztem is.

Nos, ebből az „örtorony”-ból beláthattam abba a teraszba, amely a közeli bérház belső oldaláról nyílt felém. Nyár közepe volt, és szombat délután. Akkor vettem észre a versbéli fiatalasszonyt, aki megjelent a teraszon virágait öntözni. A teraszra már nem sütött a nap, s a kápráztató ragyogásban az árnyék még sötétebbnek látszott. A fiatalasszony öntözte, s ahogyan ilyenkor szokás, tisztogatta is a virágokat, fördelte róluk az elfonnyadt szárazakat, leveleket. Én akkor nyilván valamelyik verssemel vagy fordításommal kínlódtam, s a fiatalasszony láthatóan önfeledt, kissé gépies, de ugyanakkor mélyen emberi tevékenysége s az én gyötrődésem kontrasztja váltotta ki belőlem a verset.

Hogy milyen folyóiratban, mikor jelent meg, azt nem tudom megmondani. Egyébként *A szó ünnepe* című, 1959-ben kiadott kötetemből való, ennek is a *Monologue intérieur* című ciklusából, melyet később *Összegyűjtött verseim*-ben *Magánbeszéd*-nek kereszteltem át. Abból a kötetből, amelyik a kényszerűen hosszú hallgatás végén először adta közre a több mint tíz év alatt írt és erősen megválogatott rövidebb verseimet. Akkoriban elég nehezen éltem. Már megszületett harmadik kislányom is. Feleségemnek otthon kellett maradnia, egyedül kerestem ötünk számára, különben pedig a *Faust* II. részét fordítottam.

LL: – Beszéltél arról, a hadd mondjam így: köznapi életanyagról, amely természetesen nem egyszerű közege a versnek. Így vagy úgy, tárgyaival, szorongásaival, ünnepeivel nyilván anyaga is. De hadd ugorjak most egy kicsit előre, s hadd kérdezzem meg: mennyire általános tartalma lírádnak az, amiről ez a vers szól. Mert én úgy látom, hogy a magad életének vagy általánosabban: az ember egyszerű, törekény létének szembesítése a végtelen idővel, a nagyszerű és részvétlen mindenséggel, sokféleképpen színeződve újra és újra lejátszódik lírádban. Hol gyötrődve, hol valamilyen harmóniát sejtve, sóvárogva éled át ezt a drámát.

CsGy: – Hát igen, némi túlzással azt mondhatnám, hogy mindig erről írok. Már az első kötetemben, a *Mozdulatlanság*-ban is erről szól *Aranka* című versem, amelyet halott kishúgomhoz írtam. De aztán véges-végig minduntalan előjön a kétarcú probléma, hol sötétebb, hol világosabb hangolással, hol keserű belenyugvással, hol bizakodással. Csak címeiket idézek: *Késő kérés apámhoz*, *Népdal-variáció*, (ilyen sorokkal, mint: „Több az élet, mint az ének / ők a bölcsek, akik élnek, / ne feledd el.”) Aztán a *Faültető*, *Idéző*, *Ritmus*, *rend*, *zene*, s az újabbak közül a *Körbe-körbe* vagy a *Dúlássék föl* és a *Folytatás*. Ezek közül több a *Följegyzés* alproblémájának egy-egy variánsa. De hogy legalább két szálát megvilágítsak, ami a *Följegyzés*-t más verseimmel összeköti, megemlítem egyrészt a *Tavaszi* és az *I...-nak*, másrészt az *Ocsúdó évek*, a *Verseim sorsa*, a *Március* és az *Öriznek* című verseimet. Az első kettőt az enyémtől eltérő, a „másfajta”, az „életért való élet” iránti vonzódásomra, az utóbbiakat arra a törekvésemre, hogy személyes létem valamiképpen folytatódjék, tehát az önmegőrzésre.

LL: – Beszéljünk most a vers születésének második szakaszáról. Vissza tudsz-e emlékezni rá, hogyan játszódott le ennél a versnél az a bizonyos „meditációs folyamat”, amelyről az imént szóltál?

CsGy: – Részleteiben aligha. De azt hiszem, a vers egy olyan pillanat szülötte volt, amely – Weöres Sándor szavaival – „kilógott az időből”. Ebben „az időből kilógó” pillanatban ritka élességgel láttam egymás mellett két életformát, magatartást,

talán még életszemléletet is. Nyilván erőszakolt feltételezés lehetett egyetlen futó látvány alapján valakire, még hozzá egy idegenre egy magatartást, sőt filozófiát ráképzelni, de az éles kontraszt ezt akkor számomra természetessé tette.

Aztán van itt egy tényező, amire okvetlenül utalnom kell, bár egészen szubjektív. Én úgy hívom, hogy „szombat-komplexus”. Egész életemben alkalmazottként rendszeresen dolgoztam, napi nyolc órában. Számomra a szombat délután mindig egy kicsit ünnep volt. Oldódás, lazítás, felszabadulás. A szombatot még jobban szerettem, mint a vasárnapot, mert a vasárnap után hétfő jött. Viszont akkortájt igen erősen belemerültem a *Faust*-fordításba, s nem élvezhettem a szombat-komplexust. Talán ez még erősebbé tette a rám nehezedő, kínzó nyomást, s még érzékelhetőbben mássá a fiatalasszony viselkedését. Érthető, hogy a meditációs folyamat a jelenség elmélyítésével tovább növelte a feszültséget a két pólus között.

LL: – Ebben a versedben hát két drámai helyzet is lappang. Az egyik „a kétvégén-nyílt, öblös idő”, „az úr fénylőn villogó fagya” (ezek persze a te szavaid) és a múltó földi lény közt feszül, „aki fölkel, pár suta lépést tesz, s lerogy újra”. A másik, amiről beszéltél, a kétféle életlehetőséget számbavevő tudat drámája. Ahogy az *Ocsúdó évek*-ben írod:

... megkínoz az ember
fő démona: a fürkész értelem,
az értelem, mely százat lát az „egy”-ben,
és csak a „van”-nak élni képtelen.

A *Följegyzés*-ben ezt a „van”-t „a jószágú, hús nedvességben” olyan önfeledten forgolódo, dolgát tevő asszony jelenti. Vajon nincs-e benned, akinek létformád az eszmélet, mégis valami nosztalgia, ahogy leírod? Nem irigyled-e egy kicsit az öntudatlan, a más verseidben meg-megidézett növényi-állati lét nyugalmát?

CsGy: – Nagyon jól látod a vers mélyén lappangó kettősséget. A szerkezet lényegét az azonosság és az ellentét párhuzama adja, ami tulajdonképpen a belső ritmus. Az egyik oldalon az elmélkedés, a nyugtalanság, az elégedetlenség, a ború, a másikon a cselekvés, a nyugalom, az elégedettség, a derű. Ugyanakkor két emberről van szó, emberi magatartásról, azonos megközelítési alapról. A vers kétfókuszú, mint egy ellipszis.

A törésvonal nagyjából a vers közepén van. Az első részben a magam állapotáról adok számot, s filozófiai vagy ilyenszerű módon igyekszem ezt megfogalmazni, a második részben talán halvány fölényeskedéssel a vitális magatartású fiatalasszony érzékelt és föltételezett képét próbálom leírni. Azt gondolom azonban, hogy a gyöngén érezhető fölényeskedés a vers végére elolvad, s inkább – ugyancsak egészen halványan érezhető – nosztalgiává válik, s a vers ebben az érzésben fejeződik be, helyesebben marad abba. Mert nem lezárt, még nyugodtan lehetne folytatni, az olvasó „továbbköltetheti”.

Nagyon jól látod azt is, hogy több versemben emlegetem vonzalommal a növényi, állati lét harmóniáját, öntudatlan nyugalmát. Az egyensúly boldogságát látom bennük vagy látom beléjük. Bár öntudatlan lények boldogságáról aligha lehet beszélni. Gyerekkoromban meglehetősen sokat voltam falun, s különösen szerettem a teheneket, szerettem tehénistállóban tartózkodni. A tehén talán az az állat, amelyben ez a nyugalom, harmónia leginkább megvan.

A *Följegyzés*-ben a fiatalasszonnal egy kicsit a nő-principium is megjelenik. S ez a nő-principium szerintem ugyancsak közelebb van az öntudatlan harmóniához, mint a férfi-principium.

LL: – Ez a versed, ha időben nem is, de kifejezésformájában, szerkesztésmódjában mindenképpen valahol félúton van *Szabadulás* című köteted szürrealisztikus-barokkos képekben tobzódó, hosszú mondatarabeszekben lombosodó lírája s az utóbbi években írt disztelen, hézagosséjtelmes verseid közt. Így érzed-e te is?

CsGy: – A vers címe: *Följegyzés*, az első sorok pedig: „Így, ekkor, itt, e domb-

tetői házban / magányosan, egy nyárközépi szombat- / nap délutánján . . .” A jegyzőkönyveket szokták hasonlóképpen kezdeni, megjelölve pontosan a helyet, időt. A címben szereplő *jegyzés* szó ugyancsak a *jegyzőkönyv* szóra visszhangzik. De a címmel arra is akartam utalni, hogy nagyon futó, törekeny, gyöngéd élményt kívánok rögzíteni. A versindítással nyilván a hitelesség dokumentálása is célom volt, de meg a szakszerűséget sugalló, száraz indítással a kontraszthoz szükséges bázispontot is meg akartam jelölni, hogy utána a vers fölemelkedése annál érzékelhetőbb legyen. A bevezető sorok után kijelentésszerű rövideggel megrajzolom a magam helyzetét. De már filozófiai izekkel és utalásokkal, hiszen azt mondom, hogy „iszonytató idő után, iszonytató idő előtt”, meg hogy „jeltelenül s jelentéktelenül” fekszem, s hogy továbbá tudom a semmiségem, s mégis „magam-emésztő szomjúsággal” szeretném, hogy „nyomom maradjon”.

A vers második felében a fiatalasszonyról van szó, hogy aztán elhangozhassék a konklúzió: „S egyetlen percet sem gondolt magára”.

A sorok egyszerű hatodfeles jambusok, rímek nélkül. A költészetünkben uralkodó jambikus kísértés engem sem került el, de tudatosan és nem tudatosan sok a formaváltozatom is. Talán én voltam az is, aki újabb költészetünkben először próbálkozott a szavak sorvégi megtörésével s ennek révén újabb rim-lehetőségek, ritmusvariációk és dikció-dallamok kipróbálásával. Először egy francia költő, Pierre Seghers egyik versének magyarításában, az eredeti vers nyomán és példájára. Ez 1942 táján volt. *Szabadulás* című 1947-es kötetemben található először ilyen technikájú versek. Ebben a kötetemben egyébként valóban szurrealisztikus (és ha a díszítés túlszűfolt-ságát nézem, talán barokkos, sőt spanyolbarokkos) jegyek is tapasztalhatók.

Azt hiszem azonban, hogy ez nálam csak kitérő volt. Részben Weöres Sándor biztatására, hogy kísérletezzem, részben Breton automatikus írásmódszerének kipróbálására. De ha a *Szabadulás* előtti és utáni köteteimet nézzük, a folytatódás ellenére a változás is megfigyelhető. Mert noha a vers – tudom, jól tudom, eleget emlegetik – szóművészet, irtózom a szavak funkció nélküli használatától. S azt is vallom, hogy a vers szóművészet-jellegének túlzott hangsúlyozása igen sok humbugnak, sőt szélhámosságnak nyitott ajtót. Irtózatom az üres szövegtől régebben inkább ösztönös volt, ma már szinte betegesen tudatos.

A költészet talán valahol a valóságban van. Költő az, aki rábukkan, észreveszi s méltóképpen fölmutatja. Ebben a *méltóképpen* szóban érzem én a szavak használatának szabadságát és korlátait egyaránt s az esztétikailag értékelhetőt. A funkciólan szöveg a legiszonyúbb formalizmus. És ha a jó versben az úgynevezett tartalomról és formáról nem lehet külön beszélni, a rosszban a kettő azonnal és magától elválik.

Minden törekvésem az, hogy amit költőként mint költészetet meglátok a világban, az életben, arra ráirányítsam a figyelmet, és pedig a legalkalmasabb, a legpontosabb és legmeggyőzőbb módon. Kihagyásos fogalmazásom is részben ezen alapszik, részben pedig azon az igyekezetenem, hogy az olvasót közvetlenül érdekeltté tegyem, tevékenységre kényszerítsem, belevonjam a vers megszületésébe, s egyúttal arra is módot adjak neki, hogy a saját képére és hasonlatosságára formálja a verset. Arra azonban mindig töreksem, hogy a köldökszinór ne szakadjon el, hogy az olvasó számára a vers megközelítése elvileg lehető legyen.

Említettem, hogy a költészetet én valamiképpen „észrevétel”-nek vélem: a valóságban meglévő költőiség észrevételének és megmutatásának. Ezért is adtam 1976-ban megjelent kötetemnek azt a címet, hogy *Észrevételek*. Úgy érzem, hogy a *Főljegyzés*-ben is valami költői anyagot vettem észre, mint ahogy például a *Római jegyzetek Két múzeum* című tagversében a *Capitoliumi Vénusz* és az *Óregasszony-szobor* szembenállását, vagy *A költő teje* és *A milői Vénusz* kontrasztját *A Louvre szobrai*-ban, de említhetném a hasonló című kötetben az *Észrevételek* prózavers-sorozatát is. Ezekben a versekben nem impressziók fogalmazódnak meg, s a versek nem is impresszionisták. Sokkal mélyebb élmények és valóság-rétegek síkjain mozognak. Azt hiszem, úgy, hogy a megismerés határait is tágitják a maguk módján.

LL: – Amit most elmondtál, már nemcsak a *Följegyzés*-re, hanem egész költészetedre vonatkozik, akár prózában elmondott ars poeticának is tekinthető. Kérlek, egészítsd ki még valamivel: téged általában a magyar líra modern vonalához sorolnak. Én azonban a te modernségedet korántsem érzem egyértelműnek. Verseid tartalmi és formai fegyelme arra vall, hogy nagyon is tiszteled költészetünk klasszikus hagyományait.

CsGy: – Azt hiszem, ha az ember fősorakoztatná a modernségről hallott véleményeket, teljes káosz lenne a végeredmény. A modern szó, mint tudjuk, a latin *hodiernus*, vagyis magyarul mai, mostani, jelenlegi szóból származik. Aki ma verset ír, és tehetsége van, az nyilván modern költő. Tudom, hogy ez szimplifikálásnak hat, sőt a kérdés megkerülésének, ezért még hozzáteszem, hogy a mából, a ma problematikájából való merités mélysége, illetve az elmondás újszerűsége mértékében modern vagy még modernebb egy vers. Minden egyéb, amit még hozzá lehetne tenni, csak részletkérdés. Veszélyes a csupán formai megközelítés, főként ennek abszolutizálása, mert megkockáztatja az úgynevezett tartalom és forma szétválasztását. Ha mégis a modernség előbb említett meghatározásán túl néhány formai jegyet is említenem kellene, azt mondanám, hogy a modern vers a réginél tépettebb szerkezetű, diszzonánsabb fogalmazású, érdekesebb faktúrájú, s nyitott. Viszont nem szeretem, amikor a modernséget a fokozott képiséghez, csak a személytelenséghez kötik, amikor különféle témákat elavultnak, szavakat, kifejezéseket elnyűttnek, kompromittáltak neveznek, s véteknél tartják őket versebe foglalni, illetve felhasználni. Mert hát például nincs-e már maga a nyelv is tele képekkel? S valóban elavult-e verset írni az anyáról? S nem kompromittált-e mindegyik, még a legújabb s alig használt szó is rossz helyen s nem odavaló módon alkalmazva? S ugyan sajátosan modern jelenség-e a személytelenség a művészetben? Gondoljunk csak a németalföldi festők zsánerképeinek vagy csendéleteinek kápráztató tárgyiaságára, mely éppen ezzel lendült át a látomásba?

LL: – Te ifjúkorodban ontottad a képeket, s verseid most is tele vannak a valóság részleteinek pontos képeivel. De az imént mégis némi viszolygással beszéltél a képről. Hogyan élsz hát vele?

CsGy: – Mondtam már, hogy fantáziám csak a valóságos tapasztalatok és élmények alapján kezd működni. Ez képeim világára is vonatkozik. Azt hiszem, nincsen egyetlen képem sem, ami mögött ne állna valamilyen látott, hallott, érzékelt jelenség, történet. Tudom azt is, hogy a költészet és a kép szíami ikrek. Mégis vonakodom elfogadni azt a tételt, hogy a modern költészet csak az, ami szinte teljes egészében képekkel dolgozik. Megkockáztatom azt a véleményemet, hogy esetleg némi félreértésről van szó. A szürrealizmus, a modern költészetnek ez az újjászülője, francia eredetű, s a francia nyelv, mint több más nyugati nyelv is, az absztrahálódásnak meglehetősen magas fokára jutott el. Érzékletessége, közvetlen érzékletessége, eléggé elhalványult. A képek túlzó követelése talán kicsit védekezés az ellen az absztrahálódás ellen, s igyekezet a képek érzékletességének felhasználásával a nyelvet, – persze, a költői nyelvre gondolok, – kifejezőbbé tenni, s ezzel, mintegy kerülő úton, visszavinni a fejlődés egy alacsonyabb, de költőileg termékenyebb fokára. A magyar nyelv viszont még sokkal képibb jellegű, érzékletesebb, külön költői képek nélkül is. Ezért, úgy érzem, nálunk a modernség nem okvetlenül igényli a képek mindenáron való erőltetését.

Egyébként a magam képeiről csak annyit, hogy szerencsémre az életnek, a világnak sokféle területével, rétegével, szintjével, embereivel volt alkalmam találkozni, s elég gazdag a raktáram, amelyből képeimet vehetem.

LL: – Kanyarodjunk most már vissza a *Följegyzés*-hez. Azt hiszem, ez a vers tartalmával is, megformálásával is nagyon jellemző rád. Benne van az egész lírádon végighúzódo gyötrelmes mulandóságtudat, benne a valamilyen formában való megörökülés, a megváltó harmónia áhítása. Benne a mulandóság sötét függönye előtt felragyogó élet szépsége, s benne az a drámai hangoltság is, amely a vers szerkezetét is megszabja.

A IV. ANYANYELVI KONFERENCIA ELŐTT

1970. augusztus 1-én nyitotta meg Bárczi Géza akadémikus Debrecenben az I. Anyanyelvi Konferenciát, a hazai magyarság és a nagyvilágban szétszórta élő, szülőföldjükről különböző okokból, különböző időkben kiszakadt magyarok képviselőinek ezt a sajátos tartalmú és sajátos hangulatú találkozását-tanácskozását. S ebben az évben, augusztus 3-án Pécsen nyitja meg kapuit a IV. Anyanyelvi Konferencia.

Egy évtized nem túlságosan nagy idő egy nép történetében. Az I. és a IV. Anyanyelvi Konferencia között eltelt jó évtizednyi idő azonban – úgy vélem – mégis történelmi jelentőségű korszak a hazai magyarság és a külföldi magyar szórványok kapcsolatának alakulásában. E kapcsolatok megteremtésének szükséges voltát, fontosságát a magyar szellemi élet több kiemelkedő képviselője már korábban felismerte ugyan, és szót is emelt mellette – így mindenekelött Illyés Gyula, Kodály Zoltán és Váci Mihály –, de ezeknek a kapcsolatoknak átfogó jellegű, szervezett keretek között való felvételére, e kapcsolatok rendszeressé tételére, konkrét tartalommal való megtöltésére a magyar nép történetében az I. Anyanyelvi Konferencia volt az első kísérlet. S hogy ez a kísérlet már nagyon is időszerű volt, azt teljesen egyértelműen mutatja az a tény, hogy a debreceni kezdeményezés időközben „anyanyelvi mozgalom”-má fejlődött, amelynek bázisa mind idehaza, mind a nyugat-európai és a tengerentúli országokban kiszélesedett, kialakultak a mozgalom megfelelő, a külföldi lét sajátos, gyakran még országonként is eltérő jellegzetességeit figyelembe vevő, rugalmas szervezeti formái, és kölcsönös erőfeszítésekkel és jóakarattal sikerült ezeket a formákat hasznos tartalommal is megtölteni.

Végeredményben: visszatekintve az elmúlt tíz esztendőre – szerintem – az anyanyelvi mozgalom fejlődése, eredményei messze felülmúlják még azokat az optimális elképzeléseket is, amelyek a mozgalom bölcsője körül tevékenykedő szakemberekben kialakultak. S ez szép reményekre jogosít a mozgalom jövőjét illetően is.

Pedig az indulás annak idején Debrecenben nem volt könnyű, objektív és szubjektív okokból egyaránt.

Egyrészt: akkor még nekünk, idehaza élőknek csak nagyon homályos ismereteink voltak a magyar nyelvoktatás külföldi lehetőségeiről, sajátos követelményeiről, a külföldi résztvevők zömében pedig eléggé torz elképzelések éltek az akkori belső hazai helyzetről, állapotokról. Másrészt – akkor még – hiányzott az eredményes együttműködéshez nélkülözhetetlen, egymás iránti bizalom légköre. A külföldi résztvevők többsége arra gyanakodott, hogy valamiféle „ideológiai-politikai átképző tanfolyam”-ot kívánunk rendezni számukra az anyanyelvi konferencia égisze alatt, a hazaiak pedig attól tartottak, hogy a külföldi résztvevők vélt vagy valódi sérelmeik felsorolására, az ötvenes évek első fele sajnálatos belpolitikai torzulásainak vitatására kívánnak fórumot teremteni a konferencián.

Szerencsére azonban a helyzet nem így alakult, még csak ilyen jellegű próbálkozások sem történtek. S már a tanácskozás első napjaiban egyértelműen tisztázódott, hogy a konferenciának nem feladata sem ideológiai, sem napi politikai kérdések megvitatása. Valamint az is, hogy a konferencia eredményessége, sőt a kialakuló kapcsolatok jövőbeli sorsa is elsősorban attól függ: *keressük azt, ami összeköt bennünket, ne pedig azt, ami szétválaszt.* Ezt az alapállást Sinor Dénes bloomingtoni professzor a konferencia záró találkozásán világosan meg is fogalmazta, a következőképpen:

„Azóta, hogy mi elkerültünk innen, Magyarország szocialista állam lett... Ezen itt senki nem akar változtatni. Külföldön változtatni pedig neveléses dolog. Én azt hiszem, hogy amikor külföldi honfitársainkkal beszélünk, amikor külföldi honfitársainknak tolmácsoljuk a magyar kultúrát, nagyon fontos, hogy a magyar realitást objektíven tolmácsoljuk. Nem szükséges külföldön, ahol élünk, szocialistának lenni ahhoz, hogy a magyar államrendszert objektíve, szimpatikusan tudjuk tolmácsolni. Ez mindkét oldalról létkérdés. Mi vagy megmaradunk kapcsolatban a szocialista Magyarországgal, vagy nem maradunk kapcsolatban Magyarországgal. Ilyen egyszerű ez! A másik oldalról nézve: az anyaország vagy elfogadja, hogy mi úgy élünk, ahogy élünk, vagy elveszít minket. Nincs más megoldás! ... Mindkét oldalról fontos, hogy ez a folytatódó konferencia változatlanul apolitikus maradjon.”

S ez az alapállás jellemezte és jellemzi az anyanyelvi mozgalmat, az anyanyelvi konferenciákat napjainkig. Gosztonyi János oktatási minisztériumi államtitkár ezt az állásfoglalást 1977-ben, a III. Anyanyelvi Konferencián hazai oldalról újból leszögezte, és még pregnansabbá tette:

„A megelőző alkalmakkor gyakran volt téma, néha most is el-elhangzott, hogy az anyanyelvi mozgalom legyen politikamentes... Többször elmondtuk már, itt csak megismételni lehet: az anyanyelvi mozgalom támogatásával a Magyar Népköztársaságnak nem célja, hogy saját törekvéseit és ideológiáját azokra kényszerítse, akik ebben a mozgalomban részt vesznek. Az anyanyelvi mozgalom nem hazacsalogató intézmény, sőt ellenkezőleg! Mi azt mondjuk a külföldön élőknek, legyenek jó állampolgárai befogadó hazájuknak... Annál is inkább ezt mondjuk, mert jól tudjuk, hogy nemcsak a fát nem lehet ide-oda ültetgetni, hanem az embert sem.

Nekünk tulajdonképpen egy célunk van: a közös tevékenység során, az anyanyelvi mozgalomban a magyar kultúra ápolása útján alakuljon ki tisztességes emberi lojalitás a mai Magyarországra, a Magyar Népköztársaságra iránt.”

S úgy hiszem, hogy a – mindkét oldalról – következetesen ebben a szellemben végzett tevékenység nagy mértékben hozzájárult az anyanyelvi mozgalom eredményeihez.

Már az első konferencia résztvevői számára teljesen világossá vált, hogy első-sorban a *közös eredet*, s ezen belül is első-sorban a *közös anyanyelv*, a *közös kultúra* köt össze bennünket, hazai és külföldön élő magyarokat.

A konferencia hazai szervezői az első konferencia programját lényegében már előzőleg ennek megfelelően állították össze. Ez azonban nagyjából azonos volt a hazai magyar nyelv- és irodalomszakos tanárok szokásos szakmai továbbképző programjával.

De a tanácskozások során teljesen világossá vált, hogy nem ez a legcélszerűbb megoldás, hiszen a külföldön folyó alsó- és középfokú magyaroktatás alapvetően eltér a hazaitól több szempontból is: a magyart oktatók zöme nem szakképzett pedagógus; a gyermekek magyar nyelvi ismeretei igen eltérőek; az oktatásra fordítható idő mennyisége jóval kevesebb, mint idehaza; teljesen mások az oktatás szervezeti keretei. Mindezekből az is egyértelműen kiderült, hogy hazai tankönyveink a külföldön folyó magyaroktatásban nem nagyon használhatók fel – mégpedig nem is csupán ideológiai megfontolásokból (amivel persze szintén számolni kellett), hanem szakmai okokból sem. Azaz a legsürgősebb feladat megfelelő, a külföldi lét sajátos követelményeihez igazodó tankönyvek elkészítése volt, illetve lehetőséget teremteni ahhoz, hogy a külföldön élő magyar gyerekek magyar nyelvtudásukat idehaza, magyar nyelvi környezetben erősíthessék, gyakorolhassák. Mindezt a konferencia zárónyilatkozata is leszögezte.

A munka e téren azonnal meg is indult, s három év alatt, az 1973. évi, szombathelyi II. Anyanyelvi Konferencia idejére már igen jelentős eredmények születtek. Ezeket az eredményeket a konferencia zárónyilatkozata tömören így összegezte:

„A konferencia résztvevői örömmel állapították meg, hogy az első anyanyelvi konferencia lendületet adott a külföldön folyó magyar nyelvi nevelésnek. Részből az anyanyelvi konferencia védnökségének támogatásával, részben egyéb kezdemény-

nyezésre kiterjedt a magyar nyelv oktatása, a magyar kultúra megismertetése. Tovább mélyültek a külföldön élő magyarság kapcsolatai Magyarországgal.

Örömmel vették tudomásul a konferencia résztvevői, hogy az első anyanyelvi konferencia javaslatainak nagy többsége megvalósult.

– Hazai és külföldi szakemberek együttműködésével elkészültek az alapvető fontosságú nyelvkönyvek.

– Növekedtek a külföldi magyar fiatalok számára biztosítható ösztöndíjak.

– Erősödtek a kapcsolatok a tudományos élet, a zeneművészet és a képzőművészet terén.

– Rendszeresebbé vált az előadóművészek vendégszereplése.

– Kialakulóban vannak az irodalmi kapcsolatok.”

Ezek az eredmények nyilvánvalóan csak az anyanyelvi mozgalomban részt vevő hazai és külföldi szakemberek jó együttműködésével, a hazai kulturális kormányzat támogatásával valósulhattak meg.

Pedig ez az együttműködés ebben az időben – elsősorban a külföldiek szempontjából – nem is volt könnyű és egyszerű. Számos külföldi magyar egyesület vezetői nem fogadták különösebb lelkesedéssel az anyanyelvi mozgalom térhódítását, a jobboldali külföldi magyar sajtó pedig szervezett kampányt indított az anyanyelvi mozgalom külföldi résztvevői ellen, nemegyszer emberi méltóságukban is súlyosan megsértve, sőt nemritkán egzisztenciálisan is megfenyegetve őket. Zömük azonban ilyen nehéz körülmények között is tovább dolgozott az anyanyelvi mozgalom céljaiért, átérezve azt a történelmi felelősséget, amely e téren személy szerint rájuk is hárul.

S egy kissé furcsán hangzik ugyan, de kétségtelen tény, hogy még ezek az anyanyelvi mozgalom külföldi elszigetelésére való törekvések is – közvetve, többszörös áttétellel – az anyanyelvi mozgalom céljainak megvalósulását segítették elő, mert az anyanyelvi mozgalommal szemben álló egyesületek, intézmények egy része ettől az időtől kezdve több gondot fordított saját keretein belül a magyar nyelv oktatására, a magyar kultúra terjesztésére – nemegyszer úgy, hogy az csekkben az intézményekben működő oktatók tanítványaik kezébe nem adták ugyan oda az anyanyelvi mozgalom kiadványait, tankönyveit, de ők maguk felhasználták őket.

A II. Anyanyelvi Konferencia léghőre már alapvetően más volt, mint az elsőé. Szinte teljes mértékben megszűnt az első konferenciára még nem kis mértékben jellemző bizalmatlanság, s a jelenlevők már teljes meggyőződéssel vallották, hogy a külföldi magyar szörványokban a magyar nyelv és kultúra megőrzése, a fiatalabb nemzedékben a magyarsághoz való tartozás tudatának ápolása csak az anyaországgal szorosan együttműködve lehet eredményes. S a résztvevők zöme nem kételkedett már abban sem, hogy ezt a segítséget az anyaország nem köti semmiféle ideológiai-politikai feltételhez.

Az első konferencia óta eltelt három esztendő jelentős változásokat hozott az anyanyelvi mozgalom munkájában szakmai-tartalmi vonatkozásban is. A külföldi helyzet jobb megismerése révén, külföldi iskolák, egyesületek meglátogatásából, a külföldi szakemberekkel folytatott tapasztalatcserékből az addigiaknál sokkal inkább világossá vált, hogy a magyarságtudat ébrentartásában a magyar nyelv oktatásának segítése igen fontos feladata ugyan az anyanyelvi mozgalomnak, de a cél elérésének nem ez az egyetlen eszköze; hanem *a nyelvoktatást szervesen össze kell kapcsolni a legszélesebb értelemben vett magyar kultúra (irodalom, történelem, népzene, néptánc, folklór, képzőművészetek stb.) ismertetésével*. Ez szinte elkerülhetetlen szervezeti-módszertani okokból is.

A külföldi alsó- és középfokú magyaroktatásban a magyar oktatóhelyek nagy részén ugyanis („iskolák”-ról a hazai értelemben tulajdonképpen többnyire nem is beszélhetünk) – nincs „nyelvtanóra”, „irodalomóra”, „történelemóra” stb., hanem lényegében csak „magyaróra” van, amely az ismeretek közlését illetően komplex jellegű abban az értelemben, hogy a magyar nyelv gyakorlása a magyar kultúra különböző területeiről vett anyagokkal folyik. Emellett figyelembe kellett venni azt is,

hogy ezek a „magyarórák” zömükben teljesen önkéntes jellegűek, a gyerekek szabad idejük egy részét fordítják erre az oktatási formára, s ezért elengedhetetlenül szükséges, hogy ezek az órák színesek, érdekesek legyenek, lekössék a gyerekeket, valóban önként, szívesen, kedvvel vegyenek részt a foglalkozásokon – s éppen az éneklés, a tánc, a játék stb. kitűnő lehetőséget adnak a tanítás színessé tételéhez, a lankadó, fáradó figyelem felfrissítéséhez, s ugyanakkor ezzel is a magyar kultúra levegőjét szívják magukba a tanulók.

Így a II. Anyanyelvi Konferencia programja már ennek megfelelően alakult, s az előző konferenciához viszonyítva már jóval nagyobb szerepet kapott a nyelvoktatás és a kulturális munka összekapcsolásának gyakorlati bemutatása is. Tehát: az addigiaknál jobban előtérbe kerültek ennek a komplex oktatási formának a módszertani kérdései, így – többek között – a nyelvoktatás eredményeit alapvetően befolyásoló „oktatási forma”, a családi oktatás problémái. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az olyan családokban felnövő gyerekeknél, ahol a családi nyelv a magyar, ahol a szülők egymással is, a gyerekekkel is magyarul – vagy legalább magyarul is – beszélnek, s emellett a gyermekekkel való magyar nyelvi foglalkozásban még bizonyos tudatosság és tervszerűség is érvényesül, ott a szervezett magyaroktatás is eredményesebb, mint az olyan családokban, ahol ez a háttér lényegében hiányzik, vagy a magyar nyelv legfeljebb egyfajta „nagyamamai” használatra korlátozódik.

Éppen ezért a külföldi résztvevők nagy többsége erőteljesen sürgette a már elkészült tankönyvekhez a külföldi oktatáshoz jól alkalmazkodó módszertani segéd-eszközök, útmutatók elkészítését. Azonkívül kívánatosnak tartották egyrészt a balatoni táborokból már kinőtt fiatalok számára egyfajta nyelvgyakorló és a magyarságismereteket terjesztő kurzus létrehozását (ez lett az ún. Sárospataki Nyári Kollégium), illetőleg a külföldi magyar nyelvoktatók továbbképzését (Debrecenben alakult ki egy ilyen, évenként megismétlődő nyári tanfolyam).

A III. Anyanyelvi Konferenciára 1977-ben került sor, ennek Budapest volt a székhelye. Ez a tanácskozás egy zárónyilatkozatban szintén tömören összefoglalta az utóbbi négy év legfontosabb eredményeit. Idézzük ezt az összegezést is!

„Örömmel állapították meg a konferencia résztvevői, hogy az anyanyelvi mozgalom az elmúlt négy év alatt tovább erősödött, külföldi bázisai kiszélesedtek, tevékenysége sokrétűbbé vált; a mozgalom törekvéseit mind a magyarországi közvélemény, mind a külföldön élő magyarság nagy része helyesli; s a konferencia tanácskozásainak mind a magyarországi napisajtó, mind a magyar rádió és televízió nagy figyelmet szentelt.

Különös meglepéssel vették tudomásul a résztvevők, hogy a III. Anyanyelvi Konferencia munkájába bekapcsolódtak a Magyarországgal szomszédos szocialista országok közül Csehszlovákiában, Jugoszláviában és a Szovjetunióban működő magyar pedagógusok, kulturális vezetők is.

A konferencia résztvevői jóleső érzéssel vették tudomásul, hogy a II. Anyanyelvi Konferencia javaslatainak többsége megvalósult.

– Hazai és külföldi szakemberek együttműködésével elkészült három tankönyv végleges és egy negyedik tankönyv első változata.

– Elkészültek az iskolai, az iskolán kívüli és a családi oktatást egyaránt segítő módszertani segédletek.

– Megindultak a „Néprajz mindenkinek”-sorozat és egy történelemkönyv munkálatai.

– Eredményesen és egyre nagyobb érdeklődés mellett működtek a balatoni gyermektáborok, valamint a Sárospataki Nyári Kollégium.

– Elkezdődött a külföldi magyar nyelvoktatók rendszeres nyári továbbképzése Debrecenben, helyi pedagógus-továbbképzés folyt az USA-ban.

– Eredményesen folyt a néptánc- és népzeneoktatók továbbképzése, a néptánc és más művészeti csoportok ellátása szakmai anyagokkal.

– A Védnökség Tájékoztatója új címmel, tetszetősebb formában, gazdagabb és színvonalasabb tartalommal jelent meg.

- Külföldi egyházi intézményekben, egyesületekben, a magyar nyelv baráti körében szélesedett és eredményesebbé vált a magyar nyelv megőrzése, a magyar kultúra terjesztése.

- Lehetővé vált több befogadó országban is a magyar nyelv tanítása állami támogatással.

- Javultak az irodalmi kapcsolatok, a nyugati és a tengerentúli országokban élő magyar költők, írók, történészek, publikációs lehetőségei magyarországi folyóiratokban."

Ez az áttekintő összegezés önmagáért beszél. Néhány megállapítását azonban érdemes külön is kiemelni.

Az anyanyelvi mozgalom jövője szempontjából is fontos eredmény, hogy idehaza is jelentős mértékben kiszélesedett az érdeklődés a mozgalom iránt. A debreceni első konferencia lényegében még egy eléggé szűkkörű szakmai tanácskozás volt, amelyről a közvélemény még szinte nem is vett tudomást, de a központi hírközlő szervek érdeklődését sem nagyon keltette fel. A budapesti tanácskozást viszont már a közvélemény széles érdeklődése kísérte, s a napisajtó, a rádió és a televízió egyaránt úgy foglalkozott vele, ahogy a nagy jelentőségű, nemzetközi kulturális-tudományos tanácskozásokkal szokásos.

Növelte az anyanyelvi mozgalom súlyát, sőt szakmai lehetőségeit is, három szomszédos szocialista ország (Csehszlovákia, Jugoszlávia, a Szovjetunió) küldötteinak bekapcsolódása a konferencia munkájába. Ezzel ugyanis a „külföldi magyarság” körében folyó magyaroktatásról, magyar kulturális életről való ismeretei a tanácskozás résztvevőinek jelentős mértékben kiszélesedtek, s az ezekben az országokban folyó magyaroktatás módszertani tapasztalatai a külföldi magyaroktatásban bizonyos vonatkozásokban talán még jobban felhasználhatók, mint a hazai tapasztalatok.

S bár nem függ össze közvetlenül az anyanyelvi mozgalom addigi eredményeivel, de a mozgalom jövője szempontjából alapvető fontosságú, hogy ebben az időben már több nyugat-európai és tengerentúli országban (Svédországban, Ausztriában, az USA-ban, Kanadában, Ausztráliában stb.) is lehetővé vált a magyar nyelv tanítása állami támogatással. Abban azonban, hogy az illető országban élő magyarok ezzel a felkinálkozó lehetőséggel élni akartak, élni tudtak – és mertek –, már nem kis szerepe volt az anyanyelvi mozgalom addigi eredményeinek, amire több országban a kulturális kormányzat is felfigyelt.

A III. Anyanyelvi Konferencia idejére az anyanyelvi mozgalom legfőbb feladatai, legfontosabb módszertani elvei kialakultak ugyan, egy új színnel azonban ez a konferencia is hozzájárult a mozgalom fejlődéséhez, s ez: a magyarnak mint idegen nyelvnek – más és talán némileg pontosabb kifejezéssel – a *magyarnak mint második nyelvnek a tanítása*.

Ez természetesen nyelvoktatás-módszertani kérdés elsősorban, de az anyanyelvi mozgalom szempontjából jóval több is ennél: bizonyos realitásoknak az eddigieknél tudatosabb figyelembevétel, s az ezekhez való tudatosabb alkalmazkodás a gyakorlatban.

Nyilvánvaló ugyanis, hogy a külföldön magyar szülőktől született gyermekek többségének – különösen vegyes házasságok esetében – a magyar már nem *anyanyelve* a szó hagyományos, hazai értelmében, és semmiképpen sem az *egyetlen nyelv*, amelyet a gyermek kiskorától fogva hall és beszél. De még olyan gyerekek esetében is, akik olyan családban élnek, ahol – többnyire inkább a nagyszülőkre való tekintettel – a családi nyelv a magyar, a gyermek növekedésével a tágabb környezet, a rádió, a televízió, a film, az iskola stb. hatására az államnyelv mellett ez a családi használatú magyar nyelv egyre inkább háttérbe szorul, ami természetesen érződik a nyelvhasználat színvonalában is.

Mindezt figyelembe véve kell tehát a külföldön élő magyar gyermekek és fiatalok esetében a magyar nyelv oktatását és a magyar kultúra terjesztését megszervezni és végezni úgy, hogy a végső cél a *kétnyelvűség* és a *kétkulturáltság* legyen, ami viszont nem kevés módszertani, sőt tananyagbeli problémát is felvet. S éppen

ezek tisztázása, megvitatása, az ezzel kapcsolatos feladatok megjelölése lesz a központi témája az ez év augusztusában Pécsen összeülő IV. Anyanyelvi Konferenciának.

Mielőtt ezt a vázlatos beszámolómat befejezném, talán érdemes még röviden szólni az anyanyelvi mozgalom egyik fontos kiadványáról, az egyik zárónyilatkozatból vett idézetben már említett „Tájékoztató”-ról, a mozgalom negyedéves folyóiratáról, amely 13. számáig „A magyar nyelvért és kultúráért” főcímmel jelent meg, a 14. számtól kezdve pedig „Nyelvünk és Kultúránk” a főcíme. (A folyóiratnak ez év júniusában jelent meg a 43. száma.)

Ez a kiadvány az anyanyelvi mozgalomnak az első – a szó szoros értelmében vett – „kézzel fogható” eredménye. A debreceni konferencián hangzott el az a javaslat, hogy létesüljön egy olyan – lehetőleg negyedévenként megjelenő – kiadvány, amely két konferencia közötti időben az anyanyelvi mozgalomnak a nagyvilágban szétszórta munkásai között a kapcsolattartás és az egymás tájékoztatásának a fóruma és eszköze legyen. (Így kapta a kiadvány az „Anyanyelvi Konferencia Védnökségének Tájékoztatója” alcímet, amelyet a mai napig visel.)

A kiadvány azonban a kezdeti szerény célon viszonylag rövid idő alatt túlnőtt, s az anyanyelvi mozgalom módszertani folyóiratává vált, de ugyanakkor lényegében kirajzolódik belőle az anyanyelvi mozgalom egész története is, s a folyóirat anyaga tükrözi a mozgalom változásának-fejlődésének fontosabb irányait-eredményeit is.

Nem célozom ennek a kiadványnak a részletesebb ismertetése, de néhány adatot talán nem fölösleges megemlíteni vele kapcsolatban.

Az 1. szám mindössze 24 lap terjedelmű, igen szerény kiállítású, sokszorosított füzetecske volt, amely lényegében valóban csupán tájékoztató jellegű hiranyagot közölt, s amely mindössze 500 példányban jelent meg. Kb. a 21. számtól kezdődően egy szám terjedelme 90 lap körül mozog (a terjedelmet tudatosan nem kívánjuk tovább emelni), tetszetősebb formában jelenik meg a kiadvány, nyomdai eljárással készül. Minden szám több, szaktudományi szempontból is figyelemre méltó nyelvpedagógiai, didaktikai, irodalmi, a kulturális ismeretterjesztés különböző területeinek módszertanával stb. foglalkozó írást is közöl – az eredeti cél megtartása mellett; s a példányszám ma már 1700 körül mozog.

Ezek az adatok talán önmagukban is megsejtetnek valamit abból, hogy milyen szerepet tölt be a „Nyelvünk és Kultúránk” az anyanyelvi mozgalomban. (Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a folyóirat 1–40. számainak anyagából a pécsi konferenciára egy – majdnem 300 lapos – tanulmánygyűjteményt jelentet meg a védnökség, illetve a Magyarok Világszövetsége „Nyelvünk és kultúránk a nagyvilágban” címmel.)

Beszámolóom végére értem. Nem tartottam feladatommak, hogy az anyanyelvi mozgalom minden eseményéről számot adjak. Nem közöltem számadatokat, statisztikákat az egyes konferenciák résztvevőiről, a balatoni táborok, a Sárospataki Nyári Kollégium, a debreceni pedagógus-továbbképző tanfolyam létszámának alakulásáról, nem soroltam fel nagyszámú – elkészült és készül – kiadványunkat, nem említettem különböző rendezvényeinket s a külföldön folyó magyarképzés és a magyar kultúra megismertetése segítésének különböző módjait. Az érdeklődő olvasó ezeket az adatokat megtalálhatja az egyes konferenciák teljes anyagát tartalmazó kiadványokban, illetőleg a pécsi IV. Anyanyelvi Konferenciára megjelenő, az anyanyelvi mozgalom tíz évét szöveggel és képekben bemutató kiadványban.

Az anyanyelvi mozgalom elmúlt tíz évének főbb vonásait kívántam csupán felrajzolni – azzal a szándékkal, hogy bizonyítsam: az 1970-ben Debrecenben elvetett mag jó földbe hullott, hazai és külföldi magyarok jó szándékú együttműködése nem volt hiábavaló; s azt bizonytalán elértük, hogy a történelem viharai következtében külföldre sodródott magyarok százezreinek leszármazottai ajkán tovább éljen anyanyelvünk, vagy ha ez a nyelv már akadozik is, kint született nemzedékek érzelmileg közelebb kerüljenek hozzánk.

S ez – úgy hiszem – nem is kevés!

BEVEZETÉS

A NYUGATI MAGYAR IRODALOMBA

(Vázlat)

Ez az áttekintés nem foglalkozik a magyar politikai emigráció történetével – amelynek 1944-től 1964-ig tartó fejezetét Nagy Kázmér felvázolta *Elveszett alkotmány* (München, 1974) című nagy sajtóvihar kavaró könyvében –, sem pedig a nyugati magyar diaszpóra 1945 előtti irodalmával, a mai nyugati magyar irodalom előtörténetével. „A magyar tömegeknek Amerikába való kivándorlása a múlt század hetvenes éveiben indult. A századforduló táján hirtelen erőre kapott, a XX. század első tizedében pedig évről évre százezer főnyi népcsoportokat mozdított ki” az ország határai közül – írja Nagy Iván *Öt világrész magyarsága* (1935) című könyvében. Ez a *gazdasági kivándorlás, számszerűleg sokkal kisebb mértékben, folytatódott a két világháború közötti időben is, az új hazát, megélhetést keresők* az Egyesült Államokon kívül Kanadában, Dél-Amerikában és Nyugat-Európa országaiban települtek meg. A gazdasági kényszerből kivándoroltakat 1919 után a kommunista és baloldali *politikai emigránsok* követték, később hozzájuk csatlakoztak a faji megkülönböztetés elől *menekülők*, az új otthont alapító értelmiségiek, tudósok, művészek, írók csoportjai. Az 1919 és 1944 közötti irodalmi emigráció óriási távolságokban szóródott szét a világon, Moszkvától Mexikóig. Az írók egy része a környező államokban telepedett le és Bécsben, Prágában, Újvidéken talált befogadó környezetre, többben Berlinben, Párizsban, Londonban és Amerikában próbáltak gyökeret verni; a kommunista emigráció legnagyobb része Moszkvában gyűlt össze. 1944-et megelőzően is beszélhetünk emigránsok, kivándoroltak magyar irodalmáról, mint külön, önálló szervezetről, mivel eddig az időpontig is jelentek meg külföldön magyar nyelvű *hírlapok, folyóiratok és könyvek*. Erről az időszakról szólva azonban különbséget kell tennünk elszigetelt, *egyéni kezdeményezések, művelődéstörténeti dokumentumok és irodalom számba vehető alkotások* között. Az amerikai magyarok kintlétük hosszú évtizedei során rengeteg társaságot, egyletet alapítottak – színvonalas irodalomra nem futotta erejükből. Amerikában már a múlt század második felétől rendszeresen napvilágot láttak magyar nyelvű újságok és egyéb kiadványok, ezek sorából egy-némelyik hosszú évtizedeken át fennállott. A sajtó hasábjain föltűntek költők és prózairók, néhányuk nevét (Pólya László, Tarnócy Árpád, Kemény György, Szegedy László, Muzslay József, Varga József, Olexo Endre) legfeljebb a kegyelet okán említhetjük, irodalomtörténetileg érdemeset nem alkottak, csupán szociológiai dokumentumokat hagytak ránk az óhazai emlékekről, az újvilági tapasztalatokról, a munkássá lett földnélküli magyar parasztok gyökértelen életéről. A versek és novellák a beilleszkedés nehézségeiről, az anyagi küszködésről, a helyet nem találásról és az elhagyott hazához való ragaszkodásról szóltak, a riport-naturalizmus és az elvágyódó érzelmesség stílusában. Az amerikai magyar lapokat is csupán a sajtótörténet tartalmazhatja számon, az irodalomtörténet számára még a legigényesebben szerkesztett újságok is legfeljebb adatokat és adalékokat nyújthatnak. A két háború között az egyetlen Reményi József emelkedett szerzteágazó munkásságával írói szintre. Egyetemi tanár, műfordító és mindenek író volt egyszemélyben, a magyar irodalom népszerűsítője, ám szépirói művei – mint Babits írta egyik verseskötetéről szólván – „az el-

fedehetetlen magyar kultúrának" üzenetei, „szellemének gyökerei nem tudtak meleg, tápláló talajt fogni az új hazában”.

A két háború közötti emigráció több rétegre bomlott. A forradalom bukása után külföldre kényszerült írók egyik csoportja néhány éves kint tartózkodás után hazatért, de sokan, különböző országokban egy vagy több évtizedet töltöttek távol a hazai irodalomtól. A bécsi, párizsi, berlini, moszkvai csoportokra egyaránt az volt a jellemző, hogy sok tekintetben az otthonitól eltérő úton jártak, és akarták vagy sem, nagyrészt külön magyar irodalmat csináltak. Főként a moszkvai emigrációról mondható el, hogy lapjai, kiadói, szervezetei révén önállóságra tett szert, átmenetileg kiszakadt a magyar irodalom köreiből, de aztán az írók, személy szerint ki előbb, ki később, visszatáltak ahhoz a világhoz, melytől igazában nem akartak végleg eltávolodni. Természetesen nem a szubjektív kötöttség foka, az elszakadás vagy nem-elszakadás közti választás avat az anyanemzet irodalmától külön fejlődő irodalmi szörványt autonóm létű irodalomná. A szocialista emigráció irodalmi mozgalmában megvolt a különfejlődés csirája, de nem azért lehetett meg, mert politikai ellenzékbe vonultak és tagjai szakítottak az ellenforradalmi Magyarországgal. Ahhoz, hogy önálló törvényszerűségekhez igazodó irodalom létrejöhesse – a hazáival szembeni kritikai, opponáló magatartás és indulat nem elegendő. Huzamos történet, önállóan fejlődő intézményrendszer, az alkotók nagyobb létszámú együttese, az autonómiát kifejező irodalmi tudat s mindenekelőtt pedig művek sora fejleszthet ki az anyanemzettől távol önálló irodalmat. A szovjetunióbeli magyar emigráció irodalma megindult a különfejlődés útján, Lukács György, Révai József, Mácsa János, Illés Béla, Gábor Andor, Lányi Sarolta, Barta Sándor, Karikás Frigyes, Lengyel József és mások ezidőbeli munkásságát külön fejezetként tárgyalja az irodalomtörténet. A szovjet emigráció tevékenységét úgy foghatjuk fel, hogy íróik Magyarországtól távol megalkották az otthoni magyar irodalom egyik hiányzó irányzatát, de nem hoztak létre egyszersmind teljesen különálló magyar irodalmat, ami nem rajtuk múlt: közbeszólt a történelem fordulata. Helyzetük annyiban volt sajátos, hogy kiépült intézményhálózat várta őket: kiadók, folyóiratok és műfordítók álltak rendelkezésükre; élvezték az állami mecénatúra támogatását s egyik fő törekvésük az volt, hogy meglevő irodalmi eszmerendszert minél tökéletesebben elsajátítsanak és anyanyelvükhöz hozzáhangoljanak. Nem kevésbé fontos a nyugati országokban megtelepült és a moszkvaival kapcsolatokat ápoló baloldali emigráns írók tevékenysége. E csoportok írói csatlakoztak a befogadó ország baloldali szervezeteihez, folyóirataihoz; saját alapítású kiadványaik közül az avantgarde folyóiratok emelkedtek legnagyobb jelentőségre, elsősorban Kassák *Ma* című lapja, amely 1925-ig tartotta fenn magát. A bécsi, párizsi emigránsok közül 1926 táján többen hazaköltöztek; a kint maradtak nem hagytak fel az írással, könyveket adtak ki, műveik abba az irányzatba sorolhatók, amelyikről az előbb már szóltunk.

A kivándorló, száműzetésbe vonuló írók másik nagyobb csoportjának tagjai a húszas évek elejétől kezdve hagyták el az országot, de zömmel a harmincas években települtek át főként az Egyesült Államokba, Latin-Amerikába és Angliába. Ezek az írók egyszemélyes emigránsok voltak, s nem állt szándékukban se, hogy külföldi tartózkodási helyükön emigráns magyar irodalmat alapítsanak, ehelyett igyekeztek a befogadó országban állást vállalni, polgári pályára lépni vagy lehetőségeik szerint írói tevékenységet folytatni. Jászi Oszkár Amerikában, Rónai Pál Rio de Janeiróban, az országból 1943-ban távozó Kerényi Károly Svájcban lett egyetemi tanár, Lénárd Sándor orvosi hivatásának gyakorlása mellett foglalkozott írással, Bús-Fekete László, Lengyel Menyhért, Vadnay László részint filmírással tartotta fenn magát, Körmendy Ferenc a BBC-nél helyezkedett el, Ignóus cikketeket írt (s elnyerte New York város irodalmi nagydíját), Molnár Ferenc mint nemzetközi híró drámaíró, színdarabjaiból élt, Dormándi László a francia irodalmi életben vívott ki helyet magának, Mikes György Angliában lett népszerű humorista. 1938-ban hagyta el az országot a *Szép Szó* egyik alapítója, Hatvany Bertalan. Közülük többen nyelvet is váltottak, idegen nyelven írták és publikálták műveiket (Dormándi László, Megyeri Sári, Rónai Pál),

néhányan kétnyelvűekké lettek (Tábori Pál), s akadtak soraikban írók, akikről lekopott a magyar származás s a nemzetközi irodalmi életben szereztek maguknak nevet (Arthur Koestler, Hans Habe).

1944-ben az emigrációs irodalomnak új fejezete kezdődött. A két háború között emigráltak megkezdték hazatérésüket keletről-nyugatról, egy újabb hullám elindult nyugatra. Ám ennek az új fejezetnek a történetét nemcsak ők, sőt igazában nem ők írták, hanem rajtuk kívül még sokan mások, az országot 1946–1948-ban és 1956-ban elhagyó írók, írójelöltek. Az ő munkájuk ad alapot ahhoz, hogy külön tárgyaljuk a nyugati magyar irodalom történetét.

Vázlatunk a nyugati magyar irodalom történetét 1944–1945-től tekinti át, meg sem kísérelve a filológiai teljesség elérését – ami szükségtelen is lenne –, arra törekedhettünk csupán, hogy e messze szakadt irodalomról a legfontosabb tudnivalókat és három évtizedes útjának néhány sajátosságát rögzítsük.

AZ ELNEVEZÉS

Nem alakult még ki a szóhasználat egységes gyakorlata, hogyan jelöljük a határon túli, de nem a környező országokban élő magyar irodalmat; a fogalomhasználat pedig nem tekinthető formális, külsőleges dolognak, a különféle elnevezések más és másfajta jelentéstartalmat és előzetes ítéletet rejtnek magukban. A *kinti, kültöldi, határon túli* – ezek a jelölések azért nem felelnek meg a célnak, mert általános tartalmúak, nemcsak arra húzhatók rá, amit kifejezniök kellene, egyetemlegesen vonatkoznak a nem-magyarországi magyar irodalmakra, így a szomszéd államakbeliekre is. Az *emigráns* jelző politikai minősítést és megkülönböztetést tartalmaz, a különállást és a szembenállást hangsúlyozza, azonban csak a nyugati irodalom első egy, másfél évtizedére talál ez a fogalom, a hatvanas évektől kezdve fokozatosan érvényét veszítette. Ha személy szerint néhányan vagy akár társadalmi-politikai csoportosulások ma is ezt a fogalmat tekintik saját működésük pontos kifejezőjének, a „kinti” irodalom egészét ezzel a szóval már nem jellemezhetjük, jelentéstartalma elavult. Ugyanezt mondhatjuk a *disszidens* kifejezésről is. Czigány Lóránt szerint „jelentését 1945–1952 között vette fel, éppen azért, hogy bizonyos személyek az emigránsoktól megkülönböztődjenek”, amihez hozzátehetjük, hogy ez a jelentés 1956 után kibővült, s rávetült mindazokra az írókra is, akik ekkor hagyták el az országot. A napi fogalomhasználat nem tett különbséget emigráns és disszidens között, gyakran szinonimaként szerepelt a két jelző s nemegyszer súlyos félreértést okozott rosszálló mellékzöngéivel. A *diaszpóra*-irodalom megnevezés szoros kapcsolatot tételezne föl a szét-szórtnan élő magyar, magyar származású, magyar anyanyelvű népcsoport és az irodalom létezése között. E fogalomalkotásban egyféle írói és irodalmi tudat kap nagy hangsúlyt és azt sugallja, hogy a kinti irodalom a diaszpóra magyarság képviselője, kifejezője, intézménye – mintegy annak a sorsát, törekvéseit, eszméit hordozza. Ez a képviselő részben, és bizonyos irodalmi csoportokra gondolva, meglévő igény, amelyet nem hagyhatunk figyelmen kívül. A magyarsághoz tartozás tudata erősen él mind az amerikai kontinensen, mind pedig a nyugat-európai mozgalmak, szervezetek, folyóiratok törekvéseiben. De az etnikai érdekképviselő morálja és megbízatása nem terjeszhető ki minden jelentős mozgalomra, nemzedékre és írói munkásságra; sokak írói tevékenységében nem kap különösebb nyomatékot a diaszpóratudat; az írók művei nem a szórványok életéhez, sorsához kötődnek, hanem a magyar irodalomhoz, annak múltjához, hagyományaihoz, s különböző hangsúlyokkal, Magyarországhoz, és természetesen a befogadó ország kultúrájához, irodalmi mozgalmaihoz. Érdekesen beszélt erről Kibédi Varga Áron és Cs. Szabó László a *Nyugati magyar irodalom* című tanulmánykötetben. „A nyugati magyar irodalom nemcsak részben, hanem teljesen egy idegen nyelvű és idegen kulturális hagyományokra épült társadalmi közegben kénytelen élni” – írja Kibédi Varga. „Ezt az irodalmat kizárólag az idegenbe települt magyar olvasók közönye fojthatja meg. Mert végső fokon er-

kölcsileg a diaszpóra kellene, hogy eltartó legyen. Aki a Tórát megőrzi. S a mi Tóránk, ahogy sok év előtt s azóta is többször írtam, Arany János" – mondja Cs. Szabó, akinek szavaiból árad a panasz és keserűség, ha a nyugati magyar olvasókról kell szót ejtenie. A diaszpóra irodalom elnevezésben akaratlan szűkítés és szerepcsökkenés rejlik.

A *nyugati magyar irodalom* elnevezést sem tarthatjuk teljesen kielégítőnek, de jobb szó híján mégis ezt a jelzős összetételt kell gyűjtőfogalomként elfogadnunk, mert a pusztán földrajzi betájolással legalább azt világossá tesszük, hogy nem a szomszéd országok magyar irodalmáról van szó, s ezáltal félreérthetetlenül megkülönböztethetjük egymástól a határon kívüli magyar irodalmakat. A „nyugati” jelző talán nem vonja magával azt a jelentést, hogy a magyarországi vele szemben „keleti”; elsősorban azt fejezi ki, hogy a hazaitól nyugatra menve található, bár ha egészen pontosak akarnánk lenni, azt kellene mondanunk, hogy a nyugati és a tengerentúlon nyugatra és keletre eső irodalmat jelöljük ezzel az egyetlen szóval. De úgy hiszünk, ez a földrajzi pontoskodás már terminológiai szörszálhasogatás lenne, a fogalom megrögzült, nincs körülötte félreértés, és elég tág keretet nyújt ahhoz, hogy a különböző irányzatok egyaránt beleférjenek, semleges voltánál fogva hiányzik belőle a kirekesztő jelentésárnyalat. A hollandiai Mikes Kelemen Kör is *Nyugati magyar irodalom* (Amszterdam, 1976) címen adta ki egyik tanulmánykötetét.

AZ IRODALMI ÉLET

A szomszédos szocialista országok írója többszörös kötöttségben él és dolgozik s a kötöttségek és adottságok hálózatában az anyanyelv és mindaz, amit az anyanyelvi kultúra hordoz és jelent, egyik legfőbb, de nem egyetlen meghatározója munkájának. Biztonságát, írói szereptudatának magától értetődőségét és szilárdságát végül mégis csak az adja meg, hogy *otthon* él és az írásért, az anyanyelvi önkifejezésért, a nyelvi hűségért nem kell szinte naponta megküzdenie. Műve beleszövődik a hagyományokkal átítatott és összefüggő területen élő magyar nyelvű közösség történetébe és kultúrájába s ilyenformán mint a kulturális élet hasznos tagja, folyamatosan visszaigazolt munkát végezhet. A *kisebbségi* irodalomból *nemzetiségi* irodalom má átfejlődés számos külső és belső nehézségekkel járhat együtt, s az önálló nemzeti irodalom megteremtése hosszú folyamat eredménye lehet, mely az egyéni alkotómunka köreit sem hagyja érintetlenül. De ha hosszabb ideig tartó küzdelmek, visszasesések, időleges elhallgatások árán is – a nemzetiségi irodalom biztos jövőbe tekinthet. Etnikai közösség jelenlétére építve, s az állami támogatással életre hívott intézmények előnyeivel gazdálkodva a szomszéd államok magyar írója olvasók, kiadók és folyóiratok ösztönző hatását érezheti maga körül. Olvasói és kritikai visszhangra számíthat, műveivel nem kell házalnia, publikálási gondjai, legalábbis nagyobb távlatokban, nincsenek; egyszerűen, természetesen közegében tevékenykedhetik.

Merőben más a helyzete a nyugaton élő magyar íróknak. A különbség főként azon mérhető, hogy az ottani magyar író *idegen*, nem-magyar közegben, hanem befogadó országban alkot, amelynek számára teljesen közömbös, hogy egyik állampolgára ismeretlen nyelven miket ró a papírlapokra. A nyugati országok magyar írója diaszpórában él, távol az anyanyelvi közösségtől, mint ahogy szétszórta, szerte a nagyvilágban oszlik meg az az 1,2–1,5 millió lélekszámúra becsülhető kivándorolt, menekült, emigrált, disszidált szórvány-magyarság, mely a század elejétől, közelebről az elmúlt harmincöt esztendőben hagyta el az országot. A nagyvilág távoli pontjain megtelepedett és nyelvhez kötött írók csak kivételesen érezhetik műveik körül azt a hangvisszaverő közeget, mely az írói munka talán legfőbb, de mindenképpen természetes elégtétele, ösztönzője és serkentője.

Csonka irodalom ez, valamit mindig hiányolni kénytelen, még akkor is, ha a magányos írói létezésből eredő kétségeket és szorongásokat sikerült az íróknak magában legyőznie. A diaszpóra sokkal lazább, szétesőbb talajt építhet az írói munka alá,

mint az etnikailag zárt tömbben elhelyezkedő nemzetiség, amely történelmi múltjával, intézményhálózatával, kiadói és szerkesztői gyakorlatával a történelmi folyamatosság és az olvasói megrendelés előnyét biztosítja a szellemi emberek számára. A diaszpóra írója legtöbbször magányosságra kárhóztatva dolgozik, a világ különböző tájain és az irodalmi-írói összetartozás tudatát konferenciák, társaskörök, tanulmányi hetek, irodalmi estek, előadókörutak ritka alkalmai és a bizonytalan publikálási lehetőségek tarthatják ébren. Újra meg újra meg kell küzdenie az írói munkához nélkülözhetetlen hitért és önbizalomért. A külföldön élő magyar író munkavállalásával, polgári foglalkozásával hozzáépülhet a befogadó idegen ország társadalmához; íróként viszont gyakran társadalmon kívüli jelenség, néma falak között veti papírra a számára oly fontos ígéket. Idegen közegben kell az anyanyelvhez, az irodalomhoz fűződő hűségéről tanúskodnia, ami gyakran nyomasztó teherként nehezedik rá és nemegyszer elhallgatást, befulladás eredményez. Szerencsés, ám meglehetősen ritka, aki vállalni tudja a kétnyelvűséget és műveit a befogadó ország nyelvén is megjelenítheti, vagy aki a mostoha körülmények ellenére munkakedvét töretlenül megőrzi. Író és olvasó között szakadozott, hézagos kapcsolat létesülhet, s mivel a közvetítő intézmények – kiadók, szerkesztőségek, egyesületek – nem mindig biztosítják az értékek kiválasztását, a műkedvelő vagy a politikai szenzációkat hajszoló emigráns néha könnyebben érvényesül, mint a szellemi függetlenségére, munkája színvonalára kényes alkotó.

A nyugati magyar írot nem veszi körül az a látható és láthatatlan jelenség, amit irodalmi életnek nevezünk. „Magyar irodalmi élet a teljes szétszórtságban természetesen nincs és nem lesz. Ahhoz nemzeti főváros, más szóval szellemi központ, amihez viszont egy olvasó nép, kizárólag a nép hátvédje kellene” – írta Cs. Szabó László a Mikes Kelemen Kör 1975-ös tanulmányi napjairól készült beszámolójában. Nemcsak az olvasói érdeklődés gyér, a kritikai visszhang is ritka és nemegyszer megbízhatatlan: botcsinálta kritikások méltatnak önjelölt írókat. Mindennek hátrányait elsősorban azok szenvedik meg, akik valóban írók, fontos munkát végeznek, jó könyveket adnak ki és joggal várhatnak el az olvasói megbecsülést és a kritikai számon tartást. Az irodalmi élet hiánya, a magára hagyottság, a tártalanság egyformán sújtja a jó és a rossz írot s mivel a kritika sem következetesen húz különbséget értékes és értéktelen irodalom között, az igazi írónak óriási erőfeszítéseket kell tennie azért, hogy felszínen tartsa magát és ne mondjon le a publikálás fényezéséről. „A jelentéktelen külföldi magyar könyvkiadás és csekélyszámú irodalmi lap és folyóirat évről évre húzza, toldozza életét, ráadásul pénzünkbe kerül az, amiért pénz járna, tiszteletdíj. A postát, papírt, gépelést egyéb keresetünkéből fedezzük, ha csökken a kereset, csökken az összeg, amit a magyar irodalomra fordíthat az – író! (...) Nemcsak atomizálódott a világgá szórt magyar író és olvasó kapcsolata külföldön, az is lehangelő, hogy épp ott van legtöbb súlya a műkedvelésnek, ahol legnagyobb az anyagi segítő-készség” – mondta Cs. Szabó László a Peéry Dezsővel folytatott beszélgetésben (*Műhely a Mewsban*). A nyugati magyar irodalomban az értékek kiválasztása részint a hallgatás révén történik: az igényes folyóiratok elvélve sem írnak gyöngé művekről, dilettáns kiadványokról, a kevés erőt oda összpontosítják, hogy olvasóikat az arra érdemes művekről tájékoztassák. Sokan panaszozzák a rendszeres kritikai visszhang hiányát, Karátson Endre például ezt mondta a nyugati magyar irodalomról szóló beszélgetésben: a „rendszeres irodalmi tevékenységhez mindenképpen tudnom kellene, milyen magyar író vagyok(...), de semmiféle végleges, megnyugtató, cligazító társadalmi visszhang hozzám el nem jutott(...), a társadalmi befogadó dimenzió hiányzik”. Külön súlyos teher az írón az is, hogy könyvet saját erőből nyomathat ki, megtakarított pénzét kell nyomdaköltségre áldoznia, cikkeiért, közleményeiért a folyóiratoktól honoráriumot nem kap s a terjesztést is neki magának kell végeznie. A könyvek példányszáma alacsony, átlag 500 és 1000 példány között mozog, nem ritka a 100–300 példány sem és tudunk arról is, hogy sokszorosított verseskötet tíz példányban jelent meg az Egyesült Államokban. Kevés író éri el, hogy művét idegen nyelvre vagy nyelvekre fordítsák le, s még kevesebben, hogy a sikert magas péld-

dányszám jelezze vagy az, hogy ugyanattól az írótól több könyvet is megjelentetnek a külföldi kiadók. A fordítások számát és a példányszámokat tekintve Márai Sándor, Molnár Ferenc, Vaszary Gábor, Zilahy Lajos nevezhető a legsikeresebb nyugati magyar íróknak.

Az irodalmi élet természetes közegét, élénk jelenvalóságát, a művekre visszhangzás közvetlen formáit a társaságok és a folyóiratok működése helyettesíti, a személyes kapcsolattartás folyamatosságát a társas összejövetelek, tanulmányi hetek ritkán ismétlődő alkalmai tartják fenn s mint Kazinczy korában, a levelezés kap óriási fontosságot. Mindez nem kevés és nem lebecsülendő, a nyugati magyar író mégis jobbára írói magányban él, művéről kevés visszhang érkezik hozzá. Meg kell szoknia az olvasói megrendelés és visszajelzés hiányát. Nem a szellemi erő kevés, hanem az eltartó bázis gyöngye és a diaszpóra lélekszámához képest módfelett mérsékelt az olvasói érdeklődés. Ilyen körülmények között kivételes jelentőségre tesznek szert a társaságok és az írói csoportosulások. A „nyugati magyar íróknak nincs más közönsége, mint a kevés folyóirat és a kevés értelmiségi kör – írja Borbándi Gyula az *Írók, folyóiratok, értelmiségi körök* című cikkében, amely *Az embernek próbája* című emlékkönyvben jelent meg. A folyóiratok adnak lehetőséget a gyakoribb megszólalásra, a kiadók... a hosszabb és jelentősebb munkák megjelentetésére... az értelmiségi körök pedig a potenciális olvasókat és a potenciális visszhangot szolgáltatják”.

TÁRSASÁGOK, CSOPORTOK, ÍRÓI KÖRÖK

A társaságok nem alkotnak zárt kört, noha nem is arctalanok, inkább laza társulásoknak tekinthetők, nem pedig kizárólagosságra törekvő intézményeknek. Az egyik legtekintélyesebbnek számító társaság, a *Mikes Kelemen Kör*, 1951-ben alakult Hollandiában, diákokból, értelmiségiekből, teológusokból; céljaul a magyar műveltség ápolását tűzte ki. 1956-ban kibővült, megnövekedett a szerepe, 1959-ben rendezték meg az első *tanulmányi napokat*, amelyet azóta folyamatosan megtartanak. A kör vezetésében az évek során Prágay Dezső, Ágoston István, Németh Gábor, Németh Sándor, Tóth Z. László, Várdy Péter, Kibédi Varga Áron, Tóth Miklós vállalt részt. Szellemi autonómiára, mértéktartásra, tárgyilagosságra törekszik, ezt hangsúlyozta a társaság első gyűjteményes kötete, az *Eszmék nyomában* (1965) is: „Célul a valóság pártatlan felderítését tűztük ki. Nem elvont feltételezésekhez és előregyártott tanulságokhoz akarjuk idomítani az anyagot. Elvetjük a mitikus magyarázatokat, mert megtévesztenek. Nincs szükségünk se hig, se mély magyarrá, de születésük okait és körülményeit megvizsgáljuk. Figyelmesen szemléljük, hogyan lesz a mítoszról mítosz, a parasztságból polgár s a filozófia nyomorából a nyomor filozófiája. Csak a tények teljes leírására támaszkodó módszert tartjuk megbízhatónak”. A tanulmányi napokon 1959-től 1975-ig száznál több magas színvonalú előadás hangzott el az irodalom, történelem, filozófia, nyelvészet, zene, művészettörténet tárgyköréből. Szabadegyetem, szabad fórum, vitaklub, írók és olvasók találkozóhelye szerepét tölti be a Mikes Kelemen Kör s a tanulmányi napokat, csak úgy, mint a kiadásában megjelent néhány könyvet az jellemzi, amit Kibédi Varga Áron húzott alá a *Mérlegen* (Utrecht, 1978. Szerkesztette Piri Zoltán) bevezetőjében: összeköti őket néhány alapelv, a „magyar és általános emberi témák vegyítése, a magyar kulturális kérdéseknek szélesebb távlatból történő vizsgálata. A vizsgálat ilyen távlatokban óhatatlanul vizsgának, próbatételnek minősül: *mélegre* tesszük magunkat, hagyományainkat és javítjuk az állandó javításra szoruló – egyéni és nemzeti – önismeretünket”.

A *Szepsi Csombor Kör* Londonban alakult, azok az 1956 után nyugatra távozott fiatalok szervezték, akik – Szepsi Csombor Márton szavaival – „messze idegen földekre... látni, hallani, tanulni, értelmet venni minden tartóztatás nélkül elindultak”. Programjának és tekintélyének megalapozásában nagy szerepet vitt Cs. Szabó László; vezetői Czigány Lóránt és Siklós István. Célja az anyanyelvi műveltség ápolása, irányítói ennek érdekében irodalmi műsorokat, találkozókot szerveznek és köny-

veket adnak ki. Előbb az angol sorozat, majd 1968-tól a magyar sorozat kiadványai láttak napvilágot; ez utóbbiban Siklós István, Forrai Eszter, Gömöri György, András Sándor verses kötete, Hanák Tibor, Angyal Dávid és Wagner Lilla tanulmánya jelent meg.

A párizsi *Magyar Műhely Munkaközössége* 1973-ban alakult, de első összejövetelét 1972-ben tartotta, a másodikat két évvel később, szervezői azóta felváltva rendezik meg az évi konferenciát Párizsban és Bécsben. A Magyar Műhely, a folyóirat címe, ettől kezdve szélesült gyűjtőfogalom: munkaközösséget, kiadói vállalkozást és írói csoportosulást, mozgalmat is jelöl a Németh Lászlótól származó kifejezés. A hozzá tapadó jelentéstartalom ma már alig vagy egyáltalán nem illik arra a szerepre, amit következetesen betölteni igyekeznek és arra a munkára sem, amelyet íróként és multimedia műsorok összeállítóiként végeznek. A munkaközösséghez tartozó írók, képzőművészek, zenészek, irodalomtörténészek, kritikusok, nyelvészek zöme a legmodernebb művészi kísérletek híve és alkotója, a mozgalmat vizuális és konkrét költők, neokonstruktivista, koncept művészek, a legújabb irányhoz sorolható zenészek alkotják s körülöttük helyezkednek el a velük többé-kevésbé egyetértő elmélet-írók. A Magyar Műhely című folyóirat, bár ritkábban, továbbra is megjelenik, emellett a munkaközösség, saját nyomdájában, fekete fedelű könyvsorozatot is kiad, a szerkesztők eddig húsznál több verses kötetet és erős vizuális-tipográfiai hatásra törekvő szöveget állítottak elő. D'atelier címen francia nyelvű folyóiratot is megjelentetnek, a „groupe d'atelier” a munkaközösség francia nyelvű rokonmozgalma. A munkaközösséget Nagy Pál és Papp Tibor hívta életre, később csatlakozott hozzájuk a Bécsben élő Bujdosó Alpár; jelenleg ők hárman alkotják a Magyar Műhely Kör megalkuvástalan neoavantgarde-jának kemény magvát.

Az *Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem* abból az Evangéliumi Magyar Ifjúsági Konferenciából nőtt ki, amely 1959-ben alakult és 1960-ban tartotta első összejövetelét Norvégiában. A különböző országokban megrendezett első öt konferenciáról önálló kötetek számoltak be (1960–1965), a 6–10. találkozó válogatott előadásainak gyűjteménye *Együtt Európában* (Oslo–Bécs, 1971) címen jelent meg, Szépfalusi István szerkesztésében. A konferenciák felvilágosult szellemben a teológia, a vallás és a hitélet kérdéseivel foglalkoztak, de rendszeresen napirenden tartották az anyanyelvi kultúra, az irodalom, a kinti és a hazai magyarság kapcsolatába vágó témákat is. Az összejövetelek gyakori vendége, útbaigazító előadója volt Cs. Szabó László és Szabó Zoltán; a mozgalom szervezését Szépfalusi István evangélikus lelkész, „a diaszpóra mindenese” vállalta. A konferencia a hetvenes évek elején átalakult, felvette az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem nevet és ez időtől rohamos fejlődésnek indult, a nyugati magyar értelmiségi és írói körök sorában kitüntetett helyre emelkedett. A teológiai, vallási érdeklődési irányt föl nem adva, a szabadegyetem vezetői mind nagyobb figyelemmel fordultak a magyar nemzetiségek, főként az erdélyi magyarság helyzetének vizsgálata felé, nem feledkezve meg a tudomány és a művelődés témaköreiről sem. A szabadegyetem titkári tisztét Szépfalusi István látja el. Nevéhez fűződik a füzet- és könyvsorozat megindítása, az előbbiben 1980-ig tizenkét, az utóbbiban tizenegy kiadvány látott napvilágot.

A *Bornemisza Péter Társaság* 1960-ban alakult Bécsben, alapítója és vezetője Szépfalusi István, tevékenysége főként irodalmi estek rendezéséből áll. Kiadta németül a romániai magyar költők antológiáját (*Neue siebenbürgisch-ungarische Lyrik*, Salzburg, 1974), Szépfalusi István válogatásában, Sütő András előszavával. Tíz költő szerepel az antológiában (Kányádi Sándor, Székely János, Páskándi Géza, Hervay Gizella, Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Magyarai Lajos, Király László, Farkas Árpád, Csiki László), a műfordítók között találjuk Eva Haldimann, Paul Kruntorad, Robert Stauffer és Martha Szépfalusi nevét.

A *Katolikus Magyar Egyetemi Mozgalom* (Pax Romana) 1957-ben jött létre, szellemi irányítója Békés Gellért, a Rómában megjelenő Katolikus Szemle főszerkesztője. Vallási és kulturális mozgalom, évről évre konferenciákat szervez, szoros kapcsolatot tartott fenn az Európai Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferenciával, közö-

sen hozták létre az Ökumenikus Titkárságot az együttműködés elmélyítése végett. A hetvenes években közös találkozókat rendeztek, az összejövetelekről kiadványban számoltak be („... *hogy mindnyájan egyek legyenek*”. Róma, 1971; *Miért éppen Jézus?* Róma, 1976); a kötetek irodalmi mellékletében Pilinszky János, Rónay György, Cs. Szabó László szerepelt műveivel. Békés Gellért szerkeszti és a Katolikus Szemle adja ki azt a könyvsorozatot, amely a Pax Romana kongresszusok anyagát foglalja össze; e kötetekhez is csatlakozik szépirodalmi függelék, Ferdinandy György, Lökkös Antal, Monoszló Dezső írásaival.

Kölnben, 1971-ben alapították meg a *Németországi Magyar Írók Munkaközösségét*, az egyesület feladatául a Német Szövetségi Köztársaságban élő vagy ott publikáló írók érdekeinek képviseletét, a magyar irodalom szolgálatát, a magyar–német kulturális kapcsolatok ápolását jelölték meg. Diszelnöke Kerényi Károly, első elnöke Peéry Rezső volt. Előadások, irodalmi estek rendezése mellett a munkaközösség életéről egy antológia is hírt adott (*Sprachgekreutz – ungarische Lyrik im deutschen Sprachraum*). 1972-ben Genfben *Cercle d’anis de la littérature hongroise* néven alakult laza társaság írókból, irodalombarátokból, azzal a céllal, hogy fölkelte az érdeklődést a külföldi magyar könyvek, folyóiratok iránt.

Néhány esztendő alatt jelentős intézménnyé fejlődött a *Svájci Magyar Irodalom és Könyvbarátok Köre*, amely 1976-ban létesült Zürichben, elnöke Saáry Éva, főtítkára B. Szabó Péter, a magyar nyelv és kultúra ápolását, a nyugati magyar könyvkiadás támogatását tartja feladatának. Luganóban rendezett első tanulmányi összejövetelüket Kerényi Károly emlékének szentelték, több előadás foglalkozott a világhírű ökortudós munkásságával. Következő két találkozásukon a magyarországi és a nyugati magyar irodalomról hangzottak el beszámolók, ezeket két kötetben, *Magyar Mérleg* címen adták ki Zürichben (1979, 1980). A Svájcban élő magyar írók – Dénes Tibor, Hajnos László, Lökkös Antal, Magyar Sándor, Mirtse Ágnes, Saáry Éva, Vadnay Susan – műveiből válogatást állítottak össze, az antológia német nyelven jelent meg (*Emigration – Integration*, Zürich 1980).

Amerikában módfelett sok társadalmi egyesület, vallásos szervezet, önvédelmi egyesület működik. Puskás Júlia *Magyar szervezetek Amerikában* című tanulmánya szerint a hatvanas évek elején az Egyesült Államokban negyedfélszáz egyházi közösséget, több száz betegségélyező fiókot, kétszáznál több magyar társadalmi egyesületet tartottak nyilván. Ezek a szervezetek szerteágazó tevékenységet folytatnak, vannak közöttük kulturális, önművelő, oktatási célú és az etnikai tudatot, az anyanyelvi műveltséget ápoló intézmények; soraikból többet is nagymúltú, tekintélyes társadalmi szervezetnek tekinthetünk s akad közöttük szép számmal olyan egyesület is, amelynek az a rendeltetése, hogy a társasági életnek keretet adjon, ünnepi és vidám alkalmakra a magyarokat összegyűjtse. A régi alapítású társaságok sorából a clevelandi *Árpád Akadémia* és a hozzá csatlakozó *Magyar Társaság* az összefogó irodalmi és tudományos intézmény szerepét kívánna betölteni s díjak és érmeek osztásával akarná serkenteni a magyar célokat szolgáló alkotómunkát, kevés sikerrel, mivel nem tud gátat vetni az igénytelen munkáknak. A braziliai *Könyves Kálmán Szabadegyetem*, mint a neve is mutatja, a művelődési intézmény szerepkörének betöltésére vállalkozott, szervezői előtt az a cél lebegett, hogy fórumot, szabad fórumot teremtsenek „a magyar szellemi embereknek, tudósoknak, íróknak, művészeknek, szakembereknek” – írta Kutasi Kovács Lajos, aki hosszú időn át részt vett a szabadegyetem irányításában (*Magyar Műhely a Dél Keresztje alatt*. Sao Paulo, 1960). A szabadegyetemi vállalkozás életrevaló és hasznos kezdeményezésnek bizonyult és mindmáig a dél-amerikai magyar művelődés egyik legfontosabb intézményének számít. A nyugat-európaiakhoz hasonló, magas színvonalat képviselő irodalmi jellegű értelmiségi csoportosulás azonban alig néhány található abban az országban, az Egyesült Államokban, ahol több százezer magyar települt meg és ahol néhány százra, talán kereken ezerre tehető azok száma, akik egyetemen, főiskolán, tudományos kutatóhelyen, könyvtárban dolgoznak s közülük sokan egyetemi tanszéket vezetnek. A magyar irodalom, nyelv és kultúra iránt nem lankadt az érdeklődés és a magyar nyelvű oktatás iránt sem sovradt

el az igény, bár sok gonddal küzdenek az anyanyelvi tanítás fenntartásáért vagy szélesítéséért fáradozó tanárok és szervezők. Továbbra is rengeteg újság, közlöny, időszaki kiadvány jelenik meg, működnek kiadók és magyar könyveket adnak ki szerte az országban. Másfelől szembevetendő a tudományos élet élénksége és fejlődése, a magyarságtudományi szervezetek, intézmények, konferenciák számának gyarapodása. 1974-ben alapították Cleveland-ben az Amerikai Magyar Tanárok Egyesületét (American Hungarian Educators Association), amely azóta különböző egyetemeken tudományos konferenciákat szervezett, sőt, tevékenységi körét ki is bővítette, közreműködött magyar népművészeti központ létrehozásában is (American Hungarian Folklore Centrum), Bloomingtonban, az Indiana University-n, Sinor Dénes tanszékvezető irányításával, hosszabb ideje folyik magyar tanítás; Torontóban 1979-ben kezdte el működését „associate professor”-i tanszék Bisztray György vezetésével; Bloomingtonban 1980-ban alakult hasonló tanszék, ahol magyar vendégtanár működik. De említhetnénk a Twayne Kiadónál indított magyar írókról szóló monográfia-sorozatot, a Canadian-American Review of Hungarian Studies című kanadai folyóiratot, s magyar történészek sokirányú tevékenységét, tudományszervezői munkáját és kiadványaik sorát is.

Ezeket a kiragadott, korántsem teljes, csupán jelzésszerű példákat azért soroltuk fel, hogy fölillantuk: az Egyesült Államokban – de kisebb arányok szerint Kanadában és Dél-Amerikában is – nagyon élénk, kiterjedt, sokrétű az egyesületi élet és az intézményes formák működésével is mérhetően fejlett, magas szintet ért el a történet-, néprajz-, nyelv- és irodalomtudományi kutatómunka, összefoglaló fogalommal élve, a hungarológia művelése. Az egyesületek, alapítványok és a tudományos fórumok között helyezkednek el az irodalmi élet szerényebb intézményei. Az a legfeltűnőbb, hogy sem Észak-, sem Dél-Amerikában nem tudott gyökeret verni hosszabb életű irodalmi folyóirat, de nem jött létre igazán tekintélyes, szélesebb hatósugarú, a szellemi központ rangjára jogot tartó irodalmi társaság sem, amely egy-egy körzetet befolyásolna és rendszeres összejövetelek tartásával biztosítaná az irodalom kérdéseinek megvitatását. Mi lehet ennek a magyarázata, hiszen pénznek, tehetségnek és olvasónak egyformán bővében van az Egyesült Államok magyar szóróványa. Több okot említhetünk, egyik sem nyújt kielégítő felvilágosítást a jelenség magyarázatára. Igencsak közrejátszhatik benne az, hogy az óriási távolságok szinte lehetetlenné teszik az írók rendszeres találkozását, mert hisz hogyan érthet szót a kaliforniai *Napnyugat*-csoport írója a kontinens másik partján élő társával? Nem elhanyagolható tény, hogy az amerikai magyar olvasóréteg nagyobb, tekintélyesebb hányada konzervatív gondolkodású és izlésrendszerű emberekből tevődik össze. Cseppeket sem mellékes, hogy az irodalomnak kisebb a társadalmi megbecsültsége, az újságok keveset törődnek az irodalommal, de ha mégis teret adnak szépirói munkának is, a társasági és üzleti hírek között, nem föltétlenül a legjobbakat, hanem a legkelendőbbeket juttatják szóhoz. S úgy lehet, a szervező készségű szellemi vezetők szabad erőiket inkább tudományos programok összeállítására vagy a diaszpóra-magyarság anyanyelvi kultúrájának gondozására fordítják, s nem gondolnak irodalmi társaság, tanulmányi napok szervezésére, de talán hasztalanul fáradoznának is efféle szervezet létrehozásán. Sok baráti társaság, értelmiségi kör, művelődési alapítvány működik az Egyesült Államokban, Kanadában és Dél-Amerikában, közöttük a tevékenységi cél, szervezeti program mellett aszerint is különbséget lehet tenni, hogy melyik régebbi alapítású és melyik az újabb keletű intézmény, hogy idősebbek vagy fiatalabbak vezeték őket. Több, egykor neves társaság évekkal ezelőtt beszűntette működését. Argentínában az ötvenes évek elején Kárpát néven szerveződött kiadóállalat, mely folyóiratot is indított; a vállalkozás később áttelepült az Egyesült Államokba és ott múlt ki. Több hasonló kezdeményezés indult és akadt el több-kevesebb eredményt felmutató működés után. E kiadók és folyóiratok körül laza írói tömörülések is létrejöttek s nemcsak az emigráns írók, hanem a magyar klasszikusok műveit is megjelentették, azt tanúsítván ezzel is, hogy teljes értékű irodalmi élet megteremtése a céljuk. Ez a program a „45-ös” emigráció szerkesztőit és vezetőit fűtötte,

az utánuk jövő generáció már másként gondolkodott saját feladatairól. Nem törekedett a lehetetlenre, nem akart az igazi magyar irodalom szerepében tetszelegni, reális célt tűzött maga elé, önerejéből kívánt irodalmat, magyar nyelvű művelődést és eszmecserére alkalmas fórumot életre hívni.

A fiatalabb magyar értelmiség egy része az *Itt-Ott* című, sokszorosított formában előállított folyóirat körül gyülekezik, mely legújabbban a *Magyar Baráti Közösség* lapjaként jelenik meg. 1980-ban a 13. évfolyamnál tartott, amit azért érdemes hangsúlyozni, mert a szerény küllemű folyóiratnak óriási nehézségek árán készül egy-egy száma, Chicago, Cleveland, Portland, Ada között járnak a kéziratok, egyik helyen szerkesztik, másik városban legépelik és úgy lehet, egy harmadikban adják postára a példányokat. A csoport vezetői – Böjtös László, Cseh Tibor, Éltető Lajos, Ludányi András, Nagy Károly Endre és mások – magyar szórványok felmorzsolódása, beolvadása ellen küzdenek, ezért rendeznek például nyári tanfolyamokat a hungarológia tárgyköréből és az *Itt-Ott* kiadását is annak érdekében szorgalmazzák, hogy fórumot teremtsenek az etnikai fennmaradásért, tudatosságért küzdők számára. Keves szépirodalmat közölnek, annál több cikket, levelet, vitairást, hozzászólást; a szerkesztői program szerint is, a lapot az eszmecsere biztosításáért tartják fenn, céljaik nem szépirodalmiak, hanem társadalmi és etnikai jellegűek, ezeket a tudomány, az ismeretterjesztés módszereivel és érveivel próbálják megvalósítani. A Magyar Öregdiák Szövetség *Bessenyei György Köre* – Fekete Pál és Nagy Károly irányításával – hasonló tevékenységet folytat s újabban, a Rutgers egyetem (New Brunswick) kelet-európai programja keretében „Tanúk korunkról” címen szabadegyetemi előadássorozatot is indított. Több amerikai egyesülethez hasonlóan, magyarországi és romániai magyar írókat, történészeket, irodalomtörténészeket, előadóművészeket is meghív előadások tartására. A Magyar Öregdiák Szövetség 1960-tól működik, iskolájában azóta mintegy ezer magyar származású gyermek és felnőtt ismerkedett meg a magyar nyelv, irodalom, történelem és népművészet alapelemeivel. „Ez az iskola volt – olvashatjuk előadást hirdető meghívójukon – az anyanyelvi konferencia gondolatának és programjainak egyik elindítója, létrehozója is”. Számos hasonló társaság működik még ezen kívül az Egyesült Államokban (a *Bostoni Magyar Intézet*, a chicagói *Tuli-pános Láda*, a clevelandi *Magyar Társaság* mellett Buffalóban, Detroitban, Pittsburgben, Washingtonban és másutt), Kanadában (a montreali *Bethlen Gábor Kör*, az ottawai *Bartók Kör* stb.) és Dél-Amerikában.

A *Napnyugat* írói kör az 1922-ben alapított *Californiai Magyarság* című hetilap és az 1961-től működő *Californiai Magyarság Baráti Köre* tagjaiból alakult, maga a kör 1971 óta létezik, két antológiája jelent meg (Los Angeles, 1971, 1979), *Napnyugat* címen folyóirat is napvilágot lát (szerkeszti Zas Lóránt), a *Californiai Magyarság* (szerkeszti Fényes Mária) mellékleteként. Antológiákban tömörülnek a *Kanadai Magyar Írók Köre* tagjai, az első hármat *Antológia, Kanadai Magyar Írók Köre* címen adták ki Ottawában, Miska János szerkesztésében (1969, 1970, 1972), ezután egy angol nyelvű válogatást állítottak össze (*The Sound of Time*, Lehtbridge, 1974), majd Juhász József vette át a kör irányítását, aki újabb három gyűjteményt rendezett sajtó alá Torontóban (*Kézfogás*, 1977; *Határok nélkül*, 1979; *Éledő őrüz*, 1980). A dél-amerikai magyar költők is hírt adtak magukról a *Latin-Amerikai Magyar Antológia* (Buenos Aires, 1971) lapjain, Pinczinger Lajos szerkesztésében.

FOLYÓIRATOK ÉS KIADÓK

A külföldi magyarság csoportjainak szervezkedéséről, társadalmi beilleszkedéséről, egyesületi életéről, politikai és kulturális működéséről az újságok és folyóiratok nyújtanak tájékoztatást; a könyvek mellett a periodikák a legfőbb források, belőlük lehet dokumentumszerű hitelességgel megismerni a szórványok művelődési és szociológiai jellemzőit, mozgalmi és politikai tevékenységét. Ez a forrásanyag

azonban ma még jórészt hozzáférhetetlen és földolgozatlan, senki nem állíthatja, hogy átfogó ismereteket szerzett volna róla, aminthogy túlzás lenne azt mondani, hogy a periodikák számainak áttanulmányozása lényegesen befolyásolná a nyugati magyar irodalomról alkotott képünket. A nagy számok fölöttébb megtévesztőek, sőt félrevezetők. Lássuk hát előbb a több-kevesebb biztonsággal rögzíthető tényeket s próbáljunk belőlük kiolvasni néhány olyan adalékot, amelyek túlmutatnak a pusztá bibliográfiai leíráson.

A nagy számú időszaki kiadvány sorából kiválasztott jelentősebb periodikák tudományos feldolgozása szintén mindmáig várat magára. Egyetlen kivételként Kovács József munkáját említhetjük (*A szocialista magyar irodalom dokumentumai az amerikai magyar sajtóban. 1920–1945.* Budapest, 1977), de az 1945 utáni időből ehhez hasonló sajtótörténeti tanulmányt, dokumentumválogatást egyetlen egyet sem ismerünk. De ne menjünk ilyen messzire, nézzük meg a tájékoztatás alapfeltételéül szolgáló bibliográfiákat, menten kiderül, hogy ezen a téren sem állunk sokkal jobban. Egy-egy tárgykörrel napvilágot láttak ugyan összeállítások, repertóriumok: külön kötetben megjelent a folyóirat negyedszázados évfordulójára az Új Látóhatár tudományos szakszerűséggel szerkesztett könyvszete, a 40. számban a Magyar Műhely közölte az első tíz évfolyamának bibliográfiáját, legutóbb Mildschütz Kálmán adta ki *Bibliographie der Ungarischen Exil Presse, 1945–1975* (München, 1977) című könyvét. Az egyetlen átfogó adattár Németh Mária szorgos gyűjtéséből állt össze, az Országos Széchényi Könyvtár kiadásában jelent meg (először 1972-ben, azután 1975-ben) és az 1945-től 1970-ig terjedő időben tekinti át a külföldi, nem-szocialista országokbeli magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok tömegét. A bevezető szerint „a részletesebb, teljesebb feldolgozásig is bemutatja azt a közel 1000 magyar nyelvű, illetőleg magyarokhoz szóló hírlapot és folyóiratot, amelyet az elmúlt negyedszázadban a nem-szocialista országokban adtak ki és amelyek címeit az eddigi feltáró munka során sikerült azonosítani”. Ezer, pontosan számolva 984 darab, főként magyar nyelvű hírlap és folyóirat, s mindössze huszonöt év alatti: óriási, áttekinthetetlen mennyiség! S még nagyobbnak látjuk ezt a számot, ha összevetjük a szomszédos államok magyar nyelvű sajtójával: Kemény G. Gábor 1974-es adata szerint (Külföldi magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok címjegyzéke és adattára 1945–1970) a környező szocialista országokban, ugyanebben az időszakban, 403 periodika jelent meg.

Németh Mária bibliográfiáját, esetleges apróbb hiánya ellenére, alaposnak és legalább viszonylag teljesnek fogadhatjuk el, de az cseppet sem kétséges, hogy egyetlen fontos kiadvány sem került el a gyűjtő figyelmét. Adattárából kiderül, hogy a legtöbb időszaki lapot az Egyesült Államok magyarjai bocsátották ki (190), utána a Német Szövetségi Köztársaság (185), Ausztria (84), Franciaország (58) következik és Angliát (46) Ausztrália is megelőzi. Számos érdekességet, furcsaságot rejt a címjegyzék: értesülhetünk arról, hogy Tajvanon is élt egy időben magyar nyelvű közlöny (*Formóza Magyar Jezsuiták*) és hogy a világ különböző pontjain: Portugáliában (*A fatimai látnok*), Indiában (*Ahol a pálmák virágoznak*), Venezuelában, a Dél-Afrikai Unióban és Új-Zélandban szintén adott ki az ottani magyarság szórványújságot, némelyik helyen többet is. Külön érdekesség, hogy a hatvanas évek elején, New Yorkban, Szentgyörgyi Albert és Szilárd Leó jelentetett meg *Magyar Fórum* címen folyóiratot. A furcsaság pálmáját alighanem a Hawai-szigeteken előállított *Tamana*, a Táncsicsmagyar Igazságharcosok (sic!) lapja, ez a jelenleg is élő kiadvány viszi el, mely a világ „névadó ősnyelve” kutatóinak publikációit tárja a származástan, az őstörténet iránt érdeklődő olvasók elé. Ha nem a különlegességeket csemegézzük ki az adattárból, hanem áttekintő benyomásokat próbálunk kihámozni a felsorolt címekből, akkor nem érhet bennünket nagyobb meglepetés: a sajtóanyag a politikai emigráció és a gazdasági kivándorlás pártállások szerinti tagolódását, szociológiai összetételét és természetesen, a történelmi változásokat, a csoportosulások átrendeződését tükrözi. A háromjegyű számok pedig kétjegyűre olvadnak. A periodikák igen tekintélyes hányada, mintegy a fele egyházi kiadvány, vallásos célzatú időszaki lap, értesítő, körlevél. Mellettük sorakoznak a politikai, egyesületi, szakmai,

családi újságok, a képes magazinok, kisebb számban a sport- és vicclapok. Akadnak közöttük napilapok is, de gyakoribbak a hetenkint, kéthetenként, havonta, negyedévenként vagy a rendszertelenül megjelenő sajtótermékek; igen sokat sokszorosított, gépelt formában állítottak elő; számos kiadványnak mindössze egy vagy két száma készült el, utána nyomtalanul eltűnt. Nagy Kázmér idézett könyvének adatai lényegében megegyeznek Németh Mária bibliográfiájának közléseivel. *Az elveszett alkotmány* szerzője szerint 1944 és 1964 között nyolcszáznál több lap indult nyugaton, ebből kerekén ötszáz még 1964-ben is megjelent, legtöbbször szintén gépelt, sokszorosított formában. Ebből Nagy Kázmér szerint 37–40 újság és folyóirat tekinthető fontosnak, színvonalasnak és irányzatot képviselő orgánumnak. 1964 után elkezdődött a periodikák sorvadása, lapok szűntek meg, olvadtak össze; ekkortól kezdve kétszázra-kétszáznegyvenre tehető a fennmaradt időszakos kiadványok száma.

Nagy Kázmér, mint jeleztük, a politikai emigráció történetéből közölt fejezeteket könyvében, s ilyenformán valahányszor folyóiratokról, újságokról beszél, rendszerint politikai szempontokat mérlegel és aszerint válogat is; a 37–40 jelentősebbnek nevezett kiadványt ugyancsak politikai tartalmuk, irányuk szerint csoportosította. Felsorolja közöttük az irodalmi folyóiratokat is, természetesen nem kiemelt helyen vagy elkülönítve őket a többtől – bennünket viszont csak azok érdekelhetnek és arra a kérdésre kell választ keresnünk, valójában hány darab számon tartásra érdemes irodalmi folyóirat látott napvilágot 1945-től máig? Becslésünk szerint tiz-tizenkettő, ebből ma is megjelenik hat, de a számot nyolcra emelhetjük, ha hozzávesszük azt a két új amerikai folyóiratot, amelyik 1979-ben és 1980-ban indult.

A már nem működő folyóiratok közül az *Ahogy lehet*, az *Új magyar út* (1950–1956, München–Washington) és a *Jöjjetek* (1957, Amsterdam) kíván nagyobb figyelmet. Az *Ahogy lehet* volt a leghosszabb életű, 1948-ban indult Párizsban, Csukássy Lóránt, Gáspár Lóránd, Rezek Román, Somogyi B. Gerő, Tamásy P. Gábor szerkesztésében, előbb nyomtatásban, később sokszorosított formában jelent meg, 1965-től Sao Paolóban adta ki Rezek Román, 1967-ben szűnt meg. A folyóirat az akkor induló fiatalok lapja volt, bár elvéve publikált benne Ajtay Miklós, Nyirő József, Wass Albert is, jellegét Arnóthy Kriszta, Csiky Ágnes Mária, Dékány Károly, Fáy Ferenc, Kannás Alajos, Leszlei Márta, Tamásy P. Gábor írásai szabták meg. Józan gondolkodásra, önálló véleményalkotásra törekvés, kevés politizálás jellemezte a folyóirat munkáját; szerzői sokat foglalkoztak a francia kulturális eseményekkel, beszámoltak az új könyvekről, a színház és a film legújabb darabjairól. Az *Ahogy lehet* élénk érdeklődést tanúsított az egzisztencializmus iránt, figyelemmel kísérte Sartre munkásságát; a humanista európai gondolatot képviselte, vallásos színezettel. Számos bibliai, vallási tárgyú írás jelent meg hasábjain, s az egyik szerkesztő tájékozódásának jeleként, nagy megbecsüléssel taglalta Teilhard de Chardin filozófiai életművének jelentőségét, mellette Pascalt, Kierkegaard-ot, Péguyt, Maritain-t tüntette ki méltánylásával. Nyomon követte a magyar irodalom francia nyelvre átültetett műveinek sorsát, lelkes hangon számolt be Gara László nyolc évszázadot bemutató magyar költői antológiájáról, Csiky Ágnes Mária sikeréről (szindarabja első díjat nyert egy müncheni színház drámapályázatán), Arnóthy Kriszta, Bátor Miklós, Ferdinándy György, Pálóczi-Horváth György, Rab Gusztáv hatvanas évek elején franciául megjelent könyveiről. Az *Ahogy lehet* az „56-os” nemzedék fórumhoz juttatásában is közreműködött, közölte Horváth Elemér, Keszei István, Lötkös Antal, Nyéki Lajos, Papp Tibor verseit, ismertette Nagy Pál első könyvét és rendszeresen beszámolt a *Mikes Kelemen Kör*, a *Pax Romana*, a nyugatnémetországi *Iőiskolai hét* konferenciáiról.

1958 nyarán kettészakadt a magyar emigráció egyik legszínvonalasabb folyóirata, a *Látóhatár*. A kilencedik évfolyamába lépő folyóirat, amelynek első száma 1950-ben, Zürichben jelent meg, addig is sok változáson és válságon ment keresztül, noha a nyugaton élő magyar írók javának támogatását folyamatosan élvezte. Zürich után a lapot Párizsban, majd 1952-től Münchenben állították elő, a szerkesztőség nézeteltérései miatt néhány szám *Egész Látóhatár* címen látott napvilágot, utána 1953-tól 1958-ig ismét *Látóhatár* címen. A szakadást követően Bikich Gábor, Bor-

bándi Gyula és Molnár József *Új Látóhatár* címen alapított új folyóiratot, de rendszertelenül a *Látóhatár*nak is megjelent még néhány száma Horváth Béla és Vámos Imre szerkesztésében, mindaddig, amíg 1962 elején a két szerkesztő vissza nem tért Magyarországra. Az *Új Látóhatár* szerkesztőségi és főszerkesztői névsora is több ízben átalakult, de attól kezdve, hogy 1963-ban Bikich Gábor is kivált a szerkesztőségből, az irányítást Borbándi Gyula és Molnár József vette át, nagyobb változás nem történt. A folyóirat történetét a személyi, szerkesztői változások szerint is lehet tagolni: az első korszak az alapítástól a kettészakadásig tartott, a második, a szépirodalmi rovat megerősödésével, 1958-tól 1963-ig, a harmadik szakaszt a párbeszéd-ről szóló vita zárta le és indította el egyúttal a negyediket, amely a hetvenes éveket fogta át.

A *Látóhatár* és az *Új Látóhatár*, mint „irodalmi és politikai folyóirat”, mindig a legrangosabb nyugati kiadványok sorában foglalt helyet, a kettészakadás utáni években tekintélye nem hanyatlott, hanem tovább gyarapodott, ekkor élte igazi fénykorát, a hatvanas évektől a nyugati magyar irodalom szellemi központjának szerepét töltötte be. Két nemzedéknek teremtett fórumot: annak az idősebb generációnak, amelyik a nyugati irodalom szellemi kovásza és irányítója, elismert tekintélye volt és annak, amelyik 1956 után kezdte a pályáját és pályáinkban a közép-nemzedék helyét foglalja el. A szerkesztők következetesen érvényesített minőségi elvek szerint válogatták ki a közlésre érdemes írásokat, a legjobb erőket tömörítették a lap körül, a tanulmány és kritika-rovatban egyenletesen magas színvonalat tudtak biztosítani, jelentékeny mértékben hozzájárultak a nyugati magyar szakírás, tanulmány- és esszéirodalom fölvirágzásához. A dilettantizmust nem engedték szóhoz jutni s az emigráns indulatoknak és önámításoknak sem adtak teret: pontos és józan helyzetismertetésre törekedtek. Bogyay Tamás, Borbándi Gyula, Borsody István, Fejtő Ferenc, Fenyő Miksa, Gombos Gyula, Gosztonyi Péter, Hanák Tibor, Illyés Elemér, Kovács Imre, Molnár József, Peéry Rezső, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Sztáray Zoltán cikkei, tanulmányai, Albert Pál, Czigány Lóránt, Czigány Magda, Gömöri György, Kibédi Varga Áron, Márton László, Monoszlói Dezső, Sárközi Mátyás, Szente Imre és mások kritikái a lap szellemi, irodalmi és politikai irányvonalának különböző árnyalatait fejezik ki. Híven ahhoz a szerkesztői elképzeléshez, amely nem a nézetazonosság elérését, hanem fontosnak tekintett témák, tárgykörök többoldalú megvilágítását tartja legfőbb feladatnak. A legújabbkori magyar irodalom és történelem áll az *Új Látóhatár* érdeklődésének középpontjában, mindennél előbbre valónak a sorskérdések, a társadalmi problémák, a magyar nemzetiségek helyzetének vizsgálatát rangsorolja. A szerkesztő és a kiadó a népi, nemzeti eszmeiségű irodalmat tünteti ki pártfogolásával, de egyáltalán nem zárkózik el más irányokhoz tartozó írók közlése elől sem, nemcsak tudomásul veszi, alkalmanként programszerűen tanújelét adja annak, hogy a polgári és urbánus irodalmat is az elvitathatatlan értékek közé számítja. Szigorúan elhatárolja magát viszont a múlt eszményeinek és jelszavainak bűvöletében élő „nemzeti” emigrációtól és a legmodernebb művészeti törekvésektől, a népi irodalom örökségét viszi tovább, ezt az irányt tekinti az új magyar irodalom legfontosabb vonulatának. A folyóiratban több cikk foglalkozott Szabó Dezsővel, Tamási Áronnal és Veres Péterrel, hosszabb-rövidebb ideig hivatalosan is a főszerkesztőségek között foglalt helyet Gombos Gyula, Kovács Imre, Peéry Rezső és Szabó Zoltán; különszámot kapott Illyés Gyula (1962, 1972) és Németh László (1971) életművének méltatása.

Kétségtelen, hogy az *Új Látóhatár* jellegét és irányát a tanulmányok szabják meg, azok a történeti, irodalmi, politikai tárgyú cikkek és esszék, amelyek a hazai állásponttól eltérő vagy azzal épp ellentétes véleményt fejtenek ki könyvekről, irodalmi jelenségekről, a közállapotokról, a közelmúlt történelméről, a második világháború eseményeiről, az 1945 utáni időszakról. A folyóirat nem folytat szellemi és politikai hadjáratot Magyarországon ellen, de elsőrendű teendői közé sorolja, hogy különvéleményt nyilvánítson és „korrigáljon”, új, ismeretlen történeti forrásokat tárjon az olvasók elé. A szépirodalom ugyan nem szorul háttérbe, de nem is játszik

kiemelt szerepet a lap hasábjain. A nyugaton élő magyar írók legjavának majdnem teljes névsorával találkozunk a folyóiratban, rendszeresen dolgozik ide András Sándor, Borbándi Gyula, Domahidy András, Ferdinandy György, Gömöri György, Hartár Győző, Horváth Elemér, Keszei István, Kibédi Varga Áron, Siklós István, Sulyok Vince, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Thinsz Géza, Tűz Tamás. A szerkesztők nagy érdeme, hogy az *Új Látóhatár*nak sikerült a nyugati magyar irodalom történetében először rendszeresen megszólaló kritikai fórumot létrehoznia, amelyben Albert Pál, Czigány Lóránt, Hanák Tibor, Határ Győző, Kibédi Varga Áron, Péter László, Sanders Iván, Cs. Szabó László és mások írásai magas normákat állítanak a kinti irodalmi és szellemi élet elé és a hazai véleményalkotást is ütköztetik a másfajta szemlélet és érvelés szempontjaival.

Az *Irodalmi Újság*ot 1957. május 15-én indították Londonban a nyugatra távozott magyar írók, első szerkesztő bizottságában Faludy György (felelős szerkesztő), Aczél Tamás, Cs. Szabó László, Enczi Endre, Kovács Imre, Pálóczi-Horváth György (szerkesztő), Szabó Zoltán és Vámos Imre foglalt helyet. A lap 1962-ben Londonból Párizsba költözött, a kezdeti szerkesztő bizottsági névsor eltűnt, a kéthetenkénti 1970-ben felváltotta a havonkénti megjelenés, majd 1972-től gyakoriak lettek, illetve állandósultak az összevont, kéthavonként kiadott számok. Az *Irodalmi Újság* elsősorban politikai lap, szembenáll mindazzal, ami Magyarországon és a szocialista államokban történik; másodsorban verseket, tárcákat, kritikákat is közread, nagyjából ugyanazoknak a szerzőknek tollából, akik az *Új Látóhatár*nak is munkatársai. Régebben dolgozott az *Irodalmi Újságnak* Fenyő Miksa, Hágy Gyula, Ignotus Pál, Kerényi Károly, Nagy Ferenc, Tábori Pál is. Az *Irodalmi Újság* az indulás éveiben töltött be szervező és irányító szerepet a nyugati magyar szellemi életben, addig az ideig, amíg az 1956 előtti hazai irodalmpolitika vezető posztjain álló írók – mint például Aczél Tamás, Enczi Endre, Hágy Gyula, Méray Tibor, Molnár Miklós – szorosán együttműködtek az emigráció elitjével.

1949 óta áll fenn a Rómában megjelenő *Katolikus Szemle*, amely hosszú időn át szinte kizárólagosan a papemigráció szolgálatában állt és egyházpolitikai kérdésekkel foglalkozott, erősen kritikus figyelmet szentelt a magyarországi egyház belső életének és külső, állami körülményeinek. A hatvanas évek végén változott meg a folyóirat irányvonala, azóta tudomásul veszi a hazai szellemi és egyházpolitikai élet realitásait, annak jegyében, amit a szerkesztő, Békés Gellért, egyik cikkében így foglalt össze: „Korunk egyik jellemző vonása a népek demokratikus fejlődése és a hírközlés modern eszközeinek elterjedése folytán, a nagy nyilvánosság kialakulása a mai társadalomban” (*Nyugtalanág az egyházban a zsinat után*). Továbbra is elkülönülnek egymástól a hagyományos és a modern szemléletű írások s ez a szétválás az irodalmi és történeti tárgyú cikkekben is tetten érhető. Újabbban, a hetvenes években részint ez a folyóirat is követte a nyugati magyar irodalom érdeklődésének súlyponteltolódásait, mind többet foglalkozik a magyar nemzetiségek helyzetével és egyre több gondot fordít a kinti irodalom önszemléletének elmélyítésére, árnyaltabbá tételére. Míg a *Katolikus Szemle* határozottan politizáló kiadvány, az 1968-ban indított *Szolgálat* című évnegyedes folyóirat (Prugg Verlag, Eisenstadt) hangsúlyozottan a modern teológia szolgálatában áll, s a maga eszközeivel az aggiornamentót igyekszik előmozdítani. Munkatársai között a legjelesebb nyugaton élő egyházi személységeket is megtalálhatjuk. Rendszeresen közöl írásokat a lapban Szabó Ferenc, Öry Miklós, különszám mutatta be az Amerikában élő Örsy László tanulmányait, ugyancsak különszám formájában jelentek meg Hugo Rahner írásai. A *Szolgálat* a mai élet kérdéseinek megválaszolása elől sem tér ki, több foglalkozik a harmadik világgal, a „nyugtalan ifjúság” szociológiai jelenségével, a hitélet átalakulásával.

1964-től jelenik meg a *Mérleg* (Bécs), amely alcíme szerint „folyóiratok és könyvek szemléje”. A folyóirat sok tekintetben erősen különbözik a nyugati magyar folyóiratoktól. Már maga az a tény, hogy kiadására a Herder vállalkozott, tekintélyt ad a kiadványnak, melynek – szemben a legtöbb nyugati magyar periodikával

- nincs közvetlen politikai célzata. Az évnegyedes lap szerzői, akik nem szerepelnek névvel, hisz munkájuk többnyire a fordítás és ismertetés, s csak ritkán vállalkoznak értékelésre, kritikára – a nyugaton élő magyar egyházi és világi értelmiség legjobbjából kerülnek ki. Többségük erősen elkötelezett a zsinati haladásnak, s ez a tény meghatározza a lap szellemi arculatát, érdeklődési körét is. Kimondva-kimondatlanul elsősorban azokat a teológiai irányzatokat, iskolákat és törekvéseket ismergetik, melyek a megújulás felé mutatnak, s az egyház modernizálódásának lehetőségeit rejtik magukban. A tanulmányokat úgy válogatják össze a szerkesztők, hogy a kimondottan egyházi és vallásos kérdések mellett a legidősebb szociológiai, filozófiai, művészeti, irodalmi és természettudományos problémák is terítékre kerüljenek, és ezek révén olvasóikat a változó világ új követelményeinek megértésére és megismerésére serkentsék.

A Magyar Műhely című „irodalmi, művészeti és kritikai” folyóirat 1962-ben alakult meg Párizsban. Első szerkesztői: Czudar D. József, Márton László, Nagy Pál, Papp Tibor, Parancs János, Szakál Imre, művészeti szerkesztő Pátkai Ervin; e névsorhoz egy időben még Albert Pál neve csatlakozott. Később Márton László, Nagy Pál és Papp Tibor szerkesztették a folyóiratot; Márton László kiválása után Bujdosó Alpár lett a harmadik, a bécsi szerkesztő. A Magyar Műhely nem politikai mozgalom, hanem tisztán irodalmi és művészeti folyóirat, emigrációs tevékenységet nem folytatott, előbb a modernség pártfogójaként, majd a hetvenes évek elejétől programszerűen is a kísérleti irányzatok, az újavantgarde szószólójaként lépett fel. A magyar irodalomból Füst Milán, Kassák Lajos, Weöres Sándor, Szentkuthy Miklós, Pilinszky János, Mátyás Iván, Mészöly Miklós és Nemes Nagy Ágnes műve áll hozzá legközelebb, míg a franciából azok a filozófusok és írók, akik a strukturalizmus, szemiotika táján megvont körén belül helyezkednek el. Ennek megfelelően alakult a lap képzőművészeti politikája is, elsősorban a szürrealista és absztrakt jellegű művészet talált otthonra lapjain. A nyugati magyar művészet köréből Babocsay Lajos, Csernus Tibor, Gyémánt László, Kemény Zoltán, Kolosváry Zsigmond, Megyik János, Pátkai Ervin, Perneczky Géza, Viktor Vasarely, a hazai művészetből Bálint Endre, Gyarmathy Tihamér, Kassák Lajos, Kondor Béla, Korniss Dezső, Martyn Ferenc, Ország Lili, Szántó Piroska, Vajda Lajos, Vilt Tibor műveit és munkásságát ismertette.

A folyóirat elutasítja magától a politikai állásfoglalást és a „tisza művészet”, az „önelvű irodalom” szolgálatára törekszik, annak az elvnek az alapján, hogy az irodalom ontikus lényegének az esztétikai megformáltságot tekinti. Ez az irodalomfogalom természetesen nem esik egybe a polgári l'art pour l'art irodalomeszményével és nem foglal magába teljes politikamentességet sem. A nyugati irodalomban ez az állásfoglalás elsősorban az emigrációs politizálással szemben nyilvánít határozott elkülönülést, de benne rejlik a magyarországi irodalom hagyományos feladatvállalásaival szembeni elhatárolódás is. A 16–17. számban közölt szerkesztőségi cikk ezt így fogalmazta meg: „Sokan megróttak azért, mert a »tisza művészet« hívei vagyunk, s úgy vélték, nem köteleztük el magunkat. Furcsa, de jellemző, hogy bírálóink között legalább annyi külföldi akad, mint hazai, bár az elkötelezettséget mindannyian másképp értelmezik.”

A Magyar Műhely helyzete 1970-től számíthatóan megváltozott, ettől kezdve évente egy-két száma jelent meg, a szerkesztők tematikus különszámokat és a párizsi, bécsi találkozókon felolvasott, bemutatott szövegekből mutatóanyagokat állítottak össze. A folyóirat átalakulása a szerkesztői program radikális fordulatát tükrözte; azt a nézetet, hogy a hagyományos könyv és folyóirat, mint megjelenési forma, nem feltétlenül a legfőbb kifejezési eszköze, hordozója az irodalomnak: a szöveget másfajta közegben is be lehet mutatni, önálló lapokon, diavetítővel, hanghatások kíséretében és így tovább. Emellett a Magyar Műhely párizsi szerkesztői a francia avantgarde irodalommal kapcsolatot építettek ki, francia nyelvű kiadványsorozatot is elindítottak, ezután folyóiratukat már nem tekintették mozgalmuk legfőbb megnyilatkozási formájának.

Egy évig állt fenn, hat száma jelent meg az ígéretes kezdeményezésként induló *Ötágú síp*nak (1973–1974), amely címében hordta programját: a „küszködő nyomdász-pap”, Hamza András szerkesztő válogatást nyújtott a szétszórt magyar nyelvű irodalmakból, a nyugatiból épp úgy, mint a magyarországból, az erdélyiből és a szlovákiaiból. A célt, hogy egyetlen folyóirat mutassa be, részint utánközlések révén, a legújabb magyar irodalom értékeit, nemes elhatározás szülte, amint az elgondolást is, hogy egy ilyenfajta lap épp az Egyesült Államokban (New Brunswick) jelenjék meg, ahol eladdig nem sikerült igazán igényes irodalmi folyóiratot indítani és a jó művekre állandó olvasótábort rászoktatni. Az *Ötágú síp* szabad fórumot kívánt teremteni íróknak és tudósoknak, ahogy ezt a szerkesztő a beköszöntőjében leszögezte, és a szín-különbségek egymással megféréseinek jegyében közölte Faludy Györgyöt, Flórián Tibort, Sinka Istvánt, Herceg Jánost, Mészöly Miklóst, Sütő Andrást, Bakucz Józsefet, Kannás Alajost, Csoóri Sándort és másokat, közreadta Bay Zoltán tanulmányát, Wigner Jenő televíziós nyilatkozatát; rovatot nyitott a külföldi magyartanítás helyzetét taglaló írásoknak – egyszóval, szélesre tárta az ablakot az amerikai magyar érdeklődők előtt. Anyagi nehézségek miatt megszűnt, de utána a hetvenes évek végén minden esztendőre esett egy lapalapítás. Félig-meddig az *Ötágú síp*hoz hasonló jelleggel és céllal indult 1978-ban az újság formájú *Tanú* (Toronto), Tar Mihály kiadásában, Béky-Halász Iván szerkesztésében, Gombos Gyula Németh Lászlóról szóló tanulmányát állítva az első szám élére. Első közléseket kevert a magyarországi sajtóból merített utánközlésekkel, és versek, cikkek, kritikák mellett bőséges hiranyaggal is szolgált az olvasóknak, sokoldalú tájékoztatást kínálva könyvekről, irodalmi és kulturális eseményekről. A régies című, nagy műgonddal összeállított *Külhoni szövegtár*at (Boston, Koncz Lajos kiadása, 1979) az emigráció emigránsa, Bikich Gábor szerkeszti. Ez a „magyar irodalmi évkönyv”, amely két kiváló költőt is bemutat, közreadja a sokáig hallgató Bikich Gábor és Csokits János verseit, az oldódásra, közeledésre, párbeszédre készséget nem nyilvánító emigráció megnyilatkozási helye. A *Szivárvány* 1980-ban, Chicagóban Kontra György és Mócsi Ferenc szerkesztésében indult, irodalmi, művészeti és kulturális szemle, amerikai és nyugat-európai magyar írókat juttat nyilvánosságához.

A folyóiratok mellett számos hasznos, tájékoztató jellegű egyesületi kiadvány lát napvilágot; ezek legtöbbször egy-egy körzet, baráti, irodalmi társaság, kulturális intézmény munkájáról ad számot, szépirói közleményekkel vegyítve a közösségi élet eseményeiről szóló beszámolókat. Ilyen kiadvány a két évtizede megjelenő *Franciaországi Magyar szó* (Párizs), a *Krónika*, a Kanadai Magyar Kultúrközpont lapja (Toronto), az *Orbis* (Bruxelles) és az *Értesítő* (Zürich), a svájci irodalombarátok körének tájékoztatója.

A folyóiratok mellett a nyugati magyar irodalom másik tartópillérét a kiadók alkotják. Az évek folyamán sok kiadó alakult és szűnt meg, némelyik erejéből sorozatok megjelentetésére futotta, akadt nem egy vállalkozás, amely mindössze két-három könyvet bocsátott ki, s utána nyomtalanul eltűnt. A kiadók hosszabb ideig akkor éltek meg, ha üzleti vállalkozásként képesek voltak sikeresen működni; nem egy kiadói elnevezés mögött valójában nem is áll könyvtermelő szervezet, a név az író magánkezdeményezését rejti.

Sikeres üzleti vállalkozás volt az 1948-ban alapított *Amerikai Magyar Kiadó*, amely Fenyvessy Jeromos vezetésével fejlődött virágzó szervezetté (Mérő Ferenc lexikonának ellenőrizhetetlen, legendaköltő címszava szerint „összkiadványaink száma – beleértve a más kiadóktól átvett és saját impresszumával ellátott könyveket is – cím szerint meghaladja a kétezret, példányszám szerint pedig a 100 milliós határt”). Ez volt az egyetlen kiadó, amely úgy tölthette be az ösztönző és irányító irodalmi intézmény szerepét, hogy pénzjutalommal járó pályázatokat írt ki – előbb a Madách Pályázatot, majd a Vörösmarty Díjat – egyetemi hallgatóknak adhatott ösztöndíjat, és emellett valóban sok könyvet tudott megjelentetni. Az ötvenes években Buenos Airesben *Kárpát*, Clevelandben *Kossuth*, Brüsszelben *Magyar Ház*, Londonban *Magyar Írók Könyvesháza* néven működött kiadó; számos újság, időszaki kiadvány is

foglalkozott könyvek megjelentetésével (így például a Dél-amerikai Magyar Hírlap, a clevelandi Katolikus Magyarok Vasárnapja, az Ahogy lehet, a Kanadai Magyarság, a Kanadai Magyar Élet, az ausztráliai Dél Keresztje stb.). Wass Albert alapította az *Amerikai Magyar Szépművészeti Céh* nevezetű kidót, amely szám szerint igen sok könyvet jelentetett meg, köztük az alapító több regényét. Foglalkozott könyvkiadásal az amerikai *Magyar Kulturális Alapítvány*, Értavi-Baráth József vezetésével, angol nyelvű Petőfi-, Ady-, József Attila-kötetet is kiadott.

Számos kiadóval rendelkezik a katolikus egyház, ezek főként hitbuzgalmi, valóságos tárgyú, egyházi érdekű munkákat jelentetnek meg, ritkábban szépirodalmat vagy irodalomtörténeti tanulmányt. A legrégebb katolikus kiadó az *Anonymus* (Róma), mely Békés Gellért, Szabó Ferenc könyvei mellett kinyomtatta, Cs. Szabó László válogatásában, a legjobb kinti magyar versantológiát (*Magyar versek Aranytól napjainkig*, 1953), ugyancsak Cs. Szabó László *Irgalom* (1955) című könyvét, Horváth Elemér első verseskötetét. Bécsben két kiadó is foglalkozik magyar nyelvű könyvek közreadásával, a *Herder* és az *Opus Mystici Corporis*. Színvonalas könyveket jelentet meg a *Prugg Verlag* (Eisenstadt). Az *Útitárs* (Oslo-Bécs) protestáns kiadó, szépirodalmi jellegű könyveket is közread.

A kiadók valójában akkor töltenek be intézményi szerepet, ha kiegészítik a kritikai tevékenységet, válogatnak a kéziratok között, dilettáns dolgozatok kinyomtatásához nem adják a nevüket, igényt és mértéket képviselnek és a komoly irodalom szolgálatára kötelezik magukat. Ilyenfajta munkát, ha nem egyforma következetességgel is, több kiadó végez. Újváry Sándor újraindított *Griff Verlag*-ja (München) Márai Sándor több művét adta ki, megjelentette Ferdinandy Mihály, Halász Péter, Kabdebó Tamás regényét; Csicsery-Rónay István *Occidental Press* (Washington) nevű kiadója bocsátotta ki Gara László *Az ismeretlen Illyés* (1965) című életrajzi esszéjét, az *Új égtájak* (1969) című antológiát, Márai Naplójának (1968) első kötetét, a *Korunk szellemi körképe* (1963) című szemelvénygyűjteményt és Vatai László Ady-könyvét, *Az isten szörnyetegét* (1963). A kanadai *Pannonia Books* (Toronto, újabban *Vörösváry-Weller* néven) nevű vállalatot Vörösvári István alapította a hatvanas években, itt jelentek meg Vaszary Gábor, újabban Márai Sándor regényei. Az egyik legtekintélyesebb kiadót, az *Aurórát* (München) Molnár József vezeti. Történeti, egyháztörténeti és politikai tárgyú könyvek mellett irodalomtörténeti monográfiákat (Borbándi Gyula: *Der ungarische Populismus*, 1976, Gombos Gyula: *Szabó Dezső*, 1966), esszéket (Cs. Szabó László: *Húnok Nyugaton*, 1968, *Római muzsika*, 1970; *Petőfiék*, 1973; Peéry Rezső: *Requiem egy országrészért*, 1975), szépirodalmat (Határ Győző: *Sírónevető*, 1972; *Az Őrző Könyve*, 1974), versesköteteket (Gömöri György: *Levél hanyatló birodalomból*, 1976) jelentet meg, igen gondos nyomdai kivitelezésben, főként ami a tipográfiát illeti. Molnár József Misztótfalusi Kis Miklós kitűnő ismerője, több tanulmányt írt róla, ennek köszönhető, hogy az Auróránál kiadott könyvek egy részét Tótfalusi-Janson betűkből szedik, szemet gyönyörködtető, szellős formában. Az Auróra nyomdájában készül az *Új Látóhatár* című folyóirat. Intézményi szerepet sikerült kivívnia az egykori *Magyar Élet* kiadójának, Püski Sándornak, aki 1970-ben telepedett le az Egyesült Államokban és New York magyar kolóniájának kellős közepén, a Második Avenuen nyitott könyvesboltot, amelyet a hasonló célú vállalkozások sorában legjobban működővé fejlesztett. A *Püski-Corvin* a kinti és hazai könyvek terjesztésével lát el felbecsülhetetlenül hasznos feladatokat, de újabban könyveket is megjelentet (legújában, 1980-ban, Faludy György *Összegyűjtött verseit*), és részt vesz a hazai írók amerikai előadókörútjainak szervezésében.

Külön hely illeti meg a *Magyar Műhely* (Párizs) kiadót; füzetsorozatában húsznál több kötetet jelentetett meg, elsőrendű nyomdatechnikai kiállításban juttatta el az olvasókhöz az újszerű, modern, avantgarde szellemű írásokat. Ennek a kiadónak legzártabb a jellege: vezetői, Nagy Pál és Papp Tibor mind nemzedéki, mind irodalmi szempontból szigorú kézzel válogatnak a kéziratokban és csak az újító

irányultságú kéziratokat fogadják el közlésre, igazodva mindenkor a folyóiratukban meghirdetett elvekhez. Ennél a kiadónál készül a Magyar Műhely és a d'atelier című folyóirat is.

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

Jóformán lehetetlen áttekinteni azt az igencsak szerteágazó és szétszórt kapcsolatrendszerrel, melyet a külföldre szakadt magyar nyelvű irodalom intézményszervezetének nevezhetünk. Nincs egy vagy két irányító szellemi központja, életét sok kisebb-nagyobb, nem ritkán egyszemélyes műhely tartja fenn, földrajzilag módfelett szétagolt, egyik csoportot a másiktól óriási távolságok választják el. Irodalmi műhelyei azokon a helyeken szerveződtek, ahol nagyobb lélekszámú magyarság vert gyökeret: nyugat-európai országokban, az Egyesült Államokban, Dél-Amerikában és Ausztráliában. Ennélfogva igencsak nehéz megbízható áttekintést szerezni a voltaképpen irodalomról, az írókról és könyvekről, vagyis egyszerűen arról, hogy kiket nevezhetünk íróknak és hány könyv jelent meg s azokból mennyi tarthat számot irodalomtörténeti tudomásul vételre. A könyvtermést a hetvenes évek elején még megközelítő pontossággal sem tudtuk fölbecsülni, szakértő könyvtárosok akkor négy-ötezerre tették a nyugaton megjelent magyar könyvek számát. Wix Györgyné 1974-ben összeállította az Országos Széchenyi Könyvtárban megtalálható művek jegyzékét, „a könyvtár ún. adréma lemeztárában szereplő címleírások szerint”. A jegyzék tartalmazza az 1945 után megjelent magyar nyelvű könyveket, a könyvszerzői időszak kiadványokat – a naptárakat, évkönyveket – és a különnyomatokat is. „Természetszerűen ez a jegyzék csak egy részét – bár véleményünk szerint tetemes részét – tartalmazza a tőkés világban publikált magyar nyelvű kiadvány-anyagnak” – írja Wix Györgyné a bevezetésben.

A teljesnek nem tekinthető jegyzék 2790 tételt sorol fel, ennek mintegy a fele politikai és egyesületi kiadvány, bizottsági körlevél, röpirat és beszámoló, füzet- és könyvalakban. Négyezerre tehető a vallásos, hitbuzgalmi, keresztény életre vezető kalauzok, a nyelvkönyvek, szótárak, tankönyvek, naptárak, szumerológiai kiadványok és az idegen nyelvből fordított könyvek száma. Körülbelül ezerkétszáz tételt vonhatunk be a szépirodalom körébe, ennek a fele azonban 1945 előtti füzet utánnyomása. Svájcban és Izraelben kereken hatszáz darabot nyomtak újra a háború előtt *Világvárosi Regények* címen futó filléres ponyvaregény sorozatból, a bibliográfiában felsorolt tételeknek tehát valamivel több mint egyötöde tekinthető 1945 utáni szépirodalomnak. A számok mennyiségi értelemben hozzávetőlegesek, 1974-től növekedtek is, az arányok azonban alighanem jellemzően tükrözik a nyugaton megjelent magyar nyelvű könyvek tartalmi megoszlását. Nem tévedünk megbocsáthatatlanul nagyot, ha kijelentjük, hogy a nyugaton megjelent könyvek közül csupán minden negyediket vagy ötödiket sorolhatjuk a szépirodalom táján felfogott tartományába. Rögtön meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezt a számot is még tovább oszthatnánk két csoportra: a jó és érdektelen (értéktelen) kiadványok csoportjára. Sok a dilettáns könyv, a szóra sem érdemes regény és verseskötet, szakadék húzódik az írói művek és az önjelölt írók kiadványai között, s míg amazokat irodalomnak, emezeket csupán kinyomtatott könyveknek, művelődéstörténeti adalékoknak, esetleg szociológiai dokumentumoknak, de esztétikai érték nélküli dolgoknak tekinthetjük.

Fogósabb kérdés annak eldöntése, mikor használhatjuk okkal e szót: író, ez ugyanis annak a függvénye, hogy valójában mit vonunk be a fogalom körébe. Amint irodalomnak a szépirodalmat nevezzük, ahogy rendszerint tesszük, és a hagyományos műfajokat fogadjuk el írói alkotásnak, akkor a fogalomértelmezés szerint szűkítjük és áttekinthetővé korlátozzuk a számításba vehetők körét; mihelyt viszont az irmitudást és a szellemi alkotóképességet jelöljük meg az íróság feltételül, akkor mérhetetlenül kiterjesztjük az irodalomfogalom jelentéstartalmát, az irodalom felségterületét megnöveljük s az irodalmat azonosítjuk a jelentékeny szellemi alkotómunkával. Ha ez utóbbi szemponthoz tartanánk magunkat, rendszerezésünk alapelveül

csupán a magyar nyelvűséget, a nemzeti érdekű tárgy, nézőpont valaminő megnyilatkozását és az írásképeség magasabb szintjét tennék meg a literatura fogalmi követelményének. Eszerint aki magyarul és jól ír, tagja lenne a „magyar Athenas”-nak, ahová a szépirodó és a „nagy tudományú bölcs emberek” tartoznak – Bod Péter könyvének előszavából idézve –, de ilyenformán visszamennék a romantika előtti időbe s a literatúrát írástudásnak fordíthatnánk, amelybe, mint Pápay Sámuel 1808-as „literatúra esmérete” teszi, egyaránt bele kellene értenünk az irodalom mellett a tudományt is. Így azután írónak kiálthatnánk ki sok mindenkit: azt, aki könyvet ad ki, akít a kritika annak ismer el, aki írástudásának tanújelét adta, de mellékes, hogy miről ír. Író lenne a szépirodó mellett a közíró, szakíró, újságíró, szerkesztő, lektor, de a természettudós és a filozófus is. Bay Zoltán, Szentgyörgyi Albert, Szilárd Leó, Wigner Jenő szellemi teremtőképesége felől nem támadhatnak kétségeink s ha például őket is bevonnánk az írók társadalmába, elmondhatnánk, hogy végre van Nobel-díjas és atombomba-tervező magyar író is.

Az irodalom határai azonban aligha tágíthatók odáig, hogy efféle élcelődésre alkalmat nyújtó parttalanságban vesszenek el. A 20. századi és a mai irodalom már nem veheti föl írói státuszba a tudományos szakírókat, sem a természet- és műszaki tudományok művelőit, de még a köz- és újságírókat is csak erősen megválogatva. Az irodalom fő ismertetőjegye, lényegi meghatározója a művészetiség, az esztétikai megformáltság, amit egymagában a mégoly ragyogó írástudás sem tölt ki teljesen. A magyar nyelvűség sem lehet egyedüli ismérő, de hogy alapvetően fontos tényező, azt a nyelvet cserélők példája bizonyítja. Hans Habe Budapesten született, apja ismert magyar újságíró volt, ő maga azonban soha nem volt magyar nyelvű író, regényeit, újságcikkeit németül írta. Arnóthy Kriszta pályája elején magyar nyelvű regényekkel jelentkezett, de később csak francia nyelvű könyveket adott ki; az Ahogy lehet köréből induló Bátor Miklós is franciára cserélte a magyart. Nyelvet váltott részben vagy egészben Koestler Artúr, Mikes György, Rónai Pál, Tábori Pál. A sok nyelvű, többek közt kitűnő latinista Lénárd Sándornak ellenben élete végén magyar nyelvű könyvei jelentek meg.

Hány író él és ír, élt és írt nyugaton 1945 után – Magyarországról ma erre a kérdésre aligha lehet megnyugtató választ adni. A legjobb igyekezet mellett is, forrásaink és ismereteink hiányosak, tájékozottságunk hézagos, adatainkat elsősorban másodkézből meríthetjük: odakint megjelent lexikonokból, tanulmányokból, elszórt megjegyzésekből. S noha e közlemények legtöbbször kiváló szakemberek tollából került ki, tejjeg egészében mégsem támaszkodhatunk rájuk, mivel nézőpontjaink, bár sok vonatkozásban megegyeznek, néhányan mégiscsak különböznek, kár lenne tagadni. De, félreértés ne essék, elsősorban nem a minőségi és végképp nem a politikai kiválasztás tekintetében, hanem inkább annak eldöntésében, hogy kit vehetünk fel az írói névjegyzékbe, vagyis, hogy valójában kit illethetünk ezzel a szóval: író. Mint ahogy idehaza, odakint sem készült még el a nyugati magyar irodalom története. Vázlatok születtek a tárgyról és lexikonok, vagy lexikoni adattár számára alkalmas névjegyzékek. Mérő Ferenc *Emigrációs magyar irodalom lexikona* (Köln, 1966) – 155 oldalon sorolja fel az írókat, válogatás nélkül, oly sivár jellemzést nyújtva sok helyütt a szereplőkről, hogy kétségeinket, ha más nem, az olvasói benyomás is megalapozza: ez a szorgalmas adatgyűjtés legalábbis egyoldalú tájékoztatást ad elsősorban épp az irodalomról, az igazában írónak nevezhető személyekről. *Prominent Hungarians* (London, 1972) címen Fekete Márton adott ki, az előbbivel ellentétben, igényes válogatású Who is who-t, felsorakoztatva benne a nyugati magyar írókat is, legfontosabb adataikkal, elérve a helytakarékosság felsőfokát, már ami az adatközlések terjedelmét illeti. Kutasi Kovács Lajos három kéziratot összefoglalásban tekintette át a nyugati magyar irodalom történetét, bemutatva egyúttal röviden legfontosabb szereplőit is (*Eltévedt lovasok*. Bécs, 1971; *Az amerikai magyar irodalom*. Chardonne, 1973; *Emigránsok*. London, 1974). Ezeknek a tanulmányoknak a bő adatszolgáltatás mellett az a fő értékük, hogy a nyugati magyar irodalom legkevésbé ismert első korszakáról, 1945-től a hatvanas évek elejéig terjedő idejéről ad rész-

letesebb képet, és nem lexikoni címszavak, hanem értékelő fejezetek, kisportrék formájában. A már idézett *Nyugati magyar irodalom* és *Magyar mérleg* című tanulmánykötetek szerzői főként a nyugati magyar író helyzetével, az irodalmi intézmények működésének általános jegyeivel foglalkoznak, de nem törekszenek történeti kép főlázolására, nem is az efféle araszolva haladó méricskélést tekintik feladatuknak.

A legmegbízhatóbb források közé sorolhatjuk Borbándi Gyula két tanulmányát, melyet történetirói igénnyel vetett papírra. E két írás, egyebek mellett, gondosan mérlegelt adatokat szállít, mint kiderül, hosszú kutatómunka eredményeképpen, s ilyenformán hiányt is pótol. Borbándi jelzi röviden, hogy különféle névjegyzékekre építve, összeállított egy listát, „amely 294 Nyugat-Európában élő magyar író nevét és néhány fontosabb adatát regisztrálja. A következőkben ezzel a számmal dolgozom. Tehát arra a kérdésre, hány magyar író él Nyugat-Európában, talán azt a választ adhatjuk, hogy hozzávetőlegesen háromszáz. Hozzáteve, hogy az író mivoltot eléggé tágan értelmeztem és minőségi értékitételre se vállalkoztam” (*A nyugat-európai magyar irodalom intézmény-rendszere*. Új Látóhatár, 1975/4. sz.). Borbándi Gyula írónak nemcsak a szépirokat, tehát a költőket, novellistákat, regényírókat, drámaírókat tekinti, hanem „az irodalmi esszék, kritikák, tanulmányok szerzőit, a szerkesztőket, valamint olyan történészeket, társadalomtudósokat, zenészeket, képzőművészeket, publicistákat, politikai írókat is, akik munkáikban átlépik a szorosan vett szakmai határokat, szélesebb olvasóközönség részére és fejlettebb esztétikai igényekkel írnak”. Az amerikai magyar írói lajstrom 136 személyből áll, (*Az amerikai magyar irodalom intézménye*. Új Látóhatár 1980/1. sz.) vagyis Ausztrália és Ázsia kivételével, összesen 363 írórt tart nyilván, ami irodalmi lexikon számára irányadó megállapítás lehet, irodalomtörténeti áttekintés sem nélkülözheti, de nem is építhet rá föltétel nélkül. Az író-fogalom kitágítása folytán lett túl nagy ez a szám; épp Borbándi Gyula idézi, hogy Fekete Márton könyvében 97 ma is élő nyugati magyar író neve szerepel. Hozzátehetjük mindehhez Szabó Zoltán észrevételét: „A külföldi – nyugat-európai és tengerentúli – írók létszáma megállapíthatatlan. Mértéktartó becslés szerint legalább ötven kiváló költő s novellista ír irodalmi értékű munkákat, külföldön. Ha a két irodalmi lapban megjelenő írókat vesszük számba: a magyar irodalomnak külföldön legalább kétszáz fizetetlen napszámosa ír értékes műveket” (*Hungarian varietas*, Új Látóhatár, 1974/2. sz.). Ezek az adatok s főként összevetésük, már nyújtanak némi eligazítást és támpontokat adnak a nyugati magyar irodalom területének körülhatárolásához. A mi összefoglalásunk irodalomtörténeti értékelő kiválasztással, körülbelül száz nyugaton élő magyar írórt tart nyilván.

AZ IRODALMI TUDAT VÁLTOZÁSAI

A nyugati magyar irodalom 1945-ben emigráns irodalomként kezdte el történetét. Akik 1945-ben és az utána jövő években hagyták el az országot, nem kívándoroltak, hanem száműzetésbe vonultak, vagy azért, mert az összeomlott régi világ polgári és katonai vezető rétegehez tartoztak, vagy azért, mert a társadalmi átalakulás irányával nem akartak azonosulni, szűknek érezték maguk körül a világot és nem kívántak benne részt vállalni. Az emigráns irodalmat a negyvenes és ötvenes években, annak ellenére, hogy élesen elváló csoportokra tagolódtott, egységben tartotta a hazai fejleményekkel szembenállás tudata. Ez az irodalom hidegháborús légkörben született, ami esztendőkre meghatározta tájékozódását, hangnemét, és önszemléletét. Magyar László *Bujdosó szellem – bujdosó irodalom* című összefoglalójában, amely a Dél-amerikai Magyar Hírlap 1953-as évkönyvében jelent meg – leírta azt, hogy „a magyar emigrációs irodalom ma már egyet jelent a magyar irodalommal”. Tóth László *A Janus-arcú jelenkori magyar irodalom* (Róma, 1955) című tanulmányában még tovább ment, amidőn kijelentette, hogy „a magyar etnikum irodalmának súlypontja az emigrációs irodalomra tevődött át”. Megállapításához

hozzáfűzte azt is, hogy ez az irodalom még nagyobb arányokban fog kibontakozni, ha kifejlődnek és tökéletesednek kiadói és terjesztői szervei, folyóiratai, heti és napilapjai, s ha az emigráció képes lesz megteremteni „az ideiglenes szellemi Magyarországot”.

Az időszak tele volt politikai indulattal, gyűlölettel, számonkéréssel, irreálisra duzzasztott önérzettel, vágyálmokkal, ködképekkel és hazafias szólamokkal, hontalanságérzéssel. A megjelent írások tetemesebb részéből az világlott ki, hogy az írók nehezen találtak magukra, nem a jelenben, hanem a múltban vagy a jövőben éltek és a hazatérés reménye tartotta fenn őket. Az első igényesebb költői antológia (*Tíz év versei*. Köln. Amerikai Magyar Kiadó, 1956. Összeállította Csiky Ágnes Mária) bevezetője is az emigráns író helyzetének ideiglenességéről és az elhagyott otthonhoz kötöttségéről beszélt: az emigráns költő „minden szavával, teljes érzés- és gondolatvilágával odafordul, ahonnan kincseit kapta (...) arccal hazafelé”. Az átmenetiség érzése, a honvágy, a hazai viszonyok teljes elutasítása, a légvárépítés és a hazafias álmódzás épp úgy nem rakhatott tartós alapokat az irodalom alá, mint ahogy annak az emigráns politikai szövetségnek, együttműködésnek is idejekorán föl kellett bomlania, amely az antikommunizmus jelszavával egyesítette a legitimistákat, papokat, horthysta főtisztviselőket, katonatiszteket és az 1945-ös, 1947-es országgyűlés volt képviselőit s a kivándorolt szociáldemokratákat. Kovács Imre 1956 elején, a politikai emigrációról szólva, leszögezte: az első tény, amit „tudomásul kell venni, hogy mindannyiunk mandátuma lejárt”, ugyanekkor, 1956 őszén megjelent cikkében Borsody István is azt hangsúlyozta, hogy a jelszavak és az ábrándozás korának le kell zárulnia s a kijózanodott emigrációnak szerényebb hangon kell beszélnie saját szerepéről. Efféle fölismerés és józanabb helyzetkép bontakozik ki Tóth Veremund irodalomtörténetének (*A magyar irodalom története*. Buenos Aires, 1960) *Száműzetésben* című fejezetéből, s főként ama megállapításából, hogy negatívumok nem újtanak alkotó programot, az emigráns író „egyre meszebb kerül az élő nemzetől, elveszti érzékét”, mert „a múltból él és a jövőről álmodik”.

A hatvanas évek elején változott a helyzet, akkor indult meg az a hosszan tartó és igazában máig lezáratlan folyamat, amelynek eredményeképpen az emigráns fogalmát kezdte felváltani a diaszpóra elnevezés, előbb szociológiai vonatkozásban, aztán szellemi és irodalmi téren is. Az bizonyos volt, hogy a nagy számú nyugatra került magyar népességet már nem lehetett egyöntetűen emigránsnak nevezni, túlnyomó többségük kivándorló volt, tagjai a befogadó országban munkát vállaltak, és külföldi magyarként helyezkedtek el a más nyelvű társadalmakban. A kivándorlók-ból egybeálló diaszpóra-magyarság elkülönült a politikai emigrációtól, ezzel együtt az irodalomban is láthatóbbá vált az eszmei tagolódás. Az irodalom egy része továbbra is az emigráns öntudat ébren tartásáért küzdött, de ebben a csoportban is világos határral elkülönült egymástól a semmiből nem okuló konzervatív, „nemzeti” emigráció s az európaiság és a humanizmus eszményére hivatkozó írók tábora. Mások a diaszpóra kis társasközösségeiben találtak maguknak feladatokat, míg az 1956 utáni pályakezdők sorából kerültek ki azok, akik pusztán írók akartak lenni, magyar írók külföldön, amellet, hogy a polgári életben szakemberként végezték a munkájukat. A hatvanas évektől a nyugaton élő magyar író négy fő típusával találkozhatunk. Az egyikbe azok tartoznak, akik a múlt emlékeitől elszakadni nem tudnak és a „keresztény-nemzeti” eszmekörből kilépni nem akarnak. A másikba azok sorolhatók, akik az ötvenes évek elején a kulturális politika irányító káderei voltak, szerepet játszottak az irodalmi éleiben és eszméiket megtagadva, szembefordultak mindazzal, amiben nem sokkal előbb lelkesen hittek. A harmadik csoport a magyar és az európai műveltség szintézisén munkálkodó írókat sorolja együvé, míg a negyedikbe azok számíthatók, akiknek irodalmi céljaik vannak, jó műveket akarnak írni és nem mindenben osztják idősebb pályatársaik nemzeti aggodalmait. Mégis, a harmadik és negyedik típusra egyformán illik az, amit Cs. Szabó László mondott egy 1960-ban rendezett ifjúsági vándoralálkozóán: „A legnagyobb magyar írók otthon maradtak, kevés magyar író azonban külföldön élhet. S ez a pár magyar író, köztük

én is, abban a helyzetben van, hogy gondolatait a hazáról, Európáról, az európai műveltségről kritikusan, szabad bírálattal és szabad hittel, gátlás nélkül kifejezheti” (*Mi az igazság?* Osló–Bécs, 1962).

A nyugati irodalom önszélélete változását szembevetően jelezte a magyarországihoz fűződő kapcsolatának alakulása. A józan, mérsékelt szemlélet felülkerekedésének jele volt, amidőn a Magyar Műhely 1966-ban szerkesztőségi programcikkből szögezte le, hogy a „magyar szellemi élet otthona – Magyarország. Ennek, a máshová szakadtak, a legnagyobb erőfeszítések árán, a legkedvezőbb helyzetben is csak parányi részét képezhetik”. Hasonló álláspontot fejtett ki Borbándi Gyula három évvel később, az Új Látóhatár lapjain, *Magánbeszéd a párbeszédéről* című, új szempontokat fölvető tanulmányában, vitát is keltve megállapításaival: „A mai magyar irodalom többközpontú. Budapest a legnagyobb és legjelentősebb központ, de már nem az a helyzet, hogy a fővárosban kell élni és dolgozni, hogy valakinek az irodalomban helye és rangja legyen. Ma már Debrecenben, Szegeden, Pécsen, a szomszédos országokban, Újvidéken, Kolozsvárott, Pozsonyban jelentős irodalmi központok működnek – írói szervezettel, kiadóval, folyóirattal, és azokon belül is országos hírnévre emelkedhetnek tehetséges alkotók.

Münchenben, Párizsban, Londonban és az Egyesült Államokban is vannak írói csoportok – folyóirattal és kiadóval –, amelyek, kiegészítve más nyugati országokban élő írőkkel, az említettekkel legalábbis egyenlő rangú és fontosságú nyugati magyar irodalmi központtá fejlődtek. Ez tény, amelyet nem szabadna figyelmen kívül hagyni. Budapest kiváltságos, egyedülálló szerepe magától adódik és mindenki elismeri. Ez a szerepe egy csöppet sem csökkenne annak elismerésével, hogy más központok is születtek.”

A nyugati magyar irodalmat jellemzi az erős autonómia-tudat, a különállás, a másképpen gondolkodás, a korrekciós szerep betöltésének eltökéltsége. Cs. Szabó László többször felvetette a kérdést, vajon egyedül az elhagyott haza ad értelmet a nyugati irodalomnak és arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy nem feltétlenül; lehetnek esetek, amikor egyáltalán nem. Ami viszont nem vonja magával azt, hogy az írók többsége a teljes különállásban és elszakadásban találja meg hivatását. – Ellenkezőleg, sokan vallják, hogy ennek az irodalomnak a létét erkölcsileg az tartja fenn, hogy íróik egyszerre kapcsolódnak a magyar hagyományokhoz és az általános emberi eszmékhez – ezt a két oldalt próbálják műveikben gondolatilag egységbe hozni. A hatvanas évek elején magyar egyetemisták találkoztak a Kerényi Károly a „kettős haza” elméletét, amelyet Hanák Tibor is ismertetett *Tehetség szülte hírnevét* című esszéjében: „nem a beolvadás, az asszimilálódás útját kell választani, de nem is visszavágás az emigráció útja, mely meghasonlottá tesz. Az első feladat a kétnyelvűség elsajátítása annak érdekében, hogy kétfelé érdeklődjunk és szolgáljunk, kétfelé közvetítsünk, két hazához kötődünk érzelmi tekintetben is” (Új Látóhatár, 1977. 1–2. sz.). Az emigrációs csüggettség, talajtalanság és visszavágyódás helyett a magyar író találjon otthonra külföldön, mert minél erősebben gyökerezik abban a világban, amit választott magának, annál tisztázottabb és mélyebb lehet a viszonya a másik hazához, az anyanyelvihez. Nekünk két bibliánk van, mondta Cs. Szabó László, az egyik: a magyar irodalom. Az a szál, mely a magyar nyelvhez és kultúrához köti az írókat, erősödik azzal, hogy a második nyelvet és műveltséget nem átmeneti, hanem tartós kapcsolatnak fogja fel. Ezt a programot az idősebbek a fiatalok elé vetítették, azoknak szánták, akik tanulmányaik elvégzése után újfajta felelősségtudattal helyezkedtek el a külföldi magyar értelmiség soraiban. Hogy változás érlelődik a nyugati magyar irodalomban, arról hírt adott az a két antológia is, amely az igényes szerkesztéssel, s költők szigorú megrostálásával azt hangsúlyozta, hogy a nyugati irodalom egy része következetesen próbálja érvényesíteni – tematikai és politikai szempontok helyett – az irodalom érték szerinti megítélését (*Kilenc költő*. Szerkesztette Szabó Zoltán. London, 1959; *Új égtájak*. Szerkesztette Gömöri György és Juhász Vilmos. Washington, 1969).

A józan helyzetfelmérésre intő szavak megszapordtak a hatvanas évek folya-

mán s azzal, hogy előtérbe a műveltség megszerzése, s korszerűség és az irodalmi érték kivívása meg a kulturális cserekapcsolatok bővítése került, megváltozott a „korrekciós szerep” hangsúlya is. Az irányzatosság önmagában már nem bizonyult elégségesnek, a műveknek önmagukért kellett helytállniok, nem támaszkodhattak a mondanivaló időszerűségeire, a jelszavak és szólamok külső mankóira. Meghonosodtak a művésziség követelményének új kritika normái, az ötvenes években még elenyésző kisebbségben élő jó irodalom tábora megerősödött, a számbeli gyarapodást követte a színvonal emelkedése s bár tovább tartott a költőuralom, virágzásnak indult az esszé és a tanulmány, új fejezet nyílt az önéletrajz és a dokumentumirodalom történetében, sőt még a legbajosabban művelhető, óriási kitarást megkövetelő műfajban, a regényben is születtek szép, bár eléggé elszigetelt eredmények. Az Új Látóhatár és egy időre a Magyar Műhely is kritikai fórumot teremtett s bár sok, közöttük fontos könyvről nem esett szó e rovatokban, a magasra emelt bírálói normák jól látható válaszóvonalat húztak irodalom és műkedvelői tollforgatás között. S azzal pedig, hogy elkezdődött a magyarországi irodalom új fejleményeinek méltányos számbavétele is, a hazai könyvekről, tudományos kiadványokról szóló cikkek nemcsak a két messze szakadt irodalom közeledését mozdították elő, hanem az alkalmankénti éles hangú kritikai észrevételekkel együtt mégiscsak eszméltető hatással voltak a nyugati irodalom önszemléletének alakulására is. Tóth László 1955-ben azt írta, hogy „a magyar regény- és novellairodalom egész első vonala – Zilahy Lajos, Nyíró József, Márai Sándor, Wass Albert – emigrált” s otthon egyetlen igazi prózaíró maradt: Tamási Áron, ezzel szemben „harmadrangú nevek bukkannak elő az irodalom homályából”, Nagy Lajos, Déry Tibor és mások. Ezt a fajta kecses pontatlanságot az ötvenes évek emigráns irodalma önigazoló örömmel üdvözölte, de a hatvanas évek magára adó írója efféle önfeledt félreértést már nem engedhetett meg magának, sőt, nem is vett részt az ilyenféle megkülönböztető eszmei csatározásokban. Különvéleményét másféleképpen akarta a világ tudomására hozni. Szabó Zoltán – Cs. Szabó Lászlóval közösen tartott – előadásában (*Együttélés vagy szóértés*. Amig időnk van. Osló–Bécs, 1965) figyelmeztette ugyan a jelenlévő fiatalokat, hogy a számontartás „mindenkor jelentőségutalajdonítás”, ezért vigyázzanak az úgynevezett „dialógus”-sal, ennek a morálisan módfelett következetes, tartalmában fokozatosan időszerűtlenné avuló fólhívásnak, hosszabb távon, nem lehetett fogantatja. Hiába volt Szabó Zoltán fejtegetése élelemjűen pontos és részletelemzéseiben kikezdetetlen, érvelésével mégis az utóvédharcos tragikus helyzetébe szorult. A bezárkózó évek íróinak történeti megbízatása ingataggá vált, és az évek múlásával egyenes arányban vesztett mozgósító erejéből.

ÍRÓI CSOPORTOK ÉS „NEMZEDÉKEK”

A nyugati magyar irodalom három évtizedét az emigrálás, kivándorlás évjáratái szerint is lehet úgy-ahogy tagolni, lenne némi alapja a földrajzi szempontú csoportosításnak is (nyugat-európai, amerikai, kanadai irodalom stb.), de ez a történet igazában két nagy fejezetre, időszakra bomlik és két „nemzedék” munkáját zárja magába. Az egyik fejezetet azok írták, akik a negyvenes évek második felében hagyták el az országot tekintélyes írói múlttal, könyvekkel a hátuk mögött, s kint a pályát csak folytatták, de ide tartoznak azok is, akik ebben az időszakban léptek fel első írásaikkal. Az 1956 után kezdődő másik fejezetbe, a második „nemzedékbe” azok sorolhatók, akik otthon párttagok voltak vagy börtönbüntetést szenvedtek, továbbá az akkori fiatalok, a 20–25 évesen kikerült diákok, egyetemi hallgatók, akik külföldön kezdték el az írói pályát.

A generáció fogalmát pontosabb szó híján használjuk s ezúttal a szokásosnál is lazább képződményt jelölünk vele, hiszen ha a nyugati irodalom említett két generációját egybevetnénk a magyarországi irodalom nemzedéki csoportjaival, kiderülne, hogy kettő helyett valójában négy vagy éppenséggel öt generációról kellene beszél-

nünk. A nyugati irodalom életében – akárcsak a politikai emigráció történetében – a legfontosabb dátum 1956, ami ezután következik, az már „a kijózanult emigráció” történetéhez tartozik. Igaz azonban másfelől az is, hogy nem elhanyagolható jelentőségű tény, ki mikor hagyta el az országot és mely időpontban kapcsolódott be a kinti irodalom életébe. Nagy Kázmér határozott vonásokkal különbözteti meg a „negyvennégyesek”, a „negyvenhetesek” és „ötvenhatosok” csoportját; hasonló különbségek, több-kevesebb eltéréssel, az irodalom időrendi rétegződésében is kimutathatók lennének. Csupán néhány nevet említve, 1944–1945-ben távozott az országból Alföldi Géza, Eszterhás István, Flórián Tibor, Horváth Béla, Kerecsendi Kis Márton, Nyíró József, Wass Albert. Ennek a csoportnak a tevékenysége egyáltalán nem, vagy alig érintkezett azok munkájával, akik – mint Borbándi Gyula, Kovács Imre, Márai Sándor, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Zilahy Lajos – 1947–1949-ben emigráltak. S ugyanígy teljesen külön pályán haladt tovább az „ötvenhatosok” csoportjából a volt párttagok – Aczél Tamás, Enczi Endre, Háy Gyula, Méray Tibor, Molnár Miklós – és a hatvanas években induló fiatalok – Bakucz József, Horváth Elemér, Nagy Pál, Papp Tibor, Sulyok Vince, Thinsz Géza és mások – írói útja. Ha meg életkor, írói indulás, tehetség, eszme- és stílusvilág szerint tagolva próbálnánk áttekinteni anyagunkat, még összekuszáltabb képet nyernénk. A külső körülmények alakulása és rengeteg véletlen játszott közre abban, hogy miként alakult ennek az irodalomnak a sorsa, s bár fellelhetünk benne a közös eszmék alapján összeálló csoportokat, legalább ily élesen rajzolódnak ki előttünk az ellentétes irányok, az alkalmi társulások és a magányos pályák körvonalai is. A nyugati irodalom még viszonylagos értelemben sem volt soha egységes. Kisjókai Erzsébet, a becsvágyó szervező, 1958-ban összeállított egy *Irodalmi Almanachot* (Brüsszel), azzal a céllal, hogy az emigráció különféle törekvéseit s az öregeket és fiatalokat összefogja; a kötetben Cs. Szabó László, Csukássy Lóránt, Kisjókai Erzsébet, Lökkös Antal, Megyery Ella, Rezek Román, Sulyok Vince, Szitnyai Zoltán, Tólas Tibor, Tóth László, Vajay Szabolcs írásai jelentek meg. A kísérlet azonban, hogy különböző pártállású és ízlésű írók egy fedél alatt szerepeljenek, folytatás nélkül maradt. A két nemzedék szerinti tagolást csak megszorítással használhatjuk, ehhez a felosztáshoz mindig hozzá kell gondolnunk, hogy az elnevezés igencsak elütő törekvéseket, különböző csoportokat és óriási színvonalbeli eltéréseket rejt magában. Célszerűbb tehát, ha két időszakról, 1956 előttiről és 1956 utániról beszélünk és ezen belül próbáljuk felvázolni a csoportokat, az irodalmi irányokat és ha vannak, a ténylegesen létező nemzedékeket.

MAGYAR ODISSZEUSZOK

A nyugati magyar elbeszélő irodalom második nemzedéke

A nyugati emigrációs magyar irodalom nehezen áttekinthető képet mutat: nemzedékek, csoportosulások és irányzatok több alkalommal átalakult rendszerét kellene leírunk, hogy számot vehessünk e lassan négy évtizedes irodalmi folyamattal és e folyamat eredményeivel. Jelen vannak az 1945-ös, 1947–48-as, majd 1956-os emigráció egymástól ideológiai és politikai tekintetben is élesen különböző csoportjai: a jobboldaliak, a konzervatívok, a polgári liberálisok, a népi mozgalom egykori hívei vagy az ötvenes évek irodalmi sematizmusának korábbi képviselői, és jelen vannak azok a fiatalabb írók, akik már az emigrációs élet különleges körülményei között kezdték pályájukat. Az emigrációs elbeszélő irodalmat a két világháború közötti korszak jőnévű és népszerű írói alapozták meg; Nyirő Józsefre, Wass Albertre, Zilahy Lajosra, Márai Sándorra és Cs. Szabó Lászlóra gondolok. Ezek az írók többé-kevésbé korábbi munkásságukat építették tovább, s noha néhány korábban igen népszerű elbeszélő, különösen Nyirő József írói útja művészileg is megtört, az idősebb írók többsége meg tudta őrizni munkásságának korábbi eredményeit. Tolluk nyomán olyan irodalmi értékek születtek, mint Márai Sándor *Béke Ithakában* és *San Gennaro vére*, Cs. Szabó László *Halfejű pásztorbot*, *Római muzsika* és *Vérző fantomok* vagy Zilahy Lajos *A Dukay-család* című művei. A nyugati magyar elbeszélő irodalom a továbbiakban Arnóthy Krisztina és Domahidy András, illetve 1956 után Határ Győző, Dénes Tibor, Enczi Endre és mások munkájával egészült ki, az ő műveik közül elsősorban Domahidy András *Vénasszonyok nyara* című nosztalgikus regényét, valamint Határ Győző *Bábel tornya*, *Golghelóghi* és *Az őrzők könyve* című „mitologikus”, illetve „apokrif” regényeit kell megemlítenünk. Velük egyidőben kerültek nyugatra azok a fiatalabb írók, akiket a második emigrációs nemzedékhez sorolhatunk.

Az emigrációs irodalom második nemzedékének nevesebb képviselői: Karátson Endre, Nagy Pál, Ferdinandy György, Márton László, Kabdebó Tamás és Sárközi Mátyás 1956 őszén hagyták el az országot és telepedtek le Nyugat-Európában. Kitűnő felsőfokú intézetekben: a párizsi, a londoni, az oxfordi egyetemen végeztek tanulmányaikat, irodalmi vagy főiskolai pályákon helyezkedtek el: Karátson Endre a lille-i egyetemen, Ferdinandy György Strassbourgban tanít, Kabdebó Tamás Manchesterben könyvtáros, Sárközi Mátyás az angol rádió munkatársa. Az idegen környezet nagymértékben határozza meg írói tevékenységüket, a költőkhöz hasonlóan nekik is áldozatot kell hozni azért, hogy a francia, angol, vagy spanyol környezetben magyar nyelvű műveket hozzanak létre. Kettős helyzetben élnek és dolgoznak: tapasztalataikat az idegen nyelvű közegben szerzik, írói személyiségük a befogadó társadalom kultúrájának hatására alakul, e tapasztalatokról és kulturális hatásokról azonban magyar íróként adnak számot. Cs. Szabó László 1960-ban találó szavakkal állapította meg: „a magyar író a nyugati valóságban, annak kritikus le-mérése közben, ábrándok és torzulások nélkül, hazafelé tekintve, megteremtí a maga világát.” Ezt a gondolatot Kibédi Varga Áron 1975-ben a következőkkel egészítette ki: „Lehet, hogy ez történelmileg egyedülálló jelenség: felszívni mindent, amit a környezet nyújt, olyasmit is, amit otthon a nézőpont, a közérkölc vagy a közvélemény miatt az író sohasem szívhatott volna fel – és mindezt továbbadni, de

nem a környezet nyelvén. Elméletileg egy olyan közvetítésnek, világirodalmi ozmó-zisnak lehetnének tanúi, amire példa még nem volt."

Annak érdekében, hogy a nyugati magyar író élni tudjon e sajátos helyzet le-
hetőségeivel, igen nagy akadályokat kell leküzdenie. A szétszóródás mostoha viszonyai
között az elbeszélőnek, kivált a regényírónak szorgalmas munkára és komoly kitar-
tásra van szüksége, helyzete mindenképpen céltudatosabb tevékenységet kíván, mint
az emigrációban élő költő helyzete. Emellett a terjedelmesebb prózai művek meg-
jelentetése nagyobb anyagi áldozatot követel, mint a soványabb versesköteteké. A
második nemzedék elbeszélőinek azonban nemcsak az írói munka mostoha feltéte-
leivel kell megküzdeniök, hanem az alkotás szemléleti és technikai gondjaival is.
Az idősebb írók rendezett világkép alapján, már korábban kialakított elbeszélő el-
járások segítségével láttak hozzá emigrációs élményeik feldolgozásához, a fiatalab-
baknak mindezt az emigráció pszichikai feszültségei közepette kellett kidolgozniuk.
Általában hiányzott a kellő távlat ahhoz, hogy ifjúkoruk hazai élményei vagy az
emigrációs évek tapasztalata nyomán nagyobb epikus koncepciót alakíthassanak ki.
Az analitikus elbeszélő irodalom nagyobb történelmi rálátást és szervezettebb írói vi-
lágképet kívánt volna, mint amilyenel e nemzedék írói dolgozhattak. Prózájuk ezért
erősen önéletrajzi, személyes és vallomások jellegű, többnyire történelmi és politikai
kommentárokkal, személyes reflexiókkal bővítik az epikus anyagot. Műfaji tekin-
tetben publicisztikus elemekkel átszótt emlékiratok vagy lírai mozzanatokban gaz-
dag elbeszélések születtek e nemzedék alkotó munkája során. Feltűnő módon hiány-
zik a valóság szélesebb körére tekintő regény, amely akár a hazai, akár az emigrá-
cióban szerzett tapasztalatok társadalmi háttérét és történelmi összefüggésrendszerét
világítaná meg. Az emigrációs körülmények közé kerülő s a diaszpórában felnötte
éző fiatal magyar értelmiség történetének reprezentatív ábrázolásával egyelőre még
adós a második elbeszélő nemzedék.

A nyugati országokban élő magyar író számos olyan ismeretet és tapasztalatot
vesz birtokába, amely a magyar irodalomból korábban természetesen hiányzott,
így távoli országok és társadalmak életének és civilizációjának ismeretét, a hazai
valóságtól merőben idegen életformákról szerzett tapasztalatot. Korábban irodalmunk
térképén legfeljebb Párizs (Illyés Gyula, Márai Sándor, Hevesi András) és Itália
(Szerb Antal) színei voltak megtalálhatók, s csupán Remenyik Zsigmond dél-ame-
rikai regényei mutattak „egzotikus” színeket. A nyugati világban élő magyar író
most minden elfogultság nélkül számol be a távoli országokban és idegen kontinen-
teken szerzett élményeiről: Kabdebó Tamás Guyanát és az Antillákat, Ferdinandy
György Puerto Ricot járta be, Karátson Endre elbeszélései párizsi, Sárközi Mátyás
történetei angliai környezetben játszódnak. Az erősebb kötelékek hiánya szabja meg
írói közérzetüket és gondolkodásukat, amelyben a személyes függetlenség és elkö-
telezetlenség tudatának van alakító szerepe. Érdeklődésüket a személyiség belső
mozgásának és konfliktusainak elemzése tölti be, mondanivalójuk erősen alanyi vagy
gondolati jellegű. Ez szabja meg narrációjuk természetét: a magyar próza vallomá-
sos és önelemző hagyományait folytatják, illetve a modern nyugati irodalom elvo-
natkoztatásra törekvő irányzatainak eredményeit kívánják elsajátítani. Kabdebó Ta-
másra az ironikus angol regény, Ferdinandy Györgyre és Márton Lászlóra a francia
„új regény”, Karátson Endrére az argentin Borges mitikus parabolája hatott, újabban
pedig – Nagy Pál és Ferdinandy György esetében – annak a szemiotikai jellegű
„szövegirodalomnak” a hatása érvényesül, amely teljes mértékben elmosza a határt
az epika és a költészet között, s merőben új jelrendszer kialakítására tesz kísérletet.
A második emigrációs nemzedék írói e modern prózai kísérletek révén ábrázolták,
illetve fejezték ki megfelelően a nyugaton élő magyar irodalmi értelmiség helyzetét
és tudatát.

*

KARÁTSÓN ENDRE (1934) Budapesten született, az Idegen Nyelvek Főisko-
láján tanult, majd Párizsba távozva a Sorbonne-on fejezte be tanulmányait. Kutató-

munkát végzett, jelenleg a lille-i egyetem tanára. Írásai a Magyar Műhelyben és a hollandiai Mikes Kelemen Kör kiadványaiban jelentek meg, 1967-ben adta közre *Le lkigyakorlat* című elbeszéléskötetét. Mint irodalomtörténész a huszadik századi francia irodalommal, illetve a francia irodalom magyarországi hatásával foglalkozik. 1969-ben a párizsi egyetem kiadásában látott napvilágot *Le symbolisme en Hongrie. L'influence des poétiques françaises sur la poésie hongroise dans le premier quart du XXe siècle* című munkája, amely a francia szimbolista költészetnek a Nyugat nagy költőire gyakorolt hatását dolgozta fel. E terjedelmes monográfia hat költő: Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Juhász Gyula és Szép Ernő költészetét mutatja be, elmélyült szövegelemző munkával világítva meg azokat a poétikai és stíláriis tulajdonságaikat, amelyek a francia szimbolizmus hatásáról tanúskodnak. Különösen a Kosztolányiról írott fejezet szolgál új felismerésekkel, de maga az egész munka értékes eredményekkel gazdagítja a hazai Nyugat-kutatásokat. A modern magyar irodalom iránt megmutatkozó érdeklődés, mint Adyról, Krúdy Gyuláról vagy a Nyugat műfordítói gyakorlatáról szóló tanulmányai mutatják, továbbra is fontos szerepet játszik a párizsi magyar tudós munkásságában.

Elbeszélései példázatteremtő igényre és kísérletező hajlamra vallanak: *Le lkigyakorlat* című kötetében sorra tesz próbát a romantikus legenda (*Zeneverseny*), a tudatfolyam-ábrázolás (*Abroszon innen, abroszon túl*), az ironikus jellemtanulmány (*Szakáts Attila önéletrajza*), a satirikus életkép (*Kaleidoszkóp*), a naplójegyzetekből és levélrészletekből épülő kisregény (*Le lkigyakorlat a Chapmanon*) és az ironikus homéroszi parafrázis (*Télemakhosz utazása*) lehetőségével. Történeteiben szerepet kap a líraiság és a fantaszitikum, mesterei között megtalálható Kosztolányi, Michel Butor, Nathalie Sarraute és Jorge Luis Borges, akiről különben *J. L. Borges és a nemzetekfeletti irodalom* címmel érdekes tanulmányt közölt. Az argentin író munkásságának vonzásában alakult ki elbeszéléskötetének gondolati szerkezete: Karátson Endre novellái ismeretelméleti kísérletek és példázatok, amelyek azt kívánják igazolni, hogy a valóságot nem a tényekben, hanem e tények mögöttes világában lehet megragadni, s az ember valódi személyiségét minduntalan elfedik azok az arcok, amelyeket a külvilágnak mutat. Az ismeretelméleti dilemmákkal viaskodó párizsi magyar író Borges tanításai nyomán alakítja ki azt a meggyőződését, amely szerint „az elhalálozott istent az irodalmi képzelet helyettesíti, az irodalom az egyetlen metafizikai tevékenység a történelem- és vallásfilozófiák csődje korában”. Ez a meggyőződés fantaszitikus, egyszersmind játékos írói világhoz vezet: Karátson Endre megteremti Székely Boldizsárt, az elbeszélőt, az ő nevével jegyzi novelláit, hogy azután *Székely Boldizsár halála* című írásában leszámoljon saját teremtményével. Székely Boldizsár alakja révén tulajdonképpen az irodalommal szemben érzett kéteylét fejezi ki, a régi kérdést veti fel: mi a különbség az irodalom és az élet között, illetve: az élet mennyivel valóságosabb mint az irodalom?

FERDINANDY GYÖRGY (1935) Budapesten töltötte ifjúságát, 1956-ban távozott nyugatra, a strassbourgi és párizsi egyetemen tanult. 1964-ben a Puerto Rico-i San Juan egyetemének tanára lett, 1973-ban ismét Franciaországban telepedett le. 1962-ben adta közre *Látószeműeknek* című művét, ezt követték 1965-ben *Futószalagon*, 1970-ben *nemezió gonzáles egyetemi tanár beszéde a fekete erdő állataihoz*, végül 1975-ben *Valenciánál a tenger* című prózakötetei. Francia nyelven is jelentek meg regényei és elbeszéléskötetei (*Ille sous l'eau, Famine au Paradis, Le Seul jour de l'année, Chica, Candine, Cali, trois filles dans le monde*), ezek révén több francia irodalmi díjban részesült. Mint irodalomtörténész forrásértékű tanulmányban dolgozta fel Remenyik Zsigmond dél-amerikai emigrációjának történetét és spanyol nyelven írott műveit (*L'oeuvre hispanoamericaine de Zsigmond Remenyik, 1969*). A Magyar Műhelyben és az Új Látóhatárban közli írásait.

Írói pályáját versekkel, karcolatokkal és tárcanovellákkal kezdte, egyéni hangját *nemezió gonzáles egyetemi tanár beszéde a fekete-erdő állataihoz* című kötetében találta meg: a modern nyugat-európai áramlatok, kivált a szürrealizmus és a francia „új regény” vívmányait használja fel. Szabadon váltogatja az idősíkokat, a valóságos

és álomszerű motívumokat, narrációját a költői jellegű leírás és a gyorsan pergő abszurd párbeszéd szabja meg. Történeteit budapesti, elzászi és Puerto Rico-i emléktörödékek szövik át, szívesen él a fantasztikum és az esszéisztikus kommentár lehetőségeivel. Élénk színekkel festi le egzotikus környezetet (*Egy nap a szigeten*), íróniával szemléli a nyugat-európai életet (*Szabálytalan szerelem*), s elégius hangon búcsúztatja ifjúságát (*Helyzetjelentés félúton*). *Corrida* című elbeszélésében a valóságos és jelképes mozzanatok merész vegyítése által fejezi ki a száműzetés tragikus következményeit. *Valenciánál a tenger* című kötetében erős sodrású prózaverseket és kísérletező jellegű szövegeket közölt.

NAGY PÁL (1934) Salgótarjánban született, az egri pedagógiai főiskolán végzte tanulmányait. 1956-ban telepedett le Párizsban, az ottani egyetemen irodalomtörténettel és -elmélettel foglalkozott. 1962-től fogva a Magyar Műhely egyik szerkesztője, Papp Tiborral együtt mint nyomdász maga állítja elő a folyóiratot. Írói pályáját tanulmányokkal, bírálatokkal és elbeszélésekkel kezdte, 1964-ben a Magyar Műhely kiadásában jelentette meg *Reménység, hosszú évek* című novelláskötetét, majd 1968-ban *Hampsteadi semmittevők* című regényét, amely 1969-ben a Denoel kiadó Les Lettres Nouvelles című sorozatában *Les Fainéants de Hampstead* címen franciául is napvilágot látott. 1971-ben megjelent *Monologium* című munkájában prózaverseket, költeményeknek álcázott esszéket, régi szövegekre épülő „palimpszeszteket” és avantgarde jellegű „szövegkonstrukciókat” adott közre. Teoretikus célzattal készült munkanaplóját, valamint néhány vizuális költeményét 1978-ban *korszerűség / kortárs irodalom* címmel jelentette meg.

Elbeszéléseiben erős atmoszférateremtő képességgel dolgozta fel tapasztalatait, nagyfokú személyességgel, időnként a prózaversek nyelvén fogalmazott. Gyermekek és ifjúkorának szomorú emlékeit idézte fel (*Vasárnap délelőtt, Maqány*), érzékletes életképekben mutatta be első párizsi éveinek nyomasztó élményeit (*Konzervgyárban, Verekedők, Négy óra*). (*M. I. emlékének*) című novellájában hiteles realizmussal ábrázolta a nyilasok uralmának szörnyűségét és az emberi ellenállás reménytelenül is szép méltóságát, *A vers születése* és *Kék novella* című írásaiban költői parabolákkal tett kísérletet, *Egy lényképalbum képei*, valamint *Reménység, hosszú évek* című elbeszéléseivel pedig a francia „új regény” szemléletét és előadásmódját vette át. *Hampsteadi semmittevők* című regényére ezzel szemben a szürrealisták: Breton és Tzara műveinek álomszerűsége, illetve Céline, Genet és Malcolm Lowry sötét és erotikus képzeltései hatottak. Hőse kettős emigrációban él: távoli hazájából Párizsba menekült, onnan viszont Londonba költözött, hogy mint francia nyelv-tanár, illetve mint hivatásos selyemfiú keressen megélhetést. Sorra érik a kudarcok, élete kilátástalanná válik, vad képzelgésekbe és alkoholista fantazmákba menekül, végül elveszíti személyiségét is. A személyiség szétesésének folyamatát igen pontosan rögzíti a regénykompozíció: a regény hősenek személyiségével együtt a történet is szertefoszlik, majd teljesen megsemmisül. Nagy Pál a montázsregény eszközeivel fejezi ki a hős és a történet eme lassú megsemmisülését. Énregény formában írott szövegébe álmképeket, szürrealisztikus verspróza-törödékeket, levél-dokumentumokat, a *Jelenések könyvéből* vett hosszú idézeteket, francia és angol szövegeket és nyelvi halandzsákat kever, a történet megszűnésével együtt mindinkább e montázsselemek alkotják a narrációt. *A hampsteadi semmittevők* a nyugati magyar irodalom érdekes prózai kísérletei közé tartozik.

MÁRTON LÁSZLÓ (1934) Budapesten született, a Színházművészeti Főiskola dramaturg tanszakán és a bölcsészeti karon tanult. Első novellája az Új Hanqban látott napvilágot (*Repülősdí*). 1956 őszén került Angliába, az oxfordi egyetem hallgatója lett, szerkesztette az *Eszmélet* című, rövid életű folyóiratot. Később Párizsban telepedett le, a Sorbonne-on szerzett közgazdasági doktorátust. 1962-től 1973-ig a Magyar Műhely egyik szerkesztőjeként tevékenykedett, itt és a Látóhatárban jelentek meg írásai. Személyes hangú, vallomásos elbeszélésekkel kezdte pályáját (*Édesapám árnyéka, Harmincnyolc perc az életemből*). Kifejezőmódjára később a szürrealizmus és a francia „új regény” hatott: álomszerű, nem egyszer groteszk vagy erő-

tikus képekben ábrázolta alakjainak tudatfolyamát, illetve a külső világ kaotikus jelenségeit (*Fertőn innen, Fertőn túl, Siralomház, A gyönyörrelven túl*). Jelentékeny nyelvtերemő képességgel űltette át nyelvünkre James Joyce *Finnegans Wake* című művének néhány részletét. Mint tanulmányíró a többi között Kassák Lajos, Füst Milán, Örkény István és Cs. Szabó László munkásságával foglalkozott.

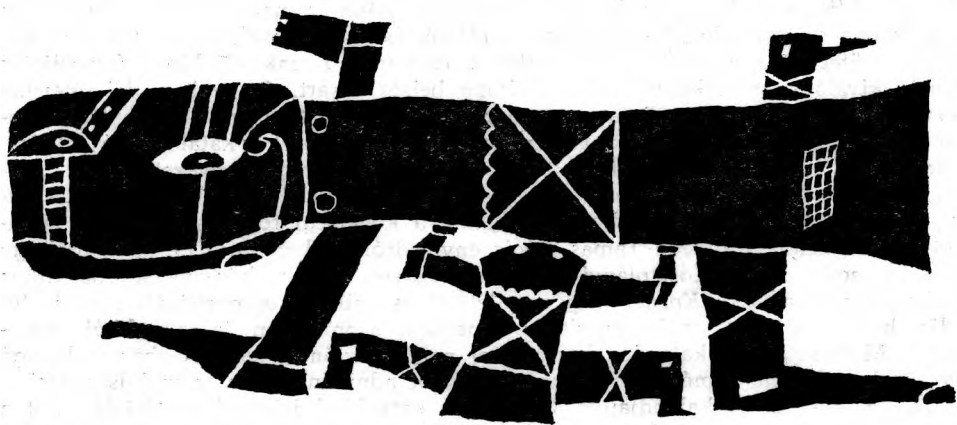
KABDEBŐ TAMÁS (1934) Budapesten született, Baján és szülővárosában végezte tanulmányait. Magyar szakos tanárnak készült, 1956 őszén telepedett le Angliában, az oxfordi, cardiffi és londoni egyetemen angol irodalomtörténettel, történelemmel és könyvtártudománnyal foglalkozott. 1969-ben Guyanában a georgetown-i egyetem könyvtárának vezetője lett, 1972-ben költözött vissza Angliába, londoni. majd manchesteri könyvtárakban dolgozott. Nagy szerepet vállalt a magyar költészet külföldi megismertetésében. 1962-ben *Geman Hungaria* címmel wales-i nyelven adott ki magyar prózai antológiát, 1966-ban József Attila, 1971-ben Illyés Gyula válogatott költeményeinek angol fordítását rendezte sajtó alá. 1976-ban *Hundred Hungarian Poems* címmel Manchesterben adott közre magyar költői antológiát. Verseinek kétnyelvű kötetét *Kétszívű – Twohearted* címmel 1973-ban jelentette meg. 1971-ben *Érettségi* címmel gyűjtötte össze 1955-ben készült feljegyzéseit, 1974-ben adta ki *Magyar Odisszeuszok* című novelláskötetét, 1978-ban pedig *Minden idők* című önéletrajzi motívumokból felépített regényét.

Írói munkássága erősen személyes jellegű, saját tapasztalatainak tükrében mutatja be azt az utat, amelyet nemzedékének egy része – a történelemben és az eszme terepén – bejárt. Guyanai kalandjainak elbeszélése során ad képet a diaszpóra körülményei között élő nyugati magyar értelmiség helyzetéről és közérzetéről is. *Magyar Odisszeuszok* című elbeszélésfüzérének hősei a nagyvilágban, leginkább Amerikában szétszóródott fiatal magyar tudósok és egyetemi oktatók: „Ott volt közöttük a sötét vitéz, a székelység bajnoka, a nagy viking szakértő, kinek donquijotes külseje kiváló szervezőkészségről tanúskodó belsőt takart. Ott volt a dél-amerikai reference specialista, aki a Balaton partján született (...) ott volt az újvilági nemzeti bibliográfia munkatársa, aki Pesten volt kislány, ott volt a katalógizálás tudósa, a beszerzés jeles mestere és ott volt az automatizálás programvezetője”. E „magyar Odisszeuszok” otthon vannak az egész nyugati féltekén, derűs természetességgel viselkednek a nemzetközi konferenciákon, a követségi fogadásokon és a távolsági légijáratokon. Kabdebő Tamás mégis enyhe iróniával mutatja be őket, csakúgy mint önmagát, ebben Kosztolányi Dezső a mestere, miként könyvének epizódikus szerkesztése is az *Esti Kornél* lírai szemléletét és epikus kompozícióját követi. Jól tudja, hogy „minden utazás annvit ér, amennyit azonközben önmagunkból beutazunk”. Mulatságos és kalandos beszámolóit nem pusztán a nagyvilágban bolvongó magyarok egzotikus élményeiről akarnak számot adni, inkább a személyiség alakulásáról: a lélek belső kalandjairól. Ő maga e szavakkal jellemzi munkáját: „ezt a történetfűzért (...) egy külső és egy belső földrajz kapcsolja a valósághoz. A külső földrajz hősei, az esetenkénti *ulisseszek*, valóságos figurák (...) A belső földrajz egyetlen protagonistája, aki saját lelkének tájait járja be, csak félig odisszeusz, félig simplicissimus – de egészen magyar. Ez köti őt, a szerzőt, aki hol tanú, hol alany, hol mind a kettő, a történetek főbb szereplőjéhez”.

SÁRKÖZI MÁTYÁS (1937) Budapesten született, apja Sárközi György, a vértanú-halált halt kiváló költő, anyai nagyapja Molnár Ferenc, a világhírű drámaíró volt. Középsikolai tanulmányainak befejezése után a Hétfői Hírlap munkatársa lett. 1956 őszén került Angliába, az angol rádió magyar szekciójánál dolgozik. 1963-ban a müncheni Aurora kiadásában jelent meg *Közel és távolban* című novelláskötete, ezt követte 1968-ban *Csillaqtúra* című kötet, majd 1973-ban *Korok, körök* című tárcagyűjteménye. E két utóbbi könyvét az általa alapított londoni Fehér Holló kiadó jelzésével rendezte sajtó alá. Elbeszélései ezenkívül az Új Látóhatárban, az Irodalmi Újságban és a Magyar Műhelyben láttak napvilágot.

Első novelláskötete természetes hangjával keltett feltűnést: ügyesen, habár kissé vázlatosan kidolgozott alakjai, könnyed meseszövése és frissen pergő dialógusai a

nagyvárosi irodalom hazai hagyományait követték. Gyermekkorának keserves emlékeit idézte fel (*Alvó macska*), a disszidálás nyomasztó élményeivel viaskodott (*Menekülők*), főként azonban korai londoni tapasztalatairól festett lírai színekben gazdag képet (*Teretere, Szombat délután*). Legjobb elbeszéléseiben humoros vagy éppen elégikusan mesészerű színekkel ábrázolta az angol bohémvilággal és a félig-meddig alvilági londoni figurákkal ismerkedő magyar fiatalok kalandjait (*Olasz vendéglő, A két tenger közti rét, Nyomavesztett Burinyi*). Későbbi novelláiban ugyancsak élénk elbeszélő modorban ecsetelte az Angliába vetődött magyarok kisebb-nagyobb viszontagságait (*Kis szerep, The Age of Rock n'Roll*), illetve a későbbi hazalátogatás érzelmi megpróbáltatásait (*Útban Kiev felé*). Legnagyobb írói vállalkozásában, *A nyilas fia* című kisregényében azoknak a budapesti kamaszoknak a tragikus sorsával foglalkozott, akik belesodródtak 1956 őszének fegyveres harcaiba. Műveiben a pontosan kidolgozott cselekménynek és atmoszférának adott szerepet, távol maradt nemzedékének irodalmi kísérleteitől, érett mesélő kedvvel adja elő olvasmányos, gyakran humoros történeteit.

„Cimerállat”

Szemethy Imre
1981

Boldogság

*tárgyak közt évelünk itt ketten
és mondogatjuk amit kell
hogy ma ismét egy fokkal zöldebb a kert
és sárgább a sárgarigó*

*ember csönget, de ne félj! elüzöm
(azt hitte talán, te is az vagy)
nem néz ránk aztán már más csak a hold
s nem jár csak a kéz: óránk, szeretőnk, sose csal meg*

*lemez a hang, fény a tekintet
a szoba: festmény, kint film a világ
a mai nap: könyv. a múlt év: könyvtár
s a holnap: a lektorált ma. szedik már*

*hortyog a ház, fut a fal, vak az
ablak, ül a szék. kapu mellett két
testes tacipőben dércsipe-piros tulipán
fagy még. fog csikorog. boka roppan*

*a hús vét. macska-müezzín-imába harang
rezeg éket. lassan füstöl a kőd
szél csóvál lombot s árnyat a lomb
fuvolázz, kántálj, sírj! – félek*

*tárgyak közt heverünk itt ketten
mű-gégénk brekegi amit kell
gipsz koponyánk szösz lengi körül
nyitott szemünkre légy száll. méhek*

Novemberi akrosztichon

*szemem ha zöldre vált a játékvonat elindul
zörög a haraszt mert most nem tújja a szél
emlős vadállatok lóbálják gongtájuk s
ragadoznak a kihalt szobákban hasmánt
esendő már a hó, véli a vásott sóska
talányos mákmezőből páráll a sűrű regg
látomást isznak a messze hordó bakancsok
e házban virradtam én kétszer rád puhán
kiált és ég a kép, lőtt sebbel homlokán*

A kékszakállú percek ára

„Milyen víz ez, Kékszakállú?”
„Könnyek, Judit! Könnyek! Könnyek!”

*friss volt még – mint a seb vagy a virág
s te csizmasarkot forgattál meg benne titokban
vártál aztán: tűz-hajjal, domb-háttal, sünyitfejű
kispap szelíd szelindek barna papucsban*

*közben a csontomra sült a világ mert én meg vetkőztem
inkább mint hogy a testi tudásom, ha szűk is: hordjam
s megértem, a puska golyót a sebész húsonba miért befelé
operálta (álom volt) s csókolt hevesebben, ha jajongtam*

*magad vagy és te magad, tehát a magadé – talpig jogban
(csak a látás ha meglátássá rémül a látottól el is vág!)
az élő Várban nem a négy asszony a rab, de aki ők: a Herceg –
vérző virágok közt állsz, távol. S most már hiába: meztláb!*

Bartók sírjára

*Ha menni kellett isteneiket
magukkal vitték mint ma fogkefét
az utazó s a legvadabb vidék
meglepő gyorsasággal haza lett*

*Nyilvánvaló ezek az istenek
tudták a dolgukat a nép hitét
elejteni még nekik sem lehet
anélkül hogy rájuk dölne az ég*

*Sirtak a behavazott népmesék
amíg gyökeret vert a hiszekegy?
Máriát nézem s látom Emesét*

*Ez a költő ezért telepedett
Itáliába S New Yorkba ezért
Az istenek halnak az ember él*

Magna Mater

*Hallucinálok-e vagy elnémultak
a saruid? A térképen hideg
és sötét van Erőltetett menet
Egy jövendő keres magának multat*

*fundamentumot hajszálgyökeret
amin megállhat virágba borulhat
Követ kövön nem hagy emlékezet
– és hírük sincsen a taluknak*

*Lázás vagyok de még fegyelmezett
bár könnye kél az üldözött hiúznak
s a holló haja megteheredett*

*Itt küldök Bartók sírjáról neked
a boritékban néhány porszemet
És mindent megteszek hogy hazajussak*

VÁNDORÉNEK

Nyugat-európai és amerikai magyar költők antológiája

A nyugati magyar irodalom nesztora, Cs. Szabó László mondta egyik előadásában, hogy az emigrációban élő olvasó nem nagyon és nem szívesen támogatja a költészetet. Nincs hát könnyű dolga annak a lírikusnak, aki vándorbotot vesz a kezébe, s amellet, hogy megélhetéséről polgári foglalkozása révén gondoskodik, még rendszeresen verset is ír (sőt, nem ritkán annak kiadásáról is gondoskodik, akár mint művének ügynöke, akár – mint a Magyar Műhely körének költői – nyomdászként). S bár az emigrációban élő magyar irodalomnak jónéhány szervezete ismert, folyóiratai is vannak – ezek között kevés a színvonalas –, s a törekvő irodalmárok olykor társaságokat is szerveznek maguk köré, a nyugati magyar költészetet mégsem tekinthetjük egységesnek. Nem különíthetők el benne irányzatok, nemzedékek, inkább csak laza csoportosulások, melyek ideig-óráig összeverődnek, majd nehezen kihámozható okok miatt felbomlanak, hogy aztán újrarendeződjenek, inkább személyi rokon- és ellenszenvnek semmint irodalmi nézetek egységes volta szerint.

Rendkívül nehéz és hálátlan feladatra vállalkozik, aki a nyugati magyar lírát bemutatja. Ennek részben az a magyarázata, hogy rengeteg könyv jelenik meg, de ezeknek tekintélyes részét dilettánsok írják. Az állami támogatás odakint jórészt ismeretlen fogalom, akinek erre anyagi fedezete van, megjelenti a könyvét, akinek nincs, bármily tehetséges lírikus is, várnia kell a jószerecsére, vagy komoly egzisztenciális nehézségek árán finanszíroznia kell önmagát. S bár olykor lelkesült tanulmányok jelennek meg arról, hogy az emigráció irodalma kivételes értékeket képvisel, s hasonlóan öntudatos számvetéseket olvashatunk a kint élő írók termékenységéről, az az igazság, hogy nem túl sok jó költő van, annál több buzgó versíró.

Mindezt előre kell bocsájtanunk ahhoz, hogy az olvasó is a vállalkozás nehézsége és értéke szerint becsülhesse Béládi Miklós munkáját, aki a *Vándorének* című kötet tető alá hozásával olyan irodalomtörténeti tettet hajtott végre, melyről az emigráció nem túlságosan nagy számú irodalomtörténész és kritikusa is inkább csak álmodozott. Béládi a nyugati magyar irodalomnak legjobb ismerője, vele foglalkozó tanulmányai, rendszerezési kísérletei bizvást nevezhetők alapvető kutatásoknak, melyeknek megkoronázása a *Vándorének* is, hiszen e gyűjtemény tükréből nem korábbi, meglehetősen elmosódó tudásunk tekint vissza ránk, hanem egy alapos rendszerezési kísérlet megbízható végeredménye, melyet még akkor is teljesnek kell elfogadnunk, ha az antológiából végül is hiányzik néhány neves nyugati magyar költő, aki ilyen vagy olyan megfontolások alapján megtagadta, hogy verse idehaza megjelenjék. Hogy ezzel együtt és ezek után e hiányzó lírikusok miként értékelik lírájuk magyar voltát, az izgalmas kérdés, melyre aligha a válogatónak kell választ találnia. S ha van valami hiányérzetünk, az csak az lehet, hogy elkelt volna egy alapos bibliográfia, melynek alapján jobban megismerhettük volna a nyugati magyar irodalom legjobb költőinek műveit s a róluk szóló fontosabb – nem nagy számú – irodalmat.

Már jeleztük, az „ötödik sip” költészetét alighanem lehetetlen irányzatok és nemzedékek szerint csoportosítani, így a *Vándorének* szerkesztője a legkézenfekvőbb megoldást választva születési évszámuk szerint csoportosította a kötetben szereplő költőket. A sorban talán Szélpál Árpád neve illett volna legelőre, hiszen ő még a múlt században született, s jószándékú, eszmeileg is elkötelezett poézise megérdemli a méltánylást. Az antológia azonban nem vele, hanem Cs. Szabó Lászlóval

kezdődik, akinek *Pokoltornác* című kötete azt bizonyította megjelenése idején, hogy a szerző nemcsak a magyar esszé sugallatos művelője, hanem kulturált, az európai líra hagyományait jól ismerő versíró is. A *Vándorénekek*ben olvashatunk nála erősebb, eredetibb költöket is, de nem vitás, hogy az övé az egyik legszebb, legmegrendítőbb vers, az *Öreg költő*, melynek adys hangjai sem feledtethetik tépett, elcsukló jajszavát, mely azt a létérzést transzponálja szép képbe, mely alighanem minden emigráns költőt megérint:

Sellő hiába integet,
hiába hív a flóta,
nem látok már csak dúlt eget
Bizáncba lovagolva.

Közvetlenül Cs. Szabó László után következik a sorban az emigráció másik nagy tekintélye, egyik legtalányosabb, legizgalmasabb alakja, *Határ Győző*, akit bizvást nevezhetünk „all round” jelenségnek, hiszen akár esszét, akár regényt, akár drámát, akár filozófiai traktátust ír is, mindig megragad gondolkodásmódjának szabálytalanságával, nyugtalan izzásával. Határ Győző alighanem jó ezerkilencszáz esztendővel később született, mint kellett volna. Az ő helye az apokrif evangelisták között lenne, s akárcsak e régi szövegeket, az övét sem kanonizálta volna a hivatalos vélekedés. Költészetének két jellegzetessége tűnik rögtön szemünkbe: alapvetően filozofikus alkata és hallatlan nyelvi leleménye, melyet olykor teremtő erőnek, máskor talányos játéknak érezhetünk. Bizonyára nem maradt érintetlenül Weöres Sándor költészetének sugallataitól sem, képzeletét megérintették a világirodalom nagy és magányos kísérletezői is, világa mégis egységes és saját. Teljesen szabálytalan gondolkodó – jól bizonyíthatja ezt *Intra muros* című könyve –, s lírájában sem ismer kötöttségeket. A gondolatot születése pillanatában, még alaktalanságában, gomolygó többértelműségében ragadja meg, s így fejezi ki, nem kevés iróniával és öniróniával.

Határ Győző nyomában két papköltő ballag: *Békés Gellért* és *Rezek Sándor*. Lírájuk egy töről fakad: a vallásos költészetnek azt a hagyományát folytatják, melyet irodalmunkban Sík Sándor képviselt a legmagasabb szinten. Békés Gelléltre inkább a misztikus ihletettség jellemző, Rezek Sándorra a lírai pillanat hevülete, mely jó alkalmat jelent számára, hogy az egyszerű ember meghatott imádságait elrebegje. Egyikük sem lírikus elsősorban. Békés Gellért az ökumenizmus eszményének egyik legkitűnőbb ismerője, kitűnő teológus, Rezek Sándor (szerzetesi nevén: Román) pedig Teilhard de Chardin nagyhatalmú népszerűsítője, aki Sao-Paulóban rendkívül nehéz körülmények között, egészségét sem kímélve magyarra fordította a kiváló paleontológus-teológus összes műveit. Egy-egy megjelent verseskönyvük címe hitelesen fejezheti ki lírájuk irányultságát. Békés Gellérté: *Sorsom az Isten*, Rezeké: *Mélyen szállunk*. Ez utóbbi jó alkalmat szolgáltatott az akkor még az emigrációban élő Horváth Bélának, hogy kemény és nem egészen igazságos ítéletet mondjon róla.

A harmadik papköltő, *Tűz Tamás*, egyetlen pillanatra sem vesztette el kapcsolatát a hazai irodalommal, melynek azóta lett teljes jogú és megbecsült munkása, amikor első versei megjelentek a rangot adó Magyar Csillagban. Lírájában hosszú ideig ő is a katolikus hagyományt verselte meg, mignem egy váratlan fordulattal – melynek elsőrendű bizonyossága *Jelen voltam* című kötete – feszebbre húzta verseit, s ezzel párhuzamosan a világra egyre több jelenségét és gondolatát igyekezett feldolgozni. Legjellemzőbb vonása erős és tartós nosztalgiája, mely egyszerre teszi torontói és győri költővé, hisz a toronyház sokadik emeletéről is magától értetődő természetességgel lát rá az Aranyrét utcára, ahol gyermekéje esztendeit töltötte. Erről az átlényegülésről, örök otthontalanságról vall a *Nem egészen absztrakt*-ban:

téren és időn kívül vagyok
valaki csönget
magamra kapom a négy dimenzió rongyait
s rányitok a mindenségre

most más hangon folytatom
megmerülve
gépiesen elmagányosodva
előbb még minden úszott
az árnyékok
a napfény regattái
levelek zizegése
ecsetvonásaim repültek
a vászon kibukott alóluk

a magyalfák érezték a veszélyt
velőkhöz ható kettősség a révület horpaszán
előregyártott panoráma
minden lépésemre felborzolódik
hollóhaja a tengerre néző hegyfokoknak

Csiky Agnes Mária kétnyelvű író: magyarul és németül jelennek meg kötetei. Őt is elsősorban a filozófia ihleti, az emberi élet nagy kérdéseit igyekezik érzékel-
tetni lírai pillanatképeiben, melyek inkább finom árnyalataik mint költői erejük miatt
érdemelnek figyelmet. Ugyancsak a pillanatképek művésze *Béky-Halász Iván* is, ki-
nek legalább annyira fontos bibliográfiai tevékenysége, mint lírája. Az ő költészeté-
nek némiképp veszélye, hogy nem különíti el elég szigorúan a közhelyeket és az
eredeti képeket.

„Ritka és sajátos hangulattal gazdag a költészete – e sorokat a *Négy nemzedék*
bevezetésében írta *Gyarmati Erzsébet*ről Sötér István –, melynek legfontosabb álló-
másaihoz még bizonytalán nem érkezett el.” Gyarmati Erzsébetnek ezekre az állomá-
sokra soha nem sikerült megérkeznie, sorsa és pályája is tragikus. S ha már szólot-
tunk Béládi Miklós kivételes anyagismeretéről, hadd igazoljuk azt éppen Gyarmati
Erzsébet szerepeltetésével, aki évek, évtizedek óta nem írt új verset, helye azonban
e gyűjteményben mégis vitathatatlan, hiszen sejtelmes lírája akár az Újhold körébe
utalhatná.

Szente Imrét és Sári Gál Imrét – születésük évszáma szerint – egyetlen esztendő
választja el, költészetük mégis mintha fényévnyi távolságra volna egymástól. Szente
Imre elsősorban a népdal áttetsző egyszerűségének ígézetében írja bölcselkedő haj-
lamú verseit, melyekben az élet dolgairól elmélkedik, szerényen, halkán, szinte esendő
módon. Sári Gál Imre viszont a „toronycsordák” – verseskönyvének ez volt a sokat
mondó címe – tövében, meglehetősen magára hagyatva rendkívül érdekes módon
próbálkozik az élettények és a líra gondolatiságának szintézisével. Költészetében
nehezen lehet különválasztani a napi valóságot és annak égi mását, de épp ezzel a
szabálytalanságával és naplószerű hitelességével válik izgalmas olvasmánnyá. Ha
valaki egyszer azt akarja megírni, hogyan lesz az élményből vers, bizonyára sokat
meríthet Sári Gál Imrétől, aki épp ennek a folyamatnak a kifejezését igyekezik
mindig tökéletesebbé tenni.

Itt elzsibbad a láb, a gondolat,
nagy csecsemőként csak gügyög a férfi;
hiába szólnál, elvész a szavad:
többnapjárásra sincsen, aki érti.

Órákon át tolongsz a föld alatt,
de hogy hová mész, nincsen, aki kérdi,
nyelvek peregnek, a tied dagad,
a fogad néma ajkad összevérzi,

és elbutultan, kóvályogva, vad
könnyes szitkokkal viteted magad
csapóajtók közt, a tömegbe fulva,

lépcsőkön föl-le, az Isten se tudja:
hová, kihez, miért, – Könnyed nyeled,
rázkódsz. De rád sem hederitene.

Nyéki Lajos írta e jellemző szonettet (*Idegenben*). De írhatta volna akár *Kannás Alajos* is. Mert az ő költészetükre egyaránt jellemző, hogy félig-meddig idegenül élnek a „hatalmas lehetőségek” világában, s ahhoz, hogy emberi szót halljanak, a költészet paradox visszhangját figyelik, izgatott szívveréssel. Verseiknek jórészt egyetlen hőse van: a költő, aki azáltal teremt maga köré ösztönző közeget, hogy elmondja mindennapjainak történetét, beszámol utazásairól, gondolatairól. Közben alighanem azt figyelni: van-e valaki, aki letörli szemérmesen palástolt könnyeit. S mert a jelek szerint nincs, hát annál otthonosabbra igyekeznek alakítani költészetük birodalmát, melyre a nyiló muskátlik és a fájdalmas sóhajok a legjellemzőbbek.

A következő évjáratokkal kezdődik a nyugati magyar lírának az a szinképe, mely évről-évre érdekesebbé, gazdagabbá válik. Ezek a költők jórészt 1956 után hagyták el az anyaországot, lírájuk azonban számtalan szálon érintkezik a hazáival. Nem nehéz felfedezni egy-egy juhászferenci, nagylászlós, pilinszkys fordulatot, melyet érdekesen, olykor izgalmasan ellentétezik a világirodalmi kultúrával, mely az emigráció legtöbb lírikusának élethelyzetéből adódóan is természetes jellemzője. *Lökkös Antalra* például elsősorban József Attila kedves játékossága hathatott. *Bakucz József*re inkább Pilinszky János. Titokzatos, sötét termeket jár be, amelyeket a képzelete népesít be rémárnyakkal; máskor élesre vágott képekkel él, melyeknek alapszíne ugyancsak komoran sötétlik. Bakucz József egyébként teremtő fantáziájú költő, lídércek lobognak képzeletében, de látomásait majdnem mindig megfigyelmezi maga a vers, melynek formájára is gondosan ügyel (s ezzel a gyakorlattal meglehetősen magában áll). A *Vándorének* egyik legszebb versét ő írta *Kosztolányihoz*:

a szék a hintaszék az elvadult lugasban
ahol futótűzként lobog a kankalin
törpe lángja rozsdás oroslánkarmain
megborzong szárnyat bont s eltűnik a magasban

egyszerre szétfolyik a rózsaszín az okker
egy nagy mézédés fullánkú hegedű
szólal a bodzasorban tapétát sir a fű
és Cecília játszik torzonborz szörnyszülőttel

s a sárgadinnyeházban egymást váltogatva
gyulladnak-kialusznak a titkos ablakok
s üres tükörszobák üvege úgy vacog
minthogyha messzi fényük üzenne-hivogatna

Minden antológiában vannak udvarias tiszteletkörök. Ilyen az, hogy a költők sorában szerepel Földes Judit, aki szorgalmasan dolgozik a „versirógépen” (a közkinccsé vált kép talán abból az okból is felidéződik bennünk, hogy a *Vándorének* kiadói szerkesztője Domokos Mátyás), s bár *Baránszky Jób László* is jónéhány verssel képviselteti magát, ezek inkább a bennük felhalmozott művelődéstörténeti anyag miatt érdekesekek.

A „harmincasok” sorában *Kibédi Varga Áron* és *Major Zala Lajos* követik egymást. Az utóbbi költészetére a hirtelen fellobbanó ihlet a legjellemzőbb, gondos szor-

galommal járja be élményeinek egy-egy körét, s abból mindent feljegyez, amit fontosnak tart. Kibédi Varga Áron viszont inkább képzettársításainak váratlanságával ragad meg. „... eszméről eszmére lép”, de ezeket ritkán fűzi egybe logikai kapocs: az „osonó” tárgyak és szavak szimmetriáját igyekszik megteremteni. A világ minden jelensége és tárgya alkalmas médiuma, hogy olvasni próbáljon bennük, s kifejtse az ember tökéletességének és halandó voltának üzenetét.

Súlyok Vince lírájában az északi táj színei kelnek életre. Pontosan, érzékletesen írja le impresszióit, versei mégsem impresszionisztikusak, mert ugyanakkor rendkívül gondosan ügyel a logikai folytonosságra. A „terméketlen szép bánatok” – egyik versének címe ez – költője ő, mintha mindenütt a kérlelhetetlen és józan elmúlás fenyegetné. Nem palástolja nosztalgiáit, képzeletének érintetlen tartományában őrzi ifjúságának emlékeit, melyek annál fájdalmasabbak, mennél többször álmodja vissza őket:

A gyermekkor ellebegett már mint az illat
s nem fordulhat az ember vissza
csak elülhet mint fénylő szép kövek
hajlongó bokrok közt a napban –

Két év múlva lesz ötvenéves a nyugati magyar líra két legizgalmasabb tehetsége, *Horváth Elemér* és *Vitéz György*. Az előbbi Pilinszky modorában kezdte írni verseit, s neki is meg kellett küzdenie lelke lidérceivel, felajzott képzelete rémeivel, nehogy végképp elhallgasson benne a költő. S aztán váratlan fordulattal – melyet csak részben dokumentál *A homokóra nyaka* című kötet – szinte lávázni kezdtek belőle a versek, melyeknek a szerelem az egyik, a világ eddig felhalmozott kultúrkincse a másik ihletője. Már több nyugati magyar lírikussal kapcsolatban elmondtuk, Horváth Elemér esetében azonban nyomatékosan hangsúlyozzuk a filozofikus megihletettség tényét. Rá nem egyetlen filozófus hatott, hanem a világra kérdező általános emberi magatartás: a bölcsesség forrásaiig igyekszik elhatolni, s torkon ragadni az életnek azokat az összetevőit, melyeket csak a költő sejt meg különlegesen érzékeny idegrendszere jóvoltából. Neki is alapérzése a magány és a fájdalmas árvaság, de ebből az érzéskörből, részben a világirodalom nagyjainak ihlete nyomán, kiemelkedik, s szuverén világot terem, melynek az amerikai életforma épp úgy természetes eleme, mint a dunántúli táj. – *Vitéz György* magatartását pedig talán saját versének, a *Naiv ének*nek bevezető soraival jellemezhetjük a leghívebben:

A Gondolat vetetlen ágyán
fölhúzott lábbal üldögéltem,
láthatatlanná tett az este,
átlátszóvá a napi szégyen,
hogy haszontalan mikrokozmoszt
melengtet napjával az ég
bennem, – s véletlen tartja össze
éltem csillagrendszerét.

Aki ilyen tudatosan szembesül az egész világegyetemmel, birtokolja azt a képességet is, hogy mindenfajta meghatódás nélkül nézzen szembe az emberiség hiedelmeivel és mitoszaival. A nálunk is ismertetett, sőt vitákat is keltett *Missza agnostica* e törekvésének izgalmas, eredeti dokumentuma, anélkül, hogy *Vitéz György* költészetének teljes gazdagságát jelezné. Mert ez a líra megkapóan friss, telve harsogó, tavaszi színekkel, boldog életörömmel, izgalommal és feszültséggel. Minden nap meghozza a maga újdonságát s vele költői természetét is. S ugyanakkor minden fűszál, minden apró élettény emlékek sokaságát is rejtí magában, mely mindig alkalmat ad a költőnek, hogy a jelent szembesítse a múlttal, s a kettő szintézisében alakítson ki egy vibráló, öntörvényű világot, melyben a lírikusi képzelet játssza a vezető szerepet, anélkül, hogy elszakadna az élet egyszerű tényeitől. A múlt század végének amerikai köl-

tészete is új életre kel verseiben: gépek, kísérletek és a rohamosan fejlődő technikai civilizáció tárgyi valósága, mely döbbenetes víziókra és a hullámzó embervegetáció hiteles megjelenítésére ösztönzi.

Voltaképp hasonló ihletkörben születnek *András Sándor* költeményei is, a rohanó világ fojtogató élményében, s benne a magányos ember riadt fényjelzéseivel, aki tévóvan tájékozódik a vak zűrzavarban. S idesorolhatjuk a kulturált *Gömöri Györgyöt*, kinek költészetét ugyancsak átítatják a világirodalom különböző erei. Erősen kötődik ő is a hazai költői hagyományhoz, de élményei már új környezetéből fakadnak. Az európeér fölényével és bölcsességével tekint körül a kavargó világban, és igyekszik megtalálni vagy kiküzdeni magának az igaz emberi érzéseket, melyek akkor igazán hitelesek lírájában, amikor szenvedve, önmagát is feladva közelít feléjük. Gömöri György kétségtelenül igazi költő, akinek kisujjában van mestersége minden fogása, s a sok modern és modernkedő vers zuhatagában jóleső érzéssel csodálkozunk rá kristálytisza világossággal felépített lírai konstrukcióira.

Az antológiában most következnek szépen egymásután a Magyar Műhely sokat emlegetett költői, akik látható kedvteléssel és mindenfajta konvencióra, várakozásra fittyet hányva nemes öntudattal élesztik újjá és gyakorolják a homo ludens ideálképét. Szövegeik, kollázsaik alaposan próbára teszik az olvasó tájékozottságát, olykor türelmét is, viszont újra meg újra arra kényszerítenek mindhárman – *Bujdosó Alpár*, *Papp Tibor* és *Nagy Pál* –, hogy szembesítsük a magunk poétikai elképzeléseit az övékkel. Játék és rejtvény keveredik műveikben megvesztegető gátlástalansággal. Annak idején Cs. Szabó László mutatta be őket egy találkozón, akkor még ő sem sejtette, hogy a Magyar Műhely költői törekvései botránykővé és lelkesült manifesztumok tárgyává lesznek. A figyelem középpontjába kerülve, egymással ellentétes véleményeket életre hívva a kör tagjai alighanem el is érték legfőbb törekvésüket. Ugyanakkor arra is fel kell figyelniük, hogy Papp Tibor szövegeiben jelen van a hagyományos költőiség több eleme, s nagyon nagy figyelemmel, engedve intencióinak, a szépség paradox jelenléte is következtethetünk.

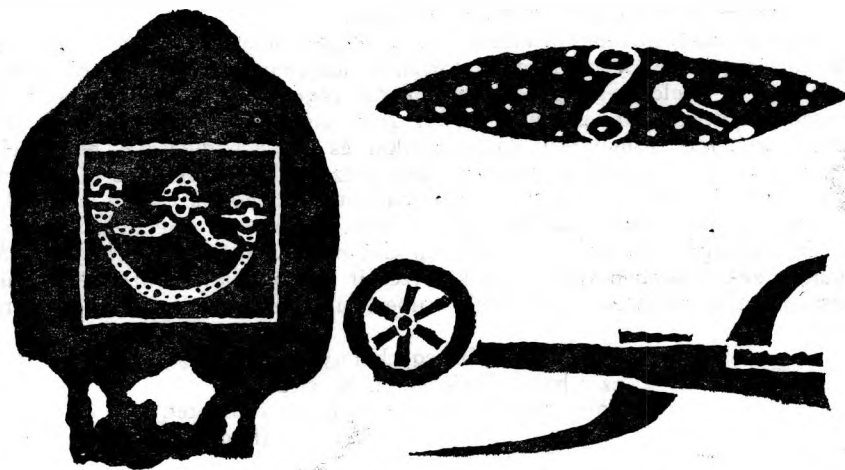
Kabdebó Tamás ugyancsak mindenese a nyugati magyar emigráció irodalmának. Értékes történettudományi és irodalomtörténeti dolgozatai mellett generációjának önszemléletéről és önelemzéséről ad hiteles képet regényeiben. Versei sokoldalú tevékenységének érdekes dokumentumai. *Máté Imre* viszont izzig-vérig költő, hatalmasra növesztett, már-már romantikus látomásokkal és némi nagylászlói beütéssel. Igen szép Bartók-verse olvasható a kötetben. Nála érezni talán legkevésbé a világirodalmi hatások jelenlétét. Erősen kötődik a népi hagyományokhoz, s olykor épp a kötődés erős volta csábítja némi modorosságra. *Thinsz Géza* épp ellenkezően: irodalmár poéta, aki megszűri élményeit és tudatosan eltávolítja magától őket, hogy annál pontosabban, érzékletesebben fejezhesse ki érzéseit és gondolatait. Szemlélődő típus, a svédországi mindennapokban az örök emberit igyekszik megragadni és kifejezni:

Tengerbe hullik egy könnycsepp:
ez a halál. Csak ennyi. Ne sirass.
Bölcs hullámoktól tanulom az öröklétet.
(Búcsúzó)

Keszei István és *Makkai Ádám* drámaivá hangolt költői világot teremtnek. (A velük egyidős, ugyancsak a kötetben szereplő *Kristóf Ágota* egyelőre nem győz meg költői tehetségéről.) Keszeié kicsit kiegyensúlyozatlan, robbanásig feszítik a ránehezülő lét ellentétei, Makkai Ádám józanabb, egyszerűbb, inkább ügyel a versényes egyensúlyára. Ezzel együtt Keszei István a nyugati magyar líra egyik izgalmas tehetségének mutatkozik, aki éppen szertelenségeivel és egyensúlyzavaraival válhat új világok teremtőjévé, bár alighanem érzelmi hangoltságától is függ, hogy a versében szereplő lift felfelé vagy lefelé röpti-e. Makkai Ádám higgadt bölcsessége, nyugalma nem ígér váratlan meglepetéseket, viszont magában hordja a lassú érés minden adottságát. Az utánuk következő *Siklós Istvánnak* alapelve a váratlanságra

való törekvés, néha olyan érzése támad olvasójának, hogy kevesebb több lenne. Modernség és modernkedés egyensúlyát nem mindenütt sikerül megnyugtatóan kialakítania, némelyik képe, fordulata viszont igazi lírikus jelenlétére utal. Nagyjából ugyanaz a megjegyzés érvényes *Kemenes Géfin Lászlóra* is, akinek költészete kritikusat is erősen megosztja. Kitűnő fantáziával, felfokozott képteremtő erővel rendelkezik, s olykor épp ez az erénye csábítja arra, hogy megelégedjék regiszterszerű felsorolásokkal, zuhatagokkal, melyeknek nincsenek nyugvópontjai és kicsit fásasztyák az olvasót. A kötet egyik legérdekesebb versét, a *Tündérkert*et ő írta.

Forrai Eszter *Faágak tánca* című kötete ígéretes, izgalmas indulás volt, az antológiában szereplő versei nem sok újjal gazdagítják a róla kialakított – rokonszenves lírikusra utaló – képünket. (*Gerenday Mária* költészetéről egyelőre nem mernék nyilatkozni, ez a néhány vers közepes, nem győz meg arról, hogy szerzőjüknek valóban költői mondanivalója volna.) És végül, de nem utolsósorban *Dedinszky Erika* következik, akinek sokat köszönhet a hazai magyar líra, melynek ő egyik utazó nagykövete és szálláscsinálója. Már-már groteszk képei mellett mindig feltűnnek hagyományosabban is, mintegy azt bizonyítva, hogy a költő nagyonis, tudatosan gyakorolja mesterségét, és érezhető örömmel feledkezik bele a nyelv, a szó kínálta gyönyörűségbe, mely részben a jelentés sokarcúságából, részben a költői kifejezés olykor szándékolt homályából fakad. Versei méltó befejezését adják a kötetnek, mely felfedezéseket épp úgy kínál, mint hosszan elnyúló, olykor unalmas lapályokat. Arra mindenesetre nagyszerű alkalmat ad a *Vándorénekek*, hogy alaposabban megismerjük a nyugati magyar emigráció líráját, mely a kitűnő válogatás tükrében kevésbé izgalmas és talányos, mint a legendái mutatták, viszont kiemelkedő pontjairól sokfelé tekinthetünk a nagyvilágba. (*Szépirodalmi*)

„Ismeretlen katona”

Szemethy Imre
1981

Urnát Dávid hamvainak

1

*Ó, miért nem telepedtünk rá a San Marco kolostor cédrusára?
 Megbújva a nyitott fedélszék barna gerendáin,
 miért nem vártuk ki, magunk is szekerce-sebhelyes gerendák,
 hogy alattunk a világ szétrezeg,
 mint képernyőn a vasárnapi Hét cimbetűi?
 Űstökünknel fogva miért ragadtál tovább,
 az Accademia Rabszolgái között
 a megöblösödő kupoláig?!*

*Kis Hölgy! Hát nem mutogattuk neked végig
 Megbízható kiadványok kötőlap-terjedelmű mappáiban
 Dávid minden részletét, minden nézetből újra és újra?
 Hát nem ismerted lecsüngő kéztején
 az alázóduló, vértágitotta ereket?
 Ifjú szemének ijesztő távolbameredését,
 azt a ködöt, ami egy kerti ünnepélyen túl
 fiatal férfiak és lovak
 temetetlen tetemére ereszkedik alá?
 S orra tövében a márvány arcizomba vésett árkot:
 a tiszta undorát a vértől,
 amit rettenetes marka s zúgó köve
 mindjárt kiont!?*

*Nem láttad, milyen rossz órában érkeziünk?
 A falat vetted volna szemügyre inkább!
 Évszázados, néma kő-nyögésben, éjjel,
 a gyerekderekú szellőztetőn
 bejuthattunk volna a Rabszolgákig,
 s tébolyodott vénülésük márványtömbjei alatt
 négykézláb,
 ahogy korunk képviselőihez ez egyedül illik,
 a vörös pádimentum vaktükörén
 elkúszhattunk volna a lába elé.*

2

*Talán szemet cseréltél Dáviddal, s érzéketlen köszemmel most
 megindulás nélkül tükrözöd a köfaló hangyaboly?
 Helyette –
 masinára görnyedt fényképész fekete elefántfej-takaróját.
 A tömeg árvízataraján kikeményítve imbolygó apácafőkötőket.*

Egy angol úr rinocéroszülepét,
hétágú gyertyatartóként ágaskodik ártatlan családjá fölötté,
míg ő mélységes meghajlással keresi a talapzaton – mit?
A műnemet? Mihály Angyalt? A vésett tudnivalót?
Ó, és tükrözd főnagytva a Dior-modellt!
Kalapja fényes, fekete szalmacsipkáját,
a fényes, fekete szalmamellényt –
tágszemű horgolásán babaökölnyi keble dőt át
izgatott, merev bimbót –,
finom, érzékenyráncú bőrnadrágját – kétoldalt
keskeny holdsarlónyílásokból villog elő a bőre –,
s a combközépig érő fehér, túsarkú csizmát –
könnyű, mint a hattyútoll, hosszú, mint a hattyúnyak.
Kalapkarimája alól zöld vizesés:
fátyol omlik a fekete-fehérségre.
Alóla takarószik ki csigatalp-nedvet eresztő
kispap-tekintetek elé.

Vagy – vérében gyújtózsínór-lánggal – éppen a hippilányt mutatod:
fekszik a tömeg ezer-tappancsú lába között,
lehunytt szemét Dávid ágyékára szegzi,
s verejtéktől, tikkadt dolomitporától
harangfallá keményedett szoknya alá
erős ujja a márványt berántja.

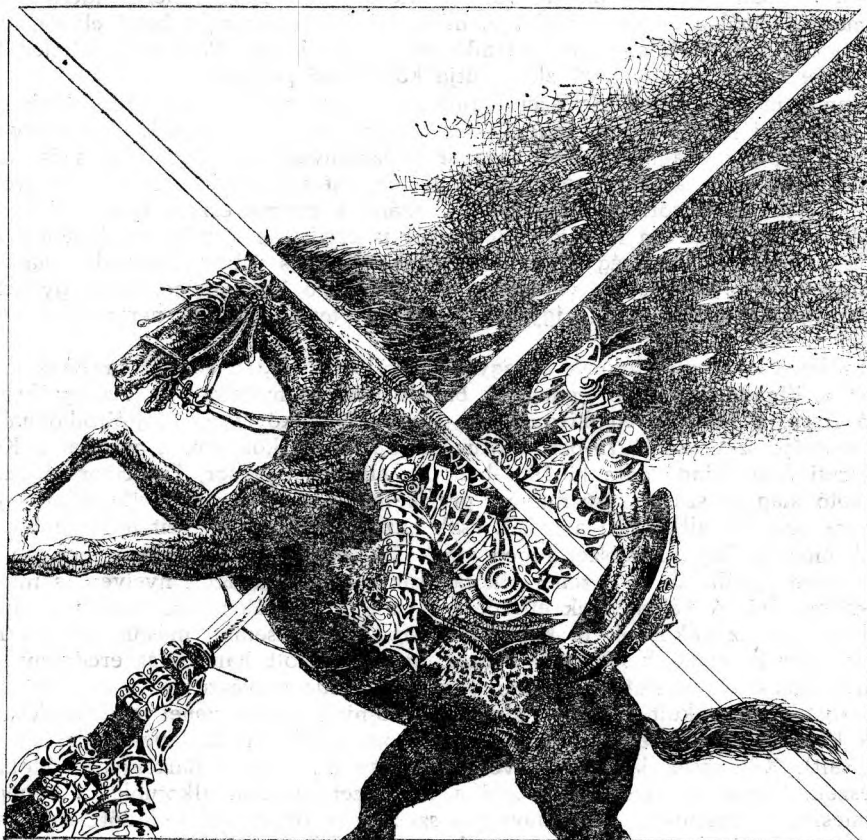
Fejük, válluk, viharos kézerdejük fölött nézed-e Őt is? Dávidot?

3

De nem nézted már,
mint kerítés fölött
a lebukó nap aranyába mártott teniszezőket
a tömegén át.
Nem is ágaskodtál.
Arany folyandárhajad Gí melle közé folyattad szótlanul.

Csak akkor mondtad el, kint már,
mikor az utca láva-levegőjén hanyódtunk besötétített szobánk felé,
hová halványzöld félhomályból
a zuhanyozó rózsája bezizeg majd,
s ágyunkból
dérlepte bozótot látunk, s a völgyben fehértetőjű házakat –
Högyészt és Z-t talán? És piros csizmad nyomát a hóban,
s egy ágról ránkcsirreg vidám,
gyapjúból kötött Pallasz Athéne sisakod.
És diót tör megszelidített rókád a galambdúc alatt,
s hiába fintorogsz, Gí meg én megbarnult hecsedlibort iszunk.
Lerészegedve, én Uccello léggömb-lovai közé lefekszem,
Gí szeme gyöngyszürke ködön átsütő fényforrás felettem.

Akkor már hallhatom!
Sündisznó túskegolyója, feketedem a havon.
Új bolygó leszek, ha levegőbe röpit a század –
csak elvigyorodom.
Hogy Dávidot, Kis Hölgy,
szemed előtt fojtotta meg a kipufogógáz? –
Hogy megcsuszamlott az elszíneződés márvány izomkötegein? –
Mint képernyőn a vasárnapi Hét címbetűi,
föllazulva, alkatelemei szétrezegtek? –
S hogy – homokórapor a betört üvegből,
szétcsurgott némán a lábuk alá –
ezen már csak úgy ütődöm meg, mint saját halálomon.

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

A Bartók-centenárium ünnep és számvetés egyidejűleg: miközben a század egyik legnagyobb magyar alkotójára emlékezünk s újrarahallgatjuk műveit, az alkotások és a magatartás fényénél egyúttal elvégezzük önmagunk megmérését is. Kemény próbatétel ez: a mérce igencsak magasra van helyezve. Bartók műveinek korszakalkotó voltával nemcsak saját művészeti ágát forradalmasította, de egyben példát is mutatott – elsősorban a magyar művészeknek: a paraszti közösség zenei anyagában lelte fel azt a tiszta forrást, amelynek segítségével a huszadik századi művész oly jellegzetes magányát feloldva, a művész és a közösség egymásra találásának útját és lehetőségeit jelölte meg. Az út végigjárásához természetesen olyan szilárd etikai tartásra van szükség, mint az övé volt: a kitérők csábításainak nem engedve, szilárdan maga formálva életét – csakúgy, mint művészetét, mert a kettő elválaszthatatlan – s így tudott ebben is maradandó példát létrehozni. Nem volt véletlen tehát, hogy neve fogalommá vált, zászlóvá, útja követendő példává.

Épp a magyar képzőművészet legjobbjai voltak azok a harmincas évek során, akik a bartóki példa erejébe fogózva, az ő útját követve, indultak útra, hogy megújítsák a látvány világába fulladt magyar képzőművészetet: Vajda Lajos és Korniss Dezső voltak azok, akik művészetükkel új lehetőségeket nyitottak meg, s nyomukban – s nem utolsósorban hatásukra – hazánk képzőművészete is megújult. Ez a megújulás természetesen már több forrásból is eredt, de mindig ott lebegett előtte Bartók példája: a közösség újrateremtésének újból és újból kivivandó feladata, a megújulásnak az önmagunk vállalásán át jelentkező kötelessége, mely gyökerét a magyarságában találja meg s így lép ki az egyetemes értékek nemzetközi versengésébe.

Ezeknek a gondolatoknak a jegyében született meg az a két grafikai mappa, melyet a Vigadó-galéria *Hommage à Bartók* címmel mutatott be. Az egyiket még Patkó Imre, a Magyar Népköztársaság Párizsi Nagykövetsége Sajtóirodájának akkori vezetője szervezte 1979-ben a Művészeti Alappal közösen, a másikat a Képzőművészeti Alap Kiadó adta ki 1981-ben. Az elsőben egy sor, Franciaországban élő és alkotó magyar származású művész grafikáját találjuk – s mellette néhány jelentős hazai művész alkotását; a másik csak hazai művészek műveit mutatja be.

A modern képzőművészet régen viaskodik avval a problémával, hogyan lehet – s lehet-e egyáltalán – a zenei alkotásokat a képzőművészet nyelvén is interpretálni-visszaadni. A vélemények eltérőek – az igenlők véleménye szerint a muzsika birodalmában az akkordok (a kvint, a kvart, a terc) semmi mások, mint a hangjegyek egymás mellé helyezései, s ezek meghatározott harmóniát eredményeznek. A harmincas évek derekán Párizsban egy avantgarde művészcsoport, a „Les Artistes Musicalistes” is alakult, melynek tagjai programjuk szerint zenei módszerekkel festettek képeket és faragtak szobrokat (a csoport egyébként Budapesten is bemutatta alkotásait). Különösen járhatónak vélhető az az út, amikor Bartóknak hódolnak a művészek, hiszen ő azt mondta: „mi a természet nyomán alkotunk... a népzene a természet tüneménye... ugyanavval a szerves szabadsággal fejlődött, mint a természet egyéb élő szervezetei, a virágok, illatok...” A képzőművészet egész fejlődésére rányomja bélyegét „a természet nyomán alkotás”: de ennek az elvnek a sajtós érvényesülését a bartóki zenei kompozícióban Lendvai Ernő elemezte könyvében – s most egy rövid összefoglaló cikkében a közelmúltban. „Bartók formavilága – írja – a természetes növekedés törvényét követi.” Több példát is hoz erre, mely-

nek segítségével megmagyarázza ezt az elvet: a faág növekedését, a Bartók kedvenc virágának tartott napraforgótányér spiráljait, az útszéli bürök szerkezetét, s megállapítja, hogy „a növények nagy részén . . . minden újabb ág, rügy vagy levél a növény tengelye körül a teret aranymetszéssel osztja”. Ez az ún. „piramis forma”, mely nem más, mint amit Leonardo aranymetszésnek, a művészet arany szabályának nevezett. Lendvai Ernő is idézi azt a példát, amit Kállai Ernő 1945 őszén írt, de csak két évvel később megjelent „A természet rejtett arca” című könyvében felhoz: a Nautilus nevű tengeri állat csigájának példáját: bármily irányba húzzunk egyenest a csiga központján át, e középpont az összes távolság aranymetszetében áll.

Amikor tehát a bartóki zene, a bartóki egyéniség – egy szóval *Bartók* emléke – előtt hódoló műveket nézzük, formai viszonylatokban ilyen összefüggéseket kell elsősorban keresnünk – ami persze nem jelenti azt, hogy csak ezek határozzák meg a grafikai mappába került műveket. A művészek egy része arra törekedett – elsősorban a párizsi mappában szereplő művészek –, hogy saját formanyelvük törvényein belül maradván, ritmus-képletükben, szerkezeti felépítettségükben metaforikusan emlékeztessenek a bartóki zenci nyelvre. Emellett azonban találunk olyan műveket is, melyek a zene ihletésére elsősorban a motívumkincs, tehát nem a belső, hanem a külső látvány megfelelésével reagálnak. Nincs módom ezúttal végigpásztaézni mind az 52 bemutatott lapon: néhány különösen sikerült vagy éppen csak külsőségeivel jelentkező művet emelek ki csupán. A jók közül is elsőként szeretném említeni *Korniss* Dezső ezúttal Bartókra címen szereplő kompozícióját, mely kiállításán az *Allegro barbaro* címet viselte. A lényegre törő művek közül, a bartóki szellem előtt hódoló alkotások közül: az 1962-ben elhunyt *Beöthy* Istvánnak még 1920-ban készült Egy zenei motívumra című aszimmetrikus hullámvonalakból épült kompozíciója, a szimmetria-elven alapuló *Barcsay*-, *Schöffer*-művek, az aranymetszés elvén épülő *Martyn*-szitanyomai, *Szenes* Árpád és *Vieira da Silva* invenciózus, szabad szárnyalású művei, *Szemethy* Imre kitűnő Fabábtánc és Mandarinja, *Kocsis* Imre Kékszakkállú-kompozíciója, *Banga* Ferenc túske-bogáncs formájú Fából faragott királyfija, *Klimó* Károlynak és *Bálint* Endrének a vörös-fekete drámai összecsengésére épülő művei. Kevésbé sikerültek a motívum felől közeledők közül *Lenkey* Zoltán Kékszakkállúja, Püspöky István rács mögé helyezett női alakot ábrázoló A kékszakkállúhoz című műve (hiszen nem a bezártság, hanem a bizalom itt a lényeg); *Prutkay* Péter Csak tiszta forrásból című mese-idillje félreértette a hommage gondolatát.

*

Galambosi Edit a nagyon ritkán jelentkező művészek közé tartozik: 1961-es első bemutatkozása után 1976-ig nem volt kiállítása, s utána újabb öt évet várt arra, hogy bemutassa kis kollekcióját. Most a Fényes Adolf-terem intim terében láthattuk alkotásait. Nehéz lenne pontosan kijelölni oeuvre-jének helyét a magyar piktúrában: annyi bizonyos, hogy a hagyomány, a festői értékek őrzői közé sorolható: a festészet ún. „válsága” idején is hisz a táblakép igazában, a színek kifejező erejében, a portréfestés ősi műfajának napjainkra is kiható érvényességében, mert a művész és a modell személyes kapcsolatának intenzitását vallja és alkotásaiban ki is fejezi. A kiállításán ezúttal spanyolországi élményeiről szól: nagyon szűkszavúan fogalmazott, dekoratívan előadott, a színek összecsendülésére épülő érzékeny alkotások ezek, a kék-zöld harmóniák, a barna-fehér, a vörös-fehér színek szinte már zenévé magasztosuló tiszta összecsendülésének érzéki példái. De hogy mestere a színek alkalmazásának, azt legtisztábban fehérben-fehér képei jelzik: a „Farole” Krisztusa Cordobában, de különösen a Virágok utcája Cordobában. Az erős napsütötte fehérek együttese a magyar festészetben páratlanra emelik műveit. Tóth Menyhért tudta így kezelni – ha más összefüggésben is – a fehér színeket, s most Galambosi Editben jó utóda támadt. A reneszánsz idején ezeket az alkotókat kismestereknek nevezték: kezükön maradt fenn, művészetükben élt tovább a stílus. Galambosi Editet méltán

nevezük ebben az értelemben a kortárs magyar festészet kismesterének, akinek művészetében a festészet egyik alapeleme, a szín a domináló elem: tiszta csengésével ez élteti művészetét.

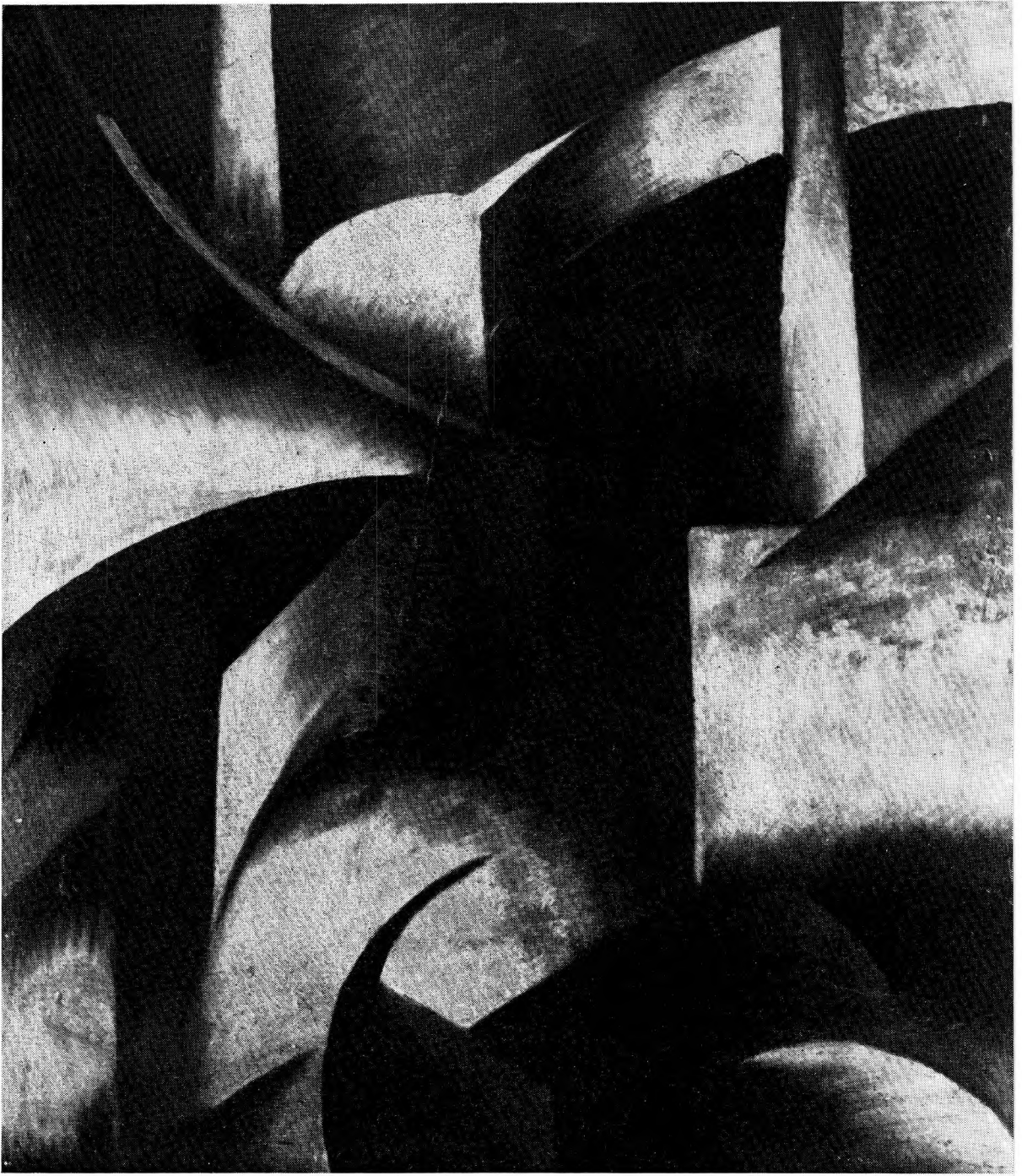
*

„A mi szegény és csúnya művészeti viszonyaink között esemény és meglepetés, hogy különös kiállítás nyílik ma meg a Könyves Kálmán szalonjában. Kint a kirakatokból izléstelen reprodukciók integetnek és hétköznapias szag árad a részletfizetéses műpártolás berkeiben, de bent nyolc magyar festő fogad, megujjongtat és gyönyörködtet” – írta Bölöni György a Magyar Nemzet 1910. január 1-i számában, üdvözölve a „Nyolc festő” 1909 decemberében megnyílt kiállítását. E művészek motótól „A természet hívői vagyunk. Nem az iskolák látásával másoljuk. Értelemmel meritünk belőle” jelmondatot választották: fellépésükkel valami új indult el a magyar művészet történetében. Amikor pedig Kernstok a Galilei-körben 1910 januárjában „A kutató művészet” címmel megtartotta előadását a Nyolcak programjáról – erre jelent meg válaszul Lukács György híres írása, „Az utak elváltak” –, ezzel lényegében az első magyar csoport megalakulását tették közhírré. E művészek, szakítva a naturalizmussal, tanulva az európai művészettől, elsősorban pedig Cézanne-tól, új forma- és térlátásukkal „visszahelyezték örökükbe a formákat, amelyekkel minden esztétikának számot kell vetnie” (Fülep).

E néhány egykorú idézet is jelzi, hogy a kortársak legjobbjai pontosan látták e fellépés jelentőségét; maguk a művészek pedig világos fejjel és határozott szívvel indultak el az új úton. A Nyolcak és az őket követő aktivisták a művészet társadalmi szerepének és funkciójának a hirdetésével az egész magyar valóság megváltoztatására törekedtek. A formai-nyelvi újítások igénye egy elképzelt jobb jövő igényét is hordozta magában, s vállalták a mindenkori avantgardizmus kockázatát, a közönség-kapcsolat esetleges fellazulását is: az új formavilág csak akkor élvezhető-érthető, ha belőle a világ új értelmezése jön létre. Pontosán mérte ezt fel Ady, aki így írt: „Itt van már a csodálatos, áldott vihar az ő hirnökeivel, szent sirályivaival. Társadalomban, politikában még csak nyugtalanság sikoltoz. De irodalomban, művészetben, tudományban itt van a villámtűzes bizonyosság.”

Ezeknek a művészeknek a képeit gyűjtötte kiállításba *Nyolcak és aktivisták* címen Bajkay Éva, Hárs Éva, Szabó Júlia és Szabó Katalin, s miután a Magyar Nemzeti Galéria, a Janus Pannónius Múzeum, valamint a magángyűjtők kollektívára támaszkodó kiállítás megjárta előbb Prágát, majd Saint-Etienne-t, Londont, Genovát és Párizst, most a Magyar Nemzeti Galériában – „hazatalálva” – látható. Szemet gyönyörködtető és szívet melengető ez a nagyszerű kiállítás, mely a század első két évtizedének kiemelkedő művészeti alkotásait tárja elénk.

A kiállítás az 1906–1908-as évek néhány képével indul, mutatva ezzel, honnan is indul a mozgalom. Nem beszélhetünk vele kapcsolatban egységes stílusról: „Nyolcak”-stílus nem létezik, mindegyik művész a maga egyéni útját járta. Az ez időben készült képek még az impresszionisták szokásos témáit mutatják: tájképek, interiőrök, portrék – de már mind erősebbé válik az elszakadási törekvés azoktól. Czobor Ülő férfin (1906) már közeledik a fauves-ok színességéhez és dekorativitásához; Márffy Zöld szobája (1907) kettős osztású terével és zöldre épülő színvilágával már elszakadóban van a nagybányai látásmódtól; Czigány Dezső Gyermecketetésének ultramarinkék-erős okkersárga színvilága már Gauguin idézi, s felfogása is gyökeresen eltér Réti 1899-ben készült Honvédtemetésétől; Berény Szalmakalapos önarcképének feszes kompozíciója a kék háttérrel, a sárga könyvvel, a dekoratíven előadott figurával van Gogh-ot idézi fel. 1908–1909 körül megszorodnak a csendéletek: Cézanne szelleme lengi körül a képeket, abban az értelmezésben, ahogy Hauser Arnold írta: „Lehet-e egy Cézanne-féle Csendéletben ideológiáról beszélni? Hol van az ideológia abban, hogy két káposztafej van egymás mellett, vagy két alma? Az ideológia abban fejeződik ki, hogy azt a rendet, amelyet egy erkölcsi lény az életében teremt, azt megismétli a művészetben.”

A változás Pór Bertalannál a monumentális Családdal (1909) indul, evvel a még hagyományosan felfogott portréval, ahol azonban már új az alakok csoportosítása, a figuráknak a kontúrvonal futásával történő egybekötése – a mű a magyar festészet „Avignoni kisasszonyokja lehetett volna” – írja róla Németh Lajos; Pór azonban más irányba fordult, a Hegyibeszéd – s a ki nem állított Vágyódás tiszta szerelemre – gigantesszk, fantasztikus izomzatú alakokkal benépesített, szimmetrikusan elrendezett szimbolikus ál-monumentalitása felé – az igazi monumentálisat majd csak a Világ proletárijai egyesüljetei nagyszerű 1919-es plakátján lelta fel. A monumentális hasonló igénye mozgatta Kernstok Károlyt is: Czöbel Béla 1907-ben festett, még erősen impresszionista felfogású képét váltja fel a posztimpresszionista felfogásban készült hatalmas vászon, a Lovasok a vízparton szimbolikus kompozíciója, majd 1912-ben a Matisse hatását mutató Fának támaszkodó fiúakt – s ugyanabban az időben a Schiffer-villához készült üvegablak-terv. Berény Róbert és Tihanyi Lajos rajzain jelentkezett először a kubista felfogás 1910–1911 körül, majd Tihanyi portréin 1915 körül. Az 1912–1913 körül fellépő társadalmi válság, az államhatalomnak a progresszív társadalmi mozgalmak visszaszorítására tett kísérletei megakasztják az évtizedforduló művészetének erős lendületét – s jöllehet a csoport több tagja ismételten szerepelt együtt különböző hazai és külföldi kiállításokon a későbbiek során is – harmadik és utolsó kiállításuk, 1912 novemberében után a csoport szét hullott, s a művészeknek a fent jelzett irányban történő fejlődése megakadt (kivéve Tihanyi Lajost).

Mégis mind erősebben mutatkozik a francia kubizmus és a német expresszionizmus hatása – most már újonnan fellépő fiatal művészek alkotásaiban. A legvégtetesebben a francia tanulmányutat tett Dénes Valériánál, aki a francia kubistákhoz hasonlóan ovális keretbe foglalta 1913-as síkban kiterített Utcáját, Galimberti Sándor Amszterdam című, felülnézetet mutató kör alakú kompozíciója – szép elemzése jelent meg a Janus Pannónius Múzeum évkönyvében Aknai Tamás tollából –, valamint a Franciaországban dolgozó Szobotka Imre művein – Pipázó férfi című szép, jellegzetes kubista alkotása a pécsi Modern Képtár gyűjteményében látható. S a háború elején léptek fel azok a fiatal művészek, akik előbb a Tett, majd a Ma köré csoportosulva az 1918–19-es forradalmi fellendülés mellé állnak. Őket nevezük aktivistáknak.

„Az aktivizmusnak nevezett művészeti mozgalom Magyarországon nem stílusirány, nem formailag meghatározó tendenciák, hanem mindenekelőtt művészi magatartásként jellemezhető” – mondotta Aradi Nóra, a pécsi Janus Pannónius Múzeum 1973 augusztusában rendezett aktivista-kiállításának megnyitásakor. A magyar aktivizmus történetének kutatása jószerivel az utolsó másfél évtized folyamán bontakozott ki, s elsősorban Szabó Júlia nevéhez fűződik, akinek e tárgyban írt monográfiája a közelmúltban látott napvilágot. Maga az aktivizmus elnevezés német eredetű: Kurt Hiller 1914 végén aktivizmusként jelöl meg egy radikális szellemi mozgalmat, mely az expresszionizmuson belül lépett fel a háború előtti utolsó években. Ezek a polgárság soraiból származó fiatal értelmiségiek tettekre serkentő program-esszéikben vázolták fel a megszabadított ember képét. Első ízben Franz Pfemfert Aktionjában jelentkeztek 1911-ben, majd többek közt Kurt Hiller „Cél”-évkönyvében s a Wolfenstein által kiadott „Felkelés” évkönyvekben tették közzé írásaikat. Az aktivizmus virágkora 1915–1920 között ezeknek a gyűjteményes köteteknek a megjelenésével esik egybe.

A magyar aktivisták Kassák körül csoportosultak. Az ő lapjai váltak azzá a fórummá, ahonnan a művészek művészi és politikai tetteiket összekapcsolva, „kiálltak a viharba”. A Ma „a pionírja az új szociális világszemléletért és művészetért verekedő törekvéseknek” – írta Hevesy Iván 1919 elején.

A kiállítás jól mutatja a társadalmi forradalom felé rohanás éveinek művészeti-formai forradalmát. Ez az az időszak, amikor a munkásmozgalom és a hozzá csatlakozott értelmiség a forradalom zászlóvivője és a művészeti robbanás előkészítője

a társadalmi robbanásnak: a képzőművészeti nyelvezet forradalmát egybekötötték a társadalomban erjedő várakozással. Bortnyik Sándor 1918–1919-es, a konstruktivista formát a szín szimbolikus jelentésével egyesítő képei és linoleummetszetei, Máttis Teutsch János expresszív, a szín és fény organikus hatásán alapuló elvont-átírt tájképei, Uitz Béla erőteljű duzzadó nőalakjai, Ülő munkása, melyek „a tér és az anyagi formák benső, szellemi együttlétezésének megmutatása” (Hevesy), Nemes Lampérth József tájainak és figuráinak egyaránt kemény formákba tört színei az újat szolgálták; munkásságukat Kassák zsenialitása fogta egybe. S mindez a forradalmi lendület tetőzött 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején: Pór Bertalan nagyszerű plakátjáról már esett szó, de mellette olyan művek születtek, mint például Berény Róbert rohanó zászlós matróza, Uitz Béla premier planba állított négypuskás katonája, Nemes Lampérth és Kmetty plakátjai. Ezzel – ahogy Kassák jellemezte a szituációt – végbement „az új művészet plakátba állása”. Ezért írhatta Hevesy Iván a Ma 1919. májusi számában: „Az új festészet predestinálva van a győzelmes plakátra, mert a piktúra nem passzív természet, hanem harcos ember.” De jelen vannak ezek a művészek a Tanácsköztársaság intézményeiben is: Berény Róbert a Művészeti és Múzeumi Direktóriumban, Uitz Béla a Proletár Képzőművészeti Tanműhely vezetője, Kernstok Károly Nyergesújfalun vezet szabadiskolát proletár származású fiatal művészek részére; a balatonfüredi nyári művésztelepen pedig Márffy Ödön, Pór Bertalan, Czigány Dezső, Orbán Dezső és Tihanyi Lajos vesz részt oktatóként.

A Tanácsköztársaság leverése után a művészek többsége emigrált: a progresszió kénytelen volt elhagyni az országot. Kassák már 1920-ban megindította Bécsben a Mát, mely itt vált igazán a nemzetközi avantgarde jelentős folyóiratává. Ekkor azonban már Kassák nézetei és a lap arculatai egyaránt módosultak: a társadalmi talajt vesztett forradalom egyre inkább tisztán szellemi-művészi revolúció felé tolódott, s Kassák az aktuális társadalmi szempontoktól mentes művészet mellett foglalt állást. Így kezdett el 1912-ben maga is festeni, s megszületett az El Liszickij Prounjával rokon képarchitektúra. „Az architektúra ember-alkotta szuverén objektív valóság... funkcionális jellegében automatikusan bennfoglaltatik a kommunizmus ideája. Így válik gondolataiban az építészeti mű a kommunizmus szinonimájává” (Brendel János).

A kiállítás utolsó harmada mutatja be az emigráció időszakát: Kassák képarchitektúráit, Bortnyik 1921-es Ma-albumát, melynek hat sablonnyomatú képarchitektúrájához Kassák írt előszót, Uitz Bélának Rodcsenko linearizmusának hatására készült analíziseit, valamint a General Ludd sorozat lapjait. Hamarosan azonban az új vizualitásra épülő művészeti utópiák – társadalmi háttér híján – talajt vesztek; az eltérő ideológiai nézetek előbb vitákká fajultak, majd szakítással végződtek. Kassák még 1925-ig megjelenteti – nem kis nehézségek árán – a Mát, de munkatársai közül Moholy-Nagy ekkor már Berlinben, Uitz Béla B. U. Martel álnéven Párizsban dolgozott. Bortnyik visszatért Magyarországra, ahol Palasovszky Ödönnel közösen megalapította a Zöld számár színházat, s megfestette Az új Ádám és A zöld számár című képeit. 1925-ben pedig a Bethlen–Peyer paktum lehetővé tette a művészek egy részének hazatérését – s ezzel lényegében vége szakadt a forradalmi időszak művészeti megmozdulásai utóéletének is. Az emigráns művészek saját, a magyar művészet alakulásától független útjukat járták. Moholy-Nagyot szárnyára vette a világhír, mint az avantgarde egyik vezéralakját. Tihanyi Lajos Párizsban alkotta elvont műveit, majd csatlakozott az Abstraction-Création csoporthoz. Uitz Béla kénytelen volt elhagyni Párizst és a Szovjetunióba emigrált. Bortnyik Sándor hazatérése után iskolát nyitott, Kassák pedig 1926-os hazatérte után tovább szervezte idehaza az avantgarde-ot. De ez már a magyar és a nemzetközi avantgarde-nak egy új fejezete – nem régen adtam hírt arról a kiállításról, mely ezt mutatja be a Kassák-múzeumban.

Gyolcsba ölelő

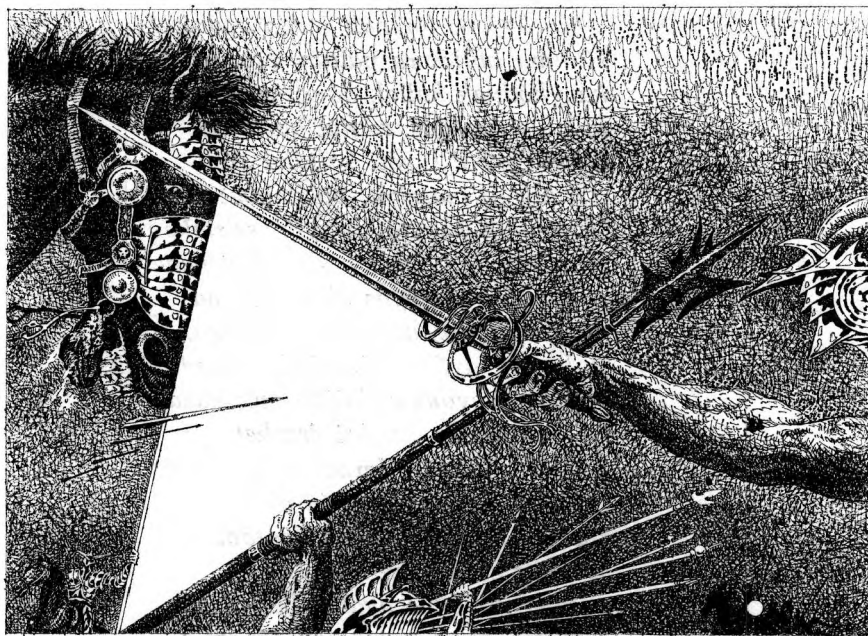
Fölöttünk száll a gyolcsba ölelő,
 mellére von, dajkálva énekel.
 Fehéren nyílnak a menny kapui,
 az idő pávatarka fényt seper.
 Gyümölcsöt pördít kezünkbe a fa,
 a holdas hátú mag ujjunkra ül.
 Billeg a rózsa, kertünk magzata,
 piros hajára pillangó repül.
 Dongó meg méh, testvérként ringanak:
 a mezőn át hozzák a harmatot,
 parányi tükröt, nézik magukat;
 bibét csókolva hívják a Napot.
 Tünődik, fűbe bámul a virág,
 látja a zöldben futó bogarat;
 díszít habokból ugró özpatát,
 csillagkutat bokrozó szarvakat.

Köröttünk forrnak indás vadvizek.
 Hullám hullámra pattan, ormosan
 hánykódnak hallal, döng az üzenet;
 bukdos a nádas, rúgta bojtosan
 a lombokból fűzött kafftánu szél.
 Arcunk új maszkot, bölcsébbet emel,
 keringünk hegytől hegyig, szirteken
 lengünk, mint Isten-vállról fújt pehely.

A gyönyör anyás öble befogad,
 parázs a part, himbál az éjszaka.
 A harcba gyöngyház-vértben lendülünk,
 vádló rongyokban bújosunk haza.
 Csóvás az Űr, az égi érceket
 kohókba löknék. Járom még a csönd.
 A bolygók sugár-kalitja alól
 rigó rigóra füttyel nem köszönt.
 A dérre hó dől, óra hó lapul;
 prémét a medve nyalja, buksiját
 forgatja, félve föltekint s tovább
 inal a jégbozontú résen át.

*Viszi a rén zsákmányos emberét,
surrog a szán; a hód fiára les,
ásít, a kunyhók előtt Tórem áll,
szakállán pikkely, csizmája veres.
Bivaly cipeli lándzsás emberét,
a pálma halk; a strucc fiára les,
szunnyad, a kunyhók előtt Amun áll,
ija laza, a bocskora veres.
Dobbant a ló, fáklyázó embere
száguld; a farkas rab fiára les,
vonit, a kunyhók előtt tűzrakók,
leplük faggyas, a fejszójük veres.*

*A rontás csontos öble befogad,
parázs a part, himbál az éjszaka.
A harcra gyöngyház-vértben lendülünk,
vádoló rongyokban bújdosunk haza.
Fölöttünk száll a gyolcsba ölelő,
mellére von, fátyolban énekel.
Fehéren nyílnak a menny kapui,
az idő pávatarka fényt seper.*

A TEXTIL MINT ALIBI

A kortárs művészet rohamosan gyorsuló gyakorlati-funkcionális változása indított módszeres műfajtörténeti, műfajelméleti kutatásra. A főbb kérdések egyaránt érvényesek a mai művészetre és az elmúlt évezredekre: melyek a műfaj kritériumai, változásának feltételei, miben áll történeti kategória-jellege. A lehetséges általánosítások sem vonatkoznak időhöz-térhez kötött jelenségekre. A művészettörténet bármely korszakának bármely tárgycsoportja alapján bizonyítható, hogy a műfaji jellemzők egyúttal az alkotás gyakorlati-társadalmi, funkcionális meghatározói. Ebből következik, hogy a műfaj-jelleg nem a nyersanyag, technika, technológia függvénye, hogy a műfaj történeti kategória, mint ahogyan az az ún. képzőművészet és az ún. iparművészet is az. A műfaj kialakul, él és meghal; megszűnésének lehetősége igazolja létjogosultságát.

A műfaji (tehát gyakorlati-funkcionális) átalakulás gyorsulása ma nálunk a textilművészetben a legérzékletesebb. Ez látszólag ellentmond a fenti általánosításnak, miszerint a műfaji jellegnek nem meghatározója a nyersanyag, a technika. A textil azonban korántsem egynemű. Az alkotók által a lehetséges képzőművészeti nyersanyagok közül lágy anyagnak nevezett textil igen sokféle, alkalmazása technológiailag is funkcionálisan is roppant változatos: egyre inkább alibiként szolgál a mindenfajta, a képzőművészetek egészét érintő tárgyi, tematikai, képi kísérletezésre. Már közel két évtizede megfigyelhető az egyetemes és a hazai művészetben, hogy textil ürügyén korántsem csak textilművészetről esik szó, hanem a művészet megannyi út-kereséséről, leleményéről, kérdésfeltevéséről, tanácstalanságáról. Az „alibi” kifejezést sem pejoratív értelemben használom. Ugyanis a textilművészek évről évre bizonyítják a sokféle anyaggal, technikával, ötlettel, hogy a lágy anyagban mindenfajta formai, téralkotási, környezetalakítási elképzelés alakot ölthet, a térdíszítő vagy téralkotó kompozíciótól a katartikus szoborig, az enteriört meghatározó lendülettől a vitrin-tárgyig. A lágy anyag módot ad arra, hogy a művészek kipróbáljanak olyan térkompozíciókat, amelyeket aligha lehetne saját kockázatra kikísérletezni fémből, kőből vagy akár fából, és ugyancsak viszonylag kockázatmentesen formát ölthetnek a pillanatnyi ötletek is, legyenek azok nagyszabású gondolatok vagy fricskák, még ha efemerré teszi is maga a nyersanyag az alkotás létét. A lágy anyagban kétségkívül több a lehetőség az alkotói „játékra”; egyazon forma aligha tehető át más anyagba: megváltozna az értelme, a jelentése.

Szakirodalmunk ma még minden bizonnyal eléggé kevés, de ha összevetjük azt bármely képzőművészeti válfaj legújabb termésének irodalmával, szembeszökő a szakmai érdekltség az új jelenségek regisztrálásában és némi általánosításában. A legtöbb írás alkotásokra koncentrálnak, műelemzésre vállalkozik, és nem kevésbé fontosak művészek forrásértékű megnyilatkozásai. Egyiknek-másiknak az esztétikai okfejtése, tárgy-magyarázata tágitja a gondolati anyagot, de annyira bonyolítja, misztifikálja a műbéli történést, az alkotás vagy gesztus jelentését, hogy az ún. „nehéz tudományos” (schwerwissenschaftlich) olvasmányanyaghoz szokott művészettörténész is labirintusban érzi magát. A textil-kompozíciók szó szerinti, szándékolt labirintusában könnyebb eligazodni.

A szaknyelv szövevényét is magyarázhatja a textilművészet nyugvópontot nem ismerő jelen története, a képzőművészetekre ható elevensége, formaalkotási javaslatainak dömpingje. Az ez évi műcsarnoki textilkiallításon („Objektek, szituációk és ellenpontok lágy anyagokkal”) sem az volt a fontos, hogy mi az újdonság és az ön-

ismétlés, az eredetiség vagy az epigonizmus. Hiszen ha valahol, úgy a textilben igazán nyilvánvaló, hogy minden kipróbálható és minden próba jogos, ha valamilyen célt szolgál, vagy közvetve animál valamiféle célkitűző, akár nem-művészi cselekvést. A textiltől való formálás értelmezésére is alapvetően hatott a popartnak az a sajátossága, hogy feloldott minden materiabeli konvenciót: a lágy anyagok megmunkálói gyorsan éltek e lehetőséggel. Már régen nem arról van szó, hogy valami mennyire „textilszerű”, hanem hogy milyen síkdíszítő vagy téralkotó, tárgyalakotó leleményt enged szabadjára a bármiféle textil alapanyag, technika, tárggyal kombinált fonal, szövés stb. megannyi változatának jogossága.

Gyakori, hogy a kortársi lendület pozíciójából elnagyolódnak, összerosódnak a múlt tanulságai. Hányszor hangzik el (sőt, le is íródik): korábban volt a falikárpit, és a huszadik század hatvanas éveitől kezdődött a teljes funkcióváltás. Hadd utaljak röviden (noha illetéktelenül) az előzmények összetettségére. A változó funkciójú falikárpit mellett (a falikárpit gyűjtőnév: himzett, szövött, festett falitextilt jelent) volt pl. a középkorban miseruha, oltárterítő, egyéb szakrális tartozék. És volt ruhatextil, amelynek anyaga, minősége, színe és szabása a 18. század végéig társadalmi osztályok, rétegek szerint elkülönült. De maga a falikárpit sem volt funkcionálisan egynemű. A későközépkorig melegített, díszített és – rendeltetése szerint – vallási vagy világi jelentést hordozott; a későreneszánszban és a barokkban már főként melegített, díszített és meghatározott reprezentációs feladatot vállalt; a 18. századtól már elsősorban díszítő szerepe volt, ezen belül lehetet autonóm kép vagy dekoráció, ornamentika. E lehetőségeit nosztalgikusan felelevenítette a szecesszió, s a továbbiakban, a 20. század első felében, inkább egyik-másik alkotó nevével fémjelzett, elszigetelt válfaj lett. Időközben pedig (s itt az „időközben” századokat jelent) a textil leginkább köznapi gyakorlati célt szolgáló válfajai „demokratizálódtak” a manufakturális termelés terjedése folytán. Ez volt az első olyan – későbbi kifejezéssel élve – iparművészeti ág, amelyre jellemző lett a tömegtermelés. Ezt mindinkább igényelte a viseleti konvenciók fokozatos megszűnése és az ugyancsak a polgárosodás fejlődésével növekvő volumenű lakástextil (bútorhuzat, függöny, padlószőnyeg, textiltapéta). S miközben a falikárpit mindvégig luxusműfaj maradt (ma is az!), az egyéb textilekben fokozatosan megfigyelhető a rétegződés a luxusigényektől a tömegigényig terjedő kiszolgálásra. Nem lévén szakértője sem a távolabbi múltnak, sem a közelebbi materiának, kerülnöm a további példákat, annál is inkább, mert a folyamatos funkcióváltozások értelmezése csak szociológikus bizonyító anyaggal együtt lenne lehetséges, amely ma még csak néhány történeti csomóponton áll a hivatott kutatók rendelkezésére. Inkább csak azért vállalkoztam néhány messzi múltba visszanyúló példa jelzésére, hogy érzékeltsem: korántsem egyszerű és egynemű az az előtörténet, amely az újabb „robbanást” megelőzte.

Lehetséges inditékként nem hagyható figyelmen kívül, hogy a század első fele avantgarde hullámainak és különösen az ötvenes évek nonfiguratívitásának szinte ellenhatása lett a *mesterség* fontossága, ennek tudatosodása. Jean Cassou 1959-ben, a „mesterségek reneszánszáról” szólva, a mexikói freskófestéssel egyenértékű kezdeményezésként méltatta a Lurçat nyomán fellendült francia falikárpit-művészetet, és az alkotók szavaira hivatkozva érvel amellett, hogy a „tapisserie” akkor lesz ismét nagy és fontos művészet, ha a művész újra maga szövi munkáit. Emlékezzünk vissza: nálunk is az ötvenes évek legvégén éledt fel a „megcsinálás” öröme, ekkor fedezték fel a szobrászok a lemezdomborítás vonzását, ekkor lendült fel a hagyományos gobelinszövés, a falikárpit egyidejűleg foglalkoztatott textileseket, festőket, grafikusokat, s a textilesek képzelete már a kezdet kezdetén az új lehetőségeket feszegette.

Az anyag közvetlen, személyes formálásának öröme nemcsak a nyersanyag bomlásának és bomlasztásának, illetve a matéria anyagszerűtlen alkalmazásának az ötvenes évekre jellemző gyakorlatával szakított, hanem egyfajta manierizmussal is, melynek jellemző példáival éppen a falikárpit szolgált, éspedig nemcsak a 16–18.

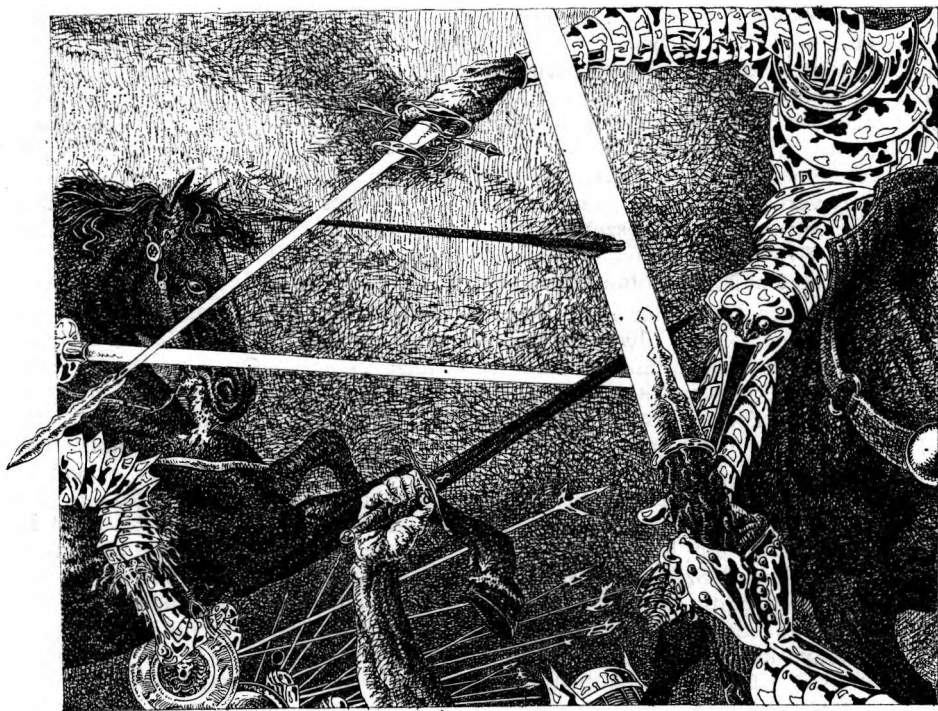
században, hanem még a 20. század hatvanas éveiben is. A 16. századtól sem csak kartonok alapján szőtték a műhelyekben a kárpitot, hanem más célra szánt képeket is lemásoltak szövőszéken (pl. Raffaello stanzáit). S az École de Paris-ban a hatvanas években tetőzött az újanierista divat, hogy nagyítva leszőtték jelentős vagy divatos alkotók munkáit: akvarell-hatású Chagall-képet, Mathieu-nek a festék csurgására építő gesztusát, Giglioli szénrajz-krokiját, Vasarely opart-kompozícióit, s ez visszamenőleg is hatott: hatalmas gobelin-kép lett Picasso tízes évekbeli kollázsából, Léger 1920 körül készült festményéből.

A falikárpit kép-jellege ugyanúgy változott stílusosan-funkcionálisan, mint a festészet, de a nyersanyag-konvenciókon túllépve csakhamar önállósodott, elvált a festésztől, – először a művészettörténet folyamán. A textilkép lényege nem az ábra lett, pontosabban: nem a festészeti-képi ábra, hanem a fonalfélek és a szövés, öltés, varrás adta mustra. Eközben nemhogy csökkent volna, hanem inkább növekvőben van az autonóm képigényű, reprezentációs célú faliszőnyeg fontossága, aktualitása, és még inkább a gyári kivitelezésű lakástextilé, divattervezése. Ez korántsem jelenti a textiltervezők műfajok szerinti elkülönülését, merev műfaji profilok vállalását: a legjobb gyáripari tervezők, divattervezők is ott vannak a legújabb képi, plasztikai ötletek érlelődőinek sorában. Három tucatnyi textilművész több mint évtizednyi ideje tartó nemes versenye a textilanyagok minden lehetséges variálásának a kiaknázására olyan figyelemre méltó művészettörténeti mozzanat, ami sajnos nem mondható gyakorinak. Az ő nyomukban lett a textilben való munkálkodás, annak minden eredménye és problémája, szimptomatikus jellegű a mai magyar képzőművészetben.

Kérdéseim és kétségeim korántsem egyneműek. Legtöbbje abból adódik, hogy a nyersanyag: textil. Így olyan katartikus mélységű alkotás, mint Szabó Marianne Egy asszony élete című munkája, kiállításnyi létre íteltetett. Olyan szellemes és lendületes faldíszek, térplasztikák, mint Attalai Gábor munkái, a porosodás miatt múlékonyak. Szenes Zsuzsa kritikai hangú fintorai ugyan több kiállítást is megérhetnek, de Hübner Aranka vagy Solti Gizella textiltárgyai már a tárlaton is vitrinbe kívánkoznak, nemcsak anyaguk, hanem jellegük miatt is. Az öntevékeny egyéni környezetformálás kitűnő animálói Szilviczky Margit hajtogatásai, vagy Attalai Gábor csavarásai-tekerései: okulhat belőlük mindenki, aki közvetlen környezetét saját keze munkájával gazdagítani kívánja. Szellemes és könnyen realizálható térválasztó-összekötő ötletet sugall Szilviczky Margit nyitott négyzete, de a nyílásokon átvezetett szalag már megtagadja a teret: semlegesíti, megsemmisíti a tér adott részét (ez azonban nem az ötlet lényegét érinti, csak egyszeri kiállítási jelenség). Olyan, esztétikai élményt keltő megoldások pedig, mint Droppa Judit gépi kötésű ornamenseinek áttetsző ritmusa, vörös textiloszlopának monumentalitása, valóban a textilkép és a textilplasztika mai nemzetközi élvonalába tartozik. Három tucatnyi (vagy több) szüntelen kezdeményező számon tartó mai textilművészetünkre általában is vonatkozik a nemzetközi rang, függetlenül attól, hogy mikor ki kap meghívást a hatvanas évek eleje óta rendezett lausanne-i biennáléra (ahol csak adott mérethatár fölött fogadnak el fali- vagy tértextilt), hogy mikor ki vesz részt az 1970 óta rendezett szombathelyi Fal- és Tértexil Biennálén, vagy az ugyancsak a Savaria Múzeum által kezdeményezett mini-textil kiállításokon. Az 1981-es műcsarnoki tárlaton sem szerepelt a hazai verseny minden esélyese.

Visszatérve az indító kérdésre: a textil – eltérően a köznyelvi szakmai szóhasználatától – *nem műta*j, hanem műfajok sokaságát lehetővé tevő anyag és technika, olyan „lágú anyag”, amelyből tárgyakat, helyzeteket tud teremteni az alkotó (szabadon lefordítva a műcsarnoki kiállítás „objektok, szituációk” címét). A skála az alkalmazott használati tárgytól a luxus-igényig terjed, a megrendítő, katartikus önismerettől a fricskáig és a giccsbe hajló giccs-persziflázig, és eközben szinte megmozdul a néző keze, anyagot hajtogató, tekerő, gyűrő ujjja, hogy ön maga örömeire profitáljon a sok leleményből. Lehetnek eltérő egyéni vélekedések (én magam például tévedésnek tartom a „vitrintárgyakat” és igen komolyan veszem a tértexil

téralkotó szerepét), a lényegi probléma mégis az, hogy a túlnyomóan nem tisztítható (illetve tisztítással állagukban változó) textil-kompozíciók csak egy-egy kiállítási időtartamra élők, s a ritka alkalmak arra, hogy egy-egy alkotás tartós enteriőrbeli elhelyezéshez jusson, csak rövid időre hosszabbítja meg a hagyományos falikárpit-technikáktól eltérő, vagy nem alkalmazott jellegű textilmunkák eredeti hatását.

BÚCSÚ VARGA HAJDU ISTVÁNTÓL

Angyalian tiszta tekintetű embertől, biztos, rezzenéstelen kezű festőművésztől, álságot, hamisságot nem ismerő baráttól búcsúzunk. Mint a hű és gondos gazda este, aki rendbe tette dolgait, körülnézett portáján, bereteszte ajtaját, nyugodt lelkiismerettel hagyott itt bennünket. Évekkel korábban eltemette idős szüleit, anyját és vasutas apját, kire külsőben, temperamentumban is formázott, a múlt év decemberében betöltötte hatvanadik évét, januárban ugyanerről a helyről eltemette küzdelemben és örömben hű társát, feleségét, a nagyszerű embert és művészt, Diskay Lenkét, a tavaszi iskolai szünet kezdetéig még bejárt munkahelyére, ahol nyomdásznövendékeket tanított rajzra, sikerült vevőt találnia és eladnia a barcsi szülői házat, s úgy tűnt, lakása, a mesteremberektől feldúlt Józsefhegyi úti ház tatarozási ügye is végre egyenesbe kerül, aztán mint aki még a Hivatalnak, a Művészeti Alapnak és a nyugdíjfolyósító intézetnek sem akar terhére lenni és gondot okozni, hatvanadik születésnapja után néhány hónapra meghalt.

A dél-somogyi, barcsi születésű Varga Hajdu István, a vasutasapa gyermeke egész életében az alázat és a szolgálat embere volt. Szeretném ezt a két szót vele kapcsolatban olyan hangsúllyal kiejteni, ahogy csak a pontosságot ismerő, a mások életéért felelősséget viselő vasutasok szájából hallottam. Nem megalázkodást és szolgálatot mondtam. Arra a figyelmes emberi magatartásra gondolok, amely ismeri az erkölcsi felelősséget, a percnyi idő fontosságát, amely nyitott szívvel áll a világban, s ha belülről robbanásig izzított feszültségek nyugtalanítják is, képes magán uralkodni és a világban rendet teremteni, a maga ügyéről lemondani, önös céloknál magasabbra tekinteni.

Nehéz útja volt. Gyerekkorában megismerte a szűkösséget, a szegénységet. Kétkézi munkásként dolgozott, autószerelő műhelyében inaskodott. A háború utáni sanyarú években végezte el a Képzőművészeti Főiskolát. 1949 óta kiállító festőművésznek számított, de mindvégig iskolában tanított. Lemondott azokról a – talán nem is mindig kellően megalapozott – lehetőségekről, amelyeket munkahelyének megváltoztatására kínáltak neki. Lemondott a kitérés alkalmairól. Vállalta a család szolgálatát. Feleségével közös kiállításokon szerepelt. Akkor is, amikor tanár és festőművész felesége a nagyobb kockázatot jelentő otthoni munka mellett döntött, ő folytatta az iskolai robotot, a viaskodást a sokszor hiábavalónak látszó tantervek és tanmenetek készítését, a hálás – és kevésbé hálás – tanítványok oktatását. Ha kellett, nem átalította a papírvágó kést ujjai közé fogni, s az ecset és a toll forgatására hivatott kéz antikváriusoknak és könyvkereskedőknek régi térképeket, metszeteket paszpartúzott.

Varga Hajdu István ismerte az alázatot és a szolgálatot, de hiányzott belőle az érvényesüléshez szükséges képesség. Nem ismerte a mézes mosolyt, a szervilizmust, kimaradt az érdekek véd- és dacszövetségéből, ott szólt, ahol talán hallgatnia kellett volna, s ott maradt néma, ahol a fürge szavúakra volt szükség. Példás, már-már túlzott szerénysége azt eredményezte, hogy érdeméhez méltóan nem vették számba szakmájában, félrevonulását félreállítással, mellőzéssel tetézték, magányát magára hagyottossággal súlyosították. Pályája kezdetén a szellemi érszűkülés kora, a zord, légritka évek szinte behozhatatlan hátrányt okoztak neki, s amikor a merev tilalmak, az esztétikai „elvárások” oldódóban voltak, tiszta, gyanútlan, könyöklést és fondorlatokat nem ismerő jelleme már nem tudott alkalmazkodni az új, megváltozott viszonyokhoz.

Pedig Varga Hajdu István nemcsak példa-ember, de kiváló művész is volt. A fő-

iskolán tanárai – Szőnyi, Barcsay, kiktől festészetet, Cs. Szabó László, kitől művészet-történetet tanult – bizalmát, szeretetét élvezte. Korai munkáira megkapta Egry József hitelesítő szemvillanását és bátorító leveleit. Munkásságát a biztos ítéletű művészet-történész, Németh Lajos méltatta. S a baráti emlékezet megőrizte, hogy amikor 1966-os kiállítását a Fényes Adolf-teremben Fülep Lajos megtekintette, a kérlelhetetlen szigorral ítélkező és dicsérő szóval ugyancsak takarékosan bánó nagyszerű férfi azt mondta: ilyen kifinomult ízlésű, szenzibilis festőnk talán sohasem volt, mint ez a somogyi parasztyerek.

Míndezek ellenére – bármilyen furcsán hangzik egy festőművészről – Varga Hajdu István – leszámítva néhány kollégáját – szakmájában jóformán ismeretlennek számított, megmaradt a művészet-történészek és az írók festőjének, barátjának, katalógusainak előszavát költők írták, kiállításait írók nyitották meg, képeit költők méltatták, ő pedig – sajnos, ritka alkalmakkal – íróbarátainak könyveit illusztrálta, könyvek borítóját tervezte, rajzait az irodalmi folyóiratok – leggyakrabban talán éppen a Jelenkor – közölték.

Varga Hajdu István birtokában volt a festőművész két legfontosabb képességének: a színekkel való beszédnek és a vonalakkal való bánni tudásnak. Korai akvarelljei, későbbi pasztellképei egy érzékenyen látó, biztosan komponáló művész alkotásai. Ismerte és feldolgozta az elődök – Egry, Nagy István – eredményeit, s egyéniségének hozzáadásával átértelmezte a hagyományokat. Festészete nemzeti, dunántúli gyökérszerű, népi ihletettséggű, korszerű művészet. A belső hangra és nem a változó divatra figyelt. Néhány éve, utolsó korszakában, szinte valamely baljós előérzet szólítására elbúcsúzott a színektől, és jóformán csak tussal dolgozott: sűrű, legyezőszerűen szétnyíló vagy páfrányosan kitüremkedő fekete vonalakat húzott a fehér papírra. Most mutatkozott meg igazán, hogy Varga Hajdu István milyen jelentékeny művész: amikor a legabsztraktabb emberi jellel, a vonallal s a látszólagos szín nélkülséggel teljes emberi világot teremtett. Teljes és hiteles festői világot, mert egyetlen lapjáról a művészre lehetett ismerni. Nem egy hazai és külhoni kiállításán a művész és képei bemutatójaként magam is tapasztaltam, hogy képei az érzékeny nézők körében ma-guknak érvényt tudtak szerezni.

Február közepén írta levelében grafikus kézre valló tiszta, szép betűivel: „Úgy szeretnék már egy igazán jót aludni, jó étvággal enni s igazít dolgozni, akárcsak fizikait is . . . Szeretnék már jó dolgokról írni, nemcsak panaszkodni, remélem, ennek is eljön az ideje.”

Halála előtt négy nappal láttam utoljára. Radnóti szavai jutottak eszembe, amit a nagybeteg Babitsról írt: „Csak csont és bőr és fájdalom . . .” De ő nem panaszkodott. Megevett két szelet mákostésztát. Nyugodtnak láttam. Ez az utolsó iskolai tanév, amit kívánságára még végigtanít . . . A barcsi ház vevőre talált . . . A mesteremberek húsvét után visszajönnek, és befejezik a tatarozást . . . Lánya, Eszter főiskolai dolgai rendben mennek . . . Csak akkor hallgatott el, amikor az új képekről, a jövő kiállításokról kezdtem beszélni. Azt hiszem, tudta, ismerte az elkerülhetetlen, közeli véget. De – éreztem – a lehetőség említésével sem akart meghorzsolni, szomorúságot okozni. Most is tiszta szívé, a másik emberre figyelő, tapintatos barát volt.

Mi, akiket életében barátságába, szeretetébe fogadott, azzal lehetünk méltók hozzá, ha emlékét, műveit, munkássága fénylő értékeit megőrizzük. Porai előtt meghajtjuk fejünket, s mostoha sorsára emlékezve, belülről talán dideregve és vacogva arra gondolunk: csak az élőkhez lehetünk jók . . .

Égő lámpás

Diskay Lenke és Varga
Hajdu István emlékére

*A boglyas három vadgesztenye mögê
árvaság költôzik és üresség,
mintha sötét deszkák fogta téglái közt
lakatlan lenne az otthon,
a boglyas három vadgesztenyét
a Dunáról látni fenn, a dombon,
de elrejtî házukat, felhő a csillagot.*

*Elébb a vén puli múlt el ebből a világból,
ki borkabátomat sározta össze vad örömében,
csak utána ment el az asszony, aztán az ember,
vendégül-váróim most másutt várnak engem,
nem maradhatok el magas hó miatt,
nem késhetek többé, hogy sötét van,
pillék kormos zivatarába hulló este,
perceg gyöngyverésű harmat, hűs augusztusé,
mikor a lombon, körben, kabóca szól,
s a dolomit rétjein, vágatlan fűben a tücsök.*

*Akik hívnak, én kések búcsúzni tőlük,
akik várnak, és lámpást akasztanak ki értem,
ónfényű virradat, új harmat jöttéig égetik hiába,
kedves testvérüknek tudnak engem.*

Nem tudom, hol találkozunk.

KISS ANDRÁS

Életszemlélet

*Határozd el hogy a kifordított esernyőt
fogadod el normális, jó ernyőnek;
járd így az esőben:
ha a szél kifordítja, örülsz mert
tulajdonképpen így használható;
ha a szél még egyet fordít rajta,
örülsz, mert visszakaptad az
eredeti, normális ernyődet.
Hogy megázol, mit számít e csekély szenvedés
ily örömök közepette.*

René Magritte

*Meghalt a tény. A képek világítanak helyette.
Úszik a kenyér és a pohár. Lezárt világ.
Az ablakra festett táj egyezik a valósággal.
Kétség? Létezik a széken golyó. Kalitka.
Galamb. Kivágott zöld galamb. Vásznon.
Kivágott rózsaszín galamb. Arnheim uradalma.
Tulajdonságok? „Birtoklás és műveltség . . .”
A „Nagyliterátor”. Diotima? Hüperion.
Festékszag. Állvány-szürke szín. Arnykép.
Kihalt utcán sokszorozódik a szerelem.
Nyugalom? Hol? Látszat? Tükör.
Tükör nyéllel. Ember tükör-fejjel. Szó.
Kompassz. Ez ő? Két brokáttüggöny.
Összehajolnak. Zöld. Kőfal? Fészek.
Sokszorozódó cilinderek kopnak az égbe.
Fáj? Megnyugtat. Kék? A galamb?
Üvegcserepek. A mozdony áttörte a falat.
Változatok egy gömbre. R. Musil.
Fantasztikumba lágyul a takaró-fej.
Pipázik pasztellszínűen pihegve. Puhán.*

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

Gerhart Hauptmann: Patkányok, Herczeg Ferenc: Bizánc

A századforduló, mely a filozófiában, a tudományban, a művészetekben egyaránt gondolkodásbeli forradalmat hozott, természetszerűleg fordulópontot jelentett az európai színháztudományban is. A folyamat a múlt század utolsó évtizedeiben kezdődött: „Hogy a régi színházat megújítani nem lehet, azt mindenki érezte már – írja Lukács György *A modern dráma fejlődésének történetében*. – Nemcsak a színházigazgatók maradiságán vagy rövidlátásán múlott; voltak köztük olyanok is (például Porel), akik szívesen megpróbálkoztak egy-egy modern darabbal, de a kísérlet sohasem sikerült. Nem sikerülhetett, mert a közönség egészen másfajta darabokhoz volt szokva, és akár a legcsekélyebb eltérés a megszokottól visszataszítóan hatott, kerekséggnek, különcséggnek látszott. És a sablonos darabok között s által nagyra nőtt színészek, rendezők sem nem akarták, sem nem bírták beleélni magukat az egyszerűbb és prózaibb, a pátosmentes darabok hangulatába. A Goncourt-ok, Zola és Becque hangos bukásainak nem kis mértékben oka volt az, hogy az előadások, akarva, nem akarva, teljesen meghamisították őket.” A XIX. század második harmadának rutinos francia szerzői, akik a realista nagy regény térhódítása idején elfoglalták Európa színpadait, most egyszerre megöregedtek és elavultak. Új drámairói tehetségek tűntek fel, akikben ha más-más módon is, de ott élt a világ valóságosabb színpadi ábrázolásának igénye, s Európa-szerte új színházak nyitották meg kapuit, melyek egyelőre inkább kísérleti jellegűek voltak vagy éppen zártkörű magán-színházak ám e színpadokon talált először otthonra Ibsen is, s nyomában a „fiatalok”: Csehov, Strindberg, Shaw, Hauptmann és a többiek. Moszkvában ekkor gördül fel a Művész Színház függőnye, melyen máig Csehov *Sirályának* emblémája hirdeti az eredeti ars poeticát, Londonban az Independent Theater Society hasonlóképp az új színpadi nyelv követelésének jegyében született. Dublinban az ír Nemzeti Színház megalakulását J. M. Synge neve fémjelezte. Párizsban André Antoine gázgyári tisztviselő műkedvelőkkel alapította meg a később világhírűvé lett Théâtre Libre-t, Berlinben Otto Brahm hozta létre a Freie Bühne-t, melynek Gerhart Hauptmann hamarosan házi szerzője lett.

A színházi élet periferiáján lezajló forradalom, mely az írói látásmód megváltozásával a színészi játékmódot is radikálisan átalakította, nem maradhatott hatás nélkül a nagy színházak működésére sem. Az „öblögetős”, patetikus színészet helyét a polgári szalon „természetes” hangvétele foglalja el, s megjelenik az a divatos drámairó, aki mindenekelőtt a szélesebb (polgári) közönség kegyeit keresi, „aki a legnagyobb biztonsággal eltalálja, hogy éppen a jelen pillanatban mi tetszik neki, aki mindig biztos hatású darabokat ír, tele jó szerepekkel, hatásos jelenetekkel, hol szorosabb, hol tágabb vonatkozásban egy-egy napi kérdéssel” (Lukács). Vagyis míg az újtókat – a naturalistákat – az emberi sorskérdések izgatják, addig a polgári szalondráma perspektívája beszűkül, nemigen lát többet bulvárigazságoknál. A hagyomány és az újítás, a drámatörténet más szakaszaihoz hasonlóan ezúttal is szövevényesen jelentkeznek. A naturalizmus bizonyos értelemben a meiningenizmus egyenes folytatása: ott a legprecízebb történeti hűséggel, eredeti bútorokkal, ruhákkal, fegyverekkel és egyéb rekvizitumokkal rendezték be a történelmi dráma színpadát, itt mindennek „természethűnek” kell lennie, a tárgyi világnak csakúgy, mint a dialógusoknak, sőt a cselekmény ideje is lehetőleg épp annyi kell legyen, amennyi idő

alatt a történet a valóságban lejátszódhatott. Ezzel szemben a polgári szalondráma hatására kialakul a történelmi dráma kevésbé patetikus, kevésbé korhű, természetesebb hangon szóló, több jelképpel dolgozó típusa, melyben már a történelem beismerten kulissza: igaz, még ünnepi alkalom, de letagadhatatlanul csak alkalom az emberi és társadalmi magatartásformák nem túl mély, sőt nemegyszer kimondottan felszínes, „szalonképesen” színes forgatagának bemutatására. A naturalista dráma életszerűsége egyelőre még túl nehézkes, a divatos történelmi színjáték viszont nagyon is könnyű lesz, olyannyira, hogy inkább a játékra és a formára kerül benne a hangsúly, s a történelemnek már-már nyoma is vész.

Alighanem a színházi műsorpolitikát befolyásoló sok tényező véletlen összjátéka sodorta egymás mellé az elmúlt pécsi évad két utolsó bemutatóját, Hauptmann *Patkányok*ját és Herczeg Ferenc *Bizáncát*, a két darab drámatörténeti összevetése mégis elkerülhetetlen, sőt külön érdekességnek számít. A *Bizánc* 1904-ben íródott, a *Patkányok* 1911-ben, s a századforduló színházi forrongásának fentebb jelzett két arcát látjuk bennük: Hauptmann plebejus hangon szól, az emberi sorsproblémák érdeklik és nagy dramaturgiai felkészültséggel hömpölyögteti a cselekmény nehézkes masinériáját, Herczeg arisztokratikus, a történelem napi kérdések (talán korabeli parlamenti szócsaták) tükörképe lesz, ám mindez színpadilag még ma is virtuóz módon könnyednek és hatásosnak tetszik. A *Patkányok* Hauptmann tárgyilagos életképe egy berlini bérház lakóiról, szimbolikus címével és a címnek a dráma főbb pontján is megismételt értelmezésével félreérthetetlen politikai, társadalmi és erkölcsi ítéletet tartalmaz: világa sötét, akár az égbolt, mely a lassan háború felé közeledő Európa fölé borul, az élet beszűkült, összezsúfolódom, patkányok rágják minden szépség és jóság, minden magasabb rendű emberi érték gyökereit. Talán meglepőnek tetszik, ha azt állítjuk, hogy Herczeg *Bizánc*a is hasonló élményből született: ezért idézi a hajdan fényes és erős Bizánc apokaliptikus végnapjait, melyben Konstantin császárnak, az „arany Bizánc” utolsó arisztokratikus védőjének rá kell döbennie, hogy teljesen egyedül maradt, a nép már nyíltan, udvari népe alattomban a hódító, barbár szultánt élteti. „Megmondjam, mi vár rátok, ha Bizánc pogány rabság mocskába fúl? Ha a Hágia Szófia tetején műezzin éneklő barbár dalát s a düledező márványcsarnokokban tunya moszlim az úr? A nép, amely élni gyöngye s meghalni gyáva, élőhalott árnyéknemzetté lesz. Múltját, nevét feledten, lappang a csatornában s ciszternákban. Egy rettegő, örökké éhes, egymást marcangoló patkányhad” – szónokol Konstantin, majd néhány jelenettel később Giovanni genovai zsoldosvezér szavára („Uram, élet és halál fölött kell határoznod!”) eképp replikázik: „De miféle élet s miféle halál fölött? Könnyű volt a termopilei hősnék. Őt oroszánok tépték szét, – engem patkányok rágnak...”

E két idézethez aligha kell kommentár. Hacsak nem magától Hauptmanntól, aki *Ijúságom kalandja* című önéletrajzi vallomásában így ír: „Akkori létünk és életünk alapvonása az volt, hogy hittünk. Hittünk az emberiség feltartóztathatatlan haladásában. Hittünk a természettudomány győzelmében, és abban, hogy a természet utolsó titka is feltárul. Az igazság győzelme, hittük, meg fogja semmisíteni a vallási elvakultság agyrémeit és csalárd képeit. Nincs messze az idő, vallottuk, amikor az emberiség önfelkoncolása, a háború a történelem lezárt fejezetébe fog tartozni... Szívünk egész hevületével hittünk, szerettünk és reméltünk. Egy napon majd arra ébred az emberiség, hogy az utolsó büntett az utolsó bűnözővel együtt kihalt, mint a sok járvány a higiénia és az orvostudomány más megelőző eljárásai következtében.” A *Bizánc* írójának azonban nincs hite, még a múlt értékeihez sem a hit fűzi, csak a nosztalgia és a talajvesztett arisztokrata keserősége. Ezért, hogy bármilyen fennkölt és nemes hazafias-keresztény hév lobog (?) Konstantinijában, bármilyen mesteri technikával szövi is drámai replikáit és szólamait, a „magasztosság” varázsa legfeljebb addig tart, amíg el nem hagyjuk a színházat; utólag sokkal lehangolóbbnak, kiégettebbnek, cinikusabbnak érezzük, mint Hauptmann világot átalakítani akaró, hívő pesszimizmusát. A *Patkányok* földhözragadt naturalizmusa, a századfordulás Berlin erkölcsi lápvilága hét-nyolc évtized múltán felemelőbb,

mert a valóságról beszél, mint Herczeg színpompás történelmi tablója, akit csupán a valóság „égi mása” érdekel.

Mégis a *Bizánc* a magyar (konzervatív) polgári dráma egyik legjobb darabja. S ez legalább annyira indokolja műsorra tűzését, mint a magyar színpadon eddig még be nem mutatott világirodalmi klasszikus műét. A kérdés mindkét esetben hasonlóképp vetődik fel: mit mond egy mai színház a mai nézőnek e századfordulós alkotások színre vitelével?

*

A *Patkányok*, mely Csorba Győző új, természetes mai nyelven szóló fordításában került színre (Háy Gyula korábbi magyar fordításában több a naturalisztikus fordulat, ami többnyire erőltetett hat), nemcsak nálunk, hanem a német nyelvterületen is sokáig a legmostohább sorsú Hauptmann-darabok közé tartozott. 1911-ben maga Otto Brahm, a Freie Bühne alapítója vitte színre először a berlini Lessing Theaterben, de az előadás megbukott. Az 1916-os felújításnak már több sikere van, talán mert a világháborús közönségben nagyobb a nyitottság az emberi nyomorúság hauptmanni láttelepe iránt. De újabb kori diadalútjára valójában csak a berlini Volksbühne 1956-os előadása után indul e korai Hauptmann-dráma: az elmúlt két évtizedben egymást érték a *Berlini tragikomédiának* is titulált *Patkányok* új bemutatói Halléban, Bécsben, Drezdában, Zürichben, Bernben, Bochumban, Nyugat-Berlinben és másutt, ami nyilván nem független attól, hogy a „Berlin-szindróma”, az első világháború előtti Berlin divatos téma lett irodalomban, filmben és színpadon egyaránt. A történelmi távlat, mint minden jelentős mű esetében, amúgyis új dimenziókkal ruhazza fel a drámát; ami egykor botrány volt, azt ma már közismert történelmi-szociológiai tényként könyveljük el, a naturalista életképből kibomlik Hauptmann költőisége, olyannyira, hogy a mű mai tolmácsolásában a legfőbb veszély a melodramatikus hangvétel csábitásában rejlik.

„A betegség a naturalizmus megengedett poézise” – írja Alfred Kerr, s úgy tűnik, Sándor Pál rendezésének „kulcsa” is e mondásban le lehető meg. A neves filmrendező, aki első színházi munkájában máris szuverén színpadi alkotóművészként mutatkozott be, a *Patkányok* emberi kapcsolatainak betegessége, mondhatni pervertáltsága iránt különös fogékonyságot tanúsít. Az a mechanizmus érdekli, mely a teljes emberből, akiben „jó” és „rossz” lehetőségek egyként adva vannak, szükségszerűen a „rosszat”, a természetellenest, a nemcsak biológiai, hanem társadalmi értelemben is betegeset engedi érvényesülni. S ehhez a „Berlin-szindróma” nem pusztán kulissza, nem egzotikus miliő, noha az előadás első képeiben ezzel gyanúsíthatnánk, hanem meghatározott társadalmi modell, mely ma már történelem is, vagyis a való világ képe, ahol a mélyben sötét, de nem megnevezhetetlen erők feszülnek. Előbb sejtelmesnek és kaotikusnak tetszik ez a világ, akárcsak a Kovács Attila tervezte egyszerre naturalisztikus és szimbolikus játéktérben hömpölygő füst, de aztán a levegő kitisztul, a drámai viszonylatok világossá válnak, a társadalmi igazságtalanságról, a patkánylétről és az emberibb élet utáni vágyról megfogalmazódó írói-rendezői ítélet egyértelmű lesz, az előadásban nincs semmi miszticizmus, talán még annyi sem, mint Hauptmann látletében, akiről egyik későbbi polgári méltatója – Kurt May – mintegy mentegetve állapította meg, hogy „naturalista korszakában sem vesztette el az értelmezés és a szellemi áthatás erejét”. Sándor Pál rendezésében a „szellemi áthatás” elsősorban atmoszférateremtést jelent, s ez az előadás leg-erősebb vonása: az önmagukból kifordult érzelmek és szenvedélyek groteszk-tragikus levegője, mely rögtön megérint, mindvégig fogva is tart.

Ronyecz Mária, a főszerepet jelentő Johnné alakítója vendégként tért vissza régi színházába, s megérte a vállalkozás: az az „örjögő harc”, amit ez a gyermeket vesztett anya vív, hogy újra gyermekhez jusson, de ami az emberi és társadalmi viszonyok teljes pervertálódásával csak végzetes fejleményekbe fordulhat, Ronyecz játékában szívszorító jelentés erről az egyszerű, monumentális, fantasztikus érzés-

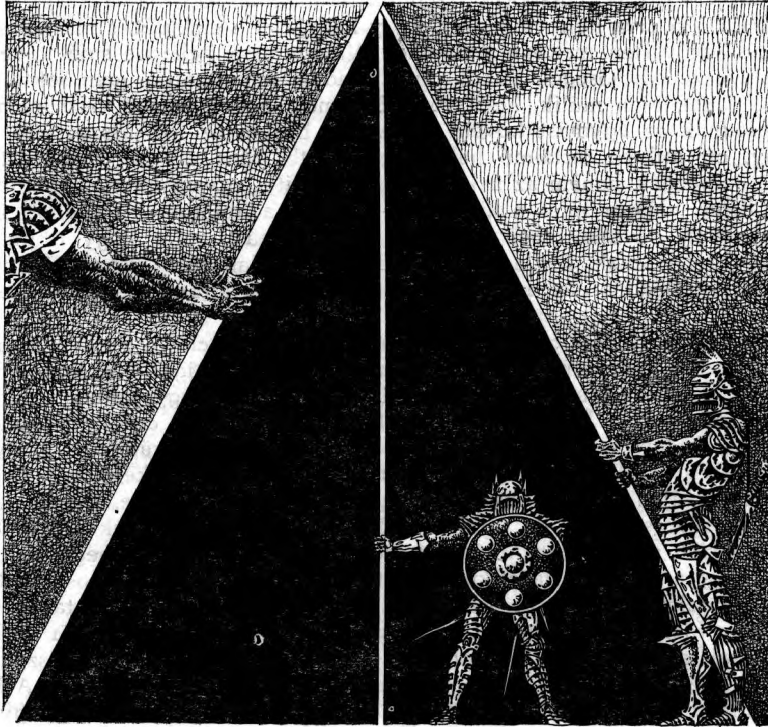
ről. John pallér – Csikos Gábor megformálásában – hiteles és emberi, ám kissé talán túl komoran drámai. Vallai Péter Hassenreuter volt színgazgató szerepében inkább az előadás groteszk hangvételét erősíti, hasonlóképp Tomanek Gábor és N. Szabó Sándor két darabbeli ripacsának hálás és ragyogó betétszáma, míg Vizi György már-már romantikus képet fest Johnné bérgyilkos öccséről, Muszte Anna megkapó, bár néha szentimentalizmusba hajló játékkal kelti életre az áldozat, Paulina cselédlánya figuráját. Krasznói Klára emlékezetes, életteli epizódban tűnik ki, Fekete András alamuszi házmestere is olyan szín az előadásban, melyet nem felejtünk el. S ha Bregyán Péter, Leviczky Klára, Högye Zsuzsanna egysíkúbbak is a kelletténél, sok jól eltalált megoldással hívják fel magukra a figyelmet.

*

A Herczeg-bemutató bizonyos értelemben párhuzamba állítható az évad eleji *Tájtunnal*: végül is az teszi indokolttá a darab újbóli műsorra tűzését, hogy mai szemmel, mai színházi mérlegen megmérjük, mit ér. Hisz Herczeg *Bizánc* ugyanúgy letagadhatatlan öröksége a magyar drámatörténetnek, mint Lengyel Menyhért talán nem egészen méltányosan elfeledett korai drámái. Méltánytalanul „felejtettük el” Herczeg Ferencet is? Az idézőjelben már részben ott a válasz. Herczeget egyrészt valóban elfelejtette az irodalmi köztudat, amennyiben nemzedékek nőttek fel a hajdani „poeta laureatus” műveinek ismerete nélkül, ám közben tovább élt hajdani népszerűségének mítosza, amihez sokáig a „tiltott gyümölcs” mindig különös zamatokat sejtető legendája is társult. A *Bizánc*ot épp negyedszázaddal ezelőtt műsorra tűzte a győri színház, s Pándi Pál akkori kritikájában is épp e mű köré szövődött kétes értékű „fénykoszorúról” beszélt, megállapítva, hogy „a győri társulat előadása hozzájárult ahhoz, hogy a legenda helyett a valóság éljen a köztudatban, hogy a *Bizánc* elfoglalja tényleges helyét irodalmi közvéleményünkben”. De az elmúlt negyedszázad lényegileg ugyanúgy adós maradt Herczeg irodalom- és színház-történeti értékelésével, mint a Pándi által említett „tíz-tizenkét esztendő” hallgatás. Megemlíthetjük Nemeskürty István és Németh G. Béla múlt év őszén lezajlott rádiós vitáját Herczegről, melyből a színház műsorfüzete is részleteket közöl, ám ez a lényegen mit sem változtat. Tény, hogy ma Herczeg *Bizánc*ának felújítása bizonyos műsorpolitikai pikantériának hat, s ezt kell hangsúlyoznunk, mert e körülmény korántsem kedvezően befolyásolta a mostani pécsi *Bizánc* megszületését.

Miről is van szó? Konter László rendezése, mondhatnánk, valóságos áhitattal közelíti meg a művet, s mindent megtesz, hogy egy elképzelt hajdani *Bizánc*-előadást, amit Konter már életkorából eredően sem láthatott, a lehető legteljesebb mértékben rekonstruáljon. Végül is ebben rejlik e színházi este minden erénye és fogyatéka. Ha a *Tájtun* kapcsán azt kifogásoltuk, hogy a színház se újraértelmezni, se rekonstruálni nem akarta Lengyel Menyhértet, akkor most el kell ismernünk, hogy ezúttal egyértelmű a rendezői szándék. De e rekonstrukció önmagában még nem jelent többet, mint hogy egy negyed századon át nem játszott, valamikor igen népszerű, meglehetősen arisztokratikus-konzervatív történelemszemléletről tanúskodó drámát *most* bemutattak. Hogy miért? Erről, úgy tűnik, Konternek már nincs gondolata, legfeljebb annyi, hogy íme, van Herczegnek egy-két olyan drámája, mely értékesebb irodalom annál, hogy teljesen elfeledjük. Ez így azonban lexikonigazság, s ha már játszunk, épp annak kellene kiderülnie, hogy mi az az érték benne, amiért játszani kell. Marad tehát maga a mű, mindenféle színházi „plusz” nélkül. S ha azt mondjuk, hogy a *Bizánc* bizonyos értelemben ma is jótáll magáért, ez annyit tesz, hogy érezhetően mindvégig leköti a nézőtér figyelmét. Az elismerés, amit e bemutató a szerzőnek megszerez, pusztán a szinpadai mesterembernek szól. Pedig ki tudja, nem lehetett volna-e mai szemmel, ahogy mondani szokás, *mai olvasatban* többről, értelmesebből is megfaggatni íróit és művét? Talán épp azzal, hogy ott érezzük az előadásban azt a távlatot is, amit az elmúlt évtizedek a Herczeg-jelen-séghez hozzáadnak?

Mindebből az is kitűnhet, hogy maga a rekonstrukció, bármennyire is következetes rendezői ambíció volt, alapjában véve nem sikerült. Elég, ha csak utalunk arra a bevezetőül említett színházi forrongásra, mely a *Bizánc* születése idején végigsöpört Európa színpadain, s amely valamiképp visszahatott a konzervatív színházra is, melynek Herczeg egyik írócsillaga volt. Az a stílári közeg, amiben a darab létrejött, eredendően más, mint amit ma a pécsi – és nemcsak a pécsi – színészek beszélnek. Elismerhetjük, hogy Kígyós Sándornak a körülményekhez képest sikerült kitégítania a kamaraszínház miniatűr színpadát, hogy Gyarmathy Ágnes – és egyedül ő! – megpróbál mai stílt is vinni a történelmi kosztümökbe, továbbá, hogy az ugyancsak népes színészi együttes impozáns odaadással dolgozik a Herczeg-féle színház feltámasztásán, ám az egyetlen Lukács Józsefen kívül, aki Giovanni genovai zsoldoskapitány alakjából valóban hús-vér hőst teremt, nagyon is mai sütetű patetizmus született a jobb sorsra érdemes színészi igyekezetből. S így ez a bemutató se tesz sokkal többet, mint eggyel szaporítja a kérdőjeleket Herczeg Ferenc neve mellett.

SZÍNHÁZI ELŐADÁSOK BUDAPESTEN

(Füst Milán: *A sanda bohóc*; Spiró György: *Kalmárbéla*)

A Vigszínház Füst Milán *A sanda bohóc* c. kisregényéből igen kitűnő színjáték-szöveget szerkesztett. A történet Goldnágel Efraimról szól, a mese törvényszerűségeivel megjelenítve. A mesék egyik alaptörvényszerűsége, hogy történetük egyes elemeit nem oksági összefüggések fűzik egybe, s így egymásutánosságuk benső szükségszerűsége hiányzik. A mesedramák egyik legnehezebben megoldható problémája ebből adódik: nem lehet szituációjuk; vagyis a cselekmény megkezdése előtt nem létesülhet olyan viszonyrendszer, amelyben minden további etap benne rejtőzik potenciálisan. Ez ui. oksági összefüggéseket és szükségszerű egymásutánosságokat eredményezne, amivel viszont a mesejelleg szűnne meg.

Az eseménysor kiinduló mozzanata, hogy a bohóc feleségül kéri Agláját, a cirkusz kigyónőjét. Ezt ő felháborító szemtelenségnek tartja, s a cirkuszigazgató elé viszi Efraimot, aki arra ítéli a bohócot, hogy hagyja el a cirkuszt, s máshol szerezzen dicsőséget, s így váljon méltóvá Aglájához. Vagyis arra ítéli: ne saját tevékenységi területén szerezzen dicsőséget. Ebből, mint kiinduló mozzanatból igen sokfelé nyílhat út, s az író fantáziáján múlik, hová viszi Efraimot. Am akárhová viszi, nem okságilag kapcsolódnak az egymást követő helyzetek, hanem az írói asszociáció dönti el, hová megy, ott milyen tartalmú helyzetbe jut stb. Más szóval: a helyzetek sorát nem benső önmozgás, hanem az író epikus énje állítja egymásutáni sorrendbe.

Valló Péter, először mint a kisregény színpadi adaptátora és Radnóti Zsuzsa, a dramaturg ennek következtében nem is tehetnek mást, mint hogy dráma helyett színjáték-szöveget írjanak. Ezt a jelen esetben egyáltalán nem kifogásként mondjuk, mert – mint az előadás első része bizonyítja – így is kitűnő előadást lehet produkálni.

Tudjuk, Szabolcsi Miklós könyve nyomán is, hogy a clown igen gyakran a művész önarcképe. A bohóc-művész csak a szépet, a jót, az igazat akarja, környezete viszont elűzi saját területéről, mindig kisémmizi, sőt leggyakrabban üldözi. Efraim száműzetése után egy faluba jut először, amelyet a cirkusból elszabadult oroszlán, Bubika tart rettegésben. Az oroszlán pedig úgy került oda, hogy Efraim elűzése után Dögvész Fánika, aki szerelmes belé, eleresztette a ketrecből. Ezzel akart bosszút állni Agláján, akinek egyik kötelessége az állatok őrzése. Efraim megmenti a falut az éhes oroszlántól, de jutalom helyett a verés elől menekülnie kell. Mivel az emberek között nem tudott dicsőséget szerezni, az állatok közé megy, az őserdőbe. Megtudja, hogy a majmok hascsikarás és fogfájás ellen egy bizonyos füvet esznek, amelyet a fájdalomk elmúlnak, de megnő az orruk. Az őserdőben találkozik Tarbusik Nándor főorvossal, aki ugyancsak szerelmes Aglájába, s akit a cirkuszigazgató ugyancsak egy ítélettel távolított el a kigyónő mellől, akibe természetesen ő is szerelmes. A főorvost arra ítélte, hogy keressen kincseket az őserdőben. A hascsikarást és fogfájást mindketten megkapják, s Efraim bosszúból a füvel gyógyítja meg őket, hiszen attól az orruk is megnő. Ettől reméli, hogy Aglája elfordul tőlük. A színpadi játék itt eltér, méghozzá nagyon is jó irányban az eredeti anyagtól: a cirkuszigazgató és a főorvos elveretik Efraimot, palacsintát csinálnak belőle. Ezzel az új mozzanattal a bohóc sorsa egyértelműen keserűvé válik, s annak a művésznak a sorsát hozza elénk, akit elűztek, semmivé aláztak.

Mindezt a rendező Valló Péter, mesevilágként kitűnően jeleníti meg, a színházi

eszközök és technikai lehetőségek nagyszerű felhasználásával. Csillog-villog a sok színes lámpa, a csillagok és a holdsarló; gyorsan változnak a gurítható díszletelemek, Efraim többször a levegőbe emelkedik, s egy szempillantás alatt hosszúra nő az orra annak, akinek kell. Igazán ritkán lehet tapasztalni, hogy az eleven testtől elszakadni nem tudó színházi műalkotás ennyire „szürrealisztikus” legyen, a szónak köznapiságát és pozitív értelmében. Az eleven emberi test jelenléte általában nem tűri, hogy a színházi előadásból az objektív törvényszerűségek teljesen eltűnjenek, s helyettük a mesék fantasztikus és fejetetejére állított világa jelenjen meg. Itt ennek a ritka esetnek lehetünk tanúi, ami a szöveg, a színészi játék és a színpad összes eszköze pompás egybeötövésének köszönhető. A néző benső világa ráül a mese ide-oda szálló hintájára, az asszociációk csapongásaira, s boldogan hagyja magát ringatni általuk.

Ez azonban sajnos megváltozik a színjáték második részében.

Az első rész utolsó mozzanata még a legvalószínűbb mesevilág: Efraimot szó szerint palacsintává verik. Ez a megoldás a rendező kitűnő leleménye: a „nagy verést” szó szerint értelmezi: lisztet, tojást, tejet, cukrot öntenek a bohóc fejére. Ettől a legpompásabban mesészerű és egyben a bohóc sorsát nagyszerűen megmutató eljárástól Efraim meggörbül. Csak deréktől lefelé meggörnyedve képes állni, szemével két térde közül hátrafelé kandikál a világba.

A második részben Gyászosfáy Leonidás fővezér felfedezi, hogy a furcsa figura milyen elrettentő hatást tehet az éppen kitört háborúban az ellenségre. Holdból jött embernek nézik, s ezzel megnyerik a háborút. A fővezér, hogy Efraim ne csökkentse a győzelem kivívásában az ő érdemeit, a hülye királlyal kinevezteteti főminiszternek; remélve, hogy ebben a minőségben hamar megbukik. Úgy látszik, Efraim végre elnyerte a dicsőséget.

Főminisztersége alatt a király elrendeli, hogy az egész országban az utak mellett, meghatározott távolságban hajsütő vasakat kell felállítani. A bohóc úgy gondolja, hogy ez az értelmetlen rendelet csak nyomorba taszítja az embereket, s a király nevében visszavonja. Am a várt hatás helyett a nép zúgolódik és elégedetlenkedik. Közben kitudódik a király legfőbb vágya, hogy felléphessen a cirkuszban. Efraim megtanítja egyik legfőbb tudományára, a célbaköpésre.

Mielőtt rögzítenénk a színpadi műalkotás befejezését, hadd utaljunk arra, mivel mondandónkat kezdtük. A drámák kezdetén levő szituáció, mivel minden későbbi etapot potenciálisan magába zár, meghatározza, mikor következik el a dráma vége: amikor az összes potencialitás megvalósultak. Az epikus történetek – ehhez viszonyítva – nem tartalmaznak meghatározott terjedelmet, hiszen az események nem szituációból bomlanak ki. Az epikus történetek színpadi adaptációjának éppen ezért a legnehezebb problémája a befejező mozzanat. Ha nincs szituáció, a befejezés rendszerint akkor érezhető szükségszerűnek, ha a főhős meghal; egyébként a befejezést esetlegesnek érezzük, amiből okvetlenül az a benyomásunk támad, hogy a történet nem befejeződik, hanem csak abbamarad. Itt is. Efraimmal még rengeteg más dolog történhetne. Az előadást az epikában lehetséges egyik módon fejezik be: a hőst az író asszociációi oda viszik vissza, ahonnan elindult. Ez a befejezés a jelen esetben azért nem esetleges – noha minden eddigi epizód az volt –, mert gondolatilag zárhatja a felvetett kérdést: a bohóc oda tér vissza, ahol számára egyedül kínálkozik út a dicsőséghez, a cirkuszba. A befejezésnek azonban ez a gondolati magva elsikkad, mert a végső eseménymozzanatok nem az iméntieket sugározzák, hanem Efraim igazságtévését. Nem a kegyetlen Agláját veszi el, aki most már boldogan hozzámenne, hanem Dögvész Fánikát, aki őt mindig szerette; az igazgatóhoz és Tarbusik Nándorhoz a cirkusz másik két nőtagját adja hozzá. Aglája eltűnik a „süllyesztőben”, vagyis leugrik a zenekari árokba. Így végül az a lényeges közlés, hogy mindenki csak a saját tevékenységi területén érheti el a dicsőséget, elsikkad, és egy másik közlés, az igazságtétevés kerül előtérbe.

Látható azonban az is, hogy a második rész története korántsem lebeg tündérien. Ennek több oka van: ez a rész a kisregényben is sokkal inkább narrációval

formálódik meg, s nem megjelenítéssel; azután itt már a szövegbe is belekerülnek aktuális politikai célzások – Füst Milán 1956-ban írta –, amelyeket az előadás nagyon határozottan fölerősít. De abban, hogy a második rész „leesik”, még az itt először megjelenő alakok eljátszásának módja is szerepet kap.

Eddig a művész sorsa sok színpadi mellékesemény között nagyon finoman elvegyítve jelent meg; vagyis a sok látványosság és kellemesség mellett közölt valamit. Most elsősorban „közöl”. Gyászosfáy Leonidas fővezér fehér lovon jelenik meg, Horthy Miklóst allegorizálva; az ellenséges tábornok és katonák a német hadsereg öltözékére nagyon hasonlító kosztümökben; a király pedig – szinte maradéktalan hasonlóságban – Rákosi Mátyásként. Úgy gondoljuk, ezekre az allegorikus megjelenítésekre az ég világon semmi szükség nincsen. Az eddig lebegő játékot lesüllyeszti az egyszerű allegóriára, amivel az első rész bája és varázsa jóformán teljesen eltűnik. De hozzájárult ehhez az is, hogy Bárdi György Gyászosfáy Leonidas-alakításával a kabaré-stílus lép a színre; míg Nagy Gábor Ellenséges tábornok-alakítása a realiztikus megjelenítéshez közelít. Sajnos Miklósy György – számtalan karakter kitűnő megformálója – sem tud mit kezdeni a király-Rákosival.

Szombathy Gyula kitűnően állítja elénk Tarbusik Nándor alakját. Kern Andrásval való őserdőbeli jelenete egészen kivételesen nagyszerű. A cirkuszok világából jól ismert, állandóan síró, siránkozó bohóc-alakot formálta meg, kiváló színpadi – és nem aréna! – figurává. A főorvos alakjának ez a jellege hiányzik a kisregényből, s így Szombathy Gyula alakításában a színház valódi értelmét vehetjük észre: olyan lényeket tesz alakjához, ami az írott szövegben nincsen benne. Ugyanilyen pompás alakítás Kovács Nóráé, aki az egyik cirkuszi hölgyként szelvéssz módjára él ebben a világban; patog és röppen és lelkendezik, de egyáltalán nem amolyan „tűzrőlpatant menyecske”-közhellyel. Halványabb Kútvolgyi Erzsébet; nem tud Dögvész Fánikából karakterisztikus alakot formálni, csak a helyzeteket játssza el. Hernádi Juditnak viszont kevés helyzete van, hogy elmélyíthesse Aglája alakját.

Kern András sanda bohóca nagyszerűen összetett alak. Gyengédség, melegszívűség, büszkeség, játékos kedv jellemzi; a szerencsétlenségeket megértéssel viseli el, s érezhető az alakításból: ez a bohóc nemcsak szerelme a cirkusznak, de értő művésze is. A csapásoktól sújtott művész sorsa szentimentális, érzélgős alakításra is lehetőséget kínál; Kern András minden veszélyen nagyvonalúan lépett át. Az üldözött, de egyenestartású bohóc szemszögéből látott világot remekül állítja elénk.

Ebből az előadásból is látszik, hogy annak a divatnak, miszerint mindent „cirkuszként” játsszanak el, csak akkor van értelme, ha erre a szöveg ad indítást.

*

Spiró György *Kalmárbéla* című darabját az író rendezésében láthatjuk a Játékszínen. A darab műfaji megjelölése *bohózat*, amin – legalábbis a szövegen – nem olyan szöveget kell értenünk, mint amilyeneket ebben a színházban jelenlegi profilja előtt előadtak.

A cselekménymenetet itt is az író asszociációi vezérlik. Az alaphelyzet: egy válalathoz felsőbb utasítás érkezik, patronálni kell az árvákat, s ettől függ a prémium. A kartársak persze találnak egy árvát, a cimbéli Kalmárbélát. Neve azért íródik így, mert ő korunk gyámoltalan kisembere lenne.

Hogy a kartársak Kalmárbélát miként fogják patronálni, ő milyen helyzetekbe jut, az alaphelyzetből nem következik. A kiinduló mozzanat akkor lenne szituáció, ha az ezután következő helyzetek sorát a kartársak egyénisége szabná meg, s nem az írói terv. Nekik azonban – egy kivételével – nincsen határozott karakterük. A darab ezért lényegében epikus; pontosan olyan, amilyenek Peter Szondi jellemezte az epikus drámákat: az egymást követő jeleneteket az író epikus énje helyezi el egymás után, s nem az alakok viszonyrendszeréből következő változások szükségszerűsége rendezi egymásutáni sorba.

Kalmárbélának három kartársa van, két férfi és egy nő. Ők meglátogatják nyo-

morúságos albérlésében, majd a Szörös Kovács nevű kartárs vezényletével először színházba akarják vinni, de csak a jegypénztárig jutnak el; ezután éjszakai lokálba, de megakadnak a portásnál; majd az utcán leülve, a naponta percnyi pontossággal elvonuló extrém figurákat szemlélik. Végül egy vonatra ülnek, hogy Szörös Kovács sógorához menjenek disznótorba. A vonat azonban előbb a halál felé viszi őket; majd leszállva erdőbe jutnak, hóviharba, s itt a szél, mint Kelet-Európában általában, mindig szembe fúj; vándorolnak, eltévednek, eljutnak Ausztriába – teljesen felesleges jelenet –, és ismét otthon vannak, ahol új felsőbb utasítás érkezik a vállalathoz: ezután a családosokat kell patronálni. Sajnos a darab nem ezen a viszonylag szerves ponton fejeződik be, egy darabig még folyik tovább, s ezután marad abba.

A cselekményegységek vázlatos és hézagos felsorolásából azonnal kiviláglik: a darab jelentése és világképe nem ezekben rejtőzik, hanem azokban a szövegekben, amelyeket közben elmondanak.

Az alaphelyzetből kétségkívül nem következnek: milyen hatások érik majd Kalmárbélnakat, mi történik vele, miután kiválasztják mint okvetlenül patronálandó árvát. A darab első mozzanata azt indítja el, hogyan támogatnak és segítenek, illetve „boldogítanak” valakit akarata ellenére. Az eseménymozzanatok felvázolásából is nyilvánvaló lehet, hogy ő nem akar semmit, vele, a főhőssel csak történnek a dolgok. Egyértelmű, hogy az lenne az igazán érdekes és lényeges: milyen hatások érik őt, s ezek következtében mi lesz a sorsa. Azonban a mű epikus szerkezete és mégis dialógusban való megjelenítettsége épp ennek a mély, lényegyet megmutató kibontására nem ad lehetőséget. A nehézséget elsősorban az okozza, hogy azoknak a helyzeteknek a hatását, amelyekbe a kartársak beleviszik, voltaképpen nem is lehet igazán dialógusokba építeni, és így prezentálni. Ezeket a hatásokat a főhős csak „konferálhatja”, elmondhatja, mi zajlik bensejében; hiszen ezek a hatások nem változtathatnak sem a kartársakhoz, sem a világhoz való viszonyán.

Ugyanakkor azok a helyzetek, amelyekbe belekerül, nem egészen olyanok, amelyek mint helyzetek valóban rá is kényszeríthetnének lényeges hatásokat. Mert milyen hatást válthat ki, hogy amikor a színházba akarják vinni, csak az derül ki: nincs jegy, meg az, hogy az idős pénztárosnő szerelmes a hiú, csak közhelyszövegeket mondó rendezőbe?; hogy, amikor lokálba akarják vinni, csak az derül ki, nyakkendő nélkül nem engedik be, de ha a portásnak borraivalót adnak, kölcsönöz egy nyakkendőt?; hogy a lokálban van egy idősödő női „alkalmazott”, aki sírva fakad, ha házasságának évtizedeit eszébe juttatják? Az pedig igazán nem válthat ki Kalmárbélából lényeges hatásokat, hogy az utcán lát egy cipőjét maga után húzó elmebeteg. Mindezek csak jól ismert és csak demonstrált élethelyzetek, mint ahogy ilyenek a bennük megjelenő figurák is.

Mindazonáltal ebben az epikus történetben igazi drámaírói kvalitások is felbukkannak; igaz – nagyon reméljük: egyelőre – csak az ötlet szintjén.

A színjáték színtere egy teljesen elhanyagolt bérház udvari szoba-konyha lakása előtti udvar. Ebből felfelé vezet egy lépcsősor, amit Kalmárbéla nem használ, de aminek a használatát a vice állandóan sürgeti. Az üres lépcsőházban lakik egy bagoly, vagyis egy Bagoly nevű kisfiú – aki a legvégén érett nővé, vagyis az őt játszó színésznővé változik –, aki a lépcsőn mindig elállja Kalmárbéla útját azzal, hogy mondjon mesét. Mikor kartársai meglátogatják az árva főhőst, Bagoly ismét megjelenik, s kéri a mesét. Ők azonban félretolják a kisfiút, mennek fel a lépcsőn, hogy iszonyatos üvöltéssel lezuhanjanak a VI. emeletről, lévén, hogy ez a lépcső a semmibe visz. A semmibe vivő lépcső, az erre az útra sürgető vice kétségkívül felkelti azt az asszociációt, hogy az életben vannak veszedelmes „lyukak”, amelyeken keresztül a semmibe zuhanhat az, akiben nincs a mesével jellemezhető élettartalom. Amikor a percnyi pontossággal megérkező napi járókelőket nézik, van egy valaki, aki nem jön, épp ma nem jön, s ez ismét az életben – a logikus életmenetben – lévő „lyukat” idézi. Egy következő drámai magot hordoz, hogy ezek között az utcán megjelenő alakok között van egyvalaki, aki minden nap felakasztja magát, s ezt a Kalmárbélat játszó színész arcát formázó bábú jeleníti meg. Ezek éppoly kiváló drámai ma-

gok, mint a vonat, amellyel eredetileg disznótorba akarnak menni, de amely a halál felé visz. Mintha ezek a mozzanatok kifejeznék a darab szerkezetének és így az írói világképnek alapelvét: az életben bőven található nem logikus, és nem a várt helyzetekbe elvívó „lyukak”; mintha a dráma szerkezete azt sugallaná: a valóság mozzanatai nem logikus rendben illeszkednek egymáshoz. Ez azonban csak egyike az élet igazságainak.

Nem mélyül el igazán a második részt majdnem teljesen kitöltő vándorlás sem, amely némely részében „történelmi vándorlást” jelölne; hóviharral, mindig szembe fújó széllel, metaforikus gyilkosságokkal és a fáradtságtól bekövetkező halállal. Spiró György a szövegekben itt is sok drámai magot hint el, amelyeket a megjelenítés epikussága – a vándorlás – nem enged kibontakozni.

A játék fizikai tere kietlen, kopár udvar. A konkrétabb és metaforikus események egyaránt itt zajlanak le. A nézőt nem az zavarja, hogy az udvari lakás ajtaja hol a színház, hol a lokál stb. bejárata, hogy az udvar a „történelmi vándorlás” színtere, hiszen a mai néző már majdnem az Erzsébet-kori néző vizuális fantáziájával rendelkezik. Az is egyértelműen érzékelhető, hogy a kietlenség, kopárság és kopottság illő környezete a játék tartalmának. A nézőt éppen ennek a lezúllott környezetnek a konkrétsága zavarja: az udvar, a lakás, a pincelejárát és a lépcsőház az egész darab számára túl konkrétan jeleznek undorító környezetet.

Említettük, hogy az író által adott műfaji megjelölés: bohózat, de nem „kabaré-színházbéli” bohózat. Legalábbis a szöveg szerint, amely tele van mai „abszurd” szójátékokkal, „sötét viccekkel”. Az előadás sajnos nem ezt a mai bohózat-jelleget valósítja meg. Két színész – Tábori Nóra és Székelyi József – több alakot is eljátszik, néha egészen a szélsőségig, a ripacskodásig elvive. Tábori Nóra a hivatalbéli főnöknő, aki már megjelenésével és hanghordozásával megfélemlíti beosztottjait; ő Kalmárbéla ijesztő főbérője, a jegypénztáros, a lokálbeli hölgy, a vonaton utazó parasztasszony stb. Mintha ő sem – miként a többiek sem – bíztak volna az előadás sikerében a túlságosan is „harsány” megjelenítés nélkül. Tábori Nóra alakításai közül különösen a főbérőnő-alakításra érvényes ez. A máskor mindig oly kitűnő Székelyi József is csak a vice alakjában van saját színvonalán. A legkirívóbb színészi közhelyekkel a cipőjét húzó, igaz, csak egy pillanatilátható elmebeteg alakját formálja meg.

Külön probléma Kalmárbéla kartársainak figurája, de megjelenítésük is. Három vannak, s azt remélhetnénk, hogy Kalmárbélahoz három jól elkülönített, három határozottan megjelenő, de különböző viszonyt testesítenek meg. Azonban jellegzetes viszonyt csak Raksányi Gellért Szörös Kovács-alakításában vehetünk észre. Ő szervezi meg a Kalmárbélával való „foglalkozásokat”, még hozzá rendszerint erőszakkal, a maga akaratát rákényszerítve. Raksányi Gellért nemcsak testi adottságai miatt válik az előadás főszereplőjévé, de alakítása révén is, meg azért is, mert az író egyedül neki adott akciókat. Raksányi Gellért szerencsére ritkán jeleníti meg az alak erőszakosságát és félelmetes, mindent csak a prémiumért tevő vonását; de akkor mértéktartóan és jól. Nem derül ki azonban, hogy milyen viszonyban van a főhőssel Lapos Kovács és Mancika. Ők is azt teszik, amit Szörös Kovács mond; Kalmárbélahoz hozzá teljesen hasonlóan viszonyulnak. Már az eseménymozzanatok elmondásából lehetett látni, hogy fordulópontot egyikük sem hordoz; ők csak epikus kísérők a vándorúton. Hunyadkürty István és Dancsházy Hajnal alakításában sem formálódik meg határozott viszony.

A főhős alakját nem tudta igazán súlyossá tenni Paudits Béla. Kalmárbélából pusztán egyetlen vonást mutatott meg: a gyámoltalanságot, ám ezt is inkább álnai-vitásként. Kellően mély szerepmegformálással azt is meg lehetett volna mutatni, hogy a különböző eseményekből Kalmárbéla milyen következtetést von le, azok milyen irányban változtatják.

Spiró György ismerten jó drámaírói alkattal rendelkezik, amit ebben a drámában csak felvillanó drámai megoldásai bizonyítanak.

A MŰVEK SZEMÉLYISÉGE

Sötér István: Gyűrűk

Sötér István tanulmány- és esszéiről életműsorozatának új kötete, a *Gyűrűk* más karakterű, mint volt az előző kettő. Míg azok, a XVIII. század befejező harmadától Petőfiig terjedő időszakot tárgyaló *Werthertől Szilveszterig* (1976) s a XIX. század második felét vizsgáló *Félkör* (1979) irodalomtörténeti és -elméleti témákat elemeztek, ez a mostani kötet, a XX. századról szólva mindenekelőtt kritikai jellegű. Sokkal elevenebb és frissebb benne a kortudat, illetve a megismerés élménye, mint am azokban, líraibb, szubjektívabb, vallomásosabb a megközelítés módja, s az írások egyszersmind jóval telítettebbek morálfilozófiai sugallatokkal, az emberi magatartásra vonatkozó útmutatásokkal is. A majd hétszáz oldalas kötet tanulmányait a kritikus, az irodalomtörténész és az író Sötér István alkotta együttesen.

Szemlélet, gondolkodás terén azonban nincs változás: a XX. századi pályákról, íróarcképekről szóló írások középpontjában is a művek állanak. Sötér azt vallja, hogy a művek világában személyiségek, s ezt abban az értelmezésben el is fogadhatjuk, hogy az alkotás mindig a személyiség koncentrátumát, az én legfontosabb tartalmait hordozza (természetesen az esztétikai megvalósítás különböző szintjein!), mindig kitágulás és felfokozódás, az én és a világ találkozása. Ami egy-egy alkotóban érték vagy afelé tett gesztus, a műben testesül meg, s az a kritikus, aki nem ez értékek lehetőleg maradéktalan elsajátításának ösztönöztetésével fogadja be, bizonyosan csakis részleges és esetleges ítéletekhez fog eljutni. Minden jelentős alkotás valami többlettel akarja gazdagítani tudásunkat, emberségünket, s a kritikusnak épp ezt a többletet kell belőle kihallania és fogalmi nyelvre áttéve a közönségben tudatosítania.

E „gazdagítás”-terminus említésével elérkezünk Sötér István irodalom- és művészetkoncepciójának újabb lényeges eleméhez: a változatosság, a különbözőség, a sokféleség igényéhez, amellyel ő a műveltség, a szellem szféráját minél inkább felidúsítani szeretné. Az emberi lélek egyik leginkább megejtő vonása az, hogy kimeríthetetlenül sokszínű, és Sötér ennek az emberi kaleidoszkópnak szikrázását, változatlanságát óhajtja az irodalom közegében minél inkább érzékelni. Ebből következően a kritikai munka nélkülözhetetlen feltételének vallja a türelmet, a maximális megértésre, együttgondolkodásra való hajlamot. „A szenvedélyes egyoldalúak és kirekesztők több értéket tehetnek tönkre, mint amennyinek ápolására vállalkoznak” – hangsúlyozza nyomatékosan könyve bevezetőjében. E felismerésre pedig jórészt személyes tapasztalatait, az 1948-ban megjelent *Négy nemzedék* című költészeti antológia körüli egykori viharok és elfogult indulatok készítették.

Ennek az antológiának a mini-költőportréit most végre csaknem teljes terjedelmükben együtt olvashatók. A válogatás jelentősége annak idején leginkább abban volt, hogy a Nyugat első három nemzedékének fejlődésivéhez szervesen hozzákapcsolta az az idő tájt kibontakozó negyediket, a háború idején és a felszabadulás után közvetlenül jelentkező költők törekvéseit, hogy így a magyar líra közelmúltjának és jelenének árnyalatos megelevenítésével munkálta a jövőt. A háborús pusztulás apokaliptikus végén a magyar költészet (s vele a kultúra) folytonosságának, időálló voltának bizonyosságát mutatta fel – ekként igyekezve erőt, hitet önteni az emberekbe. A személyi kultusz irodalompolitikája minderre süketen és vakon reagált, annak a dogmatikus uniformizáltságnak, amelyet nem sokkal később, a Lukács-vitát követően

az írókra kényszerítettek, éppenséggel nem volt szüksége a maguk útján járó költők szinképére.

Az új költészet legfontosabb feltételét 1948-ban az őszinteségből látta Sötér. Ha számításba vesszük, hogy e nézethez a faszizmus hazugságainak évtizedes átélése nyomán jutott el, megérthetjük e gondolat kialakulását. Mint meghatározó irodalmi kritériumot azonban nem lehet elfogadnunk az őszinteséget. *A világköltészet és a mai magyar líra* című, 1966-ban publikált írásában Sötér maga is korrigálja ezt – abból a helyes megfontolásból kiindulva, hogy őszintén ki lehet fejezni a rosszat, a téveset, a hamis tudat megoly zsákutcába vivő torzításait is. Mindenesetre a *Négy nemzedék* megírásakor egy-egy költő nagyságát őszinteségének indítékain méri le, s ezzel hajlamos megítéléséből kikapcsolni a teljesítménynek, a művészi megvalósításnak eszmei és esztétikai minőségeit. Utóbbi tanulmányában viszont már az elfogulatlanságot vallja a költészet legfontosabb feltételének, s ha ezt a kritériumot sem tartjuk egészen megfelelőnek (az elfogulatlanság ugyanis nemcsak a költészetnek, de minden más művészi alkotásnak is feltétele kell hogy legyen), annyi bizonyos, hogy saját alkotói formátumának fontos jellemjegyre világít rá ezzel. Nála ugyanis kiütököző, hogy elfogulatlan kíváncsisággal, részrehajlatlan objektivitással igyekszik közeledni az irodalom jelenségeihez.

A *Négy nemzedéken* a felszabadulás utáni évek hatalmas lélegzetvétele érzik, az előrejutás és a felemelkedés reménye. Sötér megérteni és teret biztosítani kíván megannyi útnak, lehetőséget adni a legkülönbözőbb kereső alkotói mozdulatoknak. A fejlődés olyasfajta szakaszát akarja munkálni, amelyben együtt hatnak az újításnak és a megtartásnak, a kezdeményezésnek és a megőrzésnek indítékai. A marxizmus felé tájékozódó gondolkodó olyan kritikus koncepció kialakításán dolgozott ekkor, amelyet a mai szocialista kultúrpolitika is a lényegét tekintve magáénak vallhat. Jóslatszerű igazságérvénnyel bírt például az a tétéle (még a sematizmus elterjedése előtt!), hogy a politikai fejlődés motívumait nem szabad közvetlenül az alkotói munka meghatározóivá tenni, hogy a költői őszinteséget éltető konkrétum nem mindig a történelem vagy a társadalom felől sugárzik. Sötér fenn akarja tartani a költők számára a belső végtelen felé fordulás lehetőségét is, annak jogos tudatában, hogy az igazi költő maga is egy egész világ, hogy a költészet nem annyira a külső valóságból születik, mint inkább a költői lélek bonyolult, összetett reagálásából. Éppen ezért nem kíván elzárkózni a lírában az elvont, az ezoterikus, az absztrakció, a látomás kifejezésétől – semmitől, ami újat vagy érvényeset tud mondani az emberről. „...örök lendületben a jövő felé” – írja itt Szabó Lőrincről, – nyilvánvaló, hogy ez a nagyfokú élet- és munkavágy csak egy felívelő történelmi korszak áramából táplálkozhatott. Irodalmunk fájdalmas vesztesége, hogy a kultúrpolitika 1949 után e lendület jelentős részét hiábavalóan eltékozolta.

Mini-arcsképeiben Sötér nem elemez, hanem érzékeltet és meghatároz. Nem vizsgálja és értelmezi az alkotásokat, hanem írói eszközökkel újjáteremti a költői világokat és világképeket. Hasonlatokkal, metaforákkal és megannyi más szóképpel azt sugározza, hogy ez a költészet magára talált, dinamikus mozgásban van, hogy e sokféle arcot, hangot, indítást összefűzi, ígéretes kohéziót teremtve, az előrelépés együttes vágya. A nemzedékek kontinuitását állítja előtérbe – akkor, amikor a személyi kultusz irodalompolitikája épp a diszkontinuitást, a fejlődésnek a régi alkotókat félszöprő fázisát hirdeti programként, megteremtve ugyanakkor a „hallgató írók” kategóriáját. Antológiájában Sötér együtt szerepelteti Heltai Jenőt és Sinka Istvánt, Áprily Lajost és Füst Milánt s velük együtt a fiatal Benjámint Lászlót – jól-lehet a kultúrpolitikai irányításnak az említettek közül az első négyre már egyáltalán nem, s Benjámint is nemegyszer csupán mint manipulatív eszközre (a költő tisztességével visszaélve) volt szüksége. Ilyen szempontból bizony sajátos kordokumentum Sötér István hajdani vállalkozása.

Nemcsak e portrészorozata, de egész kötete is bizonyosság arra, hogy a költészet szabadságra és megbékélésre vezető kalauz Sötér számára: másik, magasabb világ. Elfogódott tisztelettel áll a teremtő mozdulat előtt, akár az irodalom valóságát, akár

a varázslatot mutatja az fel. Vérbeli kritikus: a költőkben lehetőleg meg szeretné mozgatni azt a lehetőséget, amely még lelkük mélyén lefojtva rejtezik, életre akarja szólítani jobbik énünket. A holnap hívását igyekszik közvetíteni azok felé, akikről szól. Az olvasókat pedig fel akarja vértetni a megtalált bizonyosságok hitével, az élet elrendezhetőségébe vetett bizalommal, s lehetőleg kiegyensúlyozottságra, harmóniára, a lelki épség megtalálására ösztönzi őket. Az arányosságot, a mértéktartást, az érzelmi szélsőségek és konvulziók kerülését vallja követendőnek. Lényegében klasszicista alkat tehát – már pályakezdő dolgozatát is 1936-ban a klasszikus stílus-elméletéről írta –, ugyanakkor telítve van más világok, az értelem és a szépség ismeretlen régiói meghódításának vágyával. Programok, káték, tézisek, egyáltalán: szerepek tőle távol állnak, az írótól azt várja el, hogy elsősorban műveivel, azok szuggesztíója által vegyen részt a közéletben. Ízléselveiben meghatározó a könnyedség, a világosság, az elegancia igénye, az a „mértéktartó, nemes áradás”, amelyet például a fiatal Halász Gábor írásaiban olyannyira méltányol. A múgond, a kifinomultság Sötéternél valamiképp erkölcsi cselekedet is, előmozdítója az összhangnak és az önmagunkkal való azonosságnak. Az ő irodalomestménye azon alapul, hogy a művészi alkotásnak segítenie kell az embert a helyes élet, az egyensúly kialakításában, az elemi igazságok megtalálásában, a dolgok és folyamatok egészséges ritmusának elsajátításában.

Egy emberestmény is körvonalazódik tehát Sötér István írásaiban, nemcsak egy irodalmi ideál. Elő akarja mozdítani velük, hogy olvasói felelősen gondolkozzanak az ember természetéről és sorsáról. Megóvni őket a csüggedéstől, a céltalan rezignációtól, a reményvesztett székeszisztól. Mi sem áll Sötértől távolabb, mint az abszurd műfajok, ember és világ kietlenül üres, értelmetlen viszonyának tétélezése, a viláidgegenség tudata (vö. Camus-tanulmányát). Nem hajlandó végérvényesen bukottnak, elesettnek és gépiesen kiszolgáltatottnak látni az embert, nem osztja a beletörődés filozófiáját. Esszéinek, cikkeinek – a gondolatok, szempontok sokrétűsége mellett – ez a legfőbb értéke, hogy következetesen elutasítanak minden olyan eszmerendszert, amely nem hisz az ember nagyságában, történelmi felemelkedésében. Nemcsak e kötetének, de egész életművének alapszólama a harc az értelem és a szépség, a ráció és a harmónia jegyében az irracionálizmus, mindenfajta megszállottság, fanatizmus ellen. S harc a be- és elzárkózás, a szellem önkorlátozása és azok ellen, akik a szellemet korlátozni akarják. Könyvében rejtett dallam hangzik fel, mely az alkotórőbe vetett hitből, a remekművek örökifjúságából, az élet és a kultúra elkövetkező holnapjainak esélyéből képes megújulni.

A huszadik századról szólva Sötér még inkább esszéista módon nyilatkozik meg, mint a régebbi korszakokat vallató írásaiban. Mi vonzza őt e műfajhoz? Mindenekelőtt az elcven és feszült gondolatiság igénye, az intellektuális szenvedély, a lélek-elemző és portréteremtő hajlam, a korszerű világműveltség tudóskodó nehézség és szakmai ballaszt nélküli alkalmazása. S ugyanígy az esszében találta meg annak a – Vas István szavával élve – „tartózkodó eleganciá”-nak, azaz pátosztól mentes választékosságnak és tárgyiasságnak műfaji lehetőségét, amely a harmadik nemzedéknek általában magatartás- és stílusestménye volt. Ez jelentette számára a szemlélet és tájékozódás frissességét, a fogékony megfigyelő képességet, beleérző készséget, a stílus emelkedettségét, – azt a fajta gondolkodást, amely maga is művészién képes szólni a művészet jelenségeiről. „Szükségszerű, hogy ez a fajta irodalomtörténetírás, mely távoli műveket és alkotókat kortársainkká képes avatni, a művészi alkotás sajátágaival is rendelkezék” – írja Szerb Antal, s ezt önvallomásnak is vehetjük. Költőkről szólva ugyanis Sötér nemegyszer maga is költőien tud szólni: sorai megtelnek hasonlatokkal, jelzők táncával, magas és mély hangok zengésével. S ez a kifejező, hajlékony stílus is hitet, jövőváró derűt áraszt, fényt és melegséget hétköznapjaink sűrűségében. Egy példát erre az evokatív érzékletességre. Hajnal Annáról írja Sötér István: „Mint a folyékony arany, mint a méz: úgy ömlöttek első versei, trombitáló rímeik páros összhangjában, indázó, hajlékony zenéjükkel, gyengéden és szeráfian, hátravetett jelzőik himnuzsi rajongásával, örökös elragadtatások,

epelkedő emfázisok középett. Fialat patakok szökkennek úgy, mint az ő játéka – képzelete holdsütötte, nyári mező: ezüstje csupa olvadékony forróság.”

A huszadik századi magyar irodalom kapujában Sötérnél Ady és a Nyugat áll. S az a gondolat, hogy az ezáltal létrehozott költészet előképe volt egy új országnak. Polgári demokratikus kultúra alakult egy félféudális társadalomban: az előremozduló tudat élesen opponálni kezdte az elavult, kiüresedett létet. Mindezzel kapcsolatosan kiemelkedő fontosságú az a szentenciája, hogy „nemzeti csak az lehet, ami korszerű is”: ez az állásfoglalás ugyanis megadja Ady magyarságszemléletének a kulcsát. Adyt egyszerre látja Sötér legnagyobb újítóink egyikének és történelmünk legmélyebb átélőjének: olyan forradalmár költőnek, aki tudta, hogy minden úttörésnek a történeti folytonosság tudatára kell támaszkodnia, hogy a hagyomány nemcsak rekvizitumok sokasága, hanem valóságunk előzménye, létünk kiindulópontja, tegnapi jelenünk. Éppen mert oly megrázóan élte át a történelmet, tudott Ady a vállalás, az újat hozó küldetés, a törvénykeresés költője lenni.

Fontos igazságokat mond ki Sötér István az oly sokszor félreismert Nyugat mozgalmára vonatkozólag is. Ezek közt a leglényegesebb, hogy a folyóirat művelődés-eszménye a reformkor hagyományait újította fel, folytatta tovább az új helyzetben, s hogy ezen belül a magyar esszé új korszaka a hazai gondolkodás történetének nagyértékű iskoláját jelentette. Abban is igaza van, hogy a harmincas évek a Nyugatnak ismét fénypontját, a színvonal nagy megemelkedését jelentik, valódi csillagképet, mint ahogyan abban is, hogy végre méltóképpen értékeli a vállalkozás utójátékát, a *Magyar Csillag* hősi szerepét a fasizálódás sötét időszakában. Amit ez utóbbiról mond, az axiomatikus érvényű: „... Aki pedig a tiszta szellem szigetének kívánta a *Magyar Csillagot*, az a fasizmust akarta a magyar kultúrától távol tartani.” Vitatkoznom kell viszont Sötér Istvánnal a következő megállapításait illetően: úgy véli, hogy a huszas években a Nyugat nem volt több támadásnak kitéve, mint előzőleg. Egyrészt a folyóirat 1919 után céltáblája volt mindenfajta ellenforradalmi tendenciának, másrészt e támadások már merőben más társadalmi-történelmi közegben hangzottak el: az államhatalom kimondott vagy hallgatóságos helyeslő támogatása vette ezeket körül. Nem nevezném – mint Sötér – a *Választ* és a *Szép Szót* a Nyugat testvér-folyóiratainak: utóbb maga Sötér mondja igen helyesen, hogy e folyóiratok azért jöttek létre, mert a Nyugat elzárkózott egyes sürgető társadalmi problémák tárgyalásától. Kételyeim vannak abban is, hogy a nemzeti burzsoázia lett volna a Nyugatmozgalom támogatója (vajon a századeleji hazai burzsoázia nevezhető-e egyáltalán nemzetinek?), úgy gondolom, sokkal inkább a polgári értelmiség igényesebb, meszszetekintőbb, változás után sóvárgó része tekintette magáénak a Nyugatot.

Kiemelkedően jelentősnek tartom Sötér István 1979-ben alkotott, először itt megjelent Móricz Zsigmond-tanulmányát. Voltaképp rejtett vitáit ez. Az egyoldalú és lekicsinylő értékítéletekkel szemben leszögezi, hogy Móricz a legnagyobb magyar epikus és a XX. századi világirodalom egyik nagysága, akinek életműve tükörképe egész század eleji társadalmunknak. S az író elavultságát sznob módon hangoztató nézetekkel szemben igen időszerű az a figyelmeztetése is, hogy nem azok az igazán modernek, akik új formákkal és technikákkal élnek, hanem azok, akik azt tárják fel, ami korukban új. S ez már nemcsak Móricz megítélésére vonatkozik: Sötér a modernség kritériumának általában a világkép, a valóságérzékelés újításait, a dolgok, jelenségek, folyamatok ábrázolásának újszerűségét tekinti. Itt említem meg, hogy a realizmus átlagos-szokványos értelmezésével is meggyőzően szembeszáll Sötér. A racionálisan oknyomozó, láttelepszerű kritikaiság mellett elvárja az élet elemi minőségeinek megjelenítését, erőt, eredetiséget is: nem csupán felháborodni, hanem gyönyörködni is akar az irodalomban, igényt tart az élet szépségeire, a hétköznapi kis csodáira.

Nehezebben tudok egyetérteni a negyvenes években készült Babits-tanulmányok egyes megállapításaival. Nem hiszem azt, hogy Babits verseiből hiányzik az élet: könyve más helyein és egyéb műveiben maga Sötér István emlékeztet arra, hogy a művészet is élet, sőt sűrítetten, hatványozottan az. S Babits fiatalkorában sem az élet-

től, hanem az annak nevezett hazai tengődéstől fordult el, annak ellenében igyekezett magának ideálvilágot alkotni – mint előtte költészetünk történetében már jónéhányan. Mintha e régebben írott Babits-tanulmányokban az akkor még nem marxista szerző nem vetne kellőképpen számot az egykorú magyar történeti valósággal, – ezért nem érzékeli a babitsi szenvedélyt, világteremtő sóvárgást, kielégíthetlenséget és életintenzitás utáni vágyat, amely a költőt – az akkori viszonyok közepette – a míveség, a formálás tökéletessége felé fordította. A forma tökéletessége is oppozíció lehet pedig egy kor tökéletlensége ellen, a közvetettség és a tárgyiasító önkifejezés szintúgy az alpári, urambátyámos közvetlenséggel szemben. S ha ez a líra sohasem élt igazán – mint ahogyan Sötér 1946-ban vélte –, akkor miért támadják, vitatják azóta is annyian, miért írt róla ő maga is más vonatkozásokban igen tartalmas tanulmányt? Úgy gondolom, az ő inkább goethei típusú személyes alkatától némiképp távolabb állnak Babits schilleres vonásai, szorongásos, tépelődő, túlon túl komoly, sőt komor alkata. Ezért tartja ihletellenek azt, ami voltaképp csak egy másfajta ihlettségnek következménye a *Levelek Írisz koszorújából* költőjénél.

Sokkal hitelesebb a Kosztolányi-portré, mely ugyancsak perújítás a maga módján, akárcsak a Móriczról szóló. Hatékonyan megvédi őt a passzivitás és a politikátlanláság szűkkeblű vádjaival szemben. Azért is tudja őt oly bensőségesen szeretni, mert Kosztolányinál valóban hiányzik az a tépettség, meghasonlottság, diszharmónia, amelyetől Sötér István idegenkedik. Még közelebb érzi önmagához Krúdyt és Németh Lászlót: kétségkívül ők idehaza legközelebbi szellemi rokonai. Krúdyról szólva hasonló értékeket állít előtérbe, mint a Móriczról írott esszében: az író modernségét, amin ezúttal hangulati ábrázoló erőt ért, az időből való kikapcsolás atmoszférikus érzékeltetését. A maga kora nagy kritikusát látja Krúdyban, azt az alkotót, aki eltökélten szembe mert nézni és fordulni a magyar mozdulatlanlansággal.

Intellektusával és író-gondolkodói formátumával egyaránt meghatározó befolyást gyakorolt Sötér Istvánra Németh László. E kötetében is nem kevesebb mint öt tanulmányában foglalkozik vele. A Nyugat második nemzedékében Németh sok tekintetben hasonló szervező szerepet töltött be, mint a harmadik nemzedék törekvéseinek megfogalmazásában Sötér, mindketten egyaránt művelőivé lettek a szépirodalomnak és az értekező prózának, s a *Gyűrűk szerzőjét* nyilván az is vonzza Németh Lászlóhoz, hogy a nagy íróelőd is tanítani és segíteni akart alkotásaival. E róla szóló tanulmányok együttese némiképp zavarba ejti az olvasót. Egy részük – így a *Tragikum vagy program?* című, vagy az *Iszonyt elemző* – Sötér legjobb képességeit mutatja. Messzemenően igaza van akkor, amikor megállapítja, hogy Németh Lászlónál a szerep néha elgáncsolta a művet, a tanulmányíró a regényíró, hogy „a nagy megváltási, nemzetnevelési program”, a „herkulesi csábítás” akadályává vált az életmű maradéktalan kiteljesülésének. Ugyanakkor a tanulmányok másik része nem mentes némely önellentmondó megállapításoktól. Míg előbb említett, az egész pályát összegző írásában Sötér István méltán nevezi a *Kisebbségbent* és a háború idején született tanulmányok nagy részét ismételt „csüggesztő”-nek, addig 1942-ben írott *Németh László tanulmányai* című esszéjében (mely ez írás közelében olvasható) a *Kisebbségbent* „fontos eredmény”-nek, „ijesztően józan helyzetkép”-nek minősíti, „melynek jóslatait nagyrészt máris igazolta az idő”. E régi írás szerint a nagy vihart kavart fejtegetés bizonyító apparátusa ellen nem lehet több kifogást emelni, mint bármely más, eleve kész tételt bizonyító mű ellen. Majd négy évtized múltán Sötér aligha vélekedik így, mint ahogyan valószínűleg azt az egykori nézetét sem tartja fenn, hogy „Az igazi kritikusnak nem lehet világnézete”, s hogy a magyar nép a Németh László-i „harmadik oldal”-t várja. Éppen ezért célszerű lett volna ezeket az ellentmondásokat a bevezetőben egy-két gondolattal feloldani.

Alig van a XX. századi irodalmunknak olyan jelentős alakja, akiről a *Gyűrűk* esszéi nem emlékeznek meg. Ezért is meglepő számunkra, hogy a költők filozofikus, a lét- és történetbölcseleti kérdések iránti tájékozódása Sötért kevésbé érdekli. Megnyilvánul ez abban, hogy kötetében József Attilával egyáltalán nem foglalkozik (aki nélkül pedig a négy nemzedék tablóképe mindenképp hiányos marad), s abban is,

hogy kedvelt íróinál, Németh Lászlónál és Szabó Lőrincnél sem érint ilyen kérdéseket. Németh László tanulmányait méltatva Sötér messzemenően elismeri az író nagy szellemi horizontját, műveltségét, gondolkodásának kialakulásába azonban alig tekint be. Hiányzik az író világnézetét inspiráló Ortega, Dilthey, Spengler, Huizinga, Toynbee elemzése – mindaz, aminek feldolgozását az eszmetörténeti kutatás már egy ideje emlegeti, illetve végzi. Erre azért is szükség van, mert a legfontosabb Németh László-i gondolatok – például a minőség forradalma, a nemzeti tudat regenerációja stb. – jórészt e gondolkodók ösztönzéseire vezethetők vissza. S hasonlóképpen hiányzik a különben szép és instruktív Szabó Lőrinc-esszéiből is Schopenhauer és Bertrand Russell filozófiai hatásának jelzése: a *Te meg a világ* költőjének individualitásesszméje, önmagunk megismerésére való ösztönzése, voluntarizmusa Schopenhauerben gyökerezett, ismeretelmélete, az egyéni tudat világszerűségére vonatkozó nézetei pedig az angol filozófus tanításaiban. E szellemi impulzusok azután áttételeken keresztül belejátszottak az egész kor hazai tudattörténetének alakulásába is.

Újabb jelentős hozadéka a kötetnek végül, hogy benne ismét olvashatjuk a *Játék és valóság* című 1946-os tanulmányt, amely a hazai alkotó értelmiség felszabadulás utáni tudatállapotának és marxizmus felé való tájékozódásának éppoly érdekes és tanulságos dokumentuma, mint a *Négy nemzedék*. Plasztikusan kirajzolódik benne az író alakja realizmus és szürrealizmus, mindennapok és csodák vonzása között. Ha az olyan fiatalosan túlzó nézeteket, melyek szerint realizmust várni nem lehet egy olyan néptől, amelyik még el sem nyerte az igazi arcát, a magyar polgárnak, parasztnak, középosztálynak nincs megszemélyesítője, a budapesti ember, sőt Budapest a valóságban még nem született meg, s hogy Jókai az egyik legnagyobb realistánk, manapság könnyű is lenne megcáfolni, azt kell mondanunk, hogy ezek annak idején termékenyítő tévedések voltak. Egy új Magyarország áhítása fejeződött ki bennük. Mert abban már feltétlenül igaza volt a szerzőnek, hogy ami idehaza 1945 előtt az írókat körülvette, az nem valóság volt, hanem annak csak csökevénye (más kérdés, hogy épp e csökevényességet ábrázolta mesterien Eötvöstől Móriczig és Nagy Lajosig a realista irodalom), s abban is, hogy az irodalomban vannak korszakai az álomnak, a félhomálynak, a sejtelmességnek is. Jogosak voltak Sötér kérdőjelei Lukács György realizmuskonceptiójának a XIX. századra alapozó elemeivel szemben. Ugyanakkor ez az értekezés azt tanúsítja, hogy 1946-ban még Sötér István is csak „nagyrealizmus”-ként alkotott képet magának a realizmusról, hogy balzaci típusú valóságot keresett az ellenforradalmi Magyarországon, s mivel azt nem találta, szkeptikusan ítélte meg magának a realizmusnak lehetőségeit is. Nem vetett számot azzal, hogy az irreális, az időszerütlenné vált valóság is valóság. Mindenképpen figyelmet érdemlő szempont lett volna az egykori irodalompolitika számára az a megállapítása, hogy ők, a hazai szürrealizmus képviselői csak a régi valóságtól, s nem a valóságtól akartak elszakadni. E tanulmány szerzője félúton van a marxista felfogás felé – jelezve azt, hogy Lukács György tanításai – vitákat, polémiákat keltve – mennyire átjárták a felszabadulás után a hazai alkotó értelmiség eszmélkedését.

Joggal elmondhatjuk, hogy Sötérnek ez a tanulmánykötete voltaképpen kulcsa négy és fél évtizedes írói-gondolkodói pályájának. S hasonlóképpen kulcs generációja, a Nyugat harmadik nemzedéke nem könnyű útja mérlegeléséhez is. Kiteljesedik benne az a gondolat, hogy az irodalom az emberi változatok és változások legérzékenyebb szeizmográfja, értelmünk és akaratunk egyik legméltóbb terepuma. Írásainak vezérfonala, hogy az irodalom ugyan távolról sem azonos az étellel és az erkölccsel, de életünk bizonyosan nyomorúságos maradna nélküle, s hogy aki meggyőződés híve az irodalomnak, az könnyebben eljuthat az erkölcsi meggyőződéshez is. (*Szépirodalmi Könyvkiadó*)

A FÖLD ROVÁTKÁIBAN

Mészöly Miklós: *Esti térkép*

Mészöly Miklós utóbbi időben olvasott esszéiből és gondolattöredékeiből már következtetni lehetett, s mindezt a folyóiratközlések is aláhúzták, az író a vers kísérleti terepére is el akar jutni. Most még nehéz fölmérni, hogy az életműépítés szempontjából mit hoz ez a kaland, s valójában kalandnak tekintendő-e a szavak szélárnyékát és a tér gerincgörbületét érzékelő szem – tág pupilla – tréfája. Az író, korábban, egy önmagával készített interjúban fölvetette, jó volna ha valamilyen pantheista személyiséggel rendelkezhetnék. „Kirándulni egy fába, egy bölénybe, egy tárgyba, s csak úgy mindenestől lenni benne.” Íme a legfőbb óhaj: a *levés*, de fordíthatnánk úgy is: a beszédes némaság. „Egy táj mindig némán közli, amit akar, egyszerűen és közvetlenül a dolgok ontológiájára hivatkozik.” A mostani kötetben közreadott „kiemelések”. Mészöly ezt az alcímet adta az *Esti térkép*nek, arra a saját szóval is megnevezett *senki földjére* vezetnek, „ahol a próza s a vers még nem vers”, vagyis: köztes állapotukban utalnak a beszélhetetlen beszéd, az életpálya egyes szakaszain nagy következetességgel végig vitt „tájélmény” további megőrzésére, igazságára.

Minden vers az „önkiemelődés” (szintén Mészöly szava) egy-egy formája, s ha igaz, amit a költő Valérytól idéz – „Míg két ing között csupasz a melled” –, nem kevésbé fontos a segítségével megvalósított forma sem. Az önfeltárásnak, különösen költőknél, vannak látványosabb módozatai, de nagyobb, már-már „krisztusi” alázatról tanúskodók aligha. Mészöly, ahogy megjövendölte, lehunytt szemmel is megtanult látni, mi több, „fehér gondolatkapcsolásaiban” a töle látást kölcsönözött „tárgy” szó-lalt meg: a bensőt is előntő otthon melegségével egyetlen *szurdik*, s vele ellentétben minden, ami riasztó, legyen az háború, összezavarodott történelem. „Ha olyasmi után kutatunk, ami egyidejűleg mozgás és struktúra, szilárd és ködszerű, a versnél jobb hibridet nem találhatunk” – olvashatjuk a szerb-horvát költészet és esszé egyik kiváló művelőjénél, Miodrag Pavlovićnál. Bármily szemérmes, némiképp elterelő a kötet alcíme, Mészöly tárgyba kivetített gondolatai személyesek, vallomás jellegűek, s hibrid-voltukban – megállíthatatlan mozgásukban – valósítják meg a verset, még-ha nem minden aforisztikus gondolat(töredék) tartozik is ide. Ez utóbbiak közé első-sorban és majdnem kizárólagosan a *Mozgólépcső* és *Szemle* darabjai sorolhatók, megannyi műhelyforgács a filozófikus fintor és konkrét vers határmezsgyéjén.

A nagyobb rész azonban nem ilyen, nem szükséges a köztes állapotot hangsúlyozni. Mészöly érzést dokumentál, verse valódi vers, s hogy hű maradjon korábbi gondolatához – „A legtöbb, amire vállalkozhatunk: világosan megírni a homályt” –, *megejtő létszűneteket* talál ki. Ebben a percnyi, pihenésre kiküzdött békében nem kevés a teatrális – a szó valódi értelmében: színházi-mozzanat, mely – Pilinszky színházában láttunk ilyet – a dolgok megközelítéséből a lét csöndjét véli kihallani. Más kérdés, hogy mennyi ebből a misztikusoknak kijáró, a szertartás-színház elemeiként tovább vihető rész, s megint más: mi érződik meg kivetítve, képben, szóban. „Itt már átsüt a vizen az alsó-égi nap” – nyugodt, lényegig hatoló közlés; keretül szolgál a *Táj*nak, bensőséges foglalatja lehetővé teszi, hogy később egy madár föl-szállásával – „Az árnyéka lassúbb lent, / mint a röpte odafönt” – megvalósulhasson a dráma. Minden indulat nélkül, tehetjük hozzá, hiszen „kísérő” és „kisért” egymástól való elmozgását tekintve is, test és lélek harmóniában egyesül. Ily nyugodt időpillanatot a nagy keresztény költőket megirigyelt franciák, „az érzéki morbiditás tömjén-

füstös költői" (Cs. Szabó László): Jean de la Ceppede, Jean de Sponde, Jean-Baptiste Chassignet is szakíthattak volna maguknak; az utóbbira vonatkoztatva, „Egy hullámzó folyó partjára” ülve, az Úr dicséretében elmerülvén mélyfúrással közelítve meg a bensőt. Ahítatunk maga a tökély, melyet – kiolvashatni a fordításokból is – a forma fémjelzett.

Mészöly verse, homály föltárására hivatott kísérlete durvább, az ő transzcendenciája sűrűn van kitéve támadásoknak. Ezek, vélhetjük, a végtére realista író „hétköznapi” tapasztalatából származnak s a költemények képvilágában is fölfedhetők. Érdekes, hogy „kiemeléseiben” – verseiben – sokkal egyértelműbb, mint némely novellájában, noha kötött formával nem él, s egyéb, pezsgést kivált(hat)ó technikai fogásra (például szójátékra) sem sokat épít. Képei viszont kemények, pontosak, lényegiek. „Az üreges falon / nagy zsákmányolt fény-pajzs, / kemény, / arany-zöld legyekkel / kiszegecselve” – mondja a *Helyzet* s egyben tömény kivonatát is nyújtja a „szurdik sárga fala közé préselt nyárnak”. A *Perversio mystica* pedig kimerevítéssel fokozza az érzéki látványt: „Húsos combjai szőrtelen sűrűlődnak, / két párhuzamos hajtószíj / az ében középpont tengelyén.” Látható: a tájélmény több rétegű; egyik jelentékeny, ha nem a legjelentékenyebb része a gyermekkorban leledzik. Remekművek, többek közt az éppen ebben a folyóiratban közölt *Magyar novella*, születtek a fojtó, már-már misztikus légkör „helyzetei”, alá- és fölérendeltségi okán. További adalékok ehhez egy-egy versből is kiolvashatók. A kézműves anyagszeretletben, célszerűség és játék együttesében megtestesült alkotói fegyelme (*És pontosan úgy*), a kisváros intimitásban megőrzött furcsaságai (*Egykor*). Innen hoz magával életre szóló, az író-költőt még ma is megremegtető élményt a *Gyilkos* – a valóságban az idegen (rokon?) csupán egy kendőbe csavart vöröshagymát ölt meg –, ebből sarjad a *Por-koláb-völgy*, az *Illetéktelen észrevétel*, az *Utolsó alkalom*, a *Háborús relief-töredék* egy-egy képsora.

S ez utóbbi már, lefokozott történelemként, a tájélmény egy másik összetevőjére: a háborúra utal. Mészöly Miklós megborzongató realitásként éli meg a múltat, mikor kiszolgáltatott ember és kiszolgáltatott léthelyzet – „két találkozásra ítelt ösvény földre zuhant keresztje” – a bizonytalanban lel egymásra. Remek veretű képei fölbomlanak, illetve az irrealitásba fordítják az amúgy is irreális helyzetet. Természetesen nem a Pilinszky János *Francia fogoly* s *Harbach 1944* című verseihez alig mérhető *Strargard, 1944*-re gondolok elsősorban, bár ez utóbbi groteszk szerete: csúfondaróssága sem elvetendő, hanem a *Háborús relief-töredék* Guernica-méretű rendjére-kuszaságára. A háborúról Mészöly egy helyütt azt írta, hogy neki életre szóló rontás volt, meg pokoli ajándék; s mindent összevetve: *morális megsemmisülést jelentett*. Figyeljük meg, talán észrevehető, hogy a vízió mely időélmények szorításában valósul meg. Legalábbis tanulságot csak ez hozhatna, mint ahogy hoz is: veszélyeztetett helyzetben, ha távol is a földidézett borzalom, nem lehet megbékélés. „A sínek megtagadták a párhuzamosságot, így utazunk; / a tegnap huzalárnyékán futkosunk föl-le; ki ne hinne / a késleltetett halál tapintatában? // Izzó bogárzárásban nyiladék; szemétre kidobott ágyon / fal nélküli légyott; kiürített dimenziókba befalazottan”. És egy mai szem kételkedést sem megvető tanácsalansága: „A kifordult belek hieroglifáján eligazodni szélcsendben se könnyű.”

Mitévő legyen a hitetlen, kibe egyetemes reszketés és büntudat szorult? Az író, aki Béládi Miklós szavai szerint „a legnyersebben valószerű, szinte tapintható emberi és tárgyi környezetet mindig önmagát jelentő realitását teríti elénk” s ugyanakkor a hétköznapi eseményeket jelképesé is tágitja, nem győzi hangsúlyozni iszonyatát és félelmét. A *Rakparti Jézus* hideg és megborzongató látomása, hangban és érzésben is messze van a tájélményt mint plasztikus képi nyugalmat – a megbékélés derűjét és nyugalmát, melyet egy-egy „szeretett” szó: *szurdik, szőlőpászta, gálic-tócsák* olyanra közelbe hoz – megélő versektől. Természetesen ez utóbbiak mélyén is ott a dráma, hirtelen váltás érzékelteti: a szürrealista kép maga az ítélet: „a szurdik akácósában száműzötten / hentereg a meztelen készülődés / de csak rókákat kölykezik”. A realitásra törekvő mikroszkopikus szem, egyszerű, higgadt, tényközlő mondatok

egymás mellé sorakoztatásával, másfajta hatást ér el: az álomszerű víziókkal szemben a hideg tárgy jelenlétét, uralmát, mely végső soron mégiscsak valaminő elgépiesedett emberi cselekvés (munka?) tükörképe. Minderre a *Vágóhídi töredék* kimért, már-már önkínzásig tárgyilagos személyiségképe a példa. „Ledarálták a húst, fiú, most már itt maradsz öregén... / „A betoncsatornákból fölszáradt a vér... / „A villamos taglókából kikapcsolták az áramot... / „Nem érsz annyit, mint az üzemszükség... / „Régi szép idők... .

Mészöly realitásérzéke azt sugallja, hogy – észrevehető ez a prózairónál is – „a föld rovátkáiban” kell meghúzódnia annak, aki később mélyebbre kíván merészkedni. Vagy ez a „rovátka”, épp a megjelöltség hangsúlyozásával, maga a mélység, pokoli kör, a jól szervezett purgatóriumok egyike, honnan kiút nincs, s menekvés sem lehetséges? Kétségtelen, a költő(író) emberképe, segített ebben a megélt történelem is, tele pesszimista vonásokkal, melyet – egyik lóverseny-verséből a kép – „a magasabb szempontok lőréséből kitekintve” nem mindig érteni; a művészethez közelítők alázatával azonban igen. Hadd álljon itt az előbb már említett *Háborús relief-töredék* két nem könnyű, de megszenvedetten igaz és összetett kép, „a föld rovátkáiban megjelölt hátú bogarak mérlegelik a tonnányi nyugalmat”; „Fedezékben a csend; remekmű mákgubóban az embriósörétek.” Az ember, következtethetjük az *In nomine*-ből, „Világ lelence; botorkál”, s hiába ültetjük „lóra, kocsi, vonatra, szputnyikra”, botorkálni fog. Mindeme sötét pesszimizmus s kiútatlanság magyarázatát megtehetjük a *Timon, a toronyból* című versben. „Történelem! / Vásári elektronika / Alkalmi piszkából állít kilométerköveket / s bukik orra, ugyanattól / Még büszke is rá, hogy újra odapiszkit, / a köre.”

A zárt, tömött, egy tömbből lévő anyaggal szemben a hasadozottabbat kedveli. „Törésvonalainak” filozófiáját, hagyjuk most az egyik virágkor után újabb virágkort élő válságköltészetet, önmaga magyarázza: „hagyjátok élni az ösvények görbületét!” Ő a békés párhuzamok helyett minduntalan egymást kaszáló, közelítő, ugyanakkor egymástól el is távolodó egyeneseket lát. A dolgok felületén kitüremléseket, repedéseket; sebet, mely valamiképpen érzékelhetővé teszi érzésvilágának egyik legfontosabbikát: a hiányt. Képeinek ilyenszerű formálásában a legkövetkezetesebb. A „rés” a szavak közti távolságot is jelzi, ahogy önkívületi félelmet, megborzongást. Találomra szemezgetve is remek példatár: *nyiladék* (Háborús relief-töredék), *malterepedés* (u. o.), *a föld rovátkái* (u. o.), *téglák üregei* (Őszi versenyek), *üreges tal* (Helyzet), *felvillanó rés* (Dél), *magasabb szempontok lőrése* (Őszi versenyek), *tárgyni kezd a rés* (A szavak hatalma), *repedések mentén* (Emlékére), *szűk ablakrés* (Perversio mystica) – s mindjűk közül a legmeglepőbb, vizualitásánál fogva pontos, érzéki: „A diókoppanás / a csend szemérmébe hasít” (Dióverés után).

Az *Esti térkép* verseit természetesen nem csupán a szép, már-már költőien hivalkodó képek éltetik, noha Mészöly Miklós lírájának ez egyik fő, némelykor korszerűtlenül is korszerű vonulata. A gondolkodó, az absztrakció játékaire hajlamos, a groteszket kedvelő is jelen van. Érdemes megjegyezni: magyarságélménye és szemérmes hazaszeretete is jobbára ilyen típusú verseiből tűnik ki. A *Skurc és ontológia* csavarja, „téli” a szót, tudakosságában semmi sincs, ami arra engedne következtetni: a költőt valamilyen megnevezhetetlen *tájelemény* fojtogatja. Csak a *Magyar* című költeményét olvasván jöhetünk rá, hogy „ez a túlérétt! / ez a ringó! / ez a búzatáblás! / ez a végtelen! / ez a televény! / ez a rothadás!”-táj Mészölynek valójában mit is jelent. Kérdés formájában fogalmazódik meg a válasz: „Hová is lehetnének más-hová?” Hűség, még akkor is, ha a helyzet némelykor *Nikla*-i: „Híg ötvözete az udnornak / kancsójában a borkő, / s nem tudja: / nyelni nehezebb? vagy köpni?”

Az *Esti térkép* „köztes” jellegével is föltárt valamit a személyiség legbensőbb titkaiból; mást nem akart: vigaszként jelen lenni, akárcsak „néhány fölrepedt patába szorult virágfej”. Meg érzékeltetni: a *rés* ünneplése nem jelenthet szakadást, a *Magyar novella* és magyar vers után a *Magyar regény* is jönni fog. (*Szépirodalmi*, 1981)

MILYEN AZ AZ „EGÉSZ ÉLET”?

– Bertha Bulcsu válogatott elbeszélései –

Nem is tudom, hogy értsük, hogy pontosan értsük a válogatott elbeszélések fölébe írott címet? Ha talán a címadó novellával szembesülnénk előljáróban? S mindjárt megakadunk, mert el kellene döntenünk Lintről, a novella hősről, kicsoda ő valójában, s milyen kapcsolatban van a szerzővel. Mielőtt azonban ennek járnánk a végére, ismerkedjünk meg vele közelebbről. Sokba nem kerül. „Lint egész életével profi volt.” És tovább: „Valamikor persze ő is amatőr volt, de aztán sokat olvasott, utazott, szenvedett, és megértette, hogy az életet nem lehet két részre osztani, mert az *érzékeny ember beledöglik*. (Magam húztam alá. – BI) A novella alaphelyzetére most már csak azért van szükség, hogy Lint profisága megméressék. És természetesen nem akármilyen helyzetben. Lint ugyanis fölszedte a hajójára a lányt, aki messziről jött, magánosnak látszik, maga kéredezkedett föl a hajóra, s immár nincs semmi más, csak a víz, a hajó, a lány és a profi. „Később Lint a hajó oldaláról a vízbe ereszkedett, és alámerült. Úszott néhány métert a víz alatt, és a hűvös mélységben furcsa érzése támadt... Mintha még mindig a lánnyal lenne... Csak egyetemesebb az egész... Mintha elmosódna az egyénisége, emberi léte, csak az anyag maradna, mozogna egy másik közegben.” Aztán a lány megvallja, hogy szereti Lin-tet, s ez olyan természetes, hogy nem is érdemes több szót vesztegetni rá. Ezért Lint nem is szereti ezt a váratlan helyzetet, arra biztatja a lányt, hogy fürödjék. Mire a lány tiltakozik, de Lint felnyalábolja, s a vízbe dobja. A lány prüszkölve bukik föl a hullámokból, s így átkozódik: „Kegyetlen alak vagy!... Ilyen az egész életed... Elúszom, nem megyek vissza a hajóra...” Mire Lint utána veti magát, s a vízben – a saját elemében – megint azt érzi, mint előbb, a lány varázsát. Mert a profi csak akkor egész ember, ha saját elemében van. S a lány, aki a hajón folyondárként tapadt a fiúra, s hiába, most a vízben megérezte a profi erejét, s hagyta magát. Most teljesen kiszolgáltatott volt. És megfélemedtek mindenről, kialudt bennük az időérzék – „átzuhantak az évtizedeken”.

Csakhogy nem itt fejeződik be a novella. Jön a vihar (ilyen balatoni vihar utoljára Sarkadi novelláiban jött), s az egyik helyzetet fölváltja a másik, a szelíd idillen átbucskázik a vihar ostorozta hullám, a hajó az elemek kezében. Értenénk, hogy most mutathatja meg Lint a lánynak, mint a lány Lintnek, mit ér az ember, de a történet még mindig tud meglepetéssel szolgálni. A horgony valamiben megakad, s a hajó most kétszeresen kiszolgáltatott. Lint a lánc mentén alámerül, hogy a horgonyt kiszabadítsa. „Egy bomba vagy hajóroncs van a fenéken... Beleakadt a horgony...” S a lány nem hiszi. Lint azonban tisztában van a helyzetükkel. Már nemcsak az elemek – a vihar –, hanem az ember civilizációs botránya is – a háború nyoma – ellenük fordult. Lint végül kiszabadítja a horgonyt, s az átmenetileg megcsendesült vihar közepette partközélbe viszi a sérült hajót, s a félkarú öreg segítségével a móló mellé evez. Megmenekültek. „Lint egy szélárnyékosnak látszó helyen, közel a parthoz, le-horgonyzott.” Aztán már csak a lány serénykedik; kenyéret, konzervet, pálinkát és bort hoz. Esznek. „Lint sokáig üldögélt a kajút előtt, és bámulta a kikötőben lengő árnyakat. Tíz óra tájban a lány megfogta a kezét, és a lábához kuporodott.”

1965-ben írta Bertha Bulcsu ezt a novellát; ez idő tájt mondták a kritikusok, hogy a fiatalabb magyar próza Hemingway irányának vonzásában tanácstalankodik. Berthának azonban nemcsak olvasmányélménye van, életének napi valósága is rokona

az olvasmányoknak. Lintnek olyan az egész élete, akár az öreg halászé. Olyan, vagyis csak hasonló, s ugyanúgy különbözik is. Hemingway, öreg halász és tenger – lehet inspiráció, de Bertha Bulcsu, Lint meg a Balaton csak a profiságban és a természeti kapcsolatban azonosítható az inspirálóval, különben más. A hatvanas évek közepén ott vagyunk, ahová a nehézkes hetvenes évek juttatták el az embert, valódi lehetőségeinek határait. Mert Bertha nem azért esküszik a profiságra, hogy megünnepelje a magányos férfi kivagyiságát, hanem azért, hogy megmutassa a civilizált ember le lehetőségeinek határait, azt, amiről a nyolcvanas évek elején olyan tiszta fogalmaink vannak. Nála nem hatás a Hemingway-élmény, hanem saját életélményének akaratlan összehangzása Hemingway indítékaival.

Bertha Bulcsu indítékai közt kettő biztosan a többit is befolyásolja. Az egyik az életrajzi tény, a háborúban telt gyerekkor. Talán senki nincs nemzedéktársai közt, akiben olyan elevenen izzának – emlékezzünk *Tűzgömbök* című regényére! – a második világháborús élmények, mint az ő emlékezetében. A másik a természet iránti vonzalom, ami nála nemcsak verbális – irodalmi – lélekvalóság, hanem gyakorlati törekvés, életforma keresése és alakítása. Vágyakozás a csönd után, s ez a csönd nem a lárma és a zaj ellentéte, hanem ritmusalakzatok sora, s valamennyi az organikus élet jellemzője. A természet csöndje ugyanis nem süket, az is zaj, az is lárma, viszont ritmus és nem aritmikusság, mint a civilizáció, melynek csöndje éppúgy elviselhetetlen, mint a lármaja.

Gyerekkori élmény és a természet iránti vonzalom a föld egy meghatározott pontjához szögezi Bertha Bulcsu novelláját. A legtöbb víz és föld találkozása határán vergődik, s a víz természetesen a Balaton, a föld meg a partja. Mintha a tér meg az idő csak ezen a föld-víz határon volna képes megtartani az embert, s ha e határtól elszakadunk, vagyis rohanásunk kiszakít bennünket e határ vonzásából, akaratalanságunk más térbe vet, s így lesz otthontalanság és magány a részünk; a Bertha-novella hősének tériszonya támad, s az idő visszafordíthatatlan irányát az álom bizonytalan ideje és lebegő tere váltja föl. Az ember nem érzi többé azt a biztonságot, amit ama föld-víz határon mindig tudva-tud.

Ilyen értelemben beszélhetünk Bertha Bulcsu novelláinak metafizikai jellegzetességéről. De ez a metafizika, vagyis az emberi tapasztalaton túli tartomány nem lelki valóság, hanem mindaz, ami a monista értelemben vett létben az egyén akaratának nem engedelmeskedik. Bertha novellája olyan létet érzékeltet, aminek anyagi egysége nyilvánvalóság. Ha mégis kettő ez a lét, és a kettőssége révén megosztott, csak a létezőre nézve kettősség és megosztottság az. Nem civilizáció és kultúra, nem anyag és lélek, hanem az egységes anyagi világnak kettős tükrözöttsége az érzékeny emberi tudatban, vagyis ez a tudat kettős, de csak addig, amíg tehetetlen szemlélődik. Lint, Harlekin vagy Illés – a novellák önéletrajzi anyagból teremtett hősei – a cselekvés és szemlélődés dilemmáját foglalják személyiségükbe, s mindig az a kérdés – és ez az író szakmai problémája is! –, vajon nem áldilemma ez a kettő, hiszen az emberi lét anyagi egységét semmi nem teheti kérdésessé.

Amit ma identitászavarként konstatálhatunk, s divat lett az azonosságról meditatálni, azt Bertha Bulcsu novellája már a hatvanas években úgy értelmezte, mint cselekvés és szemlélődés áldilemmáját. S voltaképpen az intellektuális ember bizonytalansága korunk viszonyai közt. Mi sem természetesebb, mint hogy ezt az intellektuális embert Bertha Bulcsu az íróval azonosítja, s természetesen sajátmagával. „Az igazi íróban két ember lakik, egy tehetséges álmodozó és egy szakember.” De nem vagyunk-e valamennyien álmodozók, bár kevesebb vagy több fogékonysággal a létezés egészével szemben, s nem vagyunk-e valamennyien szakemberek is abban a részben, amit szakemberségünk hasít ki számunkra az egészből? S nem kevesebbet támaszt a szakemberrel szemben, mint hogy a részben – s csakis abban! – az egésznek is lehessen helye. A realista ösztön természetesen nem engedi meg, hogy a részt az egészszel azonosítsuk. A szakember – a profi – érzékenysége éppen azon mérhető, hogy a részben az egészet hiányként kell definiálnunk. Alkotásunkban

azonban – s így van ez Bertha novellájában is! – ezt a hiányt érzéki alakba formálhatjuk a rendelkezésünkre álló rész anyagából. S ez kápráztathatja el a Bertha-novella olvasóját. Ennek hatására mondjuk, hogy a Bertha-novellának metafizikai sugalma van. Ez a sugalom azonban kérdés. Olyan kérdés, amire reális választ kínál a rész, ami saját létünk szakembersége.

Bertha Bulcsu elbeszélése a tényekben kapaszkodik meg, de utat talál a tények köréből más ténykörökre. Ha az elbeszélést mikrovilágnak tekintjük, minden ilyen mikrovilágnak makrokörnyezete van, s a kettő között elektromosság vibrál. A novellahős tehetetlen volna mikrovilága határán túl, de tehetetlensége – az elbeszélés lírai szuggesztiója – éppúgy tárgyiasul, mint akciója. A hős abban tüsténkedik, amiben profisága nyilvánvaló, s ebből támad az az energia, amivel elviselni képes azt, amiben nem szabad, vagyis ami ilyen módon metafizikai erőként nehézkedik a novella egére.

Alacsony égbolt és csillagtalan. Kifosztott ég, nincs mit várni tőle. Ólmosan nehézkedik, fehéren izzik, ha napja süt. Azon vesszük észre magunkat, hogy a lélek belső tája, birtokunk. Az egész álma, s nehéz álom, ha csak az maradt. Vele szemben ott a külső táj, a Balaton víztükre és a part szeliden hullámozó vidéke, fölötté magas és változékony az ég, évszakok és napszakok tagolják. Alatta tevékenykedik serényen az ember, akinek bensőjét fogva tartaná a másik, az ólmos és fehér tájék, s Bertha Bulcsu ugyanarra eszmél – eszméltet –, amire József Attila *Eszmélete*.

„Ügyeskedhet, nem fog a macska egyszerre kint s bent egeret”, s úgy vélem, arra eszmél – eszméltet – Bertha Bulcsu novellája is: „Rab vagy, amíg a szíved lázad – úgy szabadulsz, ha kényedül nem raksz magadnak olyan házat, melybe háziúr települ.” A belső táj a birtokunk? Az, amit a civilizációs viszonyok alkottak fölénk és körénk? Bertha legkedvesebb novellahősei – az önéletrajzi ihletésű profik – használják ugyan a civilizáció tárgyait, élnek annak viszonyai közt, de nagyvonalúak és könnyedek, bármelyik pillanatban képesek lemondani azokról. Allanak a maguk lábán. Semmi nem köti véglegesen meg őket, amit a civilizációból a maguk számára szakemberként tulajdonul kihasítottak. Bármikor arrébb tudnak állni, s ahová jutottak, ott semmi nincs, csak az élet néhány elemi feltétele van. Képesek mindent újrakezdeni. E hőskön nincs hatalma annak, amit metafizikai energiaként definiáltunk. Lelkükben szabadok, noha tevékenységük mindig respektálja a külső feltételeket, ha természeti, ha civilizációs tények is azok. Mert nem szabadulhat ugyan a lélek egyiktől sem, de birtokolni egyiket sem akarja. A természet tényeiből is csak annyi e novellák hőseié, amennyiben maguk is természeti tények, ami pedig a civilizációt illeti, csak annyit szükségelnek belőle, amennyinek uraivá tudnak lenni. Amit belőle elsajátítottak.

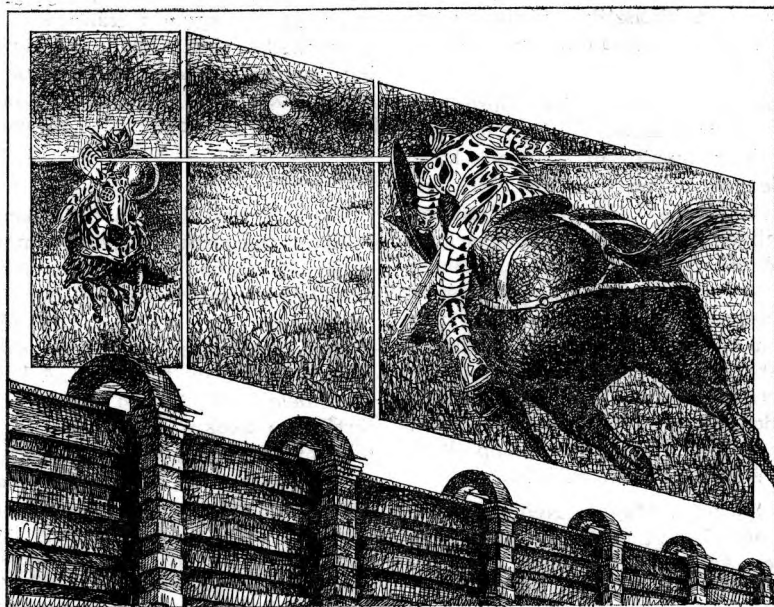
Milyen tehát az az „egész élet”?

Már az a tény, hogy ezt a kérdést föl lehet tenni, már az sarkall kimondani, hogy Bertha Bulcsu nem pusztán szakembere a mai magyar prózának, hanem saját szuverén világképet kifejező írója, s a kritika tiszte ezt kifejezésre juttatni. Mert a mai irodalmi viszonyok közt az a legnehezebb, tehetséget felfedezni és szuverén íróatvatni. Csak azok vannak, akik voltak. Akik azonban most tünnek föl, vagy most kezdenek lenni szuverének, a kritika nem kiált rájuk heurékát. Bizonytalan benne, s hagyja az átlag szürkében mindet. Merjük tehát kimondani, hogy Bertha Bulcsu novelláinak gyűjteménye szuverén, az átlagból messze kimagasló érték.

Csak hogy ennyit mondani pusztá kijelentés, s mi nem vagyunk a teremtés kezdetén, ahol elég volt a kijelentés. Már más kritikák is megállapították, hogy Bertha Bulcsu válogatott novelláinak gyűjteményét magas igénnyel állították össze (Szabó B. István), hogy a Bertha-novellákban „Észrevétlenül körülvesz, s magába fogad bennünket a leírhatatlan teljesség.” (Varga Lajos Márton). Magas igény és teljesség-érzékenység, valóban jellemző ennek a gyűjteménynek, s akkor már azt is mondhatjuk, hogy Bertha Bulcsunak semmi szüksége többé arra, hogy nemzedéki csoport

tagjaként beszéljünk róla. Magasan és maga szárnyal, vagyis egy a néhány közt, aki a magyar elbeszélés mestere, világa világ a világban.

Bertha Bulcsu teremtett egy novellaformát – egy novellatípust –, amely a létet homogén egységnek érzékeli és érzékelteti, s a létezőt tekinti olyannak, akiben az egység megkettőződött. Kint és bent, mikrovilág és makrokörnyezet, természet és második természet, álmódó és profi és még több ilyen duplexitás lehetséges, s ezeknek megfelelően a novellák teremtette világ is kettősnek mutatkozik, rész és egész viszonyát úgy jelzi, hogy a részben mindig képes érzékeltetni a hiányt, az egész hiányát. A kettőt is kétszerezi az elbeszélő, mert egyformán van tükre a résznek és a hiánynak, s a hiány az ilyen megkettőzöttségben öszeköttetésbe kerül a részek duplexitásával. Vagyis nem kívül van a kettősség, hanem belül, s vannak olyan novella-hősök, akik ezt érzik vagy éppen tudják is. Ők azok, akik megsejtették, hogy a teljesség, az egész van, csak az alakja olyan, mint mikor egy egész számot bonyolult tört alakban irtunk föl. Áltörtnek bizonyul ez az alak, ha elvégezzük a szükséges – és lehetséges – egyszerűsítést. Ilyen áltört Bertha Bulcsu novellája, s nemegyszer éppen egy-egy novellahős végzi el benne az egyszerűsítést.

UTASOK

Közel tíz éve, hogy ugyanilyen furcsán éreztem magam egy Csurka-kötet elolvasása után. Az a kötet a *Kint az életben* című volt. Ami a furcsa érzést okozta, ugyanaz, mint most Csurka István *Utasok* című új könyvénel: nem tudtam az egészre érvényesen meghatározni műfaji hovatartozását. Mintha egy adag irodalmi franciasalátát kaptam volna, amiben több minden van s az egész összeáll egy jellegzetes ízű „étel-lé” – könyvvé –, mégsem válik egyneművé, hanem külön-külön felismerhetően és egyéni jellegűből sokat megőrizve találhatók benne az alkotórészek.

Az új kötet, az *Utasok* nagyobb részét napilapban megjelent írások töltik ki. Eből kiindulva nevezhetnénk publicisztikákat, netán napilap-tárcákat tartalmazó könyvnek. De...! Nem mind egyforma. Van itt tárca, publicisztika, fiktív riport, rajz, életkép, majd a zárfejezetben néhány tárcanovella és novella.

Nem érdemes azonban sokat töprengeni a műfaji meghatározáson. Elvégre hol van az előírva, hogy minden új könyvnek kötelezően bele kell illenie valamely előre felcímkézett skatulyába?! Hogy mint irodalmi alkotás, milyen egy könyv, azt úgysem a benne lévő írások műfaja dönti el, hanem megírásuk színvonala. S Csurka könyvének nem kell szégyenkeznie. Igaz, a címe nem „adja el” a könyvet, nem kelt különösebb érdeklődést. Lehetne ötletesebb is. De érdemes elolvasnia mindenkinek, akit érdekel – s tulajdonképpen minden egyes embert érdekelnie kellene –, hogyan, miképp élünk és kellene élnünk ebben a világban.

Az első fejezet a Magyar Nemzet vasárnapi számaiból ismert Nehézfiú-történeteket fogja össze. „*Annyi már bizonyos, hogy egy Esti Kornél nevű úrnak és egy Szindbád nevű ködlovagnak a nemzetségébe tartozik, s hogy ugyanaz a kényszer hozta a világra, mint a fent említetteket, az ugyanis, hogy szülőapját a sokat írás, illetve a sok tárcát írás kényszere rávitte egy állandó alak megteremtésére*” – fogalmazza meg az író az első történetben. Ezt elfogadhatjuk, de az az elsősorú megfontolással, hogy Kosztolányi gon-

dosabb stílussal, Krúdy pedig nagyobb hangsúlyteremtő erővel alkotta meg a maga állandó alakját.

Ezzel azonban nem Csurka világunkat bemutatató, annak ellentmondásaira rámutató, lehetőségeit felvillantó, az emberséget számon kérő érdemét akarom kisebbíteni. Mert bár a Nehézfiú-történetek meglehetősen erőltetettek ebben a megformálásban – minden igazságtartalmuk ellenére is –, a *Gondoljunk csak bele!* című, következő fejezet karcolatai, tárcái között annál több a minden tekintetben jól sikerült írás.

S tulajdonképpen ez a kötet a gondolati tartalma miatt érdekes igazán. Egyik fontos írása a *Zöld üveg a levegőben* című. Ebben fogalmazza meg Csurka István a következő kérdéseket: „*Hová kerültem? Hol élek? Mi lett a világból?*” S ezekre a kérdésekre próbál választ adni a könyv. Megmutatni, hogy mi lett – és mi lehet – a világból; s hogy milyenek vagyunk. Az emberi kapcsolatok érdeklik elsősorban az író. S zavarja az egyre jobban eluralkodó durvaság, az egymás iránti kíméletlenség. Berzenkedik azok ellen a körülmények ellen, amelyek gépiesen teszik életünket, kapcsolatainkat. Az *Ebédstressz* című tárcában például így fogalmaz: „*Elgondolkozom: micsoda pokoli idomítótelep ez a modern civilizáció.*”

Van egy írás ebben a ciklusban, amelyik külön is megérdemel néhány mondatot. A címe: *Kevesebb több volna*. Egy remek anekdotával indítja Csurka, hogy aztán ki mondhatja: „... a két- vagy többénység eléggé mindennapos dolog itt Közép-Európában”. Majd így folytatja: „*A baj csak az, hogy bele is lehet halni.*” Ezután rámutat a történelmi okokra, hogy miért alakult ki a többénységünk. De ez nem jelenti azt, hogy el is fogadja. Mert „... a világ más részein nincs ám divatban ez a többénység, sőt (...) a messziről való emberek nem is nagyon értik ezt az önmegtadósodást. És esetleg még undorodnak is tőle.” S újabb frappáns példát említve jut el a következőkig: választanunk kell énjeink között. „*Küszöbön a huszonegyedik század.*”

Csurka többi írására, felépítésük módszerére, példaanyaguk kiválasztására, történelmi beágyazottságukra is jellemző ez a tárca. Nemosak a mát s nem a kiragadott, a többtől elszigetelt embert vizsgálja az író.

Mindig közösségben és történelmi időben gondolkozik. A folyamatot ábrázolja. Külön-külön olvasva ez nem mindegyik írásából látszik ilyen egyértelműen, de együtt az összes jól mutatja. Ezért is volt jó, hogy összegyűjtve együvé kerültek ebben a kötetben.

Gondolatilag jól illeszkedik az egészbe az utolsó fejezet nyolc tárcanovellája, novellája is. Ugyancsak a ma emberének helyzetét vizsgálják a világban, a maga akarásaival, lehetőségeivel, hagyomány-meghatározottságával, erényeivel és bűneivel. S figyelemzetnek kapcsolataink eltorzulására, érzelmi elsvárosodásunk mutatókozó tüneteire.

Csurka István új kötete nem szűkölködik játékos ötletekben s nem hiányzik belőle a derű. De gyakori benne a keserűség is. Tele van indulatokkal. Jogos indulatokkal. Csurka értünk haragszik. Figyelemzetéseit komolyan kell vennünk. A jövőnk függ attól, hogyan tudunk élni, együttélni a földön, s közelebbről természetesen itt, Magyarországon. (*Magvető*)

MÁTYÁS ISTVÁN

Beke György:

BÚVÓPATAKOK

Külön címként azt írhatnánk a könyv kritikája fölé: Barangolások a Mezőség kis falvaiban. Többnyire valóban erről van szó, de eljutunk azért néhány erdélyi városba is, főképp Besztercére. Beke György egyébként igen nagy ismerője és felfedezője az erdélyi tájaknak, az ott élő magyarságnak, székelemeknek, csángóknak és természetesen a velük együtt élő románoknak, szászoknak is. Egymás után sűrűn megjelenő sajátos szépirodalmi jellegű szociográfiai könyvei (*Nyomjelző rokonság, Meghívó nélkül, Fölöttünk a havasok* stb.) után most a valóban bűvőpatakok módjára élő, gyakran váratlanul előbukkanó, a Mezőségen kis falvakban más nemzetiségiekkel együtt található székelek, csángó magyarok sorsa érdekli. Úgy jár közöttük, beszélget velük, keres, nyomoz, mint a népdalok, népmesék után ér-

deklődők szoktak az ilyen helyeken. Csak-hogy Beke György kutatása még bonyolultabb, mert mai életük, sorsuk mellett szenvedélyes vonzódást érez múltjuk iránt is. Keresi kik, mikor, hogyan kerültek ide, milyen történelmi viharokat kellett átvészelnük, hogy most itt találkozhassanak.

Kiindulásként kapaszkodjunk mindjárt mi is ezekbe a történelmi múltba tekintő fejezetekbe. Legjellemzőbb közülük a *Cserhalom*, amely kettős ívű megformálását tekintve is külön figyelmet érdemel. – A Szamos völgyéből a Sajó völgyében haladva Vörösmarty és vele természetesen a romantika világa idéződik fel az íróban. Mert hiszen ezen a vidéken, Kerlés falu közelében ütközött meg Salamon király a kúnok seregével, s keletkezett a költő által megénekelt László-legenda a cserhalmi ütközetről.

Beke György természetesen a mai Kerlést, s az itt élő magyarokat keresi, azok életét igyekszik minél mélyebben megismerni de hát itt most már inkább csak románok élnek, s így tőlük kell érdeklődni, hogy mit csinálnak, hogyan élnek itt a mai emberek és mit tudnak a történelmi múltból. Persze, nekik nem sokat mond a László-legenda. Sőt az itt található egyetlen magyar család tagjai is értetlenül néznek rá. Vigasztaló, hogy egyébként a múlthoz viszonyítva jól élnek, a téves jobb lehetőségeket, jobb módot teremtetett. Közben eltűnődik az író a tapasztalatok fölött, s különböző forrásmunkákból felidézi a régi századokat. Akkor is kevés volt itt a magyar. Románok és szászok éltek erre felé nagy számban, meg cigányok. S míg ezeket a szociográfiai adatokat kutatja, míg elbeszélget mostani életükről Constanti Russal, aki mint bevásárló mindenkit ismer, sűrűn idéződnék föl benne a cserhalmi ütközet eseményei, bőven idéz Vörösmarty hősi énekéből s a lüktető sorok nyomán átéljük ismét a régmúlt korokat, megérezzük annak hangulatát.

A történelmi múlt ugyan ott lebeg valamiképpen a könyv minden fejezete fölött, de néhánynak úgyszólván lényegévé válik. Ilyenek a *Csicsó várának romjai alatt, A másik parton, Egy különös múzeumban* és a *Tatárlyuk Kőbölkülton* címűek. Hogy kik és milyen történelmi múlt elevenedik meg ezekben a fejezetekben? Sor kerül az erdélyi fejedelmek uralkodására, a hatalmi vilongásokra a Báthoriak, Bánffyok stb. között,

de szinte élénk varázsolja az író a szabadságharc eseményeit, azok magyar és román hőseivel, forradalmár vértanúival egyaránt. Beke Györgyöt különösen vonzzák a tragikus események, akár személyek, akár nemzetek tragikus sorsáról van szó. De amire különösen fel kell figyelünk: mindezt a nacionalizmus legkisebb jele nélkül teszi. Büszkén emlékezik meg a magyar hősök-ről, de ugyanolyan megbecsüléssel emlékezik meg a román forradalmárokról is. És talán nem belemagyarázás, ha azt mondom, hogy Beke tudatosan tér vissza gyakran a különböző nemzetiségű lakosság egymás közötti megértésére, a segítőkészre nemcsak a jelenben, hanem a történelmi időkre visszatekintve is. A nacionalizmust, faji gyűlölködést mindig az uralkodó rétegek igyekeztek elhinteni a nép között a maguk érdekében, de igazán sohasem vált a nép belső sajátjává.

Ez a közös érdekből való összefogás, testvéri együttélés tükröződik a mezősegi kis falvak, valamint két város, Bethlen és Beszterce különböző nemzetiségű népe életének, sikereinek és gondjainak a rajzában. Persze, az igazán önzetlen, nagy terheket vállaló emberek valóban nem teremnek minden bokorban, s talán meg is szépíti kissé a valóságot az, hogy Beke György elsősorban ezeket keresi fel, s talán azok optimista szemüvegén keresztül nézve tárja elének életüket, problémáikat, törekvéseiket, mégis igazat kell adnunk neki. Igazat kell adnunk, mert meggyőző erővel állítja elének például Horváth Pál tanár, professzor hatalmas munkabírását, mély humanizmusát, műveltségét, amely úgyszólván az egész Mezőségre, minden mezősegi falura, sőt az említett két városra is hatással volt. Nem véletlen, hogy vele indul a könyv, s az utolsó fejezetet (*Horváth Pál örökében*) az ő munkásságának folytatását sejteti. Nem véletlen, hogy az önzetlen, cselekvőképes és nagy eredményeket fölmutató magyar gyárigazgatóval, Görgényi Bélával beszélget el a városiasodás, iparosodás problémáiról. Nem volt könnyű sorsa Görgényinek, de sohasem hátrált meg a nagy feladatok elől. Ez a fejezet (*Építő önérzet*) mutatja talán legvilágosabban, hogy Beke György mennyire hisz az emberiesség győzelmében, amely följe tud nőni az egyéni önzésnek, nemzeti elfogultságoknak egyaránt. Görgényi Béla

nem tesz kivételt, s ha voltak is összeütközései, ma már senki sem vonja kétségbe, hogy neki volt igaza, amikor az igazi érdekeket, s az emberiséget tartotta mindenek fölött a szeme előtt.

Ennyi talán elég is lenne ahhoz, hogy Beke könyvének leglényegesebb vonásait érzékeljük, ám a cím (*Büvőpatakok*) arra figyelmeztet, hogy a nagy vonulatok, kontúrok mögött vagy mellett sohasem szabad megfeledkeznünk a látszólag apróbb dolgokról sem. Arról például, hogy mi az, ami a magyarságot elvegyülve is megtartja nyelvében? Milyenek az eldugott kis falvakban a szociális és kulturális viszonyok? Miben és hogyan változott a valóság képe az iparosodással, kik hogyan dolgoznak a szövetkezetekben, miért élnek annyian úgynevezett ingázó életet? stb. És Beke György semmiről sem feledkezik meg. Ebben a kötetben igen gyakran említi Kádár József nevét, aki csaknem teljesen saját erejére támaszkodva hatalmas munkával készítette el ennek a tájnak ötkötetes nagy felmérését még a század elején. És úgy, hogy ma is nélkülözhetetlen mindenki számára, aki itt jól akar tájékozódni.

Beke Györgynek a kritikám bevezetésében említett kötetei arra mutatnak, hogy föltett szándéka szépirodalmi eszközökkel felmérni, s művészi megformálásban az olvasó elé tárni a jellegzetes erdélyi tájakat, embereket. Olyan vállalkozás ez, amely igen nagy erőfeszítést kíván, s Beke György már bebizonyította, hogy megvan hozzá a hivatásérzete és művészi ereje is. (*Kriterion, Bukarest*)

SERES JÓZSEF

Mátyus Alíz:

HOLNAPON INNEN, TEGNAPON TÚL

„Ahol a textilipart fejlesztik, a nyomorúságot konzerválják...” Az angol közgazdász mondását Moldova György választotta a hazai textiliparról szóló kötete mottójául. Az idézet azonban *Mátyus Alíz* szociográfiájához is illenék. A „*Magyarország feltedezése*” sorozatban megjelent könyv a szövődékhez közeli világ nyomorúságát tárja

elénk. Kik hajtják a zajos gépeket? Honnan és miért jönnek? Hogyan élnek és miképpen vergődnek tegnap és holnap között?

Néhány munkahellyel már-már úgy vagyunk, hogy az választja ki emberét és nem fordítva. E fura viszony veszélye, hogy a szelekció pengeéles határozottsággal mutat rá a legelesettebb, legkiszolgáltatottabb rétegre – *hátrányos helyzetét ezzel nemhogy javítva, inkább rontva*. Kialakulóban vannak az úgynevezett cigány-munkakörök, mint ahogy textiliparunk is leginkább azok között keres magának munkaerőt, akik valamiképpen társadalmunk peremén élnek. Így vagy úgy. Tanyán vagy föl bomlott családban; eldugott megyében, vagy a négy elemi retesében – mankó helyett jobbára illúziókat adva számukra. Lehetne persze sorolni azokat az objektív okokat, melyek racionálisan értésünkre adnák, hogy a fejlődés jelenlegi szakaszában szükségszerűek az éffajta kisiklás-veszélyes életutak. Sőt, éppen a fejlődés velejárója a régi gúnyát letéptők, az újat viselni nem tudók serege: a társadalmi mobilitás lendítőkerekei nem csupán munkásokat emeltek igazgatókká, de a változások folyamán egylakiakból kétlakiak, hajdani cselédekből ingázók, a tanyai elzártság foglyaiból omladozó falú munkásszállók rabjai váltak. Mátyus Aliz szociográfiája eloszlat egy tudatunkba ragadt tévhitet: Budapest *nem a neonfényeivel* vonz, hanem a szabadság, a függetlenség lehetőségével. Egy elutasított életforma halálával. Az eddig otthon tartó szélak elszakadnak, a lelki csomók oldódní látszanak – a várakozás vággyal ötvöződik: jobb és szebb lesz cdafeht. Önállóbban alakítható sorsot, valamivel több pénzt és (esetleg) szerencsés férjhezmenést kínál a főváros – cserébe kér műveletekre begyakorlott kezeket, sok túlórát és munkásszállói engedelmséget. Mátyus Pestre induló hősei már nem a neonfény-csapdába esnek bele, nem a „Mese az írógépről” történetét kopirozza álmukban agyuk, a siker számukra sokkal földhöz ragadtabb, valóság-közeli. Mégis: *zömüknek elérhetetlen*.

A főváros bérmunkát követel tőlük. Erre van szükségé. És azért épít gyári munkásszállót, mert nem számíthat a budapestiekre. Azért indít vonatot – feketét, szürkét, de mindenképpen koszosat –, hogy hétvégekre, hosszabb ünnepekre hazaszállítsa azokat,

akiket az üzemekben, az építkezéseken foglalkoztat. Mátyus Aliz szerencsére nem azon töpreng, hogy ez miért van így, hiszen jól tudja, hogy jelenleg nincs más alternatíva. Ebben az esetben felesleges lenne az oknyomozás. Az ipar „falja” a betanítottakat, a város letelepíteni őket képtelen: marad az ingázás, az agglomeráció Budapestet fojtogató gyűrűje, a szálló. Életek, melyekből jókorát szel az utazás, a soha meg nem érkezés. Kallódó lányok Mátyus hősei, kiknek sokszor révbé jutása is hátborzongatóan kilátástalan.

Kik törődnek sorsukkal? – ez az a kérdés, amely minduntalan fölvetődik a „*Holnapon innen, tegnapon túl*” című szociográfia olvasójában. És ez az a kérdés, amelyet a szerző kimondatlanul társadalmunknak, mindannyiunknak szegez. Mert formálisan az üzem, a szálló vezetősége, kollektívája, a politikai- és tömegszervezetek kísérik figyelemmel mindennapjaikat – ezek munkája azonban (a könyv helyzetjelentése szerint) kimerül a beszámolók, felmérések készítésében, a különböző értekezletek, fórumok megtartásában, néhány szociális létesítmény „tárgyi eszközökkel való ellátásában”. A gazdaságossági szempontokat gyakran homályba burkoljuk, és valamiféle nemzeti ajándékként tüntetjük fel a korszerű munkásszállót, az olcsó összkomfortot, a klubszobában gondosan őrzött lemezjátszót, a folyosón fölállított pingpongasztalt. Magyarán azokat a kényszer szülte beruházásokat, melyek valóban segíthetnek egy másfajta élet startját – ha nem hiányozna maga a futópálya.

Milyen jövő vár a lányokra? Szűk albérlet, gyerekkel; szülői ház, iszákos férjjel; leányanyaság; hazamenetel rendes férjjel és szürke étellel – ez utóbbi számít talán a legnagyobb sikernek. A kitörési kísérletek tehát rendre meghiúsulnak, futó emlék marad a fővárosban töltött néhány év: *fiatalságuk kalandja*. Hacsak nem választják a magányt vagy az ágybérletből ágybérletbe való vándorlást. Mindkettő embert emésztő vállalkozás. Viszont a munkahely alig-alig válhat lakóhellyé: *Budapest kenyeret ad, otthont nem*. Természetes hát, hogy előbb-utóbb valamiféle falusi közösségi létet rekonstruálnak maguknak a följevők: azonos útvonalon közlekednek, törzshelyeik a községi preszszókra emlékeztetnek, állandó program a

mozi és a Vidám Park. Külsőségekben azonban felveszik a versenyt a fővárosiakkal, nem sajnálják a pénzt butik-holmikra, maszeknál vásárolják a cipőt, figyelik a frizura-dívatot. És ezen mérik önmagukat, erre építik belső biztonságukat, amely még a „legerősebbeknél” is hamar a semmibe foszlik. A napok sivársága, az érzelem-háztartás labilitása, az összezárttság, a munka monotonitása mind-mind láthatatlan teherként nehezedik életükre – az elszánás idővel lanyhul, az önámítás különböző fokozatain átjutva kapnak csömört és keresnek kiutat, mely rendszerint visszafelé vagy zsákutcába vezet.

Budapesten – a könyv adatai szerint – közel negyvenezer ember él munkásszállásokon, tizenháromezren gyári albérlésben. A munkásszállásokon élőknek csaknem tizedrésze a textiliparban dolgozik – zömmel nők. Pályájukat fejezetről fejezetre nyomon kísérelhetjük: menekülésüket az otthoni konfliktusok elől, próbálkozásait egy új életforma kialakítására, majd az újbóli menekülést. Magukra hagyatottan vergődnek a hideg-meleg vizes leányszállásokon, de magukban vannak már szülőfalujukban is. Mindenütt idegenek. *Aldozatuk egyedüli gyümölcse a családalapítás lehet.* A szervezett törődés az adminisztráció útvesztőiben arctalanná válik, szabályzatokká merevedik, a személyes törődés pedig esetleges, egy-egy ember „magánügye”.

Mátyus Aliz erőssége a jellemrajz. Plasztikus képet kapunk Őri Katalin, Milák Er-

zsébet, Horgas Flóra és a többiek sorsáról – a leirtak azonban nem csupán látéletek, az ábrázolásmód szépirodalmi mélységű, olyan rétegeket tár fel, amelyek az egyszerű riportkészítéskor hozzáférhetetlenek. A szerző együtt él hőseivel, eltölt velük karácsonyt, szilvesztert, húsvétot, beletekint naplójukba, meglátogatja őket a gyárban és otthoni környezetükben – ezért válik hitelessé az is, amit mond róluk. Mátyus benyomásai tehát nem alaptalanul válnak ítéletekké, az egyedi életutak tömegéből áll össze az általánosítható, az elemezhető tapasztalat. A szociográfia írója nem a társadalmi folyamatok vizsgálatával jut el az emberek bemutatásáig, hanem fordítva – és ez ritka erény. Köszönheti ezt kivételesen jó stílusának: néhány modorosabb részt kivéve talán a sorozat legszebben megírt könyve az övé. A szerkesztő viszont kissé eklektikus, s erről nemcsak a naplóbetétek tehetnek, hanem a – szerintem szükségtelen – két történelmi fejezet, valamint a gyári múlt leírása is. A szociográfia hagyományosan szerkesztett részei a legsikerültebbek: a munkaerő-toborzásról szóló *Útravaló*, a fonodai tűz utóéletét felelevenítő *Az újpesti tűz*, az *Ünnepek a leányszálláson*, a *Tákosi vakáció* és a *Milák Erzsébet házassága* című fejezet.

Mátyus Aliznak ez az első szociográfiája. Kiforrott, tehetséges alkotás. Hőseinket szívünkbe zárva sajnáljuk. De talán többet is tehetnénk értük!

TAMÁS ERVIN